

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ORTADOĞU ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ

ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

**TÜRK BASININA GÖRE RIZA ŞAH'IN TÜRKİYE SEYAHATI  
(10 HAZİRAN 1934 – 6 TEMMUZ 1934)**

Yüksek Lisans Tezi

FERİDE YILMAZ

İstanbul, 2010

T.C.  
MARMARA ÜNİVERSİTESİ  
ORTADOĞU ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ  
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

**TÜRK BASININA GÖRE RIZA ŞAH'IN TÜRKİYE SEYAHATI  
(10 HAZİRAN 1934 – 6 TEMMUZ 1934)**

Yüksek Lisans Tezi

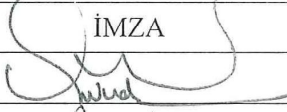

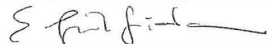
FERİDE YILMAZ

Danışman: DOÇ. DR. OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

İstanbul, 2010

## TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrenimi gören 301100320070008 no. lu Feride YILMAZ'ın hazırladığı “ Türk Basımına Göre Rıza Şah'ın Türkiye Seyahati (10 Haziran 1934 – 06 Temmuz 1934)” konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 15. maddesi uyarınca 07.10.2010 Perşembe günü saat 15.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin ....kabulü.....' ne OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Osman G. ÖZGÜDENLİ	<i>kabul</i>	
Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN	<i>Kabul</i>	
Yard. Doç. Dr. Şebnem GÜLFİDAN	<i>Kabul</i>	

## İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER .....	i
KISALTMALAR.....	iv
ÖNSÖZ .....	v
ÖZET .....	vi
SUMMARY .....	viii

## GİRİŞ

1. Şah Rıza Pehlevi'nin Hayatı.....	1
2. Türk-İran İlişkilerine Genel Bir Bakış (1923-1938).....	3

## BİRİNCİ BÖLÜM

### ZİYARET KARARININ ALINMA SÜRECİ ve YAPILAN HAZIRLIKLAR

1.1. Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede'nin Büyükelçi Olarak Atanması ve Ziyaret Fikrinin Oluşması.....	19
1.2. Ziyaret Kararının Alınma Süreci.....	30
1.3. Rıza Şah Pehlevi'nin Ziyareti Münasebetiyle Yapılan Hazırlıklar .....	44
1.4. Ziyaret Kararının Ardından Basında Çıkan Haberler .....	58

**İKİNCİ BÖLÜM**  
**ZİYARET SÜRECİ ve ZİYARETİN AŞAMALARI**

2.1. Rıza Şah'ın Türk Topraklarına Ayak Basması ve Trabzon'a Kadar Olan Yolculuğu .....	63
2.2. Rıza Şah'ın Trabzon'a Gelişi ve Ankara'ya Hareketi.....	75
2.3. Rıza Şah'ın Ankara'da Karşılması ve İlk Temasları.....	80
2.4. Rıza Şah'ın Ankara'da Kaldığı Günler .....	89
2.5. Rıza Şah'ın Mustafa Kemal Paşa ile Birlikte Bazı Şehirleri Ziyareti.....	111
2.6. Rıza Şah ve Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'u Ziyaretleri.....	134
2.7. Rıza Şah'ın Memleketine Dönmek Üzere İstanbul'dan Ayrılması ve İran'a Varması.....	160

**ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**  
**ZİYARETİN SONUÇLARI, BASINDAKİ YANSIMALARI ve İKİ ÜLKE**  
**ARASINDAKİ İLİŞKİLERE ETKİSİ**

3.1. Sınır Hattının Belirlenmesi, Sınır Güvenliği ve Kürt Sorunu.....	180
3.2. Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri ve Trabzon-Tebriiz Ticaret Yolu.....	193
3.3. Siyasi İlişkilerin Geliştirilmesi ve Sadabad Paktı.....	203
3.4. Türkiye ile İran Arasındaki Askeri İlişkilerin Geliştirilmesi ve İttifak Planları.....	219
3.5. Seyahatin Rıza Şah'ın Reformları Üzerindeki Etkisi.....	223
3.6. Gazi'nin Ölümü ve Rıza Şah'ın Tahttan Ayrılması.....	234

**SONUÇ** .....237

**BİBLİYOGRAFYA**.....239

**EK LİSTESİ**

**EKLER**

## KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser.
bkz.	Bakınız.
c.	Cilt.
ev.	Çeviren.
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
haz.	Hazırlayan.
s.	Sayfa.
S.	Sayı.
No.	Numara.
trc.	Tercüme.
vd.	ve devamı.
der.	Derleyen.
Ed.	Editör.
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi.
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri

## ÖNSÖZ

Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni uluslararası düzende yönetsel ve sosyal açıdan köklü değişimler geçiren iki komşu ülke; Türkiye ve İran'ın aralarında yüzyıllardır süregelen sorunları bertaraf ederek yeni liderleri önderliğinde geçirdikleri barış döneminin en önemli sembolü olan 1934 tarihli Rıza Şah'ın Türkiye Ziyareti sonuçlarıyla birlikte detaylı olarak incelenmiştir. Ulus devlet olma yolunda önemli adımlar atan iki komşu devletin geçirdikleri sosyo-politik evrelerin ve geçmişe dair siyasi kültürlerinin benzer olması bu iki devleti siyasi açıdan birbirine yakınlaştıran en önemli unsurlar olmuştur. Aynı zamanda ulus devlet modelinin benimsenmesi, yüzyıllar boyu süregelen sorunlar arasında en önemli başlığı oluşturan mezhep çatışmalarının da en azından tezimize konu olan dönem boyunca sonunu getirmiştir. Ayrıca her iki ülke halkının kültürel manada yakınlığı ve hatta iç içe geçmişliği barışçıl politikaların halk tarafından da benimsenip uygulanmasında etken teşkil etmiş; Rıza Şah'ın Ziyaretini konu alan tezimizde yeri geldikçe yukarıda bahsettiğimiz tüm bu hususlardan detaylandırılarak bahsedilmiştir.

Bu tezin hazırlanma sürecinde yardımlarını eksik etmeyen pek çok kişiye teşekkür borçlu olduğumu belirtmeliyim. Herkesin ismini burada zikredemeyecek olmakla birlikte; öncelikli olarak tüm bu süreç boyunca fikirleri, yönlendirmeleri ve sabrıyla her türlü desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Osman Gazi ÖZGÜDENLİ'ye ve göstermiş oldukları özveriden dolayı teşekkürü borç biliyorum. Ayrıca İSAM kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Taksim Atatürk Kütüphanesi, Basın Müzesi, Dolmabahçe Sarayı Arşiv Dairesi ve T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi çalışanları başta olmak üzere kaynak toplama esnasında ziyaret ettiğim her yerde yardımlarını eksik etmeyen herkese buradan teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak, desteklerini ve sevgilerini her daim cömertçe sunan aileme, tez hazırlama sürecim boyunca özellikle göstermiş oldukları sabırdan dolayı teşekkürü borç biliyorum.

Feride YILMAZ



## ÖZET

21. yüzyıl başlarında, 1. Dünya savaşı sonrasında hem Türkiye'nin hem de komşusu İran'ın yönetsel ve sosyal manada köklü değişiklikler geçirdiğini görmekteyiz. Aynı kaderi paylaşan bu iki komşu devlet doğal olarak paralel yollardan ilerlemişler ve benzer yönde sosyo-politik reform süreçlerinden geçmişlerdir. Bu durum netice itibariyle yüzyıllardır sınır sorunu ve mezhepsel çatışmalar başta olmak üzere birbirleriyle problem yaşayan bu iki komşu devleti birbirine yakınlaştırmıştır. Gerek Mustafa Kemal Atatürk gerekse de Rıza Şah birbirlerinin dostluklarına çok önem vermişler ve aradaki sorunları barışçıl yol ve yöntemlerle çözüme çabası içerisinde olmuşlardır. Komşuluk ilişkilerinin asırlardır problemlili bir zeminde ilerlediği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda bu iki liderin komşuluk ilişkilerinde yeni bir sayfa açtığı tespitinde bulunmak mümkündür.

İki ülkenin ilişkilerinde esen bu dostane rüzgarı ve birbirlerini ne denli önemsediklerini gösteren en önemli delillerden birisi tezimizde incelediğimiz Rıza Şah'ın Türkiye Seyahatidir. Bu seyahat Rıza Şah'ın ilk ve son dış gezisi olmakla birlikte Türkiye Cumhuriyeti tarihinde de devlet başkanlığı nezdinde bugüne kadar gerçekleşmiş en uzun ziyaret niteliğini taşımaktadır.

İki liderin bir araya geldiği bu ziyaretin iki ülke arasındaki sorunların çözümüne ve ticari ilişkiler başta olmak üzere aradaki ilişkilerin seyrinin düzelmesine önemli katkıları olduğunu görüyoruz. Yine bu ziyaret sayesinde Rıza Şah Türkiye'deki reformların başarısını bizzat yerinde görmüş ve bunu tezimizde belirttiğimiz üzere defalarca demeç ve iltifatlarıyla dile getirmiştir. Dolayısıyla bu ziyaretin o dönemde İran'da çağdaşlaşma yolunda yapılan yeniliklerdeki rolü de oldukça önemli mahiyettedir.

Söz konusu ziyaretin hem yerli hem de yabancı basın nezdinde gerek karar aşamasında gerek gerçekleştirme aşamasında gerekse de sonrasında detaylarıyla incelenmiş olması ve hakkında yapılmış olan yorumlar göz önünde bulundurulduğunda seyahatin önemi daha da net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Yukarıda önemini belirtmeye çalıştığımız bu ziyareti her safhasıyla incelediğimiz tezimiz toplamda üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede'nin Büyükelçi olarak atanması ve kendisinin iki ülke ilişkilerinin seyrine ilişkin yaptığı olumlu katkılar ve ziyaretin temininde yürütülen hem diplomatik manada hem de Rıza Şah ile bizzat yapılan görüşmeler, ziyaret kararının alınma süreci ve bu kararın basındaki yansımalarıyla birlikte Türk tarafında büyük misafir için yapılan hazırlıklar ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise seyahatin gerçekleşme süreci başından sonuna kadar durakları baz alınarak başlıklandırılmış ve tüm seyahat süreci en ince ayrıntısına kadar incelenmiştir. Bu esnada diğer bölümlerde olduğu gibi ağırlık öncelikli olarak basında çıkan haberlere verilmiş ve dönemin gazeteleri incelenmiştir. Bunların haricinde süreli ve süresiz yayınlar, resmi belgeler ve hatıratlar kullanılarak detaylar tamamlanmıştır.

Son olarak üçüncü bölümde ise ziyaretin sonuçları, iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrine etkisi ve basındaki yansımalarına değinilmiş ve Sadabad Paktı, Trabzon-Tebriz ticaret yolu, yolda ve Trabzon limanında yapılan ıslah çalışmaları ve iki ülke arasında birbirlerine karşı olan ticaret politikalarının aldığı seyir, Kürt meselesi ve sınır sorununun bertaraf edilmesi hususları ayrı ayrı incelenmiş ve Rıza Şah ülkesine döndükten sonra iki ülke arasındaki ilişkileri ve seyahatin sonuçlarına yer veren gazete haberleri ve demeçler de ayrı bir başlık altında incelenerek tezimiz nihayetine kavuşturulmuştur.

## SUMMARY

In the early 21st century, just after the end of First World War, it could be observed that both Turkey and her neighbor Iran had transformed radically in governmental and social spheres. Sharing similar destinies these two neighbor state followed similar and parallel socio-politic reforms. This situation as a result connected these two countries which had border issues and sectarian clashes for centuries. Mustafa Kemal Atatürk and Rıza Shah both regarded their friendship as an important aspect of their relations and tried to resolve their disputes in peaceful terms. Considering the problematic neighborhood relations of these two countries for centuries, it could be claimed that these two leaders opened a new page in neighborhood relations of these states.

One of the most important evidents in this new friendship as it is analyzed in this study, was Rıza Shah's visit to Turkey. This visit was the first and the last foreign visit of Rıza Shah and also it was the longest official visit paid by a head of state in the history of the Republic of Turkey.

It is argued that this visit significantly contributed to the development of commercial and other social and political relations and also to the peaceful resolution of disputes between these two countries. As it is stated in this thesis, during his visit to Turkey Rıza Shah had the opportunity to realize the success of the revolutions in Turkey which he mentioned and reiterated their success in his speeches. Therefore this visit had an important place in the reformations undertaken by the Shah during the modernization process of Iran.

The significance of this visit could be understood clearly when it is considered that both local and international press followed the visit from the very beginning and commentated about it in depth even after the visit had ended.

Along with the aforementioned visit that is scrutinized in detail, this thesis consist of three chapters. In the fist part the appointment of Rıdvanbeyoğlu Hüsrev

Gerede as ambassador to Iran and his contributions to the developing relations of these two countries will be discussed along with the organization of Shah's visit to Turkey, diplomatic correspondence between Turkey and Iran and meetings with Shah and his the decision for this visit. Also preparations of Turkish side for this visit will be analyzed in the first chapter.

In the second chapter, realization of the whole stages of the visit analyzed in detail by splitting the process of the visit from its commencing to its end. For scrutinizing the visit special attention had given to the review of the news appeared in the press and newspapers of that era reviewed as this is the methodology that was pursued in all other chapters. Other than newspapers periodicals, official documents and memories had been utilized to complete the integrity of the thesis.

Consequently, in the last part of the thesis the results of the visit and its impact on the relations between Turkey and Iran analyzed. What's more, outcomes of the visit and developments after the visit such as; Sadabad Pact, construction of Trabzon-Tebriz trade route, advancements in the Trabzon Port, trade diplomacy between these countries, Kurds issue and resolution of border issues discussed under separate headlines. Return of Rıza Shah to his home and developments in the relations of Turkey and Iran analyzed to conclude this study by reviewing the news appeared on newspapers and speeches given after this visit.

# GİRİŞ

## 1. Şah Rıza Pehlevi'nin Hayatı

İran, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce dönemin bölgedeki etkin güçleri olan İngiltere ve Rusya'nın kendi aralarında yaptıkları nüfuz mücadelesinden olumsuz etkilenmiş ve bunun sonucunda da bağımsızlığını kaybetmişti. İran'da o dönemde Osmanlı Devleti gibi yüzyıllardır süregelen mutlak monarşiyle yönetilmekteydi ve burada otoritenin adı Kaçar Hanedanı'ydı. Yönetim şekillerindeki benzerliklerden başka her iki ülkenin gelişmişlik düzeyleri de birbirleriyle benzerlik göstermekteydi. Nitekim İran'da Osmanlı Devleti gibi Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi sonrasında oluşan yeni düzene olması gereken ölçüde ayak uyduramamıştı. Ülke ekonomisinin bozulması zamanla siyasi zaafı da beraberinde getirmişti. Petrolün keşfi ve kullanım alanlarının hızla yayılması bölgeyi dönemin güçlü devletlerinin rekabet sahası haline getiriyordu. Bozuk ekonomi, güçsüz ordu, yönetsel erkin gerekli siyasi manevraları yapabilecek güç ve kabiliyetten yoksun olması gibi hususlar İran'ın o dönemdeki şartlarını ve uluslararası arenadaki duruşunu belirliyordu. Çerçevesini çizmeye çalıştığımız böylesi bir ortamda oldukça sıkıntılı zamanlar geçiren İran halkı için Rıza Şah ülkesinin ve milletinin bağımsızlığını onlara yeniden kazandıran bir kurtarıcı olmuştu. Diğer bir ifadeyle İran'ın o dönemdeki durumu göz önüne alındığı vakit Rıza Şah'a verilen destek ve değer mahiyeti daha iyi anlaşılabilir.

Rıza Şah, kökeni itibariyle İran'ın oldukça eski ve büyük bir ailesinden gelmekteydi. Bu aile uzun yıllardan beri Mazandara'nın Savat-ı Kuh adı verilen havalisinde yaşamaktaydı. Bu ailenin şeceresi İran ırkının en soylu unsurunu temsil etmekteydi. Rıza Şah 16 Mart 1878 tarihinde Savat-ı Kuh'un Aleşt kasabasında dünyaya geldi.<sup>1</sup> Rıza Şah'ın babası Abbas Ali Han; Savat-ı Kuh'un da dördüncü İran ordusunun Piştâr alayında mertliği ve dürüstlüğü ile şöhret kazanmış bir subaydı. Büyük

---

<sup>1</sup> **Vakit**, 15 Haziran 1934, No. 5903; Ömer Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2006, s. 175.

babası Murat Ali Han ise 1856'da Herat savaşında şehit olmuştu. Bu yöndeki yeteneğinin haricinde asker kökenli bir aileden gelmesinin de etkisiyle Rıza Şah, amcası General Nasrullah Han'ın maiyetinde bir asker gibi yetişti. Rıza Şah'ın askerlik konusundaki kabiliyeti genç yaşından itibaren orduda aktif olarak görev almasını sağlayacaktı. Netice itibariyle Rıza Şah 1900 senesinde daha henüz 22 yaşında iken Kazak Alayı'nda subay olarak görev aldı. Bu tarihten sonra kısa sürede kendisini orduya sevdirmeyi başaran Rıza Şah 21 Şubat 1923'de Ordu Kumandanlığı'nda bulunduğu sırada Harbiye Nazırlığı görevine getirildi. Görevde kaldığı süre zarfında ülkedeki iç karışıklıkların giderilmesi ve yönetsel zafiyetlerden kaynaklı krizlerin giderilmesinde önemli rol oynadı<sup>2</sup>.

Gerek yıllardır sömürölmekten bıkmış halk tarafından gerekse de bürokratik çevrelerce desteklenen ve popüleritesi her geçen gün artan Rıza Şah, 23 Ekim 1923'de Başbakanlık görevini de üzerine alarak kısa süre içerisinde İran yönetime tamamen hakim oldu. Bu dönemde Ahmet Şah'ın Avrupa'da olması nedeniyle ülke içerisindeki karışıklıklara bir türlü son verilemiyordu. Ahmet Şah'ın ise ülkesine dönmek ve var olan karışıklıkları sona erdirmek gibi bir niyeti ve bu yönde bir hamlesi yoktu<sup>3</sup>. Kaçar Hanedanı'nın bu son temsilcisinin ülkeye ihtiyaç duyduğu faydayı sağlayamayacağını anlayan İran Parlamentosu 29 Ekim 1925 tarihinde toplanarak Rıza Şah'ı Regent yani Saltanat naibliğine getirdi. Tarihler 31 Ekim'i gösterdiğinde ise Kaçarların tahtan indirilmesi ve geçici bir hükümetin kurulması kararlaştırılmıştı.

Netice itibariyle 12 Aralık 1925'te Meclis olağanüstü toplanarak Rıza Şah Pehlevi'nin İran tahtına getirilmesine karar verdi ve 25 Nisan 1926'da Rıza Han Şahlık tacını giyerek yeni İran Şahı oldu. Böylelikle Türkiye'de Mustafa Kemal ile başlayan yeni dönem İran içinde Rıza Şah'ın ülkenin başına geçmesiyle başlamış oluyordu<sup>4</sup>. Rıza Şah, İran Şahı olduktan sonra kısa sürede ülkesindeki karışıklığa son vererek iç huzuru

---

<sup>2</sup> **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1934, No. 3641; Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, s. 175.

<sup>3</sup> Kamuran Gürun, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s.194-195; The Encyclopedia of Islam, **Rıza Shah**, Sayı: VIII, Leiden, 1994, s. 511.

<sup>4</sup> Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede, **Siyasi Hatıralarım I, İran (Ağustos-1930-Haziran 1934)**, İstanbul, 1952, s. 221-223; Gökhan Çetinsaya, **Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran ilişkileri ve Nükleer Sorun**, SETA İran Dosyası, Rapor No. ST2-706, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Temmuz 2006, s. 17; Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, s. 175-176.

sağladı. Daha sonra ülkesinde ıslahatlar yapmaya başlayan Rıza Şah ilk olarak ordusunu zamanın ihtiyaçlarına göre yeni baştan donatarak modern bir ordu vücuda getirdi. Nitekim Şah asker kökenli biri olarak; yeni rejimin ve diğer alanlarda yapılacak olan ıslahatların kabul görmesi ve yeterli etkiyi yaratabilmesi için modern ve düzenli bir ordunun ne denli gerekli olduğunun farkındaydı. Bundan başka Rıza Şah milletini çağdaş medeniyet seviyesine yükseltmek için de büyük gayret sarf etti. İran'ın diğer uluslar arasında saygın bir yer edinebilmesini sağlayabilmek içinde ülkesinin ekonomisini düzeltmek amacıyla gerekli olan hamleleri ivedilikle yapmaktan geri durmadı. Bu amaçla da gerek tarım gerekse de sanayi alanlarında ihtiyaç duyulan yatırım ve ıslahatları gerçekleştirmeye çalıştı. Ekonomik veriler göz önünde bulundurulduğunda Rıza Şah'ın bu konuda oldukça başarılı bir grafik izlediği sonucuna rahatlıkla varılabilir. Şah sanayi hamlelerinin dışında ekonomiyi canlandırmak ve herkesin eşit kalkınmışlık düzeyine erişebilmesi için de toprak reformunun hayata geçirilmesini sağlamıştır<sup>5</sup>.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız şekliyle ülkesi ve milletinin mutluluğu için yılmadan çalışan Rıza Şah kısa sürede milletinin sevgisini kazandı ve ülkesinin yönetimine tamamen hakim olmayı başardı. Şah bir taraftan ülkesinde bu ıslahatları yaparken diğer taraftan komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurmayı da ihmal etmedi. Şah'ın ülke yönetiminde etkili olduğu andan itibaren dostça münasebetleri arzuladığı ilk ülke ise yüzyıllardır sorun yaşanan sınır komşusu Türkiye oldu. Buna kanıt teşkil eden en önemli husus ise tezimize konu olan 1934 tarihli Türkiye ziyaretinin Rıza Şah'ın yapmış olduğu ilk ve tek yurt dışı seyahati olmasıdır. Ayrıca dönemin konjonktürel şartları göz önünde bulundurulduğunda ziyaretin süresinin uzunluğu da her iki devletin birbirlerine karşı göstermiş oldukları ehemmiyetin sembolü niteliğindedir.

## **2. Türk-İran İlişkilerine Genel Bir Bakış (1923-1938)**

Türk-İran ilişkilerini konu edinen kaynakları incelediğimizde birbirinin aksi yönde seyreden iki temel söylemle karşılaşırız. Bu düşüncelerden ilki son 400 yıldan beri devam eden Türk-İran dostluğunu savunur ve 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin

---

<sup>5</sup> Cumhuriyet, 16 Haziran 1934, No. 3631; The Encyclopedia of Islam, Rıza Şah, Sayı: VIII, Leiden, 1994, s. 511.

Antlaşmasından bu yana iki ülke arasındaki sınırların hiç değişmemiş olması hususuyla da tezini destekler. Bu görüşe göre iki ülke arasında ciddi krizlere neden olabilecek türden sorunlar antlaşmanın imzalandığı tarihten sonra yaşanmamıştır. Ara sıra gün yüzüne çıkan problemler ise tarafların barışçıl tavır takınmasıyla kısa sürede halledilebilmiştir. Bu düşüncenin tersini savunanlar ise özellikle son 400 yıldır iki ülke arasında ebedi bir düşmanlık yaşandığını, Şii İran tehlikesinin hiçbir zaman bitmeyeceğini ve gerçek İran-Türkiye dostluğunun hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğini savunur. İlk sırada belirttiğimiz görüşü savunanlar 1979 yılı sonrası yaşanan gerginlikleri Hümeyni rejimiyle açıklar ve Şah dönemini iki ülke arasında hali hazırda var olan dostluğun gerçek manasıyla gün yüzüne çıktığı dönem olarak tanımlar<sup>6</sup>.

Yukarıda belirttiğimiz görüşlerden her ikisinin de haklı oldukları noktalar mevcuttur. Fakat ülkeler arasındaki ilişkiler değerlendirilirken olayları ve durumları tek bakış açısıyla değerlendirmek yanılgılara sebep olabilecektir. Bu başlık altında 1923-1938 yılları arasında geçen süreyi odak alarak Türk-İran ilişkilerini -tek bir görüşe bağlı kalmaksızın- olay ve durumlar üzerinden kısaca özetlemeye çalışacağız.

Birinci Dünya Savaşı esnasında İran tahtında 1779 senesinden beri ülkeye hakim olan Kaçar sülalesinden Ahmet Şah vardı. Bu dönemde -yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı- İran fiilen İngiliz hakimiyetinde bulunuyordu. Ancak yeni kurulmuş olan Sovyetler Birliği de, İran'ı kendi yanına çekmek için büyük çaba harcamaktaydı. Bu duruma İngilizler kuvvetle karşı duruyordu. Bu nedenle İran büyük oranda yer altı kaynaklarından ve stratejik konumundan dolayı adeta Sovyetler Birliği ile İngiltere arasında nüfuz mücadelesinin yaşandığı bir saha haline gelmişti<sup>7</sup>.

İran, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük ölçüde -en azından görünüşte- İngiliz hakimiyetinden kurtulmuş ve yeni kurulan Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştu. İngilizler, 1919'da İran'la yaptıkları bir anlaşmayla yeniden bu ülkede nüfuz kurmaya muvaffak oldular. Bu esnada İran'da hem merkezi devlet zayıftı hem de ülkenin güçlü bir ordusu yoktu. Savaşın bitimiyle birlikte ortaya çıkan iktidar boşluğundan istifade ederek bir yandan ülkenin her yanındaki aşiretler ve etnik grupların ayaklanması da

---

<sup>6</sup> Çetinsaya, **Tarihsel Persfektifte Türkiye-İran ilişkileri ve Nükleer Sorun**, s. 1-2.

<sup>7</sup> Gürun, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, s. 193.



ülkeyi iyice dış baskılara açık hale getiriyordu. Nitekim 1919 Antlaşması böylesi bir ortamda bahsettiğimiz türden bir nüfuz mücadelesinin ürünüydü.

İngilizlerin yoğun baskısı neticesinde içeriğinde ciddi imtiyazlar barındıran anlaşma imzalanmıştı ancak, aynı yıl yapılan bir hükümet darbesi İran'ın iç ve dış siyasetini birden bire değiştirdi. Seyyid Ziyaeddin ve Rıza Han hükümetin idaresini zorla ele geçirmişlerdi. Bu olay aynı zamanda İran'da milliyetçi karakterdeki anti-emperyalist mücadelenin başlamasına da vesile olacaktı<sup>8</sup>. Nitekim İran'ı, İngiliz himayesine alan 1919 antlaşması ülkenin durumu büsbütün kötüleştirmişti. Bu arada Bolşevik İhtilali ülkenin kuzey eyaletlerinde bayağı etkili olmuştu. İngilizler ise İran üzerinde uyguladıkları politikalarda ülkenin güney bölgesini kendilerine hedef seçiyorlardı. Ülke büyük güçler arasında nüfuz bölgelerine bölünmüşken, Rıza Han bu karışık durum karşısında kendisine bağlı olan Kazaklarla iç düzeni sağlamaya çalışıyordu. Durumun daha da kötüleştiğini gören Rıza Han kendisine bağlı olan 1200 kişilik Kazak kuvvetiyle harekete geçerek Tahran üzerine yürüdü. Liberal ve Demokratik grupların da desteğini aldıktan sonra 21 Şubat 1921 günü Ahmet Şah'ı yeni bir hükümet kurmaya mecbur etti. Yeni kurulan bu hükümette Rıza Han'ın yardımcısı olan Seyid Ziyaeddin Taba Başbakan, Rıza Han ise Harbiye Nazırı oldu. Ancak radikal bir reformcu olan Ziyaeddin Taba yapmak istediği reformlarda başarılı olamadığı gibi aşırı İngiliz hayranlığı ve açıkça İngilizler lehine politikalar izlemesi yüzünden büyük tepki çekmiş ve üç ay sonra görevinden çekilerek İran'ı terk etmek zorunda kalmıştı. Bu durum karşısında Rıza Han, Ahmet Şah'ı kendisinin Harbiye Bakanı olarak kalacağı yeni bir hükümet kurmaya ikna etmeyi başardı. Ahmet Şah yeni hükümet kurulur kurulmaz uzun süre kalmak için Avrupa'ya gitti. Kaçar Hanedanı'nın bu son Şahı'nda Rıza Han'ın kısa zamanda elde ettiği desteğin ziyadesiyle farkındaydı.

Ahmet Şah'ın ülkedeki karışıklıklarla mücadele edeceği yerde Avrupa'ya gitmesi üzerine Rıza Han ülkesindeki bölünmüşlüğe son vermek amacıyla Başbakanlık sıfatını da üzerine aldı. Rıza Han bu ilk dönemde Ahmet Şah'ı tahtan indirmeyi düşünmüyor aksine ısrarla geri gelmesini istiyordu. Nihayet Ahmet Şah ülkesine geri

---

<sup>8</sup> J.H.Kremers, **İran Tarihi ve Etnografik Bakış**, İslam Ansiklopedisi, V, İstanbul, 1968, s. 1026; Fahir Armaoğlu, **20.yy. Siyasi Tarihi: 1914-1918**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1987, s. 208; Çetinsaya, **Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran ilişkileri ve Nükleer Sorun**, s. 28; Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, s. 177-178.

döndü. Fakat Şah ülke sorunlarına karşı oldukça ilgisizdi ve yeniden Avrupa'ya dönmek istiyordu. Ahmet Şah'ın yeniden Fransa'ya dönmesi üzerine Rıza Han yarım yamalak tedbirlerle ülke sorunlarına uzun vadeli çözüm üretilmeyeceğini anladı. Mustafa Kemal'in Türkiye'deki hamle ve atılımlarından da büyük ölçüde etkilenmiş olan Rıza Han ilkin ülkesinde Cumhuriyet rejimini kurmak istedi ve bu yönde bir kamuoyu oluşturmaya çalıştı. Türkiye'de olduğu gibi İran'da da Cumhuriyet rejiminin ilan edilmesi fikri ilk etapta heyecanla karşılandı ve özellikle aydın kesim tarafından desteklendi. Ancak bu fikir kısa bir süre sonra din adamlarının yürüttükleri muhalif tavır ve halkı da etki altında bırakıyor olmaları nedeniyle büyük bir tepkiyle karşılaştı. Zira İran değişik etnik grupların yaşadığı fakat dini olarak ise vatandaşlarının tamamına yakınının Şii mezhebine itikat ettiği bir devletti ve din adamları her daim politik anlamda etki yaratabilecek bir gücüde ellerinde barındırmaktaydılar. Bu nedenle ortaya atılan Cumhuriyetin ilan edilmesi fikrinden vazgeçildi ve 31 Ekim 1925 tarihinde İran Parlamentosu Kaçar Hanedanlığı'na son vererek Rıza Han'ı Şah ilan etti<sup>9</sup>. Rıza Şah 25 Nisan 1926'da taç giyildikten sonra kısa sürede ülkedeki karışık durumu düzeltti ve Yeni İran'ı milli değerleri üzerinde yeniden inşa etmeye çalıştı. Siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel alanda büyük bir gelişme sağlayarak İran'ı uluslararası arenada iyi bir noktaya taşımayı başardı<sup>10</sup>.

Rıza Şah, Gazi'nin de telkinlerine rağmen ülkesinde Cumhuriyet rejimini kuramamıştı<sup>11</sup>. Ancak medeni alanda büyük ilerleme sağlamış olan Türkiye Cumhuriyeti'ni İran'da yapmak istediği reformlar için en iyi bir örnek olarak görüyordu. Ordunun tam desteğini alarak ülkesindeki konumunu iyice sağlamlaştıran Rıza Şah ilk iş olarak, yapacağı reformlara en büyük engel teşkil eden ulema sınıfını baskı altına almaya çalıştı. Rıza Şah yabancı ülkelerdeki kanunları ülkesinde uygulamak

---

<sup>9</sup> Gürün, *Savaşan Dünya ve Türkiye*, s. 194-195; Erden, *Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları*, s. 177-178; Esat Arslan, *Sivas Kongresi ve İran-Afganistan Ekseninde Mustafa Kemal Atatürk'ün Öngörülleri*, Sivas Kongresi II. Uluslararası Sempozyumu (2 Eylül 2003 – Sivas), Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Sivas, 2003, s. 189; Hamid Feriçi Endisi, *Atatürk ve Rıza Şah Kebir'in Siyasi Başarılarının Ortak Noktaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Kürsüsü, Ankara, 1974, s. 59, 187.

<sup>10</sup> J.H.Kramers, "İran Tarihi ve Etnografik Bakış", İslam Ansiklopedisi, s. 1026.

<sup>11</sup> Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 3.Kitap, 2.Bölüm, Ankara, 1996, s. 187; Çetinsaya, *Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran ilişkileri ve Nükleer Sorun*, s. 26.

suretiyle din adamlarının yargı üzerindeki baskısına son verdi. Rıza Şah İran'da dini değil milli değerlerle yoğrulmuş bir ulus-devlet modeli yaratmaya çalışıyordu. Bu amaç aynı zamanda ulema sınıfı üzerinde bahsettiğimiz baskınında kaynağını oluşturuyordu. Fakat ilerleyen süreçte baskıya maruz kalan kitlenin yaratacağı muhalif söylem özellikle sosyal manadaki reformların ülkenin her tarafında eşit biçimde uygulanması ve kabul görmesine engel teşkil edecekti.

Yukarıda bahsetmeye çalıştığımız gibi ülkesini batı kaynaklı değerlerle yeniden inşa etmeye çalışan Rıza Şah diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da köklü reform hareketine girişti. Şah bu amaçla açtığı yeni ilk orta ve yüksek dereceli okullarda modern bir eğitimin verilmesini sağladı. Yaptığı yeniliklerin hepsinde Mustafa Kemal'in yaptığı inkılapların etkisi görülen Rıza Şah bu süreçte ulema sınıfını tamamen karşısına almıştı. Rıza Şah ile ulema arasındaki uçurum git gide büyümekteydi. Ulema sınıfı –belirttiğimiz üzere-İran'da oldukça etkiliydi. Bu açıdan bakıldığında Rıza Şah'ın belki de, uzun vadedeki en büyük başarısızlığı Türkiye'deki inkılapların temelini teşkil eden laiklik ilkesini ülkesinde uygulayamamış olmasıydı<sup>12</sup>.

Bununla birlikte Rıza Şah, İran yönetiminde etkili olduğu andan itibaren komşularıyla da iyi münasebetler kurmaya çalıştı. Şah komşularının arasında reform sürecinde ilham aldığı Türkiye Cumhuriyeti ile iyi münasebetler kurmak içinse en başından beri özel bir çaba harcadı. İki ülke arasında henüz yeni siyasi sistemler oluşum aşamasındayken ilk münasebet 1922 tarihinde İran'ın devlet adamlarından Mofakhan Eshag'ı büyük elçi olarak Türkiye'ye göndermesiyle kuruldu<sup>13</sup>. Buna karşılık olarak Türkiye'de 7 Şubat 1923 tarihinde Muhittin Paşa'yı İran Büyükelçiliği'ne atayarak siyasi ilişkilerin karşılıklı olarak başlaması için üzerine düşen adımı atmış oldu<sup>14</sup>.

Karşılıklı olarak yapılan bu ilk hamlelere karşın aradaki sınır anlaşmazlıkları tam manasıyla halledilmediğinden ve gerekli kontrol sağlanamadığı için aşiretlerin

---

<sup>12</sup> Mehmet Saray, **Türk İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü**, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 1990, s. 88.

<sup>13</sup> İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları: 1920-1945**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 274; Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, s. 178.

<sup>14</sup> Abdülhahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 192; Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, s. 178.

yarattığı taşkınlıklar ve çıkardıkları isyanlar, ilk zamanlarda iki ülke arasındaki ilişkilerin istenilen düzeyde gelişmesine mani oldu<sup>15</sup>. Ancak İran'da hakimiyeti eline geçiren Rıza Şah hem yapmak istediği reformlarda hem de komşu devletlerle olan münasebetlerinde Gazi Türkiye'sinin yardımını sağlamaya ve desteğini almaya büyük önem veriyordu<sup>16</sup>.

İki devletin aralarındaki sorunları barışçıl yollarla halletmek ve karşılıklı işbirliği istekleri 22 Nisan 1926 tarihinde Tahran'da Türk-İran Dostluk ve Güvenlik Anlaşması imzalanmasıyla sonuçlandı. Bu anlaşma ile iki taraf arasındaki dostluğun pekişmesi öngörüldüğü gibi sınır bölgesindeki karışıklıklarında önlenmesi amaçlanıyordu. Bu anlaşmanın imzalanmasına ve tarafların eskiye nazaran daha ılımlı tavra bürünmüş olmalarına rağmen Türk-İran sınır bölgesinde olaylar bir türlü sona ermiyor ve aynı türden şeyler devamlı tekerrür ediyordu. Bölgedeki aşiretlerin çıkardıkları karışıklıklardan Türkiye oldukça rahatsız olmakta ve İran'dan bu aşiretleri kontrol altına almasını istemekteydi. Gerçi bölgenin dağlık oluşu bu kontrolü oldukça güçleştiriyordu. 1927 yılının sonuna doğru sınırdaki aşiretlerden birinin Türk askerlerine saldırarak askerleri tutsak edip İran'a götürmesi aradaki dostluk ilişkisini oldukça zedeledi.

Durum belirttiğimiz gibiyken; Türkiye ile olan ilişkilerine büyük önem veren İran, aradaki sorunları çözmesi için Ali Han Furugi'yi Ankara'ya gönderdi. Furugi Han Ankara'ya geldikten sonra çeşitli üst düzey temaslarda bulunarak aradaki sınır ihtilaflarını çözmeye çalıştı. 15 Haziran 1928 tarihinde Furugi Han'ın gayretleri ve yapılan mülakatlar sonucu 1926 yılında imzalanan dostluk anlaşmasına ek bir protokol imzalanmasına karar verildi<sup>17</sup>. Bu protokolle taraflar birbirlerinin güvenliği için çalışmayı ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesini taahhüt ediyorlardı. Protokolün imzalanmasının ardından İsmet Paşa şu açıklamayı yapacaktı;

---

<sup>15</sup> Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları**, s. 274.

<sup>16</sup> Mehmet Saray, **Türk İran İlişkileri**, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 1999, s. 112.

<sup>17</sup> Ahmet Özgiray, **İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)**, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, -Makaleler-, Ankara, 2000, s. 298-300; Muzaffer Erendil, **Tarihte Türk-İran İlişkileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976, s. 128; Saray, **Türk İran İlişkileri**, s. 113.

*“İran komşumuzla imzaladığımız protokoller iki memleket münasebetlerinde esasen hüküm süren dostluğun ve iki komşu arasında iktisadi inkişaf ve işbirliği arzularının samimiyetine delildir. İki memleketin temaslari ve ulaştırma vasıtaları arttıkça iyi geçinme ve birbirine emniyet etme esaslarının her iki taraf için hayırlı semereleri daha iyi toplayacaktır.”<sup>18</sup>”*

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere Türkiye’de komşusu İran’la iyi ilişkiler kurmayı fazlasıyla arzulamaktaydı. Ancak Türk-İran sınırında aşiretlerin çıkardıkları karışıklıklar bir türlü durmak bilmiyordu. Sınır bölgesindeki İranlı yöneticilerin ayaklanan isyancılara müdahale etmeyip aksine zaman zaman Kürt meselesini koz olarak görüp yardım etmeleri Türk basınında büyük bir tepkiyle karşılanıyordu. Bu türden durumlarda Türkiye genellikle İran’a sert notalar gönderme yoluna gidiyor ve tepkisini bu şekilde ortaya koymuş oluyordu. Doğal olarak bu durum iki ülke arasında siyasi gerilimlerin yaşanmasına sebep oluyordu<sup>19</sup>. Bütün bu karışıklıklardan da anlaşılacağı üzere Türkiye ile İran arasında daimi bir dostluğun kurulması ancak Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Rıza Şah’ın gayretleriyle gerçekleşebilirdi. Nitekim bu böyle de oldu.

Mustafa Kemal Paşa sınır bölgesinde meydana gelen olaylardan dolayı Türkiye’nin sert tedbirlere girişmemesini meselelerin görüşmeler yoluyla halledilmesinin gerekliliğini ısrarla vurguluyordu. Nitekim Büyük önderin bu iyi niyetli tutumu sonuç vermiş ve karşılıklı diyaloglar sonucunda tarafların birbirlerini daha iyi anlamasının neticesinde İran büyük bir kararlılıkla sınır bölgesindeki asayiş bozan aşiretlerle mücadeleye girişmişti<sup>20</sup>. Bu sevindirici durum karşısında Türk-İran siyasi ilişkileri daha ciddi bir süreç içerisine girdi. Mustafa Kemal Paşa, iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da iyiye gitmesine vesile olacağına inandığı için Milli Mücadele

---

<sup>18</sup> Akşin, **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, s. 192; Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye’yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, s. 179-180.

<sup>19</sup> Saray, **Türk-İran İlişkileri**, s. 115-116; Erendil, **Tarihte Türk-İran İlişkileri**, s. 128; Saray, **Türk-İran İlişkileri**, s. 113; Mustafa Yüce, **Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1994, s. 84; Endisi, **Atatürk ve Rıza Şah Kebir’in Siyasi Başarılarının Ortak Noktaları**, s. 187.

<sup>20</sup> Özgiray, **İngiliz Belgeleri Işığında Türk İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)**, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, s. 301-302; Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye’yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, s. 180.

döneminde ve daha sonraki faaliyetlerinde devamlı yanında bulunan yakın arkadaşı Hüsrev Gerede'yi Tahran Elçiliğine atamak suretiyle<sup>21</sup> bu dostluğa verdiği önemi açıkça gösterdi. Mustafa Kemal Paşa, Rıza Şah'ın Türkiye'ye karşı dostça yaklaşmasına güveniyor ve İran'ı ileride Türkiye'nin doğudaki güçlü bir müttefiki olarak görüyordu.

İleride detaylarına değineceğimiz üzere; yeni görev yeri olan Tahran'a gitmek için 18 Ağustos 1930 tarihinde Ankara'dan ayrılan Hüsrev Bey Ankara İstasyonu'nda gazetecilere verdiği beyanatta Türk-İran sınır anlaşmazlıklarına değinerek bu sorunun barışçıl yollarla halledileceğini söyledi. Aynı yıl çıkan Kürt isyanı yüzünden iki ülke arasındaki ilişkiler iyice gerilmişse de; Hüsrev Bey Tahran'a varınca sınır tadilatı görüşmelerinin başlamasına öncülük ederek bu hususta memnuniyet verici ilerlemelerin kaydedilmesini sağladı<sup>22</sup>.

1931 yılında Türk-İran siyasi ilişkilerinde daha belirgin bir ilerleme görüldü. Çünkü Türkiye İran'ı, özel dostları kategorisine aldı<sup>23</sup>. Gittikçe gelişen Türk-İran dostluğu sınır konusundaki anlaşmazlıklara da son noktayı koyacaktı. Nihayet 1932 yılı Ocak ayında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey sınır hattının belirlenmesi hususunda kesin bir anlaşmaya varmak amacıyla görüşmeler yapmak için Tahran'a gitti<sup>24</sup>. Ağrı Dağı çevresindeki Türk-İran sınırı konusunda Tevfik Rüştü Aras'ın yaptığı görüşmelere İran Dışişleri Bakanı Furugi Han'da katıldı. Görüşmeler esnasında bazı stratejik noktaların Türkiye'ye bırakılması Türk heyetince ısrarla talep edildiği için bir türlü kesin sonuç alınamıyordu. Görüşmelerin en çetin bir safhasında Tevfik Rüştü Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı talimat gereğince Furugi Han'dan hükümeti namına Rıza Şah'ın hakemliğini istedi<sup>25</sup>. Bu teklif İran heyetini oldukça şaşırtmıştı. Ancak bu

---

<sup>21</sup> Günay Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, Atatürk IV. Uluslararası Kongresi, Cilt: II, Ankara, 2000, s. 981.

<sup>22</sup> Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 983; Erden, *Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları*, s. 180-181.

<sup>23</sup> Avni Altın, *Her Yönüyle Atatürk*, Bakış Kütüphanesi, 2 Basım, İstanbul, 1979, s. 302; Çetinsaya, *Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran ilişkileri ve Nükleer Sorun*, s. 26.

<sup>24</sup> Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 985.

<sup>25</sup> Altın, *Her Yönüyle Atatürk*, s. 413.

teklifi kabul eden Şah'ın Türk dostluğuna verdiği önem, sınır sorununun Türklerin istediği şekilde düzeltilmesini sağladı<sup>26</sup>.

Bahsettiğimiz sürecin ardından, netice olarak 23 Ocak 1932 tarihinde imzalanan Türkiye-İran çizgisinin belirlenmesine ilişkin anlaşma ile<sup>27</sup> bu iki ülke arasında eskisinden daha iyi münasebetlerin kurulabilmesinin yolu açılmış oldu. Bu anlaşmayla Türkiye Ağrı Dağı'nın tamamını aldı buna karşın Van'daki Kotur arazisini İran'a verdi. Ayrıca sınır anlaşmasının imzalanmasından sonra görüşmelere devam edilerek bir dostluk ve tarafsızlık anlaşmasının imzalanması da kararlaştırıldı<sup>28</sup>. Aradaki sorunların halledilmesi iki ülkenin her alanda daha sıkı bir işbirliği içine girmesini de sağladı. Nihayetinde 1920'li yıllar boyunca bu iki komşu ülkenin aralarındaki yegane sorun çözüme kavuşmuş, ilişkilerin seyrini engelleyen en önemli pürüzün ortadan kalkması için iyi niyet çerçevesinde gereken adımlar atılmıştı.

26 Ekim 1932 tarihinde İran Hariciye Veziri Furugi Han'ın Türkiye'ye yaptığı ziyaret anlaşmanın imzalanmasının ardından Türk-İran ilişkilerinin aldığı seyri ortaya koymasından oldukça önemliydi. Furugi Han İstanbul'da devlet erkanının da hazır bulunduğu büyük bir merasimle karşılandı ve Türkiye'de kaldığı zaman zarfında gayet samimi bir ortamda ağırlandı<sup>29</sup>. Furugi Han gazetecilere verdiği beyanatta ziyaretinin nedenini şu sözlerle açıklıyordu:

*“Hariciye Vekiliniz Doktor Tevfik Rüştü Bey'in Tahran'a yaptığı ziyareti iade etmek üzere Ankara'ya gidiyorum. İki memleket arasında belli başlı işler tamamen halledilmiş olduğundan bu ziyaretimle sayılı bir iş*

---

<sup>26</sup> Şah'ın hakemliği kabul etmesi üzerine yüksek rütbeli bir subay, haritalar üzerinde İran'ın görüşünü anlattı. Fakat bir müddet sonra Şah'ın kendisini dinlemediğini fark etti. Sonunda Şah subayın sözünü keserek *“Beni ilgilendiren bir tek şey var o da Türkiye ile olan dostluk bağlarımızdır”* demek suretiyle Türkiye'nin dostluğunun sınır meselesinden daha önemli olduğunu belirtti (Lord Kinross, çev. Necdet Sander, **Atatürk: Bir Milletın Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar Yayınevi, 12. Baskı, İstanbul, 1994, s. 532; Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, s. 182).

<sup>27</sup> **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Haziran 1932, No. 3923; Çetinsaya, **Tarihsel Persfektifte Türkiye-İran ilişkileri ve Nükleer Sorun**, s.26.

<sup>28</sup> A. Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih (1919-1939)**, Siyasi Bilgiler Okulu, İstanbul, 1994, s. 219; Çetinsaya, **Tarihsel Persfektifte Türkiye-İran ilişkileri ve Nükleer Sorun**, s.26.

<sup>29</sup> **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1932, No. 3044; Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, s. 183.

*konuşulmayacaktır. Yalnız iktisadi bazı işlerle imzalanması istenen ticaret muahedesi etrafında yeni görüşmeler olacaktır”<sup>30</sup>.*

Ertesi günü Ankara’ya hareket eden Furugi Han Ankara İstasyonu’nda oldukça coşkulu bir törenle karşılandı ve Ankara Palas’ta ikametine tahsis edilen dairede bir müddet dinlendikten sonra Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey’le, Başbakan İsmet Paşa’yı ve TBMM Başkanı Kâzım Paşaları ziyaret etti. Başbakan İsmet Paşa’nın Furugi Han’ın şerefine verdiği öğlen ziyafetini<sup>31</sup> müteakip İran Hariciye Nazırı, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından da kabul edildi<sup>32</sup>. Ankara’da birçok temaslarda bulunduktan sonra 6 Kasım’da İstanbul’a dönen Furugi Han gazetecilere iki ülke arasındaki dostluk ilişkisinin vazgeçilmez ve sarsılmaz olduğuna ve ilişkilerde pürüz yaratan bazı sorunlarsa süratle çözümlenmekte olduğunu vurgulayan ifadeler kullandı<sup>33</sup>. Ankara haricinde İstanbul’da da birçok ziyaretlerde bulunan Furugi Han 11 Kasım tarihinde ülkesine dönmek üzere Türkiye’den ayrıldı<sup>34</sup>.

Furugi Han’ın bu ziyareti İran açısından da oldukça önemliydi. Türkiye’ye büyükelçi olarak atandığı dönemden itibaren Türkiye’nin dostluğunu kazanmak için büyük gayret sarfeden Furugi Han, İran Hariciye Nazırı olduktan sonrada bu gayretlerini devam ettirmiş, iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu yönde seyretmesine vesile olmuştu<sup>35</sup>. Furugi Han’ın İstanbul’dan ayrılmadan önce iki ülke ilişkilerine dair verdiği demeçler, dış dünyaya verilmek istenen siyasi mesajlar açısından, Türk tarafınca büyük önem taşıyordu. Böylesi bir atmosferde ilerleyen Türkiye-İran arasındaki ilişkiler her geçen gün daha güçlü bir hale geliyordu. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey’in 1933’de Tahran’a giderek orada 22 Nisan 1926 tarihli Türkiye-İran dostluk ve emniyet anlaşmasıyla 15 Haziran 1928 tarihinde imzalanan ek protokolün yenilenmesi ve biri dostluk diğeri tarafsızlık ve iktisadi işbirliğine ait olmak üzere iki antlaşma ve bunlardan başka suçluların iade edilmesine dair bir itilafnamenin imzalanması aradaki

---

<sup>30</sup> **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Ekim 1932, No. 4054.

<sup>31</sup> **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1932, No. 3046.

<sup>32</sup> **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Ekim 1932, No. 4055.

<sup>33</sup> **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1932, No. 3055.

<sup>34</sup> **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1932, No. 3056; **Cumhuriyet**, 11 Kasım 1934, No. 3059; Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye’yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, s. 183-184.

<sup>35</sup> **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Ekim 1932, No. 4054.



dostluk halkasına bir yenisini daha ekledi<sup>36</sup>. Şah Rıza Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyaret etmesi, Türkiye'nin İran'la olan dostluk ve siyasi ilişkilerini en yüksek mertebeye ulaştıracaktı.

---

<sup>36</sup> Esmer, **Siyasi Tarih (1919-1939)**, s. 219.

## **BİRİNCİ BÖLÜM**

### **ZİYARET KARARININ ALINMA SÜRECİ ve YAPILAN HAZIRLIKLAR**

Bu tezin esas konusunu oluşturan Rıza Şah'ın Türkiye seyahatinin karar ve hazırlık aşamasına dair bilgileri içeren söz konusu bölüme geçmeden önce İran Şah'ı Muzefferüddin'in 30 Eylül 1900 tarihli II. Abdülhamit dönemi Osmanlısına yaptığı ziyaretten biraz bahsetmek Rıza Şah'ın ziyaretini gerçekleştirdiği 1934 tarihine değin Türk-İran ilişkilerindeki değişimi ve gelişimi ortaya koymak açısından oldukça önemli bir gösterge olacaktır.

Batılı devlet adamlarının (örneğin Alman İmparatoru II. Wilhelm) ziyaretleri söz konusu olduğunda oldukça titiz davranan II. Abdülhamit; İran Şah'ına karşı protokol kuralları neyi gerektiriyorsa minimum düzeyde bunu uygulamış ve daha ileri gitme ihtiyacı hissetmemiştir.

Öyle ki şatafat ve gösterişten hoşlanan İran Şah'ı kendisi için hazırlanan karşılama ve ağırlama programından haberdar olduğunda, düzeltilmemesi halinde, İstanbul'a gelmeyeceğini bildirecek, ancak program istediği doğrultuda düzeltilmeyince de yapacağı ziyaretten vazgeçmeyerek İstanbul'a gelecek, fakat ilk kez çıktığı ve üç buçuk ay süren Avrupa gezisinden dönerken İstanbul'a gelişine "geçerken uğramış" izlenimi verecekti. Nitekim kendisinden önce ve yine Avrupa seyahatinden dönerken İstanbul'a gelen Muzafferüddin Şah'ın babası Nasırüddin Şah'ta 1873 yılında çıktığı seyahatten dönerken İstanbul'a gelişinde böyle bir tavra bürünmüştü.

Henüz karşılama programının gün yüzüne çıkmasıyla başlayan gerginlik Şah'ın İstanbul'a yapacağı ziyaretin ne şekilde gerçekleşeceğini ve nasıl bir havada geçeceğini de ortaya koymuştu.<sup>37</sup>

---

<sup>37</sup> Fatmagül Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s. 91, 96.

Sınır komşusu bir devletin hükümdarına karşı hem Osmanlı Sarayının hem de İstanbul halkının böylesine mesafeli durmasının arkasında giriş bölümünde belirttiğimiz ve yüzyıllardır aynı eksen etrafında değişen ve dönüşen sorunlar kaynak teşkil etmekteydi. Panislamist bir politika benimseyen II. Abdülhamit döneminde ise iki ülke arasındaki sorunlar daha çok Sünni-Şii mücadelesi şeklinde tezahür edecek ve Cemaleddin Efgani'nin iadesi sorunuyla birliktede zirveye ulaşacaktı.

İki ülke arasındaki ilişkilerin seyri belirttiğimiz çerçevede şekil almaktayken Şah 29 Eylül 1900 tarihinde Edirne üzerinden Osmanlı topraklarına giriş yapmış ve burada kendisinin gelişi şerefine düzenlenen törenin ardından bir süre istirahat ettikten sonra buradan 4 Ekim Perşembe gününe kadar kalacağı İstanbul'a doğru hareket etmiştir. Şah Ortaköy camisinin yanındaki iskeleden İstanbul'a ayak basarken, Abdülhamit Han kendisini bizzat karşılamaya gelmemiş onun yerine şehzadeleri göndermekle yetinmiştir ve doğal olarak Şah kendisi için yapılan bu karşılama töreninden hiç memnun kalmamıştır.

Yapılan ilk merasimin ardından Ortaköy'den hareketle Yıldız Sarayına götürülen misafir, daha sonra Mehmet Reşat döneminde yıktırılacak olan Acem köşküne getirilmiş ve burada Sultan II. Abdülhamit tarafından karşılanmıştır. Karşılamanın ardından da maiyetteki zevatın karşılıklı olarak takdim edilmesiyle birlikte tören son bulmuştur.

Ziyaretin seyrine bakıldığında batılı devlet adamlarının ziyaretlerine nazaran oldukça sönük bir program uygulanmış ve Şah'ın resmi makamlarca hazırlanan programlardan ziyade Osmanlı Devleti sınırlarındaki İran tebaası tarafından hazırlanan programlara katıldığı görülmüştür. Şah ziyaretleri esnasında İran tebaasına sıkça Osmanlı devleti ile iyi geçinmeleri yönünde mesajlar vermeyi de ihmal etmemiştir. Şah ayrıca Osmanlı Devlet adamlarının yanı sıra yabancı elçileri de kabul etmiş ve kabul esnasında Rus elçisinin Şah ile Farsça konuşarak sohbet etmesi özellikle dikkat çekmiştir. Zira Osmanlı Devleti o dönemde İran'ı kendisiyle çekişemeyecek durumda

zayıf bir devlet olarak nitelendirmekle birlikte İran ile ilgili kaygıların altında Rusya'nın İran'ı desteklemesi yatmaktaydı<sup>38</sup>.

Şah'ın bu çeşit resmi temasları haricinde Boğaziçi'ne yaptığı gezilerde ise Tophane iskelesinin kullanılması uygun görülmüştü. Halbuki Osmanlı devletinde yabancı devlet adamlarının bu türden gezileri için Dolmabahçe'nin Saray rıhtımı kullanılmakta idi.

4 gün süren ve genel hatlarını yukarıda belirtmeye çalıştığımız İstanbul ziyaretinin ardından 4 Ekim 1900 Perşembe günü akşam üzeri İran Şah'ı Muzafferüddin Bakırköy'den trene binerek İstanbul'dan ayrılmıştır. Şah'ın Perşembe günü ziyaretini tamamlayarak Cuma selamlığı törenine kalmadan İstanbul'dan ayrılması muhakkak maksatlı ve manidar bir tercihtir.

Şah'ın uğurlanması esnasında II. Abdülhamit Han kendisiyle Yıldız sarayının Acem Köşkünde vedalaşmış ve tıpkı gelişinde olduğu gibi giderken de kendisine rıhtıma kadar eşlik etmemiştir. Şah'a tıpkı gelişinde olduğu gibi dönüş yolculuğu için uğurlanırken de Şehzadeler, Osmanlı devlet tebaası, İran elçisi ve İran tebaası eşlik etmiştir. Ortaköy İskelesinde yapılan törenin ardından deniz yoluyla Bakırköy'e gelen Şah ve maiyetindeki zevat buradan tren yoluyla Edirne'ye geçmiştir. Edirne'de yapılan son merasimden sonra ise Şah; Sofya, Belgrad, Budapeşte, ve Rusya üzerinden Tahran'a dönerek, Avrupadan Osmanlı topraklarına kadar uzanan bu uzun seyahatini tamamına erdirmiştir.

II. Abdülhamit'in bir süre önce ağırladığı Alman imparatoru II. Wilhelm'e gösterdiği ilgiyle kıyaslandığında İran Şah'ı Muzafferüddin'in ziyaret ve ağırlanmasının oldukça sönük geçtiği gözlemlenebilecektir. Ayrıca Rıza Şah'ın 1934 yılında yapacağı ziyaretin ihtişamı ve iki ülke ilişkilerine yaptığı olumlu katkılarla ilgili oldukça dikkat çekici haberler yapacak olan Avrupa basını da söz konusu ziyaretin sönüklüğünü ön

---

<sup>38</sup> Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, s. 91-103.

plana çıkararak haberler yapacak bunun yanı sıra Şah Muzafferüddin'in II. Abdülhamit'e alındığını da belirtecekti<sup>39</sup>.

Sonuçta Şah komşu ülkenin başkentinde gördüğü muameleden dolayı bazı konularda alınmakta haklıydı. Her şeyden önce, Abdülhamit, Şah'ı iskelede karşılamaya ve uğurlamaya gitmemiş, şehzadelerini göndermekle yetinmişti. Bir önceki üst düzey konuğu olan Alman imparatoruyla yaptığı tanışma töreni karşılıklı ve aynı anda yapılırken, Abdülhamit kendi maiyetindekileri tanıştırmak için, Şah'ı huzuruna getirtmişti.

Birde, ziyaret sırasında İran Şah'ının Abdülhamit'in elini öptüğü şeklinde bir söylentinin ortalıkta dolaşması, İran tarafını oldukça rahatsız etmişti.

Ziyarete dikkati çeken bir başka nokta da, İstanbul'da askeri geçit töreninin yapılmamasıydı. Sadece Şah Edirne'ye geldiğinde, istasyonda askeri bir tören yapılmıştı.

Alman imparatoru Dolmabahçe sarayının rıhtımında karşılanırken, İran Şah'ı Ortaköy'de karşılanmıştı. Şah'ın deniz yoluyla yapacağı gezilerde de Tophane iskelesini kullanması uygun görülmüştü.

Ayrıca İran Şah'ı Muzafferüddün'e Yıldız Sarayında verilen ziyafetlerde, sarayın önünde yapılan şenliklerde bir hayli sönük geçmişti. Sonuçta Abdülhamit, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in yanında, "iki eşit hükümdar" portresi çizmeye özen gösterirken, İran Şah'ı Muzafferüddin'in yanında da, her fırsatta kendisinin halife olduğunu hatırlatacak bir tavra bürünmüştü<sup>40</sup>.

Yukarıda belirttiğimiz üzere hem Osmanlı devletinde hem de İran'da rejim değişikliği yaşanmadan ve Rıza Şah ile Mustafa Kemal siyaset sahnesine çıkmadan evvel, İran üzerinden Osmanlı topraklarına yapılan son üst düzey seyahat belirttiğimiz şekliyle Şah Muzafferüddin'in 1900 tarihinde yaptığı ve toplamda 4 gün sürmüş olan ziyarettir. Bu ziyaret esnasında yaşanan gerginlikleri tezimizin giriş kısmında

---

<sup>39</sup> Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, s. 99, 103-106.

<sup>40</sup> Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, s. 106-107.

belirttiğimiz iki ülke arasında yüzyıllardır süregelen sorunların somut bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

Ancak birinci dünya savaşı sonrasında oluşan konjonktür de iki ülke birbirlerinin dostluğuna şiddetle ihtiyaç duyar hale gelmişler ve birbirlerinden etkilenmişlerdir. Gerek Mustafa Kemal'in gerekse de Rıza Şah'ın barışçıl karakterli politikalar izlemesinden kaynaklı olarak; 1920'li yıllar boyunca iki ülke arasındaki sorunlar kademe kademe çözümlenmiş ve imzalanan metinler vesilesiyle hukuki bir kimliğe büründürülerek uygulamaya konulmuştur. Bu açıdan bakıldığında esas konumuzu teşkil eden Rıza Şah'ın 1934 tarihli seyahatinin Türk-İran ilişkilerinde esen barışçıl rüzgarın ve olumlu yöndeki somut eylemlerin hem sebebi hem de sonucu olduğu kanaatine rahatlıkla varılabilir. Nitekim Rıza Şah'ın ziyaretiyle, Türk topraklarına kendisinden önce son üst düzey ziyareti gerçekleştiren Şah Muzafferüddin'in ziyaretleri her açıdan birbirinden farklılık arz etmektedir. Elbette ki Rıza Şah'ın ağırlanması seyahatin başından sonuna kadar çok daha şatafatlı olmuştur. Programın ihtişamında iki ülkenin birbirlerine karşı beslediği dostane duyguların yanı sıra, bölgenin en köklü ve güçlü konumundaki bu iki komşu devletin dönemin süper güçlerine karşı vermeye çalıştığı birlik mesajları da önemli bir alan kaplamaktadır.

İki komşu ülke arasında birinci dünya savaşından sonra gelişen süreçte yakalanan barışçıl havaya ve bunun aradaki ilişkilerin seyrine etkilerine giriş bölümünde değindiğimiz için; seyahatin karar ve hazırlık aşmasına değineceğimiz bu bölümü Rıdvan Hüsrev Gerede'nin Türkiye tarafından İran'a büyükelçi olarak atanmasıyla başlatmak konunun akışı açısından isabetli bir tercih olacaktır. Zira Gerede'nin atandığı günden itibaren seyahatin gerçekleştiği zamana kadar, uzunca bir süre, Türkiye adına yürüttüğü kademeli ve olumlu ilişkiler bu seyahatin temininde ve seyrinde oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Öyle ki biraz abartılı bir ifadeyle bu seyahatin gerçekleşmesinde en büyük pay sahibinin Hüsrev Bey olduğu bile söylenebilir. Dolayısıyla bizde öncelikle Gerede'nin büyükelçi olarak atanmasıyla başlayacak, ilerleyen başlıklarda da süreci detaylı olarak inceleyeceğiz.

## 1.1. Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede'nin Büyükelçi Olarak Atanması ve Ziyaret Fikrinin Oluşması

Mustafa Kemal'in "*benim ilk inkılap ve müşkülât arkadaşım*"<sup>41</sup> diyerek tanımladığı Hüsrev Gerede<sup>42</sup>; 1886-1962 yılları arasında yaşamış olup, kendisi Mustafa Kemal ile birlikte milli mücadele esnasında Kurmay Binbaşı olarak<sup>43</sup> Samsun'a çıkan 18 kişiden biridir. Gerede cumhuriyetin kurulmasına vesile olan olayları şüphesiz ki ön sıralarda yaşamıştır. Ölümüne kadar Mustafa Kemal'in yanında ve çizgisinde olan Gerede, önemli meseleleri açık sözlülükle dile getirebilme özelliğinden dolayı da Gazi'nin en yakın ve güvendiği dostları arasında olmuştur. Gerede 76 yıllık hayatı

<sup>41</sup> Sami Önal, **Hüsrev Gerede'nin Anıları –Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919 – 10 Kasım 1938)**, Literatür Yayınları:86, İstanbul, 2002, s. 11.

<sup>42</sup>Hüsrev Gerede 1886 tarihinde Edirne'de doğdu. Çocukluğu babası Mehmet Ali Paşa'nın görev yaptığı yerlerde geçti. Erzurum'da başlayan okul yaşamını babasının orada ölümü üzerine İstanbul'da sürdürdü. 1905'te Harp okulunu, 1908'de ise Harp Akademisini bitirdi. 10 yıllık süre içerisinde çok önemli askeri görevlerde bulundu. Adana Ermeni olaylarının bastırılması, Balkan savaşları, Atina askeri ataşeliği, birinci dünya savaşındaki Kafkas ordusu ve genel kurmay karargahındaki kurmaylık hizmetleri bunlar arasında sayılabilir.

Hüsrev Gerede 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros mütarekesi esnasında kurmay binbaşı rütbesiyle Erzurum'da, Kazım Karabekir Paşa'nın kurmay başkanı olarak görev yapmıştır. Ancak ilerleyen süreçte sağlık sorunları nedeniyle izin alarak İstanbul'a gelmiş ve bu geliş ona yeni ufuklar açmış, yeni görevler yüklemiştir.

Hüsrev Gerede'nin İstanbul'a gelmesinin ardından kendisinin methini duyan Mustafa Kemal Gerede'yi çağırarak onunla bizzat görüşmüştür. Görüşme esnasında Mustafa Kemal Gerede'ye birlikte çalışma önerisinde bulunmuş, Gerede'de bu öneriyi memnuniyetle kabul etmiş ve 16 Mayıs 1919'da Samsun'a gitmek üzere hareket eden 18 kişilik grubun içerisinde yer almıştır. Bu zaman diliminde Müfettişlik Erkan-ı Harbiyesi'nde İstihbarat ve Siyaset Şubesi Müdürlüğü görevini yapmış, Mustafa Kemal'in yanında Havza, Amasya, Erzurum, Sivas ve sonrada Ankara'daki bütün Milli Mücadele faaliyetlerinde, fiili hizmette bulunmuştur. İtilaf Devletleri'nin silah soru ile dağıttıkları son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın da Trabzon milletvekili olarak Felah-ı Vatan grubunda yer almış, burada Misak-ı Milli'nin kabulünde rol oynamıştır. Mart 1920 sonlarına doğru, Geyve'ye gelmiş kısa bir müddet sonra, Ankara'ya giderek çalışmalara katılmıştır.

Hüsrev Bey, I.Bolu ayaklanması üzerine bölgeye, Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen Nasihat Heyeti'ne de başkanlık yapmıştır. O kritik günlerde büyük yararlılıkları görülen Hüsrev Bey, Haziran 1920'de tekrar Ankara'ya dönerek, TBMM'nin çalışmalarına katılmıştır. TBMM'nin sonraki dönemlerinde Urfa ve Sivas milletvekillikleri yapan Hüsrev Bey, Tahran Büyükelçiliği ile görevlendirilinceye kadar, Budapeşte (7 Mayıs 1924-29 Ekim 1926), Sofya (30 Ekim 1926-9 Ağustos 1930) büyükelçiliklerinde değerli hizmetlerde bulunmuştur.

Soyadı kanunun çıkmasından sonra, kendisinde büyük izler bırakan Gerede hadiselerinden dolayı, Mustafa Kemal Paşa, kendisini Gerede soyadıyla onurlandırmıştır. Kendisi -belirttiğimiz üzere-günümüzü şekillendiren pek çok tarihi olaya Gerede şüphesiz ön sıralardan şahit olmuş bir yurtseverdir. (Önal, **Hüsrev Gerede'nin Anıları –Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919 – 10 Kasım 1938)**, s. 5-6; Günay Çağlar, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 980-981; Fethi Tevetoğlu, **Atatürk ile Samsun'a Çıkanlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 185).

<sup>43</sup> Önal, **Hüsrev Gerede'nin Anıları –Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919 – 10 Kasım 1938)**, s. 5; Çağlar, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 980.

boyunca cumhuriyeti daha ileri seviyelere taşımayı kendisine ülkü edinmiş bir yurt severdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında henüz devlet kurulum aşamasındayken önemli mevkilerde yer almış olan Gerede, 1905 yılında başladığı görevler zincirini 1949 yılında diplomat olarak noktalamıştır<sup>44</sup>.

1930 yılı Ağustos ayında Türkiye ve İran arasındaki barışçıl havayı zedeleyen Ağrı Dağı olayları sebebiyle, Mustafa Kemal'in dış politika prensipleri doğrultusunda Tahran'a yeni bir büyükelçi atama durumu söz konusu olmuştu<sup>45</sup>. Bu sebeple bakanlar kurulunca daha önceden kararlaştırılmış olmasına karşın Gerede'nin Varşova büyükelçiliğinden vazgeçilmiş, Gazi tarafından aynı görevle İran'a atanmıştır<sup>46</sup>. Bu kararın ardından dönemin Dış İşleri Bakanı Hüsrev Bey'e görevlendirilmesini bildiren bir telgraf göndermiştir<sup>47</sup>. Gerede bu haberi yıllık iznini geçirmek üzere gittiği İsviçre'nin Montrö kentinde almıştır<sup>48</sup>.

Hüsrev Bey bu haberi aldıktan sonra vakit kaybetmeden İstanbul'a dönmüş ve gelen davet üzerine Gazi'yi o esnada bulunmakta olduğu Yalova'daki köşkünde ziyaret etmiştir<sup>49</sup>. O akşamki yemekte Gazi doğu sorunları üzerinde durmuş ayrıca Gerede'ye karşı beslediği güven ve sevgiyi bir kez daha dile getirmiştir. Gazi o anda orada bulunmakta olan gazetecilere konuyla ilgili söylediği sözleri haber olarak yazdırmış, bu vesileyle de hem Gerede'ye ne denli güvendiğini bir kez daha vurgulayarak kendisini onore etmiş hemde o esnada sınır meselesi başta olmak üzere pek çok alanda sorun

---

<sup>44</sup> Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları –Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919 – 10 Kasım 1938)*, s. 5.

<sup>45</sup> Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları –Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919 – 10 Kasım 1938)*, s. 237; Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 981.

<sup>46</sup> Hüsrev Bey'in Tahran'a atanmasıyla ilgili 17/08/1930 tarihli resim karar metni için bkz: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivleri, Sayı:9887, Dosya:107-55, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 13.58..12.

<sup>47</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s.237; Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 981-982.

<sup>48</sup> Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 980-981.

<sup>49</sup> Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 981-982; Rıdvانبeyoğlu Hüsrev Gerede –Emekli Büyükelçi-, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, Vakıf Basımevi, İstanbul, 1952, s. 13-15.



yaşanmakta olan Türk- İran ilişkilerinin düzeltilmesi için ne denli güven ve saygı duyduğu bir dostunu görevlendirdiğini tüm dünyaya duyurmuştur<sup>50</sup>.

Gazi'nin Yalova'daki köşkte belirttiğimiz konuda Hüsrev Bey ile yaptığı görüşme esnasında orada bulunan İstanbul Matbuat Cemiyet Reisi ve Giresun Mebusu Hakkı Tarık Bey'e verdiği demeçler 25 Temmuz 1930 tarihli Vakit gazetesinde gayet geniş bir biçimde ele alınarak haber haline getirilmiştir. Yapılan haberde Gazi'nin çok güvendiği bir mesai arkadaşını İran'a büyükelçi olarak göndermiş olmakla, komşu ülke ile ilişkilere Türk tarafının ne denli önem verdiğini ortaya koyduğu vurgulanmıştır. Ayrıca haberin içeriğinde Gazi'nin Kürt isyanlarının neden olduğu ihtilafın çözümüne ne denli ehemmiyet verdiği de ayrıca belirtilmiştir.

Söz konusu haberde Gazi'nin iki ülke arasında halihazırda bulunmakta olan sorunlar ve Gerede'nin görevlendirilmesiyle alakalı olarak Yalova'daki köşkte verdiği demeçte göze çarpan ifadeler şunlardır;

*“...bugünkü Türkiye Cumhuriyeti ricali, mazinin manasız kör dövüşlerini bilir, onu hiçbir sebep ve suretle asla tekrar etmek istemez.*

*....bugünkü Türkiye Cumhuriyeti müdürleri, bilakis hem ırk olduğuna bilhassa yeni tarihi vesikalarla kani olduğunu İranlıların muntazam, mazbut ve kuvvetli bir devlet olmasını temenni eder.*

*...bugünkü İran devletinin başında bulunan Rıza Han Hazretleri'nin bu hakikatin başında bulunduğu kaniim. Müşterek hudutlar üzerinde tezahür eden hadiseler beni Rıza Han hakkında asla şüpheye düşürecek mahiyette değildir. Zira hatırlarım ki Pehlevi Hazretleri bu gibi meselelerin müşterek faaliyetimizle bertaraf edilebileceğimizi kabul eden samimi dostluk eserleri mahiyetinde sözler söylemiştir.*

---

<sup>50</sup> Önal, Hüsrev Gerede'nin Anıları –Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919 – 10 Kasım 1938), s. 237; Gerede, Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934), s. 14-16; Çağlar, Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya), s. 981-982.

...Buna nazaran Tahran memuriyetiniz Türk ve İran dostluğunun, zaten mevcut olan yüksek ve kavi temelleri üzerinde ali bir karabet binası kuracaktır<sup>51</sup>.”

Gazi'nin bu sözlerine Hüsrev Gerede ise cevaben;

“Maksadınızı ve İran Şah'ı ile olan samimi münasebetinizi anladım. Vazifemi zatı devletlerini ve iki kan kardeş milleti memnun edecek tarzda ifaya çalışacağıma emniyet buyurabilirsiniz<sup>52</sup>.” demiştir.

Yemekten sonra görevlendirmesiyle alakalı olarak Gazi Gerede ile yaptığı ikili görüşmede;

“Hüsrev pasaportun cebindedir. Fakat dönmeni değil orada kalmanı, durumu dostane bir biçime sokmanı, sınır işlerini de çözümleneni isterim” demiştir<sup>53</sup>

Yalova'dan döndükten sonra, Batum'a ilk vasıtanın en erken 25 Ağustos'ta bir İtalyan vapuru olduğunu gören Hüsrev Bey, hem vedalaşmak hem de şahsi işlerini halletmek üzere, ağustos başlarında Sofya'ya gitmiştir. Bu esnada Dış İşleri Bakanlığı ile gerekli temasları yapan Hüsrev Bey, 18 Ağustos'ta İstanbul'a dönmüş, İtalyan bandıralı bir vapurla –daha önceden belirlediği üzere- Ağustos'un 25'inde yeni görev yerine doğru yola çıkmıştır<sup>54</sup>.

Yukarıda belirttiğimiz üzere 1930 yılında Ağrı taraflarında çıkan aşiret ayaklanmaları yüzünden Türkiye ile İran arasında siyasi sorunlar yaşanmaktaydı. İsyancıların İran topraklarından beslendiği, sıkıştırıldıklarında İran'a geçtikleri ve orada himaye edildikleri iddiasıyla, Türkiye İran'dan şikayetçi olmuş ve bölgedeki sınırların

---

<sup>51</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 15-16; Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 982.

<sup>52</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 17.

<sup>53</sup> Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları –Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919 – 10 Kasım 1938)*, s. 237; Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 17; Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 983.

<sup>54</sup> Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 982.

düzeltilmesini istemişti fakat bu talebi İran tarafı kabul etmediğinden iki devlet arasındaki ilişkiler hayli gerginleşmişti.

Yine belirttiğimiz üzere Hüsrev Bey'in Tahran büyükelçiliği ile görevlendirilişi, tamda bugünlere rastlamaktaydı. İstanbul'dan Tahran'a hareket etmek üzere 18 Ağustos'ta Ankara'dan İstanbul'a geçen Hüsrev Bey, Ankara istasyonunda karşılaştığı kalabalığın büyüklüğünü kendine verilen görevin hassasiyetine yormuştur. O gün orada bulunan basın mensuplarına, İran'la Türkiye arasındaki sorunların barışçıl yollarla çözümleneceğine inandığını söyleyen Hüsrev Bey, ertesi gün İstanbul gazetelerine de Ağrı Dağı sorunu ile ilgili açıklayıcı bilgiler vermiştir<sup>55</sup>.

Hüsrev Bey bu açıklamalarında; bir eşkıya kaynağı olan ve ulaşım yollarının tamamen İran'da bulunduğu, ayrıca hiçbir bakımdan da kıymeti bulunmayan Ağrı Dağı ve yollarının Türkiye hudutları içine alınarak, ona karşılık daha güneyde bulunan ve daha verimli arazilerden tavizler vererek, İran'a emniyetli ve mükemmel bir hudut düzenlemesi teklifinde bulunduğumuzu söylemiştir. Hüsrev Bey sözlerinin devamında, bu hudut meselesinin, Ağrı Dağı eşkıyasının tamamen imhasından sonra düşünüleceğini de belirtmiştir.

Yanında posta işlerinde kullanmak üzere götürdüğü bir erle birlikte, Batum, Tiflis, Bakü, Pehlevi, Reşt-Kazvin üzerinden Tahran'a gitmekte olan Hüsrev Bey, Kazvin yakınlarında Tahran'dan gelen eski büyükelçi Memduh Şevket Bey ile karşılaşmış ve son durum hakkında ondan görüş almak istemiştir. Eski elçinin "İranlılar geçit hakkında razı olmuyorlar" şeklindeki cevabını, Hüsrev Bey şu şekilde yorumlamıştı. Tedip hareketi, askeri kuvvetlerimizin İran topraklarına girmesini zorunlu kılarsa, İran buna izin vermeyecekti. Bu sorun zaten Şah Pehlevi ile görüşülecekti<sup>56</sup>.

Hüsrev Bey yeni görev yerine vardığında ilk iş olarak oldukça harap bir durumda olan elçilik binasındaki bir takım fiziki şartların düzeltilmesiyle ilgilenmiştir. Gerede anılarını kaleme aldığı eserinde elçilik binasının dışarıdan bakıldığında terk

---

<sup>55</sup> Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 983.

<sup>56</sup> Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 984-985.

edilmiş izbe bir bina izlenimi verdiğini ve içininse neredeyse yaşanamayacak durumda olduğunu kaydetmiştir. Zaten ilerleyen zamanlarda da Türkiye Cumhuriyeti'nin Tahran'da Avrupa devletleriyle eş değer düzeyde bir büyükelçilik binasının yapılması için gereken adımları bizzat atacaktı<sup>57</sup>.

Bir takım fiziki şartların düzeltilmesinin ardından Gerede vakit kaybetmeden protokol kuralları gereği ilk olarak dönemin İran Hariciye Nazırı Furugi Han'dan hususi bir randevu istemiş ve bu isteği vakit kaybetmeden olumlu olarak karşılanmıştır<sup>58</sup>. Aynı tarihlerde İran'a giden Alman sefirinin itimatnamesini sunmak için 27 gün bekletildiği göz önüne alındığında<sup>59</sup> bu durum daha görevinin başlangıcında Gerede'nin Türkiye'nin İran'ın gözündeki değerli konumunu anlaması açısından önemli bir gösterge olmuştur.

Yukarıda bahsettiğim ziyaretin gerçekleşmesinin ardından, birkaç gün sonra, Hüsrev Bey, Furugi Han vasıtası ile 15 Eylül 1930 tarihinde sabah saat 10.00'da Rıza Şah tarafından kabul edileceği yönündeki mektubu almış ve İran'daki ilk üst düzey görüşmesini bu tarihte gerçekleştirmiştir<sup>60</sup>.

Belirttiğimiz tarihte itimadın sunulması<sup>61</sup> ve Gerede'nin maiyetindekileri Şah'a takdim etmesinin ardından Rıza Şah, Gerede ile bizzat görüşme yapmak istediğini söylemiş ve yeni büyükelçimiz vasıtasıyla İran ile ilk üst düzey görüşme bu vesile ile gerçekleşmiştir<sup>62</sup>.

Şah ile Gerede'nin bu ilk görüşmesi yarım saat kadar sürmüş olmakla beraber, bu görüşmeye tezimizin içeriğinde yer vermemizin sebebi Rıza Şah'ın Türk-İran ilişkilerine yönelik Atatürk'e benzer demeçler vermesidir. Nitekim Şah; Gazi'nin liderliğinde gerçekleşen reform ve kalkınma programını muazzam olarak nitelemiş ve

---

<sup>57</sup> Detaylı bilgi için bkz: Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 26-65.

<sup>58</sup> Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 66.

<sup>59</sup> Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 70.

<sup>60</sup> Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 67; ÇAĞLAR, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 984.

<sup>61</sup> İtimatnamenin tam metni için bkz: Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 71-72.

<sup>62</sup> Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 68; Çağlar, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 985.

yenilikleri yakından takip ettiğini belirttikten sonra da reform sürecini sekteye uğratmaya çalışan ortak düşmanların ancak iki ülke arasındaki dostluğun pekişmesine vesile olabileceği yönünde beyanatlarda bulunmuştur<sup>63</sup>.

Görüşme esnasında ayrıca, o esnada iki ülke arasında ciddi bir sorun teşkil etmekte olan Ağrı Dağı isyanıyla alakalı olarak, Gerede ortak bir askeri hareketin faydalarından bahsetmiş ve İran topraklarından söz konusu isyancılara yapılan yardımların önünün kesilebilmesi için gereken adımların ivedilikle atılmasını talep etmiştir. Gerede aynı zamanda dönemin en etkili iki gücü olan Rusya ve İngiltere'nin de bölgedeki çıkarları gereği isyancıları desteklediği yönünde herkesçe bilinen ve kabul gören öngörülerini de dile getirmiş; Rıza Şah'ta Gerede'yi destekleyecek mahiyette ifadeler kullanmış ve ortak düşmanlara karşı Türkiye ile olan dostluğun kuvvetlendirilmesinin gerekli olduğu lüzumunu belirtmiştir. Son olarak da Rıza Şah Türk askerlerinin Ağrı Dağı zaferi haberini almış olduğunu ve bunu Türk-İran ilişkileri açısından önemli bir gelişme olarak gördüğünü söylemiştir<sup>64</sup>.

Hüsrev Bey'de, gerekli teşekkürlerden sonra, Ağrı Dağı ve hudut üzerindeki isyancılara karşı yapılması gereken ortak askeri harekate değinmiştir. Askeri birliklerin hudut bölgesinde, takip hareketinde kaçacak eşkıya gruplarını imha için süratle takibe mecbur olduklarını, bundan dolayı hareket esnasında hududa tecavüz meselesinin söz konusu olamayacağını, hudut üzerinde kaçakçılık yaparak her iki memleketinde asayişini ve dostluk ilişkilerini bozan bu asilere karşı ortak askeri hareket yapılmasının siyasi önemini ve askeri faydalarını açıklamıştır. İran topraklarından bu asilere maddi çıkarları dolayısıyla yardım edenlere asla meydan verilmemesi lüzumunu da hatırlatarak; Rusya ve İngiltere'nin kendi çıkarları bakımından eski siyasetleri gereği destekledikleri bu tecavüzlere karşı birlikte mücadele ederek kesin bir son verilmesi gereğini anlatmıştır. Rıza Şah, o an için bu konuda kesin bir cevap vermemiştir.

Bu görüşmede ayrıca Rıza Şah'ta Hüsrev Bey'e bazı şikayetler de bulunmuştur. Bu şikayetler, o sırada Türkiye'de bazı mizah gazetelerinin İran'ın Kürt

---

<sup>63</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 68.

<sup>64</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 69; Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 984.

asilerine yardımı sebebiyle yaptıkları karikatürler ve basın İran aleyhindeki yayınları ile ilgiliydi. Hüsrev Bey'de Şah'a cevaben, Kürt asilerinin Beyazıt'a kadar baskın yaptıklarını, bazı askerlerimizi şehit edip, silah ve cephanelerini aldıklarını, devam etmekte oldukları harekatta da Kürtlerin kayıpları olduğu göz önüne alınacak olursa, Türkiye'nin dört bir tarafında yaşayan akrabalarının hislerine tercüman olan bu gibi yayınları mazur görmek gerektiğini, İran'ın samimi dostluk politikasının ve askeri yardımının bu üzücü ortamı çabucak düzeltereğini ve bunun için de elinden geleni yapacağını bildirmiştir.

Ancak ilerleyen süreçte; Türk askerleri Aybek dağlarına kadar ilerlemeye ve bu hattı işgale mecbur oldukları için Türkiye, İranlıları ancak Türk karargahına irtibat subayı göndermek ve kaçan eşkıya ve reislerinin silahlarını alarak imha etmek suretiyle ortak harekate razı edebilmiştir<sup>65</sup>.

Rıza Şah ve Gerede'nin bu ilk görüşmesi iki ülke arasındaki dostluk duygusunun karşılıklı olduğunu ispatlaması ve sorunların çözümünde ortak samimi tavrın açıkça ortaya konması açısından önem arz etmektedir.

Hüsrev Gerede –belirttiğimiz üzere- 15 Eylül 1930'da itimatnamesini sunup resmi olarak görevine başladıktan hemen sonra kendisini çok yoğun bir çalışma temposu içinde bulmuş, kısa bir süre içinde İran hakkında bilgi toplamak için gerekli araştırma ve görüşmeleri yaparak Ankara'ya rapor etmiştir. Bu raporlar hiç şüphesiz iki ülke arasındaki sorunların analizinde oldukça önemli materyallerdir. İlk rapor Ağrı Dağı isyanlarıyla alakalıdır. O günlerde hudut bölgesinde devam eden askeri hareket sebebiyle, siyasi hava oldukça gergindi. Gerede'ye göre bu isyanların temel sebebi iki ülke arasındaki eskiden kalma sorunları tekrar su yüzüne çıkararak iki komşuyu tekrardan kendi aralarında bir savaşa sürüklemektir.

Hüsrev Bey, bir yandan İran gazetelerine verdiği beyanlarla İran kamuoyunu rahatlatmaya çalışıyor, diğer yandan da yabancı elçi ve İran siyasetçileri ile temaslarını sürdürüyordu. Bunların haricinde Gerede konuyla ilgili gerek Ankara'ya gönderdiği raporlarla gerekse de İran yetkili makamlarıyla yaptığı görüşmelerle iki tarafında

---

<sup>65</sup> Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 984-985.

mevcut sorunların farkına varmasını sağlamış, Türkiye'nin istediği gibi ortak bir askeri müdahale o an için gerçekleşmemişse de, Gerede'nin başarılı çalışmaları sayesinde taraflar daha mülayim bir tavra bürünmüşlerdi. Sonuçta üç ay sonra Türkiye hududunun isyancılardan temizlenmesi hareketi tamamen bitmiş, fakat gerekli görülen sayıda asker güvenlik açısından, tartışmalı bölgelerde kalmışlardı<sup>66</sup>.

Hüsrev Bey ilk iş olarak el attığı, bu hudut sorununun çözülmesinde çok çaba harcamış ve sonuç itibariyle sorunun hallinde büyük rol oynamıştır. Türkiye-İran hududunun düzenlenmesi çalışmalarında olumlu gelişmelerin yaşanması üzerine, Hüsrev Bey Ankara'ya giderek, kesin talimat almayı gerekli görecektir, 1931 yılının ekim ayında bu amaçla İstanbul'a gelecekti. Ankara'da gerekli görüşmeleri yapmasının ardından, dönemin Dış İşleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'la birlikte 17 Ocak 1932 tarihinde Tahran'a geri dönecek ve yapılan karşılıklı müzakereler sonucunda bir anlaşmaya varılacak, netice olarak da aynı yılın 22 Ocak tarihinde iki ülke arasındaki sınırları düzelten bir antlaşma imzalanacaktı. İmzalanan bu antlaşma metni, birkaç ay sonra, haziran'da TBMM tarafından onaylanacak ve Hüsrev Bey'in Tahran'da görevlendirilmesinin özünü oluşturan bu anlaşmazlığa böylece son verilmiş olacaktı.

1932 yılının Ocak ayında Tefik Rüştü Aras'ın Tahran'a gitmesiyle birlikte imzalanan; "Türkiye-İran Hudut Hakkının Tayini Hakkında İtilafname" ile "Uzlaşma Adli Tesviye ve Hakem Muahedese"nin ardından, aynı yılın kasım ayında İran Dış İşleri Bakanı'da Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaretin sonucunda da iki ülke arasında 5 Kasım 1932 tarihinde "Dostluk Muahedenamesi" ve "Emniyet, Bitarafılık ve İktisadi Emek Beraberliği Muahedenamesi" imzalanmıştır<sup>67</sup>.

İki ülke arasında o dönemde en önemli konu başlığını teşkil eden sınır sorununun çözülmesinin ardından işleyen süreçte Türkiye ile İran arasında eskisinden daha yakın ilişkiler kurulacaktı. Söz konusu antlaşma üzerine yapılan görüşmeler bir süre daha devam edecek ve bir dostluk ve tarafsızlık antlaşmasının

---

<sup>66</sup> Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 152; Çağlar, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 984-985.

<sup>67</sup> Manouchehr Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Yakınçağ Tarihi Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1972, s. 154.

imzasına karar verilmesiyle birlikte iki ülke arasındaki meseleler arasında en önemli konu başlığını oluşturan bu husus tamamen ortadan kalkacaktı<sup>68</sup>. Şüphesiz sorunların ortadan kalkması ve siyasilerin yanı sıra Hüsrev Bey'in konuyla ilgili yoğun çabası iki ülke arasındaki sorunların çözümünün yanı sıra tezimizin konusunu oluşturan Rıza Şah'ın Türkiye seyahatinin gerçekleşmesini mümkün kılacak nüvelerden birini teşkil edecekti.

Gerede iki ülke arasındaki ilişkilerin dostane yönde gelişim göstermesi için elbette yalnızca sınır meselesi ile ilgilenmiyordu. Büyük elçimizin öncelikli olarak üzerinde durduğu bir diğer konuda iki ülke arasındaki iktisadi ilişkilerin kaynağını oluşturan ve ticari potansiyelin artması için mutlaka onarılması gereken Trabzon-Tebriz ticaret yolu olmuştur. İleride değineceğimiz üzere Rıza Şah'ta seyahatini bilhassa yolun durumu görmek için bu hat üzerinden gerçekleştirecektir.

O dönemde İran dış ticaretinin büyük bir kısmını Rusya'nın teşvikiyle Bakü-Batum hattı üzerinden yapıyordu. Rusya İran'ı bu yolu kullanması yönünde teşvik ederken sadece bir takım ticari hamleler yapmış olmuyor aynı zamanda komünizm propagandası ile çarlığın fiilen yapmak istediklerini propaganda yoluyla elde etmeye çalışıyordu. Sovyetlerin iktisadi rejim ve ticarete uyguladıkları usuller sebebiyle İranlılar bu yol üzerinden ticaret yapmayı istemiyorlar ve fakat Trabzon-Tebriz yolunda bakımsızlık hüküm sürdüğü için başkaca bir seçenekleri kalmıyordu.

Gerede göreve başladığı tarihten bıraktığı tarihe kadar geçen süreçte Ankara'ya bu yolun iyileştirilmesinin ticari hareketi arttıracığından kalkınmamıza olumlu yönde katkı sağlayacağını vurgulamakla kalmamış yolun onarımıyla birlikte iki ülke ilişkilerinin seyrinin bozulmaz temellere oturacağını da ayrıca belirterek yolun iyileştirilmesi için alternatifler sunma yoluna gitmiştir<sup>69</sup>.

---

<sup>68</sup> Çağlar, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 985-986; ayrıca belirttiğimiz dostluk ve tarafsızlık antlaşmasının imzası için Tefik Rüşti Bey 1933 yılının kasım ayı içerisinde tekrar Tahran'a gitmiş ve orada 22 Nisan 1926 tarihli Dostluk Antlaşmasıyla onun mütemmim cüzü olan 15 Haziran 1928 tarihli protokol yenilenmiştir. (detaylı bilgi için bkz: Çağlar, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 986).

<sup>69</sup> Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 216-217.



İran'ın dış dünya ile olan ticaret güzergahları sadece bu yollarla da sınırlı değildi. Türkiye Trabzon-Tebriz yolunu maddi olanaklar çerçevesinde geliştirmeye çalışırken, İngiltere ve Fransa'da İran nakliyatını Hayfa ve Beyrut limanlarına çekmeye çalışıyorlardı. Bunu sezinleyen Gerede bir vesile ile Şah'ı ziyaret etmiş ve konuyla ilgili görüşünü anlamaya çalışmıştır. Görüşme esnasında Gerede sadece Karadeniz üzerinden değil demiryolu bağlantıları ile Akdeniz üzerinden de Türkiye ile İran arasındaki ticaretin mümkünlüğü üzerinde de durmuştur. Buna karşın Şah iki ülkenin dostluk ve ilişkilerinin gelişmesi için bu yolun onarımının zaruri olduğu yönünde ifadeler kullanmış ve Gerede'nin fikirlerine katıldığını da beyan etmiştir<sup>70</sup>.

Bu konuyla alakalı olarak Rıza Şah'ın mevcut ifadelerinden ve dolayısıyla İran'ın beklentilerinden yola çıkan Gerede'nin öncelikle iyileştirilmesini gerekli gördüğü nokta Trabzon limanının şartları olmuş ve Gerede bu hususu yazdığı raporlarla Ankara'ya iletmıştır. Zira o dönemde Türkiye'nin Karadeniz üzerinden ticaret yapabileceği sağlıklı işleyen bir tek limanı dahi bulunmamaktaydı. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin temelini oluşturan bu yolun onarımı uzun zamandır gündemdeydi fakat maddi olanakların yetersizliğinden dolayı yolun durumu bir türlü istenilen seviyeye getirilememişti. Gerede'nin konuyla ilgili raporlarından sonrada Türkiye yine aynı gerekçeden dolayı hemen harekete geçememiş, onarım çalışmaları başladığında ise yaptığı ilk iş karayollarını iyileştirmek şeklinde olmuştur<sup>71</sup>.

Rıza Şah'ın ziyaret kararının kesinleşmesinin ardından da söz konusu onarım çalışmalarına ivme kazandırılmış ve yukarıda belirttiğimiz üzere Rıza Şah'ta çok önem verdiği bu yolun durumun yakından görmek için bu güzergah üzerinden yolculuğunu yapmıştır. Şah'ın Türkiye'de bulunduğu zaman diliminde yapılan görüşmelerde öncelikli olarak ele alınan konu başlıklarından birisi de bu yolun ticari potansiyelinin ne şekilde arttırılabileceği yönünde olmuştur.

---

<sup>70</sup> Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 216-217; Ömer Erden, **1934 Yılında Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi, 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kuruluşun Günümüze Erzurum**, I. Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (23-25 Temmuz 2002 – Erzurum), Yayına Hazırlayan: Yavuz Aslan, Salim Gökçen, 2002.

<sup>71</sup> Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 216-218.

Yukarıda Hüsrev Gerede'nin büyükelçi olarak atandığında iki ülke arasında halihazırda mevcut olan sorunlara ve bunların çözümünde Gerede'nin katkısına değindik. Ziyaret kararının oluşumu ve kesinleşmesi kararına ise bir sonraki başlıkta değineceğiz.

## 1.2. Ziyaret Kararının Alınma Süreci

1932 senesinden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler gittikçe gelişmiş ve 1934 yılının Haziran ayında Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretiyle dostluk sağlamlaştırılmıştır. Rıza Şah'ın Türkiye'yi ziyaretinden önce Türkiye adına İran'daki çalışmaları yukarıda belirttiğimiz üzere Hüsrev Gerede sürdürmekteyken, diğer üst düzey ilişkilerde olağan hızıyla ve barışçıl çerçevede yürütülmekteydi. Dönemin Türk Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Ocak 1932'de Tahran'a gitmiştir. Yukarıda ayrıntılarıyla belirttiğimiz üzere bu ziyaret sonucunda Tahran'da 23 Ocak 1932'de iki ülke arasında Türkiye-İran "Hudut Hattının Tayini Hakkında İtilafname" ile "Uzlaşma Adli Tesviye ve Hakem Muahedesi" imzalanmıştır. Bundan sonra Kasım 1932'de de İran Dış İşleri Bakanı Furugi Han Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaretin sonucunda da 5 Kasım 1932'de iki ülke arasında "Dostluk Muahedenamesi" ve "Emniyet, Bitarafılık ve İktisadi Emek Beraberliği Muahedenamesi" imzalanmıştır<sup>72</sup>.

İki ülke arasında daha önceden sorun olan hususlar barışçıl yollarla çözümlenmekteyken, ortadaki dostane havanın ürünü olarak, iki liderin bir araya gelmeleri yönündeki fikrin gündeme gelmesi ilk olarak Hüsrev Bey'in 1932 yılının Temmuz ayında Türkiye'ye gelişinde Gazi ile yaptığı görüşme esnasında olmuştur. 18 Haziran 1932 tarihinde yapılan ikili görüşmede Gazi Gerede'ye hudut meselesinin her iki tarafı da memnun edecek şekilde çözümlenmesinin ardından uygun bir ortam oluştuğu için Rıza Şah ile bizzat tanışmak istediğini ancak kendisinin o sıralarda İran'a gerçekleştirebileceği bir seyahate imkan olmadığından çok muhtemeldir ki Şah'ta ülkesinden ayrılacak durumda olmadığı için bir teftiş gezisi şeklinde hudut civarında

---

<sup>72</sup> Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri*, s. 154.

Şah ile buluşarak tanışmak istediğini söylemiş ve selamlarıyla birlikte bu arzusunun Gerede vesilesiyle uygun bir zaman ve şekilde Şah'a bizzat iletilmesini söylemiştir<sup>73</sup>.

Bu görüşmenin ardından vakit geçirmeden -7 Temmuz 1932 tarihinde İstanbul'dan yola çıkarak- 19 Temmuz'da Tahran'a varan Hüsrev Bey Şah teftiş gezisinde olduğu için Gazi'nin bu arzusunun ancak ağustos ayı ortalarında Şah'a iletebilmiştir<sup>74</sup>. Ancak Hüsrev Bey Gazi'nin talimat şeklinde tezahür eden bu isteğini gizli tutarak Şah'a iletme arzusunun kendisi daha Tahran'a varmadan 16 Temmuz 1932 tarihli İstanbul gazetelerinde ve kısa bir zaman sonra uluslararası basında Şah'ın yakın zamanda Türkiye'ye geleceği<sup>75</sup> ve Van'da Mustafa Kemal ile görüşeceği<sup>76</sup> şeklinde haberler çıkmış ve bu durum Gerede'yi şaşırtmıştır. Nitekim Rıza Şah hem kendisiyle hem de ülkesiyle alakalı yabancı basında çıkan haber ve makaleleri yakından takip etmekteydi. Şah'ın bu özelliğinden Gerede vesilesiyle haberdar olan Gazi gazetelere bu konuyla ilgili haber yapılması yönünde talimat vermiş, onlarda vakit kaybetmeden konuyu gündemlerine taşımışlardı<sup>77</sup>. Zira Gazi dış dünyaya vereceği mesajlar için basını sıkça kullanan bir liderdi. Bu vesileyle ki Gerede Gazi'nin arzusunun resmi olarak Şah'a iletmeden evvel Şah'ın konudan haberi olmuştu. Bu durum Türkiye'nin samimiyetine ve iki liderin olası bir görüşme planına verdiği önemi daha söylem aşamasındayken bile ne denli önemseydiğine dair önemli bir göstere niteliğindedir<sup>78</sup>. Çıkan bu ilk haberden sonra böylesi bir söylem henüz Türkiye tarafından açıkça dile getirilmediği için İran yetkili makamları tarafından İran'ın Ankara'da ki büyükelçiliğine bu haberin tezkip edilmesine dair verilen emre rağmen,

---

<sup>73</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 262-263; Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 986-987; Barış Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 116.

<sup>74</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 262-263; Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 986; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 116-117.

<sup>75</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 262-263; Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri*, s. 154.

<sup>76</sup> Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri*, s. 154.

<sup>77</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 262-263; Cin, *Türkiye-İran Siyasi ilişkileri (1923-1938)*, s. 116; İsmail Soysal, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Çağdaş Türk Diplomasisi Sempozyumu -1997 / Ankara- Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 420-422.

<sup>78</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 262-263.

elçilik yetkilileri Türk kamuoyunda kötü bir tesir yaratmamak için bu emri yerine getirmekten kaçınmışlardı<sup>79</sup>. Bu ilk haberin ardından -1932 senesinin sonlarından itibaren- Türkiye gazeteleri devamlı olarak Rıza Şah'ın Türkiye'yi ziyaret edeceği ve Van şehrinde Gazi ile görüşeceği yönünde haberler yapmışlardır<sup>80</sup>.

Şah'ın teftiş gezisinden dönmesinin hemen ardından vakit kaybetmeden Gerede Şah'ı ziyaret etmiş ve Gazi'nin mesajlarıyla birlikte görüşme arzusunu da dile getirmişti<sup>81</sup>. Ziyaret fikrinin gündeme geldiği bu ilk görüşmenin hemen ardından ise Gerede vakit kaybetmeden Ankara'ya konuyla alakalı -8 Ağustos 1932- tarihli bir rapor geçerek<sup>82</sup> Şah'ın konuyla ilgili görüşünü bildirmiştir<sup>83</sup>. Rapordaki bazı ifadeler şu şekildedir;

*“Şah Hazretleri'ni ziyaret ettim. Reisi Cumhur Hazretleri'nin selam ve meveddetlerini tebliğ eyledim. Son derece memnun ve mütehassis oldum. Cevaben: “Hicaz veliahdı Emir Faysal ile de Gazi Hazretleri selamlarını göndermişlerdi. Beni daima tahattur eylediğinden son derece müteşekkirim ve minnettaram. Bilmukabele kendilerine en samimi hürmet ve muhabbetlerimi arz ediniz.” dedi<sup>84</sup>.*

Yaklaşık bir buçuk saat süren bu görüşmede Hüsrev Bey Ankara'yı ziyareti esnasında Gazi ile yaptığı görüşmede Gazi'nin Türk-İran ilişkilerinin dostane bir seyir izlemesine ve daha da kaynaşmasına dair samimi söylemlerini bir kez daha dile getirdiğini belirtmiş ve Gazi'nin tanışma talebini dile getirerek, iki büyük devlet başkanının da devletlerinden uzun bir müddet ayrı kalamayacaklarını düşündüğü için misalse önümüzdeki yılın seyahate en uygun zaman olduğunu ve bahar aylarında her iki

---

<sup>79</sup> Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri*, s. 155.

<sup>80</sup> Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri*, s. 155-156.

<sup>81</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 264,266; Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri*, s. 155.

<sup>82</sup> Hüsrev Gerede'nin Ankara'ya yolladığı 15/09/1932 tarihli söz konusu raporun tam ve resmi metni için bkz: Ek-1.

<sup>83</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 264,266; Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 986.

<sup>84</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 264.

devlet başkanın da sınır bölgesinde buluşarak tanışma ve görüşmelerinin mümkün olduğu yönündeki görüşünü bildirmiştir<sup>85</sup>.

Gerede'nin Gazi'ye ait mesajları iletmesi ve ardından da buluşma fikrine dair en uygun olduğunu düşündüğü program planını açıkladığı bu görüşmeden Şah ziyadesiyle memnun kalmış ve bu sözlerinin üzerine Gerede'ye:

*“Ben esasen Gazi Hazretleri'ni Ankara'da makamlarında resmen ziyaret etmek kararındayım. Fakat bu arzumu iki nihayet üç sene sonra mevkiî fiile koyabilirim. Maahaza bundan evvel önümüzdeki sene tesadüfî bir şekilde hudut üzerinde buluşmak ve tanışmak fikrinizi pek tasvip ederim. Gazi Hazretleri'nden vaki olacak işarete intizaren müştakî olduğum böyle bir mülakata hazırım.”* demiştir<sup>86</sup>.

Söz konusu görüşmenin ilerleyen aşamalarında Rıza Şah; iki ülke arasında dostluğun bozulmasına sebebiyet verecek herhangi bir sorunun kalmadığını ve ticari ilişkilerin seyrinin daha iyi bir noktaya gelebilmesi için ise onarılması elzem olan Trabzon-Erzurum transit yolu inşaatının bugün ne noktada olduğunu sormuştur. Gerede ise Türk hükümetinin konuya üst düzey ehemmiyet verdiğini bildirmiş ve inşaatın başladığını yakın bir zamanda da sona ereceğini, karayollarıyla ilgili çalışmanın tamamlanmasının ardından gerek Trabzon'da gerekse de hudut üzerinde nakil amacıyla bekleyen eşyaların sağlıklı bir şekilde muhafaza edilebilmesi için depolar inşa edileceği yönünde bilgi vermiştir. O anda devam etmekte olan karayolu iyileştirme çabalarının hızla tamamlanıp kamyonla yük taşımacılığına elverişli hale getirilebilmesi için ise Türk-İran transit şirketinin azami gayret gösterdiğini de ayrıca vurgulamıştır. Rıza Şah Gerede'nin konuyla ilgili olarak bildirdiği gelişmelerden ziyadesiyle memnun kalmıştır<sup>87</sup>.

---

<sup>85</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 264; Erden, *1934 Yılında Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi*, s. 847-848.

<sup>86</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 264; Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 987; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 117; Erden, *1934 Yılında Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi*, s. 847-848.

<sup>87</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 264-265.

Şah'ın aynı zamanda o esnada İsviçre'de eğitim görmekte olan oğlunun dönemin Türk Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey tarafından ziyaret edilmesinden çok memnun kaldığını da söylemiş ve oğluna eğitimini bitirip İran'a dönmeden evvel mutlaka Ankara'ya giderek iade-i ziyarette bulunması gerektiğine dair talimat verdiğini de ayrıca Gerede'ye bildirmiştir.

Türkiye ile İran arasında husumet yaratacak bir bahsin artık mümkün olamayacağını söyleyen Şah, dönemin Türk Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in sınır ihtilafı konusuyla alakalı görüşmeler yapmak ve çözüm üretmek amacıyla yaptığı ziyaretle alakalı olarak ise; arada var olan sorunların zaten bir şekilde ve her iki tarafı da memnun edecek şekilde çözüme kavuşacağına inandığını, Tevfik Bey'in ziyaretinin kendisini tanınması adına güzel bir vesile oluşturduğunu ve kendisine selamlarını ilettiğini söylemiştir<sup>88</sup>.

Görüşmede son olarak Şah; Türkiye'nin Gazi'nin kılavuzluğunda her geçen gün biraz daha ilerlediğini ve ilerleyeceğini söylemiş ve kendisinin İran'da yaptıklarının yalnızca Gazi'yi taklit etmekten ibaret olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Ankara'dan geçerek kendilerini ziyaret eden Hicaz Veliahdı Emir Faysal'a da İran'ın Gazi'nin gösterdiği yoldan ilerlediğini kendilerinin de aynı şeyi yapmalarının fayda sağlayacağı yönünde telkinde bulunduğunu da söylemiştir<sup>89</sup>.

Detay ve demeçlerine yukarıda değindiğimiz görüşmeyle birlikte –belirttiğimiz üzere- iki liderin bir araya gelmeleri fikri Gerede vesilesiyle ilk kez dillendirilmiş ve Rıza Şah'ta iki ülke ilişkilerinin iyi yöndeki gidişatına dair değindiğimiz türden demeçler verdiği ve seyahat fikrine sıcak baktığını belirten ifadelerden oluşan demeçlerinin yanı sıra;

*“1934 senesinin ilkbaharında oğlum veliahtı ve Gazi Hazretleri'ni görmeye kararlıyım”*

---

<sup>88</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 265; Erden, *1934 Yılında Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi*, s. 848.

<sup>89</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 266.

diyerek esas niyetinin Gazi'yi Ankara'da ziyaret etmek olduğunu bildirmiştir<sup>90</sup>.

Buradan anlaşıldığı üzere Türkiye basınının Rıza Şah ile Gazi'nin Van'da görüşeceklerine dair yayınladıkları haberlere karşı<sup>91</sup>; Şah'ın Ankara'yı bizzat ziyaret etme talebini bildirmesinin ardından iki liderin sınırda tanışma ve görüşme planları gerçekleşmemiş ve özellikle Gerede iki liderin Ankara'da bizzat görüşmesinin alt yapısının hazırlanması sürecindeki en önemli isim olmuştur. Nitekim Gerede İran hükümeti ve saray muhitinde tezimize konu olan seyahatin gerçekleşmesi için yaklaşık 2 sene itinayla çalışmış ve sonucunda seyahatin teminini sağlayarak başarılı bir politika izlediğini kanıtlamıştır<sup>92</sup>.

Doğal olarak Hüsrev Bey büyükelçi sıfatıyla sadece seyahat fikrine ilişkin konularda değil iki ülke ilişkilerinin seyrini anlatan her türlü hususta Ankara'yı bilgilendiriyordu. Bu raporlar şüphesiz iki ülke arasındaki ilişkinin olumlu seyrini ortaya koymak açısından en önemli deliller arasındaydı. Örneğin Hüsrev Bey 16 Mart 1933 tarihli raporunda<sup>93</sup> iki ülke arasındaki dostluk ve karşılıklı emniyetin kuvvetlenmiş olduğundan bahsetmiş ve eski devirlerden kalma –mezhepsel problemler başta olmak üzere- sorunların bertaraf edilmiş olduğunu belirtmiştir. Gerede bu durumun haricinde raporunda Rıza Şah'ın Atatürk ve Türk milletine karşı duyduğu muhabbetkarane hislerini ve demeçlerini yinelemiş ve Şah'ın bu konuda ki düşüncelerini her fırsatta dile getirmekten çekinmediğini ve hislerini gizlemediğini de belirtmiştir. Son olarak ta asker kökenli bir devlet lideri olan Şah'ın özellikle Türk ordusundaki gelişme ve yapılanmayla yakından ilgilendiğini ve takdir ettiğini belirtmiş ve Şah'ın başa gelmesine vesile olan hükümet darbesinin yıl dönümü sebebiyle yapılan büyük askeri geçit merasimine normalde yabancı büyükelçilerin davet edilmediğini ancak ateşemiliterliğimizi hem bu resmi geçide hem de akşamında İran ordusu erkanına münhasir Mekteb-i Harbiye'de kendi şerefine verilen gece davetinde de ataşemiliterliğimizin bulunmasını özellikle arzu ettiğini belirtmiştir. Bunun haricinde İranlılardan ve tüm yabancılardan gizli tutulan dumansız barut fabrikasının bile Türk

---

<sup>90</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 266; Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri*, s. 155-156.

<sup>91</sup> Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri*, s. 156.

<sup>92</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 266.

<sup>93</sup> Hüsrev Gerede'nin 16/03/1933 tarihli raporunun tam ve resmi metni için bkz: Ek-2.

temsilciler tarafından gezilmesine müsaade ettiği hususu da raporda yer almıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerde yakalanan bu olumlu ve barışçıl hava şüphesiz Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretinin gerçekleşmesinde ki en önemli etken niteliğindedir.

Seyahat fikrinin gündeme gelmesinin ardından 1933 yılının Ocak ayında Rıza Şah, Hüsrev Bey ile bir görüşme daha yapmıştı. Bu görüşmede Hüsrev Bey Şah'a, Gazi'nin kendisiyle buluşma arzusunun bir kez daha dile getirmişti. Bunun üzerine Rıza Şah, Gazi'nin buluşma ve görüşme arzusu ile ilgili olarak şunları söylemişti;

*“Sabırlı bir adam olduğum malumdur. Fakat iki şeyde sabrım kalmamıştır. Biri Avrupa'daki oğlumu görmek, diğeri dostum sevgili Gazi Hazretleri ile buluşup tanışmaktır. Bunun için kararım on sekiz ay kadar sonra, yani gelecek yaz doğrudan Ankara'ya giderek evvela Türkiye Reisicumhuru Gazi Hazretleri'ne resmi ziyaret yapmak, ondan sonra hususi bir şekilde 'incognito' İsviçre'deki oğlumu görmektir. Başka hiçbir ecnebi devlete resmi ziyaret yapacak değilim.”<sup>94</sup>*

Ayrıca Rıza Şah, siyasi vaziyet bu yaz görüşmeyi icap ederse böyle bir seyahati sevinçle yapacağını, ancak arzusunun gelecek yaz Ankara'ya giderek Reisicumhur Gazi Hazretleri'ni makamlarında resmi olarak ziyaret olduğunu da bir kez daha belirtmişti. Buradan anlaşıldığı gibi –yukarıda da belirttiğimiz üzere- Türkiye basınında Rıza Şah ile Gazi'nin Van'da görüşeceklerine dair yayınladıkları haberlerde devam ettiği halde bu plan değiştirilecektir. Bunun üzerine Ankara hükümeti İran Şah'ının bu kararını memnuniyetle karşılayacak, kendilerini 1933 yılı sonunda resmen Türkiye'ye davet etme kararı alacaktı<sup>95</sup>.

Yürüttüğü düzenli çalışmaların ardından 1933 yılı içinde Gerede Ankara'dan Gazi'nin Rıza Şah'ı 1934 yılının bahar aylarında Ankara'ya davet ettiklerini bildirmesi yönünde talimat almış ve zaman kaybetmeden görevini yerine getirmiş, ardından da

---

<sup>94</sup> Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1923-1938), Cilt:2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.219; Cin, Türkiye-İran Siyasi ilişkileri (1923-1938), s. 117-118.

<sup>95</sup> Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1923-1938), cilt: 2, s. 219-220; Cin, Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938), s. 118; Assadi, Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri, s. 156.



İran tarafının cevabını vakit kaybetmeden -9 Kasım 1933 tarihli raporuyla<sup>96</sup>- Ankara'ya bildirmiştir<sup>97</sup>. Raporda sadece Rıza Şah'ın Türkiye'nin davetini kabul ettiğine dair hususlar yer almamış ayrıca Gerede'nin çalışmaları esnasında tespit ettiği ve dikkatle üzerinde durulması gereken tavsiyeleri de yer almıştır. Gerede raporunda özellikle Şah'ın ilgi duyduğu kurumları belirterek, gezi programı hazırlanırken bunlara dikkat edilmesini tavsiye etmiştir<sup>98</sup>. Söz konunu raporun önemli kısımları şu şekildedir;

*“Reisicumhur Hazretleri'nin Şah Hazretleri'ni ilkbaharda Ankara'ya davet buyurdıklarını bizzat Şah Hazretleri'ne arz ettim. Pek mütehasıs ve müteşekkir oldular. Çok özledikleri Gazi Hazretleri'ni görme emelinin bu suretle tahakkukunun yaklaşmasıyla çok sevinç duyduklarını ve gelecek mayıs başında ülkelerinden hareketle Bağdat'a uğrayarak Nusaybin üzerinden Türkiye'ye seyahat edeceklerini söylediler.*

*Kral Faysal'ın vefatından sonra Hanikin-Kerkük yolu yerine Bağdat yolu üzerinden yapacakları seyahatin seyrinin ne şekil aldığını bir vesile ile sordum. Cevaben; Gazi Hazretleri'nin takip ettikleri siyasette olduğu gibi ufak büyük komşu devletlerle iyi geçinmek usulünü tercih ettiklerinden yol üzerinde olan Bağdat'a uğrayarak genç kralı göreceklerini ve oradan doğrudan Türkiye'ye geçeceklerini, Irak ve Türkiye'den başka hiçbir memlekete resmi ziyaret yapmayacaklarını ve bu seyahatte hariciye nazırlarını beraber alacaklarını ve tabi benimde bulunacağımı ifade ettiler.*

*Rıza Şah Ankara'da Gazi Hazretleri ile yapacakları mülakatlarında; iki dost devletin siyaseti umumiyesi üzerinde görüşeceğini ve yüksek Türkiye reisi devletinin kıymetli mütealalarından müstefid*

---

<sup>96</sup> Hüsrev Gerede'nin seyahatin zamanı ve güzergahı hakkında Rıza Şah'ın görüşlerini bildirdiği ve seyahat esnasında dikkat edilmesi gereken noktaları vurguladığı 09/11/1933 tarihli raporun tam ve resmi metni için bkz: Ek-3.

<sup>97</sup> Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 266; Çağlar, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 987.

<sup>98</sup> Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 267; Çağlar, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 987.

*olacağını ve bu mülakatın hiç şüphesiz her iki devlet ve millet hakkında hayırlı istikballere çığır açacağını da ayrıca kaydettiler.”*

Şah'ın bu noktada tasavvurlarını iletmesinin ardından Gerede; başta Gazi olduğu halde seyahatlerinin bütün Türk milleti için pek kıymetli ve tarihi bir hatıra olacağını ve Ankara'da yapılacak temasların şark sulhü açısından çok önemli neticeler doğuracağını söylemiştir<sup>99</sup>.

Gerede ilaveten; kendisi gibi azimli bir kumandanın iradesi altında İran ordusunun son senelerde kaydettiği gelişmelerden bahsetmiş ve kardeş Türkiye ordusu ile İran ordusunun sıkı temaslarının gerekli olduğunu da söylemiştir.

Bu fikir asker kökenli olan Şah'ın çok hoşuna gitmiş ve takdirle karşılanmıştır. Sonuç olarak ise Şah İran ordusundan üst düzey birkaç zatı beraberlerinde getireceğini ve Ankara'yı ziyaretleri esnasında her iki ordunun da birebir temaslarının mümkün olabileceğini söylemiştir. Ayrıca Rıza Şah; Velihaht Hazretleri'nin de İran'a gelmeden önce Türkiye'de bir süre kalmasını ve kara, hava deniz teşkilatımızı görmesini ve Türkiye'yi tanınmasını da çok arzu ettiğini söylemiştir.

Aynı zamanda Şah görüşme esnasında İstanbul'a da gelerek burada bir hafta kadar kalmayı düşündüğünü de söylemiş bunun üzerine Gerede konuklarını en iyi şekilde ağırlayabilmelerini sağlayabilmek açısından var olan tasavvurlarını önceden bildirmelerini rica etmiştir.

Gerede Ankara'ya gönderdiği raporunda ayrıca Şah'ın asker kökenli olduğunun unutulmaması gerektiğini söylemiş ve deniz, hava ve kara kuvvetlerimizin en güzel gösterilerini yapmalarını telkin etmiş ve bu konuda iyi bir intiba uyandırılmasının da önemle üzerinde durmuştur. Haricen askeri müessese, mektep ve cephane fabrikalarımızın kendilerine gezdirilip en iyi şekilde tanıtılmasının zaruri olduğunu da bildirmiştir. Aynı zamanda Şah'ın İran'da çok sayıda çiftliklerinin olması sebebiyle ziraate çok önem verdiğiinden dolayı, model çiftliklerin, fenni ziraat

---

<sup>99</sup> Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 267-268.

müesseselerinin ve şimendifer inşaatının da kendilerine gezdirilip tanıtılmasının gerekli olduğunu da belirtmiştir<sup>100</sup>.

Hüsrev Bey, Dışişleri Bakanlığı'na ayın on dördünde gönderdiği bir başka telgrafta da, Şah'ın seyahatinde kullanılmak üzere, içinde her türlü donanımın mevcut olduğu Yavuz veya Hamidiye gibi bir geminin tahsis edilmesi gerektiğini de tavsiyelerine eklemiştir<sup>101</sup>.

Gerede seyahat fikrinin oluşması süreci boyunca Şah'ın bizzat ve yalnızca Gazi'yi ziyaret etmesi için yoğun çaba harcamış ve gerekli propagandayı yapabilmek adına Ankara'dan ödenek istemişti. Bu talep olumlu karşılanmamışsa da Hüsrev Bey'in özellikle seyahatin güzergahına ilişkin konuda yaptığı çalışmalarının önünde bir engel oluşturmamıştı<sup>102</sup>. Rıza Şah'ın Türkiye'den evvel Irak'a uğramasındansa direkt Türkiye'ye gelmesinin teminine çalışan Gerede buna gerekçe olarak; Kral Faysal'ın ölmüş olmasını ve Şah gibi dirayetli bir devlet adamının merhumun küçük çocuğuna iade-i ziyarette bulunacak olmasının şık bir durum olmadığını öne sürmüştü. Sonuçta Şah'ın Irak ile olan ihtilafları çözmeden önce Türkiye'ye gelmesinin Türkiye'nin lehine ileriye yönelik sonuçlar doğuracağını düşünen Gerede'nin bu düşüncesi Türkiye adına gayet kayda değer bir husustu<sup>103</sup>.

Gerede'nin bu yönde yürüttüğü strateji yankı bulmuş olacak ki; İran hükümeti Erzurum-Trabzon yolunun son halini öğrenmek istemiştir. Gerede bu durumu Ankara'ya bildirip cevap beklediği sıralarda ise İran Hariciye Nazırlığı Rıza Şah'ın yabancı topraklardan geçmeyerek Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye giriş yapmaya karar verdiğini bildirmiştir. Sonuçta Irak'la ilgili sorunlar gündeme gelmeden önce Türkiye ile İran'ın yakınlığını vurgulayacak olan bu ziyaret, dönemin bölgedeki hakim güçlerine verilecek mesajı vurgulamak açısından, Türkiye için olduğu kadar İran içinde önemliydi. Gerede'nin teşvikiyle Şah bu gerçeği görmüş ve seyahatini Irak üzerinden

---

<sup>100</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 267-269.

<sup>101</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 273; Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 987.

<sup>102</sup> Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 987; Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 255-262.

<sup>103</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 269.

yapmak yerine direkt Türkiye'ye gelmeyi yeğlemişti. Güzergah bildirimine ilaveten İran Hariciye Nazırlığı Rıza Şah'ın Haziran ayının onunda hudut üzerinde bulunacaklarını ve seyahat programlarının kendilerine bir an önce bildirilmesini talep etmiştir. Ziyaretin temini için fikrin gündeme geldiği andan itibaren en fazla eforu sarf eden Hüsrev Bey ise İran Hariciye Nazırlığı'nın bu taleplerini vakit kaybetmeden 22 Şubat 1934 tarihli bir raporla Ankara'ya bildirmiştir<sup>104</sup>.

Ziyaretin içeriğine ve Türk tarafının yapacağı hazırlıklara kılavuzluk edecek söz konusu rapordaki mühim ifadeler şu şekildedir;

*“Şah Irak ile aralarında henüz çözülmemiş meselelerin yapılacak birkaç günlük ziyaret esnasında çözüme kavuşmayacağı yönünde bir kanaate varmıştır. Özellikle henüz çözüme kavuşmamış ve her iki ülke arasındaki ihtilafların başını çeken Şattül Arap sorununun çözümlenmesi bir yana bu konunun gündeme taşınmasının ziyaret sonrasında daha büyük gerginliklere yol açacağı düşünülmektedir. Nitekim Şah bu kanaatine gerekçe olarak Irak'ın resmen olmasa da fiilen İngiliz himayesinde oluşunu göstermektedir. Irak'a ziyaret ihtimalinin ortadan kalkmasıyla ilgili olarak İran tarafı Türkiye'ye yapılacak ziyaretin havanın çok sıcak bir dönemine denk geleceği düşüncesiyle hareket ettiği şeklinde bir açıklama yapmıştır. Irak'a bir ziyaretin gerçekleştirilmesi ve Türkiye ziyaretinin bu vesileyle gecikmesinin Türkiye'ye yapılacak ziyareti 1935 yılına dahi sarkıtılabileceği belirtilmiştir. Öyle ki Şah Nusaybin'den trene binerek bu şekilde bir yolculuk yapmak varken bunun için bile yabancı bir ülkenin sınırından geçmek istememektedir<sup>105</sup>.*

*Haricen saray erkanından edindiğim ancak gizli tutulan bir diğer istihbaratta şu yöndedir; Şah ciddi bir mide rahatsızlığı geçirmektedir. Bunun için Almanya'dan alanında uzman bir doktor getirilmiş, yapılan tetkikler sonrasında Şah'ın korkulduğu gibi ülser yada kanser olmadığı görülmüştür. Doktorun Şah'a tavsiyesi Avrupa'da ki kaplıcalarda yapılacak*

<sup>104</sup> Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 269-270.

<sup>105</sup> Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 269-270.

*birkaç aylık bir kürün ardından tamamen iyi olacağı yönündedir. Bu sebeple de Şah'ın Türkiye ziyaretinden sonra oğlunu ziyaret amacıyla İsviçre'ye gideceği ve tavsiye edilen kürü uygulayacağı yönünde bir tasavvur bulunmaktadır. Tüm bu söylentilerin bir uzantısı olarak ise Şah'ın eylül ayına kadar ülkesine geri dönmeyeceği yönünde bir kanaat ortaya çıkmaktadır.*

*...Şah'ın Ankara'ya seyahati için iki senelik çalışmamın olumlu netice vermesinden oldukça memnunum. Şah'ın Hanikin yolundan Türkiye'ye girecek olmasının yaratacağı ilk intiba açısından elbette lehimize bir durumdur. Ancak Şah'ın Osmanlı İmparatorluğunun ihmaline ilaveten büyük bir harbin harabeye çevirdiği Şark illerimizden geçmeye karar vermesi yaratacağı ilk izlenimler açısından elbette pek iyi olmayacaktır. Fakat eski devirlerin suçunu, harbin tahribatını görecektir görüş kuvvetine salim olan İran Şah'ının bu seyahatini şark vilayetlerimizde azami intizam ve iyi bir hazırlıkla ne kadar kolaylaştırabilirsek, bu yol üzerinde göreceği cumhuriyetimizin üniforma taşıyan ordu, jandarma, zabıta ve rüsumat memurlarının ve hatta memuru dahiliyemizin kılık ve kıyafetini Gazi Türkiye'sinin şanına layık bir derecede göstermeye muvaffak olursak, gittikçe iyileşecek, takdir ve hayranlığını celbedecek olan seyahat ve ziyaret programında muvaffak olmuş olacağız<sup>106</sup>.*

*Bu vesile ile hükümetimin İran hududu ile Karaköçe arasındaki 120 kilometrelik yol kısmının pek kötü haline ve haziran ayında bu mıntıkaya çok yağmur yağdığına dikkatini celbetmek isterim. Binaenaleyh Şah hazretlerinin seyahat kafilesine tahsis olunacak ufak kamyonların bütün yol üzerinde kolayca seyrinin temini seyahat programının hiç şüphesiz en acele ve mühim kısmıdır.*

*Bu vesile ile Şah'ın hayat mektebinden yetişmiş, gösterişe çok meclub, süvari atının tımarından, piyade neferinin dolağına kadar görmeye gözü pek alışık pratik bir asker olduğunun nazar dikkate alınmasını çok*

---

<sup>106</sup> Gerece, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 270-271.

*ehemmiyetle hatırlatmakla ve hava, deniz ve kara kuvvetlerimizin kabiliyetli nümayişlerinin, ordumuzun tank, motorlu top gibi esliha ve tachizatiyle modern kışlalar, hastane, fabrika, mektep, laboratuar, fenni ziraat tesisatının, erkanı harbiye, sıhhiye gibi yeni binalarımızın üzerinde en derin tesirler yapacağı düşünülerek ziyaret programımızın ona göre hazırlanmasını teklif ile vatani, milli bir vazife yaptığıma kaniim.*

*Fenni ve ilmi her noksanına rağmen yeni İran ordusu ile zabitlerinin cidden kusursuz giyinmiş olduklarını bilvesile arz etmek, Şah'ın kıyafet, gösteriş ve tavhizat meselelerinde çok meraklı ve titiz bir adam olduğunu bildirmek isterim.”*

Ayrıca Gerede; Şah'ın Trabzon-Erzurum yolu üzerinden seyahatini gerçekleştireceğini bildirmesinin ardından, Ankara'daki İran temsilciliğinin Tahran'a yolun İran kısmının seyahate elverişli olmasına rağmen Türkiye ayağındaki vaziyetin oldukça kötü olduğu yönünde bir bildirimde bulduklarını öğrenmiştir. Bunun üzerine Gerede hali hazırda inşası ve düzeltilmesine devam edilen bu yolun özellikle de Şah'ın ziyaretini gerçekleştireceği dönemde seyahate oldukça elverişli olduğunu söylemiş ve yolun ne durumda olduğunu merak eden ve bu yönde zaman zaman görüşmeler esnasında bu hususu soru olarak dile getiren Şah'ın yolu görmesini arzu ettiğini bildirmiştir.

Nihayetinde Türkiye'deki İran nezaretinden gelen Trabzon-Erzurum-Tebriz transit yolunun Türkiye ayağının bozuk olduğu bilgisine rağmen Şah tasavvur ettiği seyahat güzergahını değiştirmemiştir. Bu olayın tezahür etmesinden birkaç gün sonrada Şah dönemin İran Başbakanı Furugi Han'a parlamentoda kendisinin Türkiye'ye ziyarette bulunacağını ilan ettirmiş ve böylece hazırlıklarına çok önceden başlanan ziyaretin gerçekleşeceği bilgisi İran makamlarında da resmi olarak açıklanmıştır<sup>107</sup>.

Şah seyahatinin istikametini değiştirmek yönünde her hangi bir adım atmamıştı ancak Gerede yine de Ankara'ya bu durumu ayrıntılı olarak bildirmiş ve Şah'ı memnun etmek adına alınması muhtemel tedbirleri de ayrıca raporlarında sıralamıştı. Gerede

---

<sup>107</sup> Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 270-273.

seyahatin parlamentoda ilanının ardından Ankara'ya yazdığı raporun seyahat programı hakkındaki kısmında şunları yazmıştır:

*“...huduttan itibaren harap manzaralar karşısında geçecek fakat Trabzon'dan sonra gittikçe iyileşerek Türkiyemizin hakiki umran ve faaliyetini gösterecek bulunan bu seyahatin bilhassa bu ilk fena kısmında Şah hazretlerinin esbabı istirahatlarının temin noktasını, yani konak mahallerinin şimdiden tanzim ve ıslahı meselesini bir kere daha arz mecburiyetindeyim. Şah hazretlerinin midelerine rahatsız olduklarını bildiğim için bu cihete ima yapmamak şartı ile sırf zati şahanenin alıştıkları ve sevdikleri yemeklerin yaptırılmasını temin maksadı göstererek ne gibi bir rejim takip buyurdıklarını münasip suretle saray teşrifat nazırından sordum. Şah hazretlerinin yüksek şahısları hakkında bu samimi ve yakın alakadan nazır çok mütehassıs oldu. Bütün seyahat esnasında Şah hazretleri “hususî mutfağı” beraber alacaklarını, alıştıkları muayyen yemekleri yemesinin bu suretle daha emin bir şekilde gireceğini, resmi davetlerde ise zati şahanenin kendilerini idare ettiklerini binaenaleyh ayrıca bu hususta bir ihtiyata lüzum olmadığını söyledi.*

*Saray nazırı Hamedanlı bir Türk olan “Karagözlü” ile samimi münasebette bulunduğumdan içki ve istirahat zamanları hususundaki itiyatlarını anlamak istedim. Kendilerini idare eder cümlesinden ne murat ettiğini sordum. Öğle yemeklerinden sonra bir saat istirahat ettiklerini, civarda gürültü ve ses olmamasına itina edilmesini, içki olarakta konyak sevdiğini, ara sıra maden suyu da içtiğini, dişleri bozuk olduğundan yumuşak şeyler yediğini söyledi<sup>108</sup>.*

*Bu seyahatin birde Karadeniz'de yegane limansız kalmış olan Türkiyemizin Trabzon, Samsun sahil şehirlerinde vapura binmek ve çıkmak meselesi düşünülecek ve tanzim olunacak mühim bir kısımdır. Bu düşünce iledir ki 14 tarihli tel ile içinde esbabı istirahati tam olan “Yavuz veya Hamidiye” gibi bir gemi tahsisini tavsiye etmiştim. Bu surette biraz dalgalı*

---

<sup>108</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 272-273.

*da olsa bu zirhlının motorbotları ile çıkış, giriş kolaylaşacağı gibi askeri nümayiş noktasından da pek faydalı olacağı pek tabiidir efendim.<sup>109</sup>”*

Şah'ın Türkiye ziyaretinin gerçekleşmesinde büyük rol oynamış olan Tahran Büyükelçimiz, yukarıda görüldüğü gibi, Şah'ın Türk topraklarındaki gezisinin en iyi şekilde geçebilmesi için büyük bir hassasiyet göstermiş, raporlarıyla her türlü detayı ortaya koymuş, önemli hususlara bizzat dikkat çekmiş ve ziyaret fikrinin ortaya atılmasından gerçekleştiği zamana kadar süren kademeli bir çalışma yürütmüştür.

### **1.3. Rıza Şah Pehlevi'nin Ziyareti Münasebetiyle Yapılan Hazırlıklar**

Türkiye'nin 1933 yılı içindeki resmi davetinin ardından bu davet İran başbakanının 1934 senesi mart ayında<sup>110</sup>, İran'ın millet meclisinde yaptığı konuşmada - belirttiğimiz üzere- resmen ilan edilmiştir. İran başbakanı, mecliste bu hususla ilgili olarak özetle şunları söylemiştir:

*“Eskiden bazı ihtilaflar ve kötü niyetlerden dolayı İran-Türk milletleri ve hükümetleri arasında bazı anlaşmazlıklar mevcut idi. Bu kötü niyet ve ihtilaflar seneler belki asırlar boyu devam ederek her iki taraf içinde büyük zararlar meydana getirmişlerdi. Şehinşah ve Gazi Hazretleri kendi ülkelerinin yükselmesi için ne lazım ise yapmaktadırlar. Bu iki kurtarıcı, İran'la Türkiye arasında ihtilaf çıkaracak herhangi bir konunun mevcut olmadığını iyice kavramış durumdadırlar. Bundan dolayıdır ki dostluk ve kardeşlik siyaseti güderek mevcut bütün ihtilafları ortadan kaldırmış bulunmaktadırlar. Böylece her iki büyük lider, dostluk bağlarını daha fazla kuvvetlendirmek gayesiyle yakından tanışmaya temayül gösterdiler. İran Şehinşah'ı Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal*

---

<sup>109</sup> Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 273; Çağlar, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 987.

<sup>110</sup> Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, s. 157; Meliha Ambarcıoğlu, **Gazi Mustafa Kemal ve İran'da Yapılan Reformlar**, Doğu Dilleri Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 4, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983; s. 19-20; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 118; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 156.



*Hazretleri'nin resmi davetini memnuniyetle kabul ederek, birkaç ay içinde Türkiye ye teşrif edeceklerine karar verdiler”<sup>111</sup>*

Rıza Şah'ın 10 Haziran tarihinde Türkiye topraklarına ayak basacağıının bildirilmesi üzerine gazetelerde konuyla ilgili haberler çıkmaya başlamış ve vakit kaybetmeden Türk tarafında hazırlıklara başlanmıştır<sup>112</sup>. Ayrıca Şah'ın 10 Haziran'da beraberindekilerle birlikte Türkiye hududu üzerinde bulunacağıının her iki tarafça da resmi olarak ilan edilmesinin ardından, İran tarafı seyahat programının kendilerine bildirilmesini istemiş, Hüsrev Bey'de bu durumu telgrafla Ankara'ya bildirmiştir. Hüsrev Bey'in talebi iletilmesinin ardından Ankara'dan gönderilen seyahat programı 12 Mayıs 1934 tarihinde Tahran'a varmıştır. Seyahat programının varmasının ardından iki gün sonra İran Parlamentosunda dönemin başbakanı tarafından bir beyanat verilmiş ve Rıza Şah'ın Ankara'ya yapacağı seyahatin 12 gün süreceği ilan edilmiştir<sup>113</sup>.

Türk tarafında da çok önem arz edilen bu seyahatin hazırlıklarına ivme kazandırılmıştı. Hüsrev Bey'in titizliği, başta Ankara olmak üzere, bütün yurt genelinde hüküm sürmekteydi. Şah'ın Türkiye ziyaretinin kesinleşmesinin ardından seyahat yolu üzerinde bulunan bütün yerleşim birimlerinde ve Şah'ın gezip görmek isteyebileceği her yerde hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır<sup>114</sup>. Bu doğrultuda Bakanlar Kurulu vakit kaybetmeden -23 Mayıs 1934- tarihinde aldığı bir kararla, İran Şah'ının ve maiyetinin, barınma, ağırlama ve ikram masraflarının 1934 ve 1935 yılı bütçelerinden karşılanmasını, Şah ve maiyetindekilerin konak mahallerine gönderilmesi gerekli olan eşya ve levazım ile verilecek ziyafet..v.s ihtiyadi, zaruri masrafların müzayede, münakasa ve pazarlıkla karşılanmasını kararlaştırmıştı<sup>115</sup>.

---

<sup>111</sup> **Cumhuriyet**, 27 Mart 1934, No. 3528; Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, s. 157; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 156; Hadi Vekili, **1920-1940 Yıllarında Ortadoğu'daki Kültürel Söylemler**, Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu (16-17 Aralık 2002-Konya, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s. 95.

<sup>112</sup> Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 118-119.

<sup>113</sup> **Aydın Tarihi**, sayı: 6 (1-31 Mayıs 1934), s.414-415; Çağlar, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 988; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 120.

<sup>114</sup> Çağlar, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 987-988.

<sup>115</sup> Masrafların karşılanmasına ilişkin 23/05/1934 tarihli resmi kararname metni için bkz: Ek-4; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 119-120.

Seyahat programının finansmanı ile ilgili gereken düzenlemeler yapıldıktan sonra; ilk olarak Fahrettin Paşa mihmandar olarak tayin edilmiş<sup>116</sup> ve büyük misafiri Türkiye hududunda; Gürcübulak sınır kapısında karşılamak için bir heyet oluşturulmuştu. Heyet 27 Mayıs 1934 tarihinde Ankara'dan hareketle İstanbul'a gelecek ve 29 Mayıs 1934 tarihinde de İstanbul'dan hareketle deniz yoluyla Trabzon'a gidecekti<sup>117</sup>.

Heyette ilk etapta Hariciye Vekâleti Teşrifat Umum Müdürlerinden Kemal ve Hikmet Beyler, Yazı İşleri Müdürü Talat Bey, Protokol Şube Müdürü Nuri Bey ve Reis-i Cumhuriyet namına karşılama yapmak için Reis-i Cumhuriyet yaverlerinden Cevat Bey'le basın mensupları bulunuyordu<sup>118</sup>. Daha sonra bu heyete Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa İstanbul'dan, İran Sefiri Sadık Han ve Reiscumhur Kalemi Mahsus Müdürü Hasan Rıza Bey Samsun'dan<sup>119</sup>, Kolordu Kumandan Vekili Kemal Paşa ile Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi ve maiyetlerindeki zevat Erzurum'dan ve heyete başkanlık edecek olan Birinci Ordu Müfettişi Birinci Ferik Ali Sait Paşa ise Trabzon'dan katılmıştı<sup>120</sup>.

Resmi karşılama heyeti ve basın mensupları haricinde Tokatlıyan Oteli Müdürü Vehap Beyin riyaseti altında bir servis grubu da Trabzon'a ve ardından sınıra gitmek üzere Karadeniz vapurunda bulunuyordu. Bu grup gerek kara yolunda, gerekse de Yavuz Zırhlısı'nda yemek servislerini idare edecekti. Ayrıca Resmi görev için yurt

---

<sup>116</sup> Fahrettin Paşa Haziran ayı başlarında bu görevin kendisine verildiğini belirtmektedir. (Taylan Sorgun, **İmparatorluktan Cumhuriyete –Fahrettin Altay Paşa'nın Anıları**, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998, s. 459). Fakat 27 Mayıs tarihli Cumhuriyet gazetesine göre Fahrettin Paşa'nın bu göreve 26 Mayıs tarihinden önce atandığı anlaşılmaktadır (**Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611.); **Milliyet**, 22 Mayıs 1934, No. 2973; Fahrettin Altay, **Atatürk'ün Misafiri Rıza Şah Pehlevi**, Hayat Dergisi, 4 Mayıs 1956, No. 5, s. 6; Recep Bilginer, Niyazi Ahmet Banoğlu, Hüsamettin Bozok, **Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1981, s. 131.

<sup>117</sup> **Milliyet**, 22 Mayıs 1934, No. 2973; **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611; **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611; **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1934, No. 3616; Ayrıca Rıza Şah Pehlevi'yi Trabzon'da karşılayacak harp gemilerinin, Trabzon'a gidip gelmeleri için gerekli olan iki bin ton mazotun pazarlıkla satın alınmasıyla ilgili resmi kararname metni için bkz: Ek-5.

<sup>118</sup> **Milliyet**, 22 Mayıs 1934, No. 2973; **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611; **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1934, No. 3616; **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Haziran 1934, No. 4622.

<sup>119</sup> **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1934, No. 3619; **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611; **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1934, No. 3616.

Ayrıca; Reisi Cumhuriyet Kalemi Mahsus Müdürü Hasan Rıza Bey Ankara'dan trenle Samsun'a gelmek suretiyle heyete dahil olacaktı. (**Cumhuriyet**, 1 Haziran 1934, No. 3616; **Milliyet**, 22 Mayıs 1934, No. 2973).

<sup>120</sup> **Milliyet**, 22 Mayıs 1934, No. 2973; **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611; **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1934, No. 3616; **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1934, No. 3623; **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Haziran 1934, No. 4624.

dışında olması münasebetiyle, seyahat programının yapıldığı esnada henüz kesinleşmemiş olmakla birlikte Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'in de heyete dahil olması bekleniyordu<sup>121</sup>.

Karşılama heyeti, basın mensupları ve servis amacıyla giden grup Karadeniz Vapuru'yla Trabzon'a vardıktan sonra burada 2 gün konaklayacak ve ardından karayoluyla sınıra doğru hareket edeceklerdi<sup>122</sup>.

Heyetin Torol, Gümüşhane, Bayburt, Erzurum, Hasankale, Köprüköy, Sarkamış, Kars, Kağızman, Iğdır ve Beyazıt yolu üzerinden Gürcübulak sınır kapısına varması planlanıyordu. Heyetin yolculuğu konaklamalarla birlikte 4 gün sürecek ve heyet geçtiği güzergahlarda vali ve belediye reisleri tarafından karşılanacaktı<sup>123</sup>. Heyetin konaklayacağı illerde kendilerine ikametgahlar tahsis edilmişti<sup>124</sup>. Ayrıca heyetin konakladığı yerlerde gelişleri şerefine özel ziyafetlerde tertip edilecekti<sup>125</sup>.

Yapılan planlar doğrultusunda Rıza Şah'ı karşılamak için sınıra doğru yol alan karşılama heyeti 8 Haziran'da sabah saatlerinde Kars'tan Kağızman'a geçmiştir. Aynı günün akşamında Iğdır'a geçen heyet ertesi sabah -9 Haziran- Beyazıt'a doğru yola çıkmış ve geceyi burada geçirdikten sonra sabah saat 05.00'de yola çıkmak suretiyle aziz misafirin giriş yapacağı Gürcübulak sınır kapısına varmışlardı. Heyete üçüncü ordu müfettişi birinci Ferik Ali Sait Paşa refakat etmekteydi<sup>126</sup>. İran Büyükelçisi Sadık Han ile Trabzon konsolosu Mehmet Han Şah'ı karşılamak üzere Maku'ya geçmişlerdi<sup>127</sup>.

Şah'ın Trabzon'a varması için kullanılacak olan Trabzon ile Gürcübulak arasında kalan karayolu ziyaret kararının kesinleşmesinin ardından süratle onarılmaya başlanmıştı<sup>128</sup>. Rıza Şah'ın seyahatleri esnasında bu güzergahı tercih etmesinin en

---

<sup>121</sup> **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611; **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1934, No. 3616.

<sup>122</sup> **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1934, No. 3616; **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1934, No. 3619; **Hakimiyet-i Milliye**, 4 Haziran 1934, No. 4620; Altay, **Atatürk'ün Misafiri Rıza Şah Pehlevi**, s. 6.

<sup>123</sup> **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1934, No. 3616; **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1934, No. 3619; **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1934, No. 3620; **Son Posta**, 6 Haziran 1934, No. 1388; **Son Posta**, 9 Haziran 1934, No. 1391.

<sup>124</sup> **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1934, No. 3621; **Son Posta**, 9 Haziran 1934, No. 1391.

<sup>125</sup> **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1934, No. 3621; **Son Posta**, 9 Haziran 1934, No. 1391.

<sup>126</sup> **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1934, No. 3624; **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1934, No. 3625, **Son Posta**, 10 Haziran 1934, No. 1392.

<sup>127</sup> **Son Posta**, 9 Haziran 1934, No. 1391.

<sup>128</sup> **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1934, No. 3621.

önemli sebebi- yukarıda belirttiğimiz üzere- söz konusu karayolunun iki ülke arasındaki transit ticaretin can damarı konumunda bulunmasından kaynaklanıyordu. Aziz misafirin bu güzergahı kullanarak yolun durumunu bizzat tetkik etmek istediğini belirtmiştik. İşte bu sebepten kaynaklı olarak uzun zamandır yapılmakta olan iyileştirme ve onarım çalışmaları seyahat kararının kesinleşmesinin ardından hız kazandırılarak tamamlanmıştı. Onarım ve bakım çalışmaları neticesinde bu hat üzerindeki –dolayısıyla iki ülke arasındaki ticari faaliyetlerin artması bekleniyordu<sup>129</sup>.

Nitekim seyahatin en iyi şartlarda gerçekleşmesi için planlanan bütün programların tarihlerine uygun olarak gerçekleşmiş olduğunu görmekteyiz. Karşılama heyetinin yolculuğu esnasında Ankara’dan trenle Samsun’a gelmek suretiyle Karadeniz Vapurundaki heyete dahil olmuş olan İran Sefiri Sadık Han Şah hazretlerinin ziyaretini izlemek amacıyla gemide bulunmakta olan basın mensuplarından Cumhuriyet Gazetesi muhabiri Rüştü Bekir Bey’e şu önemli beyanatta bulunacak ve bu beyanat iki memleket ilişkilerinde Atatürk ve Rıza Şah’ın karşılıklı olarak gösterdiği olumlu tavrın ziyaretle birlikte pekişeceğini kanıtı niteliğinde olacaktır.

İran Sefiri Sadık Han’ın Cumhuriyet gazetesi muhabirine verdiği demeç şu şekildeydi:

*“İki devlet arasında pek eskiden beri mevcut dostluk, kardeşlik rabitalarının devam etmekte olmasına rağmen ehemmiyetsiz hudut ihtilafları asırlarca yaşamış olan dostluğu az çok ihlal etmek istidadını ara sıra olsun göstermiştir. Fakat her iki hükümet bu ehemmiyetsiz ihtilafları ve müşkülâtı kolaylıkla halletmeye muvaffak olarak dostluklarını bir kat daha arttırmışlardır. Bu muvaffakiyet her iki devlet reisinin yüksek hüsnü niyet ve kıymetli dirayetleri sayesinde kabil olmuştur. Bu iki devlet reisi Türk-İran memleketleri ve halkının refahı için her şeyden evvel mutlak ve kat’i dostluğun lüzumunu anlamakta hiç gecikmediler.*

*İki devlet reisinin bu münasebetle memleketlerini yakından alakadar eden hudut meselelerini kökünden halletmek maksadı ile böyle bir*

---

<sup>129</sup> Cumhuriyet, 6 Haziran 1934, No. 3621.

*mülakatta bulunmaları tabiidir. Bu arzu, memleketleri çok seven iki devlet reisi tarafından büyük bir memnuniyetle izhar olunmuştur. Bu mülakatın evvelce Van vilayeti dahilinde bir yerde olması tasavvur olunmuştu. Fakat Şah hazretleri Türkiye'nin on sene gibi pek az bir zaman zarfında vucude getirdiği, bütün dünyanın hayret ve gıptasını celbeden büyük inkilabın serisini yakından görmek arzusu ile Ankara'ya kadar giderek Gazi hazretlerine orada mülaki olmayı istediler.*

*Şah hazretlerinin Ankara'da Gazi ile görüşükten ve tarihi ve güzel İstanbul'u ziyaretten sonra doğruca Tahran'a dönecek olmaları bu dostluk ve kardeşlik fikrinin en güzel bir delilidir.*

*İki devlet reisinin bu temaslarını iki devlet dostluğunun inkişafına ve Türk-İran milletlerinin müşterek menfaatlerinin yakınlaşmasına çok güzel bir vesile olacağına şüphe edilemez. Esasen bundan iki sene evvel Türk-İran hususunu tahsis etmek üzere iki memlekete arasında bir protokol imzalanmıştı. Protokol mucibince de iki memleket murahassalarından mürekkep bir komisyon seçilmiştir. Komisyon, iki senedir çok muvaffakiyetli bir faaliyet devresi geçirmiştir. Bir sene daha aynı şekilde vazifesine devam edecektir. Komisyon, iki memleketin hududunu teşkil eden hat üzerinde hududu işaretleyen alametler koymaya başlamıştır. Bu sene komisyonun kararlarını tatbik etmek için gene iki memleket murahassalarından mürekkep tali bir komisyon daha teşkil edilmiştir. Tali komisyonda faaliyete geçmiştir. Bu suretle o muntıkada iki memlekete asayişinin bir emniyet çerçevesi içine gireceği tabiidir.<sup>130</sup>”*

Türk tarafında son hazırlıklar tamamlanmaktayken; yapılan ziyaret planına göre Rıza Şah Türkiye ziyaretini gerçekleştirmek için 3 Haziran 1934 tarihinde yanındaki zevatla birlikte Tahran'dan yola çıkacaktı<sup>131</sup>. Türk sınırına yakın olan Maku'ya 9 Haziran 1934 tarihinde varacak olan Şah geceyi buradan geçirdikten sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ve Türk Milletinin büyük misafiri olarak 10 Haziran

<sup>130</sup> **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1934, No. 3619.

<sup>131</sup> **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1934, No. 3619; **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1934, No. 3623.

sabah saat 10.00'da Gürcübulak'tan Türk hududuna giriş yapacaktı. Burada Birinci Ordu Müfettişi Ali Sait Paşa, Kolordu Kumandanı Vekili ve Müstahkem Mevki Kumandanı Ali Kemal Paşa, Kolordu Erkânı, Harbiye Reisi ve Protokol Dairesi Şef Muavini, Beyazıt Vilayeti Jandarma Kumandanı ve Emniyet Müdürleri tarafından karşılanacak ve bir piyade taburu ile bir sahra bataryası tarafından selamlanacaktı. Rıza Şah Gürcübulak'a yaklaşırken yapılmaya başlanacak olan merasimi Ağrı livası kumandanı kumanda edecek ve batarya tarafından 21 pare top atışı yapılması suretiyle merasim başlayacaktı<sup>132</sup>.

Gürcübulak'ta kolordu tarafından 12 metre genişliğinde, 6 metre yüksekliğinde muazzam bir tak yapılmıştı. Takın bir tarafı Türk bayrağı diğer tarafı İran bayrağı renkleri ile boyanmış ve üzerine de farsça hoş geldiniz cümlesi yazılmıştı<sup>133</sup>.

Şahın refakatinde ise Hariciye Nazırı Seyit Bakır Han, Ferik Amanullah Han, Mirliva Efhami, Mirliva Kopal, Miralay Erfa, Şah'ın birinci teşrifatçısı Mirza Hüseyin Han Sami, Hususi Kalem Müdürü Mirza Hüseyin Han Şuki, Teşrifatçısı Hüseyin Kulu Han, Nizam Karagözlü, Hususi Tabibi Emir Han Alem, Binbaşı Gaffar, Yüzbaşı Murtaza Han, Yüzbaşı Hüsrev Han, Deniz Yüzbaşısı Zilli, Tophane Yüzbaşısı Müzeyyenî, Doktor Yüzbaşı İsfendiyar, Hariciye Nezareti memurlarından Feruher, Hariciye Nezareti memurlarından Kudsi, Birinci Mülazım Kadimi başta olmak üzere kalabalık bir heyet bulunuyordu. Şah'ın refakatinde bulunacak zevatın toplam sayısı ilk etapta 30 kişi olarak bildirilmiş olmakla birlikte bu sayı daha sonradan 45'e kadar yükselecekti<sup>134</sup>.

Rıza Şah'ın geçeceği yol üzerinde bulunan vilayetlerin valileri, aziz misafiri vilayetlerinin sınırında karşılayacaklar ve diğer vilayet sınırına kadar refakat edeceklerdi. Müstahkem Mevki Kumandanları da kendi garnizonları dahilinde Şah'ın refakatlerinde bulunacaklardı.

---

<sup>132</sup> **Milliyet**, 22 Mayıs 1934, No. 2973; **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611; **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1934, No. 3620; **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1934, No. 3621; **Son Posta**, 5 Haziran 1934, No. 1387; **Son Posta**, 8 Haziran 1934, No. 1390; **Son Posta**, 9 Haziran 1934, No. 1391; **Son Posta**, 10 Haziran 1934, No. 1392.

<sup>133</sup> **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1934, No. 3625.

<sup>134</sup> **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611; **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1934, No. 3620; **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1934, No. 3621; **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1934, No. 3625.

Rıza Şah'ın Trabzon'a kadar olan güzergâhta ikamet ve istirahat edecekleri yerlere birer bölük ihtiram kıtası yerleştirilecekti. Şah ikametlerine tahsis edilen yerlere gelirken bir ihtiram mangası tarafından verilecek işaret üzerine Rıza Şah'a mahsus bir bayrak çekilecekti. Bundan başka kendilerine özel olarak tahsis edilmiş otomobiller ve muşlar içinde ayrı ayrı bayraklar yaptırılmıştı<sup>135</sup>.

Bu arada yapılan seyahat planına göre haziran ayının on ikinci gününde Trabzon'da olması planlanan Rıza Şah'ın ikameti için burada vilayet konağı tahsis edilecekti. Maiyetlerinin ve karşılayıcılarının istirahatleri için ise doğum evi ve lise binasının tahsis edilmesi kararlaştırılmış ve burada gerekli olan hazırlıklar ziyaretin kesinleşmesiyle birlikte, aylar öncesinden yapılmaya başlamıştı. Şehrin muhtelif yerlerine taklar inşa edilmiş ve ziyaret tarihinin yaklaşmasıyla birlikte şehrin her tarafı Türk ve İran bayraklarıyla donatılmıştı<sup>136</sup>.

Trabzon'dan önceki seyahat duraklarından biri olan Erzurum'da da en iyi şekilde karşılama ve ağırlama için hazırlıklar yapılmaktaydı. Şehrin merkezi konumunda olan Cumhuriyet Meydanı başta olmak üzere pek çok yere taklar inşa edilmekteydi<sup>137</sup>.

Ayrıca ilk etapta henüz netleşmemiş olmakla birlikte Rıza Şah'ın Amasya'dan da geçeceğinin kesinleşmesinin ardından burada da -diğer tüm duraklarda olduğu üzere- misafirin iyi bir intiba ile ayrılması için son sürat hazırlıklara başlanılmıştı<sup>138</sup>.

Detaylarına değinecek olmakla birlikte Rıza Şah'ı karşılamak için yapılması planlanan resmi ağırlama planının ilk hali şu şekildeydi;

Şah ve yanındaki zevat 9 Haziran 1934 tarihinde Türk hududuna yakın olan Maku'ya gelecek ve 10 Haziran 1934 tarihinde de Beyazıt vilayetine yakın olan

---

<sup>135</sup> **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1934, No. 3623; **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1934, No. 3625; **Son Posta**, 8 Haziran 1934, No. 1390, **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Haziran 1934, No. 4621.

<sup>136</sup> **Milliyet**, 17 Mayıs 1934, No. 2968; **Milliyet**, 21 Mayıs 1934, No. 2972; **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1934, No. 3610; **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1934, No. 3623.

<sup>137</sup> **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1934, No. 3610; **Son Posta**, 10 Haziran 1934, No. 1392.

<sup>138</sup> **Son Posta**, 10 Haziran 1934, No. 1392.

Gürcübulak mevkiinden Türk topraklarına ayak basacaktı<sup>139</sup>. Rıza Şah burada kendisini karşılamaya gidecek olan heyet tarafından karşılanacak ve seyahatin ilk aşaması, tasarısı aylar öncesinden yapılmış olan askeri ve resmi törenin gerçekleştirilmesinin ardından<sup>140</sup>, tahsis edilmiş olan hususi otomobillerle gerçekleştirilecekti.

İlk olarak Beyazıt'a gelinecek, ardından Ağrı'ya geçilecekti. Şah öğle yemeğini Ağrı Livası Karargahı'nda yiyecek ve müteakiben Iğdır'a doğru yola çıkılacaktı. Şah ve maiyetleri geceyi Iğdır'da geçirecekler ve ertesi gün saat 16.00'da da Kars'a varmış olacaklardı. Yapımı tamamlanmış olan süt tozu fabrikasının açılışı için Şah'ın buraya varacağı 11 Haziran tarihi resmi merasim günü olarak belirlenmişti ve açılışı Rıza Şah yapacaktı.

Diğer günlerde Kağızman, Erzurum, Gümüşhane ve diğer duraklarda öğle ve akşam yemekleri yenecekti. Takip edilen bu güzergahla 14 Haziran 1934 tarihinde Trabzon'a varılacak ve kendilerini Samsun'a götürmek üzere burada bulunan Yavuz zırhlısıyla Samsun'a gidilecekti. Yolculuk esnasında Yavuz'a Zafer ve Tınaztepe torpidoları da refakat edecekti. Yavuz zırhlısı ve ona refakat eden Zafer ve Tınaztepe torpidoları büyük misafiri karşılamak ve Trabzon'dan Samsun'a getirmek üzere 9 Haziran'da İstanbul'dan hareket etmişti. Görev gereği o esnada yurt dışı seyahatinde bulunmakta olan ve Rıza Şah'ın ziyareti münasebetiyle memlekete geri dönen dönemin Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey ve Riyaseticumhur Kalemi Mahsus Müdürü Hasan Rıza Bey'de aziz misafiri karşılamak amacıyla Yavuz zırhlısıyla birlikte Trabzon'a hareket etmişlerdi<sup>141</sup>.

Trabzon-Samsun arasındaki yol Rıza Şah'ın geceyi Yavuz'da geçirmesi suretiyle gerçekleştirilecek ve 15 Haziran 1934 günü sabah saat 08.30 sularında Samsun'a varılacaktı.

---

<sup>139</sup> **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611; **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1934, No. 3616; **Son Posta**, 9 Haziran 1934, No. 1391.

<sup>140</sup> **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611; **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1934, No. 3616.

<sup>141</sup> **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611; **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1934, No. 3616; **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1934, No. 3623; **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1934, No. 3625; **Son Posta**, 8 Haziran 1934, No. 1390; **Son Posta**, 9 Haziran 1934, No. 1391; **Son Posta**, 10 Haziran 1934, No. 1392.



Samsun belediyesi Şah'ın gelmesinin kesinleşmesinin ardından hazırlık çalışmalarına başlamış ve şehrin muhtelif yerlerine taklar yapılarak her taraf Türk ve İran bayraklarıyla donatılmıştı. Ayrıca aziz misafire ikram ve ardından da hediye edilmek üzere Bafra'nın kokulu tütünlerinden sigara hazırlanmıştı<sup>142</sup>.

Samsun limanına varmadan evvel Hamidiye ve Mecidiye kruvazörleri ile torpido muhribimiz üç mil mesafeden aziz misafiri selamlayacaklardı. Samsun limanına çıktuktan sonra Rıza Şah ve refakatindeki zevat Samsun'dan kendilerine tahsis edilecek olan özel trenle yola çıkacaklar ve Türk topraklarına ayak basmalarının yedinci günü, 16 Haziran 1934 tarihinde saat 13.30 sularında Ankara'ya teşrif edeceklerdi<sup>143</sup>.

Ankara'da Şah'ın gelişi şerefine hem askeri hem de sivil mahiyette büyük bir karşılama merasimi tertip edilecek, şehir baştan başa Türk ve İran bayraklarıyla donanacak ve Hariciye Vekaleti binasının önü başta olmak üzere muhtelif yerlere büyük taklar inşa edilecekti<sup>144</sup>.

Büyük misafir, istasyonda Mustafa Kemal ile Başvekil İsmet Paşa ve Meclis Reisi Kazım Karabekir Paşalar hazeratı ve vekil heyet-i erkanı tarafından karşılanacak ve kendileri Halkevin de maiyetleri de Ankara Palas'ta<sup>145</sup> misafir edileceklerdi. Şah aynı gün öğleden sonra Gazi'ye iade-i ziyarette bulunacak ve vekil heyeti erkanını kabul edecekti.

Birinci gece Reiscumhur tarafından aziz misafir şerefine bir ziyafet verilecekti. İkinci gün Rıza Şah öğle yemeğini İsmet Paşa'nın köşkünde hususi surette yiyeceklerdi. Akşam ise Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey tarafından Ankara Palas'ta bir ziyafet tertip edilecekti. Ziyafeti yine aynı yerde yapılacak bir balo takip edecekti. Üçüncü gün ise Şah ilk olarak sefirleri kabul edecek, öğle yemeğini ise Kazım Paşa'nın köşkünde hususi surette yiyeceklerdi. Akşam ise İran sefaretinde bir ziyafet tertip

---

<sup>142</sup> **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611; **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1934, No. 3616; **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1934, No. 3625; **Son Posta**, 10 Haziran 1934, No. 1392.

<sup>143</sup> **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611; **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1934, No. 3616; **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1934, No. 3625.

<sup>144</sup> **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1934, No. 3616; **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1934, No. 3623; **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1934, No. 3625.

<sup>145</sup> **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611; **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1934, No. 3616; L. Hilal Akgül, **Rıza Han'ın Türkiye Ziyareti**, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı: 7, Yıl. 2005, s. 18-20.

edilecekti. Dördüncü gün Rıza Şah enstitüleri ve müzeleri gezecek, öğle yemeğini hususi surette yiyecekti. Ardından da ordu evinin çay ziyafetinde ve halk evinin konserinde hazır bulunacaktı<sup>146</sup>.

Seyahatin Ankara ayağının ardından Rıza Şah, Gazi ve yanlarındaki zevat kendilerine tahsis edilmiş hususi bir trenle İstanbul'a hareket edecekler; Eskişehir, Afyon, Kütahya, İzmir, Çanakkale, Balıkesir yolu üzerinden yolculuklarını gerçekleştireceklerdi. Bu şehirlerin kimi duraklarda durup konaklanacak ve buralardaki -askeri kurumlar başta olmak üzere- Gazi Türkiye'sinin modern müesseseleri Rıza Şah'a gezdirilerek, tanıtılacaktı.

İstanbul'da da iki büyük lider ve yanlarındaki zevat için gerek karşılama, gerek konaklama gerekse de uğurlama safhalarına dair hem mülki hem de askeri manada muazzam hazırlıklar yapılmaktaydı. Diğer şehirlerde olduğu gibi şehrin görsel yapısında (yollar...v.s.) bir takım onarım ve yenileme işlemleri gerçekleştirilecek ve Galata Köprü'sü başta olmak üzere şehrin muhtelif yerlerine taklar yapılması suretiyle aziz misafire karşı duyulan sevgi, saygı ve muhabbet hisleri gösterilecekti.

Özellikle Galata köprüsü üzerine yapılacak olan tak İran mimari tarzında olacağı ve görsel süslemeleri çok detaylı olacağı için yapımına çok önceden başlanmıştı. İran sefareti de Cağaloğlu'nda konsoloshane binası önünde bir tak yaptıracaktı. Haricen İran tebaası da hükümete müracaat ile köprüde bir tak inşası için müsaade istemişti. Aziz misafirin İstanbul'u teşrifleri şerefine Dolmabahçe Sarayı üzerine çekilmek üzere özel bir bayrakta imal ettirilmekteydi. Bayrağın kenarında İran arması, ortasında da büyük bir taç resmi olacaktı. Rengi ise açık eflatun olarak tasarlanmıştı<sup>147</sup>.

Rıza Şah ve maiyetindekilerin İstanbul'da ilk olarak Perapalas'ta misafir edilmeleri düşünülmüştü ve hükümetin emriyle burada hazırlıklar yapılmıştı. Yapılan bu ilk plana göre; Şah ve yanındaki zevata otelin birinci ve ikinci katları tahsis

---

<sup>146</sup> **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611.

<sup>147</sup> **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611; **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1934, No. 3617; **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1934, No. 3620; **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1934, No. 3622; **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1934, No. 3625; **Son Posta**, 5 Haziran 1934, No. 1387; Akgül, **Rıza Han'ın Türkiye Ziyareti**, s. 19-20.

edilecekti. Bu katlarda toplamda 80 tane oda bulunmaktaydı ve aziz misafirin otelin birinci katındaki 30 numaralı odada misafir edilmesi tasarlanmaktaydı. 4 salon ve 3 yatak odasından oluşmakta olan bu daire kıymetli İran halıları ile bezenecek ve Şah'ın maiyetleri de kendileriyle aynı katta -1.kat- bulunacaklardı. Diğer zevat için ise otelin ikinci katındaki odalar tahsis edilecekti. Yapılan plana göre otelin birinci ve ikinci katları, hazırlıkların süratle tamamlanması için 10 Haziran 1934 tarihinde tahliye edilecek ve Şah'ın ikamet edeceği dairenin mefruşatı yüksek misafire layık bir şekilde büründürölmek için neredeyse tamamıyla değıştirilecekti.

Aziz misafirin ikametleri için Perapalas otelinin haricinde Dolmabahçe sarayının da tahsis edilmesi ihtimali vardı ve bu ihtimale karşın burada da hazırlıklara vakit kaybetmeden başlanmıştı<sup>148</sup>. Ziyaretin aşamalarına dair yapılan bu ilk plana göre Rıza Şah İstanbul'da iki gün kalarak şehrin görölmeye değer mahiyetteki yerlerini, mahallelerini, mekteplerini, camilerini gezeceklerdi. Şah ve maiyetindekiler İstanbul'daki gezi ve temaslarının tamamlanmasının ardından doğruca memleketlerine varmak üzere tekrar yola çıkacaklardı<sup>149</sup>. Ancak ileride değineceğimiz üzere seyahatin İstanbul ayağı bu ilk planlamadan daha uzun sürecekti.

Seyahat fikrinin kesinleşmesinin ardından öncelikle Rıza Şah'ın geçeceği tüm güzergah şehirlerde yukarıda çerçevesini çizmeye çalıştığımız şekliyle karşılama ve uğurlama merasimleriyle konaklama noktaları belirlenmiş ve ardından resmi makamlara tebliğ gönderilmesi suretiyle hazırlıklara başlanmıştı. Aziz misafirin geçeceği tüm illerde yapılan hazırlık çalışmaları için belediye ve valilikler başta olmak üzere bu işle ilgilenen resmi mahiyette özel komisyonlar kurulmuştu<sup>150</sup>.

Bu arada Rıza Şah'a hediye edilmek üzere bir uçak yapılması kararlaştırılmıştı. Kayseri uçak fabrikasında tasarlanarak imal edilen ve ardından gerekli testlerin yapılması suretiyle deneme uçuşları gerçekleştirilen bu uçak 2 Haziran 1934 tarihinde

---

<sup>148</sup> **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611; **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1934, No. 3617; **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1934, No. 3622; Bkz. metnin ziyaret kısmının anlatıldığı bölümde görölebileceğı üzere Rıza Şah'ın ikameti için Dolmabahçe Sarayı, maiyetlerindeki zevatın konaklaması için ise Perapalas oteli tahsis edilmiştir. (**Cumhuriyet**, 7 Haziran 1934, No. 3622.)

<sup>149</sup> **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611.

<sup>150</sup> **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611.

tamamlanarak Ankara'ya gönderilmişti. Bu uçak son sistem ve oldukça süratliydi. Uçağı Tahran'a kadar Türk pilotları götürecekti<sup>151</sup>

Bundan başka Rıza Şah'ın Türkiye'yi ziyareti hatırası olarak darphanede 150 adet madalya basılması kararlaştırılmıştı. Masa üzerine konmak üzere imal edilecek bu madalyaların modelini cumhuriyetin onuncu yıl dönümünde yarım milyona yakın sayıda basılan madalyaların modelini hazırlayan Zeynel Saray Bey yapacaktı. Tasarım işleminin tamamlanmasının ardından 8 Haziran tarihinde darphaneye teslim edilecek olan bu madalyaların vakit kaybetmeden üretimine başlanacaktı. Madalyalar 10 santimetre kutrunda ve 4 milimetre kalınlığında olacaktı. Bir tarafında Rıza Şah'ın diğer tarafında ise Mustafa Kemal Paşa'nın resimleri bulunacak olan madalyalarda resimlerin altına Türkçe olarak;

*“İran Şehinşahi Ala Hazreti Humayun Rıza Şah Pehlevi Hazretlerinin Türkiye Cumhuriyeti Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'ni Ziyaretleri Hatırasıdır - Ankara 1934”* yazacaktı.

Madalyanın diğer yüzüne de aynı metnin Farsçası olarak; *“Beyadigar Mülakatı A'lihazretihümayun Rıza Şah Pehlevi Şehinşahi İran ba Hazreti Gazi Mustafa Kemal Reiscumhuru Türkiye - 1934 Ankara”* yazılacaktı<sup>152</sup>.

Bu cümle Mustafa Kemal Paşa'nın resminin altına Türkçe, Rıza Şah'ın resminin altına ise Farsça yazılmıştı. Madalyalardan birisi altından diğerleri ise gümüş ve bronzdan yapılacaktı. Altın madalya Rıza Şah'a gümüş ve bronz madalyalar ise Şah'ın maiyetindeki zevata hatıra olarak verilecekti<sup>153</sup>. Ayrıca Rıza Şah'a hatıra olarak verilmek üzere oldukça değerli bir albüm de hazırlanacaktı<sup>154</sup>.

---

<sup>151</sup> **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1934, No. 3618; Akgül, **Rıza Han'ın Türkiye Ziyareti**; Mehmet Okur, **Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler**, Ankara Üniversitesi Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü – Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 33-34, Ankara, 2004, s. 83-84.

<sup>152</sup> **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Haziran 1934, No. 4619; **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1934, No. 3618; **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1934, No. 3619; **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1934, No. 3621; **Son Posta**, 5 Haziran 1934, No. 1387; Akgül, **“Rıza Han'ın Türkiye Ziyareti”**, s. 19-20; Okur, **Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler**, s. 83-84.

<sup>153</sup> **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Haziran 1934, No. 4619; **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1934, No. 3618; **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1934, No. 3619; **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1934, No. 3621; Akgül, **Rıza Han'ın**

Şah'a sunulması tasarlanan bu hediyeler ilk değildi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa geçmişte, Rıza Şah Pehlevi'nin taç giyme törenine bir heyet göndermiş ve değerli taşlarla süslü bir kılıç hediye etmişti. Şah, bu hediyeyle çok memnun olmuş ve duygularını şu şekilde ifade etmişti;

*“Bu, yalnız bir dost yadigarı değil, bir kardeş yadigarıdır, nezdime mevkii büyüktür. Gazi Hazretleri'nin bu hediyeyi bana dört zabıt ile gönderdiğine ne derece memnun olduğumu ifade edemem, bunları gördükçe insanın sinesi iftihar ve ümit ile doluyor...”<sup>155</sup>.*

Rıza Şah'ın Türkiye'ye geleceği gün yaklaştıkça yapılan hazırlıklarda bir bir tamamlanıyordu. Şah'ın Türkiye'ye gireceği Gürcübulak hududu üzerine on iki metre genişliğinde ve altı metre yüksekliğinde bir tak yapılmış ve bu takımın bir tarafı İran bayrağı diğer tarafı ise Türk Bayrağı'nın renkleriyle boyanmıştı. Takım üzerine Farsça “Hoş Geldiniz” cümlesi yazılmıştı. Ayrıca Şah'ın geçeceği tüm vilayetlerin başlangıç ve bitiş sınırlarında da Taklar yapılmış<sup>156</sup> ve bu şehirlerin hepsi Türk ve İran milli renkleriyle donatılmıştı<sup>157</sup>. Yine Rıza Şah'ın karşılanmasında ve geçeceği şehirlerin bezenmesinde kullanılmak amacıyla çok sayıda Türk ve İran bayrakları hazırlanmaktaydı<sup>158</sup>. 10 Haziran tarihi geldiğinde artık bütün hazırlıklar tamamlanmış gerek Türk halkı gerekse basın büyük misafirin Türkiye topraklarına ayak basacağı saati büyük bir sabırsızlıkla beklemeye başlamıştı.

Rıza Şah'ın ziyareti münasebetiyle uğrayacağı bütün şehirlerde olduğu gibi Ankara'da da fevkalade hazırlıklar yapılmaktaydı. Şah Ankara'yı ziyareti müddetince halkevinde misafir edileceği için gerek binada gerekse bahçesinde gerekli bütün tadilat

---

**Türkiye Ziyareti**, s. 19-20; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 119-120; Okur, **Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler**, s. 83-84.

<sup>154</sup> **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1934, No. 3619; **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1934, No. 3619; Okur, **Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler**, s. 83-84.

<sup>155</sup> Bu kılıç birinci dünya savaşı sırasında Afganistan Emiri Habibullah Han'a hediye edilecekmiş. Afganistan'a Osmanlı sefiri olarak tayin edilen eski İzmir mebusu Abdullah efendi kılıcı Habibullah Han'a takdim etmekle görevlendirilmiş, ancak Abdullah Efendi oraya ulaşamamış, bir süre sonrada Habibullah Han suikaste kurban gitmişti. (Okur, **Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler**, s. 83-84.)

<sup>156</sup> **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1934, No. 3625; **Son Posta**, 10 Haziran 1934, No. 1392.

<sup>157</sup> **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Haziran 1934, No. 4624; **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1934, No. 3620; **Son Posta**, 10 Haziran 1934, No. 1392.

<sup>158</sup> **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1934, No. 3620; **Son Posta**, 10 Haziran 1934, No. 1392.

yapılmıştı<sup>159</sup>. 16 Haziran'da Ankara'ya gelecek olan büyük misafir istasyonda Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa Başvekil, Meclis Reisi, Erkanı Harbiye Reisi, Vekiller, Halk Fırkası Umumi Katibi, Askeri Şura Azaları, Mülki ve Askeri Erkân tarafından karşılanacaktı. Geldikleri günü istasyon ve şehir caddeleri baştan başa Türk ve İran bayraklarıyla donatılacak aynı günün akşamı ise her taraf ışıklandırılarak havai fişekler atılacaktı<sup>160</sup>. Büyük misafir için Ankara'da ziyafetler verilecek ve gerekli askeri merasimler yapılacaktı<sup>161</sup>. Seyahatin bundan sonraki kısmında Mustafa Kemal Paşa Rıza Şah'la bizzat ilgilenecekti. Ziyaretin İstanbul ayağının tamamlanmasının ardından Şah ve maiyetindeki zevat geldikleri yol üzerinden geri dönecekler ve gelişlerinde olduğu gibi dönüşleri esnasında da uğradıkları şehirlerde merasimler tertip edilecekti<sup>162</sup>.

#### 1.4. Ziyaret Kararının Ardından Basında Çıkan Haberler

Rıza Şah'ın Türkiye'yi ziyaretine Türk Hükümeti kadar İran Hükümeti de büyük önem vermekteydi. 2 Haziran 1934 tarihinde İran Başvekil Sadık Han Milli Şurada verdiği beyanatta tarihte yaşanan ve yüzyıllarca devam eden Türk-İran çekişmesinden bahsederek iki büyük liderin, zeki ve yalnız milletlerinin mutluluğunu düşünerek yürüttükleri siyasetin sonucu olarak iki ülke arasında hiçbir sorunun kalmadığını ve Şah'ın Türkiye'yi ziyaretiyle iki devlet arasındaki dostluğun hiç şüphesiz eskisinden çok daha iyi bir seviyeye ulaşacağını belirtti<sup>163</sup>.

İran Büyükelçisi Sadık Han'da -bir öneki başlıkta belirttiğimiz üzere- bu düşünceleri paylaşıyordu. Sadık Han bu iki büyük devlet reisinin Türk-İran memleketleri ve halkının refahı için her şeyden önce mutlak ve kati bir dostluğun kurulması gerektiğini gördüklerini belirterek Rıza Şah'ın sadece Türkiye'yi ve Büyük Gazi'yi ziyaret edip doğrudan Tahran'a dönecek olmasının bu dostluğa ne kadar büyük önem verdiğinin bir ifadesi olduğunu söylemişti<sup>164</sup>.

---

<sup>159</sup> **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1934, No. 3627.

<sup>160</sup> **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1934, No. 3627.

<sup>161</sup> **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1934, No. 3629.

<sup>162</sup> **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1934, No. 3630.

<sup>163</sup> **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1934, No. 3611.

<sup>164</sup> **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1934, No. 3619.

Gerçekten de Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ileriye görüşü ve siyasi dehası sayesinde İran Türkiye'nin doğuda güvenebileceği bir dostu haline gelmişti. Hiç şüphesiz Türkiye ile İran arasındaki bu dostluk sadece bu iki ülkenin basınında değil dış basında da büyük bir ilgi uyandırmıştı. Zira Türkiye ile İran'ın stratejik konumları büyük devletler açısından oldukça önemliydi. Örneğin Times Gazetesi'nde çıkan bir başmakalede Rıza Şah'ın hariçteki ilk seyahatini Türkiye'ye yaptığını, bu seyahatin büyük bir siyasi öneme sahip olduğunu, her iki liderinde askerlikten yetiştiğini ve Rıza Şah'ın Türkiye'deki gelişmeleri ülkesinde de tatbik etmek istediğini, Şark'taki bu gelişmelerin oldukça sevindirici olduğunu yazıyordu ve makale şöyle devam ediyordu:

*"...Islahatçı iki reisi hükümetin telakkisi Türk-İran münasebatında bir kat daha salah husule getirecektir. Her iki hükümetin müşterek müşkülleri vardır. Kürt meselesi her iki tarafı alakadar ediyor. Şimali İran'la Karadeniz'deki Trabzon Limanı arasında transit ticaretini sağlayacak bir Türk-İran anlaşmasının vücuda gelmesi her iki millet için çok kıymetli ve ehemmiyetlidir"<sup>165</sup>.*

Times, 6 Haziran 1934 tarihli sayısında "Şah'ın Türkiye'ye Resmi Ziyareti - sınıra doğru hareket-" başlığı altında:

*"...bugün İran Şah'ı Tahran'dan Türkiye'ye doğru yola çıktı. Şah'ın ilk dış seyahatini teşkil eden Türkiye ziyareti büyük önem taşımaktadır. Zira Türkiye'deki reformlar ve gelişmeler İran tarafından memnuniyetle karşılanmış ve Türkiye'nin ilerlemesi dikkatle izlenmiştir. Aynı zamanda gerektiği vakit İran bu hususlarda Türkiye'yi taklit etmiştir."* diye yazıyordu.

Yine Times gazetesinin 11 Haziran 1934 tarihli sayısında "İran Şah'ı Türkiye'de ve Ortadoğu Demiryolu" başlığı altında şöyle yazıyordu:

*"Gazi ile İran Şah'ı eskiden beri birbirleriyle görüşmek istiyorlardı. Yalnız ara sıra bu mülakatın mümkün olmayacağı ileri*

---

<sup>165</sup> Cumhuriyet, 10 Haziran 1934, No. 3625.

*sürülüyordu. Zira Gazi Türkiye dışına çıkmamayı kendine prensip edinmiş ve Rıza Şah'ta Türkiye'ye yapacağı bir ziyaretinin karşılıksız kalacağını düşünerek, Türkiye yolculuğuna temayül göstermiyordu. Ankara ile Tahran arasındaki münasebetlerin düzenlenmesine mani olan, sınır tayini ve Kürtlerin tecavüzü gibi meseleler ortadan kalktıktan sonra, iki ülke arasındaki münasebetler hızla gelişmeye başlamış, iktisadi kalkınma ve ulaştırma gibi konular büyük önem kazanmıştır”<sup>166</sup>.*

Sunday Express gazetesi 15 Nisan 1934 tarihli yazısında “İki Diktatörün Görüşmesi” başlığı altında şöyle yazıyordu:

*“...siyasi çevreler bu iki şark ülkesi başkanlarının görüşmesine büyük önem vermektedirler. Rusya korkusu, onları birbiriyle görüşmeye zorluyor. Bu iki ülkeyle İngiltere arasındaki münasebetler gayet iyi olup, bu iki ülke ile ortak sınırlara sahiptirler. İran Şahı'nın Türkiye'ye gitmek için Sovyet Rusya'dan geçmesi gerekmektedir. (Türk-İran arasındaki karayolları, yolculuk için elverişli değildi.) Kızıl ordunun Rıza Şah'ı karşılamak veya korkutmak için manevra veyahut resmi geçit yapip yapmayacağı belli değildir.”<sup>167</sup>*

Amerika Birleşik Devletleri'nde çıkan Portland Journal gazetesi 1 Mayıs 1934 tarihli yazısında Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretiyle ilgili olarak şunları yazmaktaydı:

*“1934 senesinin başlarında yayınlanan gazetelerin haberine göre, İran Şah'ı önce üç gün Bağdat'ta kalarak Irak Şah'ı ile görüştüktan sonra Kerkük, Erbil ve Musul yolu ile Türkiye'ye gidecektir.”*

Yalnız Rıza Şah bu ziyaretin istirahat veya eğlence mahiyetinde olmadığına vakıf idi. Bundan dolayı Tahran-Trabzon arasındaki yolun zorluklarına rağmen, bu yolu, İran'ın dış ticareti bakımından tetkik edebilmek için diğer yollara tercih etti <sup>168</sup>.

---

<sup>166</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 156-157; Erden, **1934 Yılında Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi**, s. 854.

<sup>167</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 157.

<sup>168</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 158.



Londra da yayınlanan Near East and India dergisi 21 Haziran 1934 tarihli sayısında “Şah ’in Türkiye Yolculuğu” başlığı altında şöyle yazıyordu:

*“Şah ’in Tahran-Trabzon yolundan Türkiye ’ye gitmesinin iki sebebi vardır. Şah bu vesileyle İran mamullerinin bu yoldan Avrupa ’ya taşınmasının mümkün olup olmadığını anlayacak, diğer taraftan Samsun ’dan Ankara ’ya yapılan tren yolculuğundan sonra iki ülke başkentleri arasında yapılan bir demir yolunun ne kadar faydalı olacağını gösterecektir. Türkiye demiryollarını şark ülkelerine doğru ilerletmektedir. Bu demiryolu İran demiryoluyla birleştiği takdirde her iki ülkeye de büyük faydalar sağlanacaktır. Türkiye hükümeti İran Şah ’ının Tahran ’la Akdeniz arasında demiryolunun yapılmasını son derece arzu ettiğini bildiği için İran ’ın Avrupa ile yapacağı ticaretin çoğunun Türkiye ’den yapılmasını tercih edecektir. Fakat bu meselenin tahakkuku için mali durum mevzu bahisdir. Her iki ülkenin de mali durumu istedikleri gibi demiryollarını yapmaya manidir. Aynı zamanda Beyazıt, Erzurum ve Trabzon arasındaki yollar Şah ’in yolculuğu için düzeltildikten sonra, Tahran-Tebriz arasındaki karayolundan kamyon ve otomobillerin geçebilmesi mümkün olabileceğini Şah ’a ispat etti.”*

Near East And India, 21 Haziran 1934 tarihli sayısında aynı başlıklı yazısında ayrıca;

*“İran ’la Türkiye arasındaki geçmiş münasebetlerin samimi ve dostça olmadığı bir gerçektir. Fakat Rıza Şah ’ın bu ziyareti büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü yeni İran lideri, ülkesini ileri bir devlet seviyesine ulaştırmak çabasındadır. Bu çabada Mustafa Kemal ’e çok şey borçludur. Yaptıklarında Mustafa Kemal ’in başarılarını örnek almıştır. Hiç olmasa ondan etkilenmiştir”<sup>169</sup>.*

Hiç şüphesiz bu ziyaretin önemini en iyi şekilde değerlendirecek kişi, Rıza Şah idi. Rıza Şah ziyaretinden önce Hüsrev Bey ’le yaptığı mülakatında Türk-İran tarihinde

---

<sup>169</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 156-159.

yeni ve mesut bir devir açan ve iki kardeş milletin bu dostluğunu bütün dünyaya ilan edecek olan Ankara mülakatından şahsen çok istifade edeceğini, bu mülakatın iki devlet ve milletin siyasi, askeri, iktisadi sahalardaki istikbal programının ana hatlarını çizeceğini, kendisi her şeyden evvel bir asker olduğu için iki ordunun sıkı temas ve kardeşlik hislerinin takviyesine pek ehemmiyet verdiğini söyledi. Rıza Şah Tebriz, Erzurum ve Trabzon transit yolunu görmek arzusunda olduğunu ve Cihanşümûl bir siyaset takip eden Büyük Gazi'nin değerli düşüncelerinden yararlanmak istediğini belirterek bu ziyaretten beklentilerini ifade etmişti<sup>170</sup>.

Bu ziyaretin iki ülke açısından da çok önemli olduğunu herkes kabul ediyordu. Türkiye'nin bu ziyarete verdiği önemi ise büyük misafir için Türkiye'de yapılacak olan misafirperverlik gösterecekti.

---

<sup>170</sup> Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 273-274.

## İKİNCİ BÖLÜM

### ZİYARET SÜRECİ ve ZİYARETİN AŞAMALARI

#### 2.1. Rıza Şah'ın Türk Topraklarına Ayak Basması ve Trabzon'a Kadar Olan Yolculuğu

Rıza Şah uluslararası arenada da büyük yankı uyandıran ilk ve son yurt dışı seyahatini yapmak ve her iki ülkeyi de ilgilendiren ortak mesele ve projeleri görüşmek amacıyla<sup>171</sup> 3 Haziran 1934 tarihinde Ankara'ya gelmek üzere Tahran'dan hareket etti<sup>172</sup>. Otomobille yapılan bu yolculukta<sup>173</sup> Şah'ın maiyetinde Hariciye Nazırı Mirza Seyit Bekir Han Hazemi, Ferik Amanullah Han, Mirliva Efhami, Mirliva Kopal, Miralay Erfa, Rıza Şah'ın Birinci Teşrifatçısı Mirza Hüseyin Han Sami, Hususi Kalem Müdürü Miza Hüseyin Han, Alem Binbaşı Gaffar, Yüzbaşı Murtaza Han, Yüzbaşı Hüsrev Han, Deniz Yüzbaşısı Zilli, Tophane Yüzbaşısı Müzzeyyeni, Doktor Yüzbaşı İsfendiyar, Hariciye Nezareti Memurlarından Kudsi ve Birinci Mülazım Kadimi Bey vardı. İlaveten Rıza Şah Türk topraklarına ayak bastıktan sonra İran'ın Türkiye büyükelçisi Mirza Sadi Han Sadık'ta maiyete dahil olmuşlardı<sup>174</sup>.

Rıza Şah kendilerine Makü'de katılan Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Hüsrev Bey<sup>175</sup> ile birlikte 10 Haziran 1934 tarihinde sabah saat 09.00'da Gürcübulak sınırından

---

<sup>171</sup> **Milliyet**, 4 Haziran 1934, No. 2986; **Milliyet**, 16 Haziran 1934, No. 2998; **Milliyet**, 17 Haziran 1934, No. 2999; **Milliyet**, 18 Haziran 1934, No. 3000; **Milliyet**, 20 Haziran 1934, No. 3002; **Milliyet**, 22 Haziran 1934, No. 3004; **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009; **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1936, No. 3637; **Son Posta**, 19 Haziran 1934, No. 1401; **Son Posta**, 22 Haziran 1934, No. 1404; Vekili, **1920-1940 Yıllarında Ortadoğu'daki Kültürel Söylemler**, s. 95.

<sup>172</sup> **Milliyet**, 4 Haziran 1934, No. 2986; **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1934, No. 3619; **Hakimiyet-i Milliye**, 4 Haziran 1934, No. 4620.

<sup>173</sup> **Milliyet**, 4 Haziran 1934, No. 2986; **Milliyet**, 18 Haziran 1934, No. 3000.

<sup>174</sup> **Milliyet**, 27 Mayıs 1934, No. 2978; **Milliyet**, 2 Haziran 1934, No. 2984; **Milliyet**, 10 Haziran 1934, No. 2992; **Milliyet**, 14 Haziran 1934, No. 2996; **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1934, No. 3625; **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Haziran 1934, No. 4626.

<sup>175</sup> **Son Posta**, 14 Haziran 1934, No. 1396; Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 283; Çağlar, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 988.

Türkiye'ye girdi.<sup>176</sup> Rıza Şah'ın Gürcübulak hududunda karşılanması çok parlak olmuştu. Üçüncü Ordu müfettişi birinci Ali Sait Paşa'nın riyasetindeki istikbal heyeti bir gün önce -9 Haziran 1934- vardıkları ve geceyi geçirdikleri Beyazıt'tan<sup>177</sup> sabah saat 05.00'da hareket ederek<sup>178</sup>; saat 08.00'de Gürcübulak sınırında Şah'ı beklemek için hazır bulunmuşlardı<sup>179</sup>. Tam sınır üzerine kurulmuş olan takım bir tarafında Miralay Bekir Han'ın kumandasında bir İran piyade alayı, bir tarafında da üç bölükten oluşan bir Türk piyade taburu mevki almıştı<sup>180</sup>.

Şah üzeri kapalı bir otomobille hududa geldi<sup>181</sup> ve önceden planlandığı üzere sabah saat tam 09.00'da şark hududumuz olan Gürcübulak üzerinden<sup>182</sup>, üzerinde farsça Hoşamedî yazan takım altından geçerek<sup>183</sup> Türk topraklarına giriş yaptı<sup>184</sup>. Bu esnada İran'ın Ankara Büyükelçisi Sadık Han ve Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Hüsrev Bey de, Şah'a refakat ediyorlardı.<sup>185</sup> Geceyi Maku'da geçirmiş olan<sup>186</sup> Şah; önce hudut üzerinde kurulan takım bir tarafında bulunan İran alayını teftiş etti ve sonra Taka doğru ilerleyerek takım diğer tarafında bulunan Türk piyade alayını teftiş etti. Teftişlerin ardından büyük misafir Rıza Şah Ali Sait Paşa ve diğer istikbal heyeti tarafından karşılandı.<sup>187</sup> Ali Sait Paşa'nın haricinde karşılama heyetinde kolordu kumandan vekili

---

<sup>176</sup> *Milliyet*, 2 Haziran 1934, No. 2984; *Milliyet*, 10 Haziran 1934, No. 2992; *Milliyet*, 9 Haziran 1934, No. 2991; *Son Posta*, 5 Haziran 1934, No. 1387; *Son Posta*, 27 Haziran 1934, No. 1409; *Ayn Tarihi*, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 2; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 120; Bilginer, *Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk*, s. 131; Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran ilişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 988; Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde Türk İran Münasebetleri*, s. 160-161.

<sup>177</sup> *Son Posta*, 10 Haziran 1934, No. 1392; *Hakimiyet-i Milliye* 10 Haziran 1934, No. 4626.

<sup>178</sup> *Hakimiyet-i Milliye* 10 Haziran 1934, No. 4626.

<sup>179</sup> *Milliyet*, 9 Haziran 1934, No. 2991; *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1934, No. 3626.

<sup>180</sup> *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1934, No. 3626.

<sup>181</sup> *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1934, No. 3626.

<sup>182</sup> *Son Posta*, 10 Haziran 1934, No. 1392; *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Haziran 1934, No. 4626; *Ayn Tarihi*, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 2; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 120; Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran ilişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 988; Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri*, s. 160-161.

<sup>183</sup> *Son Posta*, 11 Haziran 1934, No. 1393; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 120.

<sup>184</sup> *Son Posta*, 10 Haziran 1934, No. 1392; *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Haziran 1934, No. 4626; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 120.

<sup>185</sup> *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1934, No. 3626; *Son Posta*, 11 Haziran 1934, No. 1393; *Vakit*, 11 Haziran 1934, No. 5899.

<sup>186</sup> *Son Posta*, 11 Haziran 1934, No. 1393.

<sup>187</sup> *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1934, No. 3626; *Son Posta*, 11 Haziran 1934, No. 1393; *Vakit*, 11 Haziran 1934, No. 5899.

ve müstahkem mevki kumandanı Ali Kemal Paşalar, Kolordu Erkanı Harbiye Reisi ve Protokol Muavini<sup>188</sup> ve hükümet namına Beyazıt vilayeti Valisi İmadettin Bey ve Hariciye Vekaleti üçüncü daire Şefi Kemal Bey bulunmaktaydı<sup>189</sup>. Bu erkana ayrıca Şah'ı selamlamak üzere bir piyade taburu ile bir sahra bataryası eşlik etmekteydi.<sup>190</sup> Şah'ın hududu teşriflerinde bando İran ve Türk marşlarını çalmış, bir tabur piyade resmi ihtiramı yapmış ve bir sahra bataryası da 21 pare top atımı ile büyük misafiri selamlamıştı<sup>191</sup>. Ali Sait Paşa askeri uniformalarını giyinmiş olan Rıza Şah'a heyet azalarını ve hazır bulunan zabitanı takdim etti. Karşılama merasiminin ardından; Şah gösterilen samimi ve ihtişamlı karşılamadan dolayı çok memnun olduğunu sözleriyle beyan etti<sup>192</sup>.

Rıza Şah'ın Türk sınırına girdikten sonra bir müddet istirahat etmesi için takın yanına bir otağ kurulmuştu<sup>193</sup>. Rıza Şah otağın yanına geldiğinde otağın önündeki direğe merasimle İran bayrağı çekildi ve ardından Şah kırk dakika kadar otağında dinlendi<sup>194</sup>. Bu esnada İran ve Türk zabitleri arasında samimi tanışmalar yapıldı<sup>195</sup> saat 10.00'da aziz misafir maiyetleri erkanı ile birlikte kendilerine tahsis edilmiş olan otomobillerle Beyazıt'a doğru hareket ettiler<sup>196</sup>. Yolda her yüz metrede muhafızlar

---

<sup>188</sup> **Son Posta**, 8 Haziran 1934, No. 1390.

<sup>189</sup> **Milliyet**, 22 Mayıs 1934, No. 2973; **Milliyet**, 2 Haziran 1934, No. 2984; **Son Posta**, 8 Haziran 1934, No. 1390; **Son Posta**, 11 Haziran 1934, No. 1393; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 120.

<sup>190</sup> **Son Posta**, 8 Haziran 1934, No. 1390.

<sup>191</sup> **Milliyet**; 11 Haziran 1934; No. 2993; **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1934, No. 3626; **Son Posta**, 11 Haziran 1934, No. 1393; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 160-161.

<sup>192</sup> **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1934, No. 3626; **Son Posta**, 11 Haziran 1934, No. 1393.

<sup>193</sup> **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1934, No. 3626, **Son Posta**, 11 Haziran 1934, No. 1393.

<sup>194</sup> **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1934, No. 3626; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 121.

<sup>195</sup> **Son Posta**, 11 Haziran 1934, No. 1393.

<sup>196</sup> **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1934, No. 3626; **Son Posta**, 11 Haziran 1934, No. 1393. -Şah ve maiyetindekiler seyahatlerinin sınırdan Trabzon'a kadar olan kısmın da kendilerine Türk Hükümeti tarafından tahsis edilen otomobilleri kullanmışlar ve Beyazıt, Iğdır, Kağızman, Kars, Horasan, Erzurum, Bayburt ve Gümüşhane'den geçerek Trabzon'a varmışlardır. Seyahatin otomobille gerçekleştirileceği güzergahlarda aylar öncesinden başlayan bakım ve onarım çalışmaları da yapılmış ve tamamlanmıştır. Trabzon'dan Samsun'a kadar olan kısımda ise metin içinde bilgisini verdiğimiz üzere Yavuz Zırhlısı ile seyahatlerine devam etmişler; ardından Sivas-Kayseri Demiryolu aracılığıyla Ankara'ya teşrif buyurmuşlardır- Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz: **Milliyet**, 24 Mayıs 1934, No. 2975; **Milliyet**, 27 Mayıs 1934, No. 2978; **Milliyet**, 2 Haziran 1934, No. 2984; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 121; Çağlar, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran ilişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 988; **Aynı Tarihi**; Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 2-3; Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 283-284; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 161.

vardı. Büyük misafir ve maiyetleri saat 10.55’de Beyazıt Süvari Karargahı’na muvasalat ettiler ve burada bir askeri kıta tarafından yapılan törenle karşılandılar. Bu esnada mızıkâ İran ve Türk marşlarını çalıyordu. Şah karargâha girerken binaya İran Şahlık Bayrağı merasimle çekildi. Her taraf Türk ve İran bayraklarıyla süslenmiş, yerlere halılar serilmişti. Şah Beyazıt’ta saat 11.30’da öğle yemeğini yedikten sonra bir buçuk saat kadar uyudu<sup>197</sup>. Dinlenmenin ardından saat 14.00’te buradan İğdır’a doğru hareket edildi. Otomobillerle yapılan kısa bir yolculuğun ardından Rıza Şah ve maiyetindeki heyet saat 16.00’da İğdır’a vardı. Rıza Şah burada yine muazzam bir törenle Kaymakam, Belediye Reisi, öğrenciler, halk ve İran kolonisi tarafından karşılandı. Askeri bir kıta burada da resmi selam ifa etti ve mızıkâ Türk-İran marşlarını çaldı<sup>198</sup>. Rıza Şah askeri kıtaatı teftiş ettikten sonra kendisini karşılamaya çıkmış olan öğrencilere ve halka oldukça samimi iltifatlarda bulundu. Şah müteakiben Türk ve İran milli renkleriyle süslenmiş olan şehrin sokaklarını dolduran İğdır halkının alkışları arasında ikametlerine tahsis edilen İğdırlı Fabrikatör Ali Bey’in köşküne doğru hareket etti.<sup>199</sup> Köşkün bahçe yolu sokağa kadar halılarla örtülmüştü. Şah köşke geldikten bir müddet sonra Ali Bey’i huzuruna kabul ederek<sup>200</sup> şu iltifatta bulunmuştu;

*“Milli Mücadele senelerinde memleketinize yararlılık gösterdiğinizi işittim, onun için sizinle görüşmek istedim. Evinizi bana bıraktığınızdan dolayı teşekkür ederim.*

*Evinizin karşısında bir fabrika gördüm. Size ait olduğunu söylediler. Çok memnun oldum. Ben de vaktiyle fabrika işlettim. Ticaretle hayli uğraştım. Bu itibarla alakamı celbetti.”*

---

<sup>197</sup> *Milliyet*, 2 Haziran 1934, No. 2984; *Milliyet*, 12 Haziran 1934, No. 2994; *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1934, No. 3626; *Son Posta*, 11 Haziran 1934, No. 1393.

<sup>198</sup> *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1934, No. 3626; *Son Posta*, 11 Haziran 1934, No. 1393; Çağlar, *Atatürk’ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran ilişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 988; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 121; Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri*, s. 161.

<sup>199</sup> *Son Posta*, 11 Haziran 1934, No. 1393; *Aydın Tarihi*, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 9; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 121.

<sup>200</sup> *Son Posta*, 11 Haziran 1934, No. 1393.

Ali Bey Şah'ın yüksek iltifatlarından dolayı minnettar olduğunu arz etmiş ve müteakiben Şah istirahat etmek üzere odasına çekilmişti<sup>201</sup>. Akşamsa İğdır Halkevi'nde muhterem misafirin maiyetlerindeki zevat şerefine bir ziyafet verildi<sup>202</sup>. Rıza Şah ise kendisine tahsis edilen köşkte hafif bir akşam yemeği yedikten sonra saat dokuzda uyumuş ve sabah üçte uyanarak hafif bir kahvaltı yapmıştı.<sup>203</sup>

Rıza Şah bir yandan ziyaretin daha önceden planlanmış güzergahlarından geçerken diğer yandan da henüz ziyaret etmediği mevkilerdeki hazırlıklar son hızla devam etmekteydi. Paris, Cenevre ve Balkan Merkezlerindeki temaslarını tamamlamasının ardından izahat üzere 10 Haziran tarihinde Ankara'ya gelen dönemin Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, büyük misafirin mihmandarlarından Birinci Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa ile birlikte, Rıza Şah'ın ziyareti münasebetiyle akşam treni ile İstanbul'a döndü. Tevfik Bey ve Fahrettin Paşa'nın ertesi sabah varacakları İstanbul'dan vakit kaybetmeden Yavuz zırhlısıyla yollarına devam etmeleri Şah'ı karşılamak üzere Trabzon'a gitmeleri planlanıyordu<sup>204</sup>.

Bir yandan yukarıda bahsi geçen hazırlıklar devam ederken, Büyük misafir Rıza Şah ve maiyetindekiler geceyi İğdır'da geçirdikten sonra 11 Haziran 1934 sabahı geldiklerinde yapılan törene benzer bir uğurlama merasiminin ardından, saat 07.00'de otomobillerine binerek Kağızman'a doğru hareket etmişlerdi<sup>205</sup>. Şah bu yolculuğu esnasında Karakol mevkiinde otomobilinden inerek Türk-Rus hududunun bu noktasında Aras Nehri üzerinde yapılmış olan baraj hakkında mihmandarları Ali Sait Paşa'nın yaptığı açıklamayı dinledikten sonra yine aynı güzergâh üzerinde Tuzluca kaza merkezi civarında bulunan İktisat Vekaleti tarafından yaptırılmakta olan altın arama sondaj mahallinden geçerken sondaj ameliyatının nasıl yapıldığını görmek istemiş, bunun

<sup>201</sup> **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1934, No. 3626.

<sup>202</sup> **Son Posta**, 11 Haziran 1934, No. 1393.

<sup>203</sup> **Milliyet**, 2 Haziran 1934, No. 2984; **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1934, No. 3627; **Son Posta**, 11 Haziran 1934, No. 1393; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 9.

<sup>204</sup> **Milliyet**, 22 Mayıs 1934, No. 2973; **Milliyet**, 10 Haziran 1934, No. 2992; **Milliyet**, 12 Haziran 1934, No. 2994; **Son Posta**, 11 Haziran 1934, No. 1393; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 2-4, 8-10; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 121.

<sup>205</sup> **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1934, No. 3627; **Son Posta**, 11 Haziran 1934, No. 1393; **Son Posta**, 12 Haziran 1934, No. 1394; **Ayın Tarihi**, Sayı:7 (1-30 Haziran 1934), s. 9; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 121; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Tük-İran Münasebetleri**, s. 161; Çağlar, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran ilişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 988; Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 283-284.

üzerine sondaj mahalline gidilerek Hadi Bey tarafından verilen izahatı büyük bir alaka ile dinlemişti<sup>206</sup>. Rıza Şah, Hadi Bey'in izahatını dinledikten sonra bu genç mühendise iltifatta bulunmuş ve “sizi İran’a götürmek isterim. Burada tetkik ettiğiniz araziye çok benzeyen yerler vardır.” Övgülerinin ardından aziz misafir, avdetlerine kadar altının bulunarak kendilerine de bir numune verilmesini istemişti<sup>207</sup>.

Rıza Şah sondaj mahallinden Hadi Bey’e muvaffakiyetler temenni ederek ayrılmış ve yoluna devam etmişti. Beyazıt ve Kars vilayetleri arasındaki hudut üzerinde Gürcübulak’tan beri kendilerine refakat eden Beyazıt Valisi İmadettin Bey, Rıza Şah’tan müsaade almış ve yine bu noktada kendisini karşılamaya gelmiş olan Kars Valisi Cevdet Bey, Rıza Şah’a takdim edilmişti<sup>208</sup>. Şah saat 10.45’te Kağızman’a vardı ve Kaymakam Mesut Bey’le bir süvari taburu ve halk tarafından karşılandı. Öğle yemeğini ordu evinde yedikten sonra bir müddet istirahat eden Şah saat 14.00’te Kağızman’dan hareket ederek Kars’a doğru yoluna devam etti<sup>209</sup>.

Rıza Şah, yol üzerindeki Viladikara köyü civarında otomobilinden inerek, Ali Sait Paşa’nın 93 Harbi’nde Kars müdafaası ve umumi harpte Kars hareketine dair verdiği izahatı büyük bir alaka ile dinledi ve hareket sahasını dürbünle tetkik etti. Bu konuda Umumi Harpte Kars hareket sahasında vazife görmüş olan Hüsrev Bey’de bir açıklama yaptı<sup>210</sup>.

Bu arada Kars’ta Şah’ı karşılamak için aylardan beri yapılan hazırlıklar tamamlanmış<sup>211</sup> kazalardan ve köylerden büyük misafiri görmek için akın akın gelen insanlar caddeleri, otelleri ve kahveleri doldurmuştu. Bu kalabalık sabahın erken saatlerinde caddeleri doldurarak büyük misafiri beklemeye başlamıştı<sup>212</sup>. Rıza Şah saat

---

<sup>206</sup> **Vakit**, 12 Haziran 1934, No. 5900.

<sup>207</sup> **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1934, No. 3627; **Son Posta**, 12 Haziran 1934, No. 1394.

<sup>208</sup> **Son Posta**, 12 Haziran 1934, No. 1394; **Vakit**, 12 Haziran 1934, s. 5900.

<sup>209</sup> **Milliyet**, 12 Haziran 1934, No. 2994; **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1934, No. 3627; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri**, s. 121; Çağlar, **Atatürk’ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 988; Önal, **Hüsrev Gerede’nin Anıları-Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919-10 Kasım 1938)**, s. 284.

<sup>210</sup> **Milliyet**, 13 Haziran 1934, No. 2995; **Son Posta**, 12 Haziran 1934, No. 1394; **Vakit**, 12 Haziran 1934, No. 5900; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 121.

<sup>211</sup> **Milliyet**, 24 Mayıs 1934, No. 2975.

<sup>212</sup> **Milliyet**, 12 Haziran 1934, No. 2994; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 10.



17.15'te halkın yoğun tezahüratları arasında Kars'a geldi<sup>213</sup> ve müstahkem mevki kumandanı hükümet erkânı askeri kıtalar ve öğrenciler tarafından karşılandı. Yapılan merasim çok samimi olmuştu. Ziya Gökalp Mektebi öğrencilerinden Mesture Hanım tarafından Şah'a bir buket takdim edilerek bu samimiyet en güzel şekilde ifade edildi. Bu esnada Mesture Hanım'a Gazi İlk Mektebinden birde küçük kız öğrenci refakat etmekteydi<sup>214</sup>.

Bu arada planlandığı üzere Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'le büyük misafirin mihmandarlarından Birinci Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa<sup>215</sup> Rıza Şah'ı karşılamak için Ankara'dan hareketle İstanbul'a gelmişler ve Haydarpaşa tren istasyonundan direkt Şah'ı Trabzon'dan Samsun'a götürecektir olan Yavuz Zırhlısı'na binerek saat tam 12.00'de Trabzon'a doğru hareket etmişlerdi. Yavuz Zırhlısına Mecidiye kruvazörü ve dört muhrip refakat etmekteydi<sup>216</sup>.

Rıza Şah, geceyi kendisine tahsis edilen Kars Vilâyet Konağı'nda geçirerek ertesi gün sabahın erken saatlerinde Erzurum'a doğru hareket etmişti<sup>217</sup>. Aziz misafir ve beraberindekiler saat 10.45'te öğle yemeği yiyecekleri<sup>218</sup> Horasan Köyü yakınında ve Aras nehri kenarında hazırlanan yere gelmişlerdi. Şah'ın burada istirahat etmesi için hazırlanan çadırlı karargah Türk ve İran milli renkleriyle ve çam dallarıyla süslenmiş, üzerinde "hoş amedi" yazılı bir tak kurulmuştu. Rıza Şah burada kurulan çadırları inceleyip çok beğendiğini söylemesinin ardından, İran'da çadır bezi yapan bir müessese

---

<sup>213</sup> **Milliyet**, 12 Haziran 1934, No. 2994; **Son Posta**, 11 Haziran 1934, No. 1393; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 121; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 161.

<sup>214</sup> **Milliyet**, 12 Haziran 1934, No. 2994; **Son posta**, 12 Haziran 1934, No. 1394.

<sup>215</sup> Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa Rıza Şah'ın Mihmandarlığı'na Ordu Müfettişi Fahreddin Paşa, Ordu Müfettişi Ali Sait Paşa, Hariciye Vekâleti Üçüncü Daire Umum Müdürü Kemal Bey, Protokol Müdür Muavini Şefkati Bey'le Hususi Yaveri Cevat Bey'i atamıştı. Fakat Fahrettin Paşa rahatsız olduğu için karşılama heyetine yetişememişti. Fahrettin Paşa Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'le birlikte Trabzon'a gelerek burada heyete katılacaktı. ( **Vakit**, 12 Haziran 1934, No. 5900).

<sup>216</sup> **Milliyet**, 27 Mayıs 1934, No. 2978; **Milliyet**, 12 Haziran 1934, No. 2994; **Son Posta**, 12 Haziran 1934, No. 1394; **Vakit**, 12 Haziran 1934, No. 5900; **Ayn Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 2-4, 8-10; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 121; Çağlar, **Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s.988.

<sup>217</sup> **Cumhuriyet** 12 Haziran 1934, No. 3627; **Son Posta**, 12 Haziran 1934, No. 1394; **Son Posta**, 13 Haziran 1934, No. 1395; Çağlar, **Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 988; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 121-122.

<sup>218</sup> **Milliyet**, 2 Haziran 1934, No. 2984.

kurduklarını fakat İran Ordusu için kati bir şekil tercih etmediklerini, bu itibarla çadırların dikkatini çektiğini söyledi<sup>219</sup>. Rıza Şah için burada ayrı ayrı yemek, yatak ve istirahat çadırları kurulmuştu. Şah öğlen yemeğini burada yemiş ve maiyetinde bulunan zevata ise büyük bir çadırdaki öğle ziyafeti verilmişti. Misafirler kendilerine gösterilen misafirperverlikten dolayı çok memnun olmuşlardı.

Rıza Şah ayrıca Horasan'dan geçen İran transit yolu hakkında da izahat aldı ve avdetlerinde bu yoldan Tahran'a gitmenin mümkün olup olmadığını sordu. Vali Bey yol inşaatı henüz bitmediği için ancak bir müddet sonra bunun mümkün olacağını söyledi. İzahatların ardından Rıza Şah burada bir saat kadar istirahat etti<sup>220</sup>. Saat 14.00'te buradan ayrılan büyük misafir Kars'tan Erzurum'a kadar olan yolculuğu esnasında birçok noktada durarak izahat almıştı. Bu meyanda bilhassa Zırın Kalesi hakkında bilgi verilmesini istemiş ve buradaki harp safahatı hakkında yapılan açıklamayı büyük bir alaka ile dinlemişti<sup>221</sup>. Zırın Kalesi hakkında aldığı malumatta dahil olmak üzere, Aziz misafir güzergah boyunca Sarıkamış ve Erzurum'a gelmeden önce üç noktada durarak buraların harp safahatı hakkında malumat almıştı.<sup>222</sup>

Bu esnada Erzurum şehrinde –seyahatin tüm ayaklarında olduğu üzere- aylar öncesinden başlayan karşılama ve ağırlama hazırlıkları tamamlanmış; bu çerçevede Cumhuriyet Meydanı'na ve diğer yerlere taklar inşa edilmişti. Ayrıca şehrin her yanı İran ve Türk bayrakları ile donatılmıştı<sup>223</sup>.

Saat 16:30' da Erzurum'u onurlandıran büyük misafirin buradaki karşılaşması da son derece parlak oldu. Bütün şehir halkı aziz misafirlerini karşılamak için yollara dökülmüştü<sup>224</sup>. Şehrin giriş kısmında hazırlanmış olan Tak'ın üzerinde yazılan şu

---

<sup>219</sup> **Son Posta**, 13 Haziran 1934, No. 1395; **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Haziran 1928, No. 4629; **Vakit**, 13 Haziran 1934, No. 5901; **Ayn Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 11.

<sup>220</sup> **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1934, No. 3628.

<sup>221</sup> **Hakimiyet-i Milliye** 13 Haziran 1934, No. 4629, **Vakit**, 13 Haziran 1934, No. 5901; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 121-122.

<sup>222</sup> **Milliyet**, 13 Haziran 1934, No. 2995; **Son Posta**, 13 Haziran 1934, No. 1395; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s.121-122.

<sup>223</sup> **Milliyet**, 26 Mayıs 1934, No. 2977.

<sup>224</sup> **Milliyet**, 13 Haziran 1934, No. 2995; **Son Posta**, 13 Haziran 1934, No. 1395; **Vakit**, 13 Haziran 1934, No. 5901; **Ayn Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 11; Çağlar, **Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 988; Assadi, **Rıza Şah kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 161.

dörtlük Erzurum halkının Şah'a karşı besledikleri duyguları en güzel şekilde ifade ediyordu:

*“Adaletli Şahlar Şahı Pehlevi'nin ulu hükümdarlık çağına yüzlerce şükrolsun Celal yüceliğindeki üstün talihliler, Şahlar Şahı tahtına lâyıktırlar. Ey yıldızlar ve Ay'ın otağında konuk olan Şah, yüce kudret ve tahtın ile çok yaşa.*

*Her dem diyelim ki: Şah çok yaşa, ulu hükümdar Cem'in makamında ebede kadar yaşa<sup>225</sup>.”*

İşte Şah Erzurum halkının bu samimi duygularıyla karşılanmıştı. Büyük misafir şehrin methali olan Kale Köprüsü'nden geçerken müstahkem mevkidен kısa fasılalarla atılan 21 pare top atışıyla selamlandı, bir kıta asker resmi selamı ifa etti. Bu esnada askeri bando Türk ve İran milli marşlarını çalıyordu. Böyle bir atmosferde Erzurum Lisesi talebeleri ve izcileri, İran Kolonisi, mektepliler ve binlerce halk büyük misafiri karşılamıştı<sup>226</sup>. Rıza Şah kendisine hoş geldiğiniz demek için geçeceği yollara dökülen Erzurum halkının uzun bir müddet önlerinden geçmek suretiyle karşılık verdi ve memnuniyetini sözleriyle ifade etti. Daha sonra tekrar otomobiline binen Şah halkın içten tezahüratları arasında Erzurum Valisi Cevdet Bey ile beraber ikametlerine tahsis edilen Vilayet Konağı'na gitti. Akşamda Dokuzuncu Kolordu Karargahı'nda Rıza Şah'ın maiyetine büyük bir ziyafet verilmişti<sup>227</sup>.

Bu arada Rıza Şah Erzurum'a geldiğinde Mustafa Kemal Paşa şu telgrafi göndermişti:

*“Zat-ı Şahaneleri'nin sıhhat ve afiyetle seyahat buyurmalarından mütevellit memnuniyetimi ve huzuru biraderaneleriyle şerefyap olmak zamanına tahassürle intizar eylediğimi kalbi muhabbetlerimle arz ederim.”*

---

<sup>225</sup> Tak üzerindeki bu dörtlük Farsça olarak yazılmıştı. ( Lütü Sezer, **Prof. Dr. Zeki Başar'ın Yayınlarından Seçmeler**, Erzurum, 1982, s. 145-146.)

<sup>226</sup> **Milliyet**, 2 Haziran 1934, No. 2984; **Milliyet**, 13 Haziran 1934, No. 2995; **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1934, No. 3628.

<sup>227</sup> **Milliyet**, 2 Haziran 1934, No. 2984; **Son Posta**, 13 Haziran 1934, No. 1395; **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Haziran 1934, No. 4629; **Vakit**, 13 Haziran 1934, No. 5901; Çağlar, **Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 988.

Büyük önderin samimi duygularını iletği bu telgrafa Rıza Şah şu cevabi telgrafi gönderdi:

*“Muhterem kardeşimden son derece memnuniyet ve teşekkürümü mucip meveddetkâr telgrafi almak fırsatını ganimet bilerek Türkiye'nin bu güzel toprağında hakkımda gösterilen fevkalade dostane hüsnü kabulden mütevellit kalbi minnettarlığımı, en karip sonsuz iştiyakla arzu ettiğim mülakatımızda bizzat tecdit edeceğim ümidiyle arz ederim<sup>228</sup>.”*

İki büyük lider arasındaki bu telgraflaşma bir araya gelmeyi büyük bir sabırsızlıkla beklediklerini ve aralarındaki dostluğun derecesini en güzel şekilde ifade ediyordu.

Ertesi gün Rıza Şah sabah erkenden kalktı. Vakit çok erken olmasına rağmen binlerce Erzurumlu misafirlerini bir kere daha selamlamak için Vali Konağı önünde toplanmıştı. Şah bir tabur asker, mektepliler ve halkın samimi, samimimi olduğu kadar coşkun tezahüratları arasında 13 Haziran tarihinde saat 08.00'de Erzurum'dan hareket etti<sup>229</sup> ve saat 10.30'da Bayburt'a vardı. Şiddetli bir yağmur yağmasına rağmen bütün halk yollara dökülerek muhterem misafirini coşkun bir merasimle karşılamıştı. Yağmurun şiddetine rağmen Rıza Şah kendilerini selamlayan askeri kıt'ayı yürüyerek teftiş etmiş, samimi ve coşkun tezahürat ve samimiyetlerinden ötürü halkada iltifatta bulunmuşlardır. Rıza Şah öğle yemeğini kendilerine tahsis edilen piyade alayı karargahında yedikten sonra; yine şiddetli yağmura rağmen yapılan görkemli tören ve halkın sevgi gösterileri arasında buradan ayrılmışlardır<sup>230</sup>. Erzurum Valisi Ahmet Necati Şumnu Bey Gümüşhane vilayet sınırına gelindiğinde Rıza Şah'tan müsaade alırken, Şah Erzurum'da gördüğü samimi kabulden dolayı memnuniyetini dile getirerek Necati

---

<sup>228</sup> **Milliyet**, 14 Haziran 1934, No. 2996; **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1934, No. 3629; **Son Posta**, 14 Haziran 1934, No. 1396; **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Haziran 1934, No. 4630; **Aydın Tarihi**, sayı: 7 (1-30 Haziran 1934) s. 3, 11-12; Çağlar, **Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 988; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 161.

<sup>229</sup> **Milliyet**, 14 Haziran 1934, No. 2996; **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1934, No. 3629; **Son Posta**, 14 Haziran 1934, No. 1396; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 122; Çağlar, **Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 988.

<sup>230</sup> **Milliyet**, 14 Haziran 1934, No. 2996; **Son Posta**, 14 Haziran 1934, No. 1396; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 122.

Bey'e iltifatta bulunmuştur. Necati Bey'de Kop Dağı'nı süsleyen renk renk kır çiçeklerinden bir buket takdim ederek Şah'a teşekkür etti. Yine bu noktada Gümüşhane Valisi İbrahim Ethem Aykut Bey Şah'a takdim edildi<sup>231</sup>.

Saat 17.00' de Gümüşhane'ye gelen Rıza Şah burada da oldukça coşkulu bir şekilde karşılanmıştı. Askerler, öğrenciler ve binlerce halk candan alkışlarla, büyük misafiri karşıladı. Geceyi Gümüşhane'de geçiren Şah akşam yemeğini yalnız olarak Vali Konağı'nda yedi. Diğer misafirlere ise hükümet konağında güzel bir ziyafet verildi.

Bu arada Rıza Şah ve maiyetindekilerin, Gümüşhane'ye hareketinden önce bu bölgeye müthiş bir dolu yağmış ve Gümüşhane ile Toros arasındaki yol dağdan inen topraklarla tamamen kapanmıştı. Fakat Gümüşhane Valisi Ethem Bey yüz işçi göndererek yolun açılmasını sağlamış ve böylelikle seyahat güzergahlarında herhangi bir aksaklık olmasına izin vermemişti<sup>232</sup>.

Şah ve maiyeti ziyaret duraklarını kat'etmekle meşgulken diğer yandan da gelecek duraklarda çok önceden hazırlıkları başlamış olan faaliyetler olanca hızıyla devam etmekteydi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi aziz misafiri Trabzon'dan Samsun'a götürmek üzere İstanbul'dan yola çıkan Yavuz Zırhlısı ile Zafer ve Tınaztepe Torpidolarından oluşan filo 13 Haziran 1934 tarihinde Trabzon limanına varmıştır. Bütün halk donanmayı karşılamak üzere iskeleye akın etmiş ve bir askeri müfreze ile bir polis kıtası donanmamıza selam ve ihtiram merasimini yerine getirmiştir. Donanmada bayrak çekmek ve boru çalmak sureti ile şehri selamlamıştır. Filonun limana yanaşmasının ardından Vali, Belediye Reisi, mektupçu beyler Yavuza giderek Hariciye Vekilimizle Cumhuriyaseti Umumi Katip Vekili beyleri ve ordu müfettişi Fahrettin Paşayı karşıladılar. Saat 10.00'da iskeleye çıkan heyet, halk tarafından hararetle alkışlandı. Karşılama merasiminin ardından istirahat için vilayet binasına giden heyet

---

<sup>231</sup> **Milliyet**, 14 Haziran 1934, No. 2996; **Son Posta**, 14 Haziran 1934, No. 1396; **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Haziran 1934, No. 4630.

<sup>232</sup> **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1934, No. 3629; Çağlar, **Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 988; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 122.

şerefine öğle ve akşam ziyafetleri verildi. Ardından Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından fırka binasında misafir edildiler.<sup>233</sup>

Trabzon'da Şah'ı karşılamak ve misafir etmek üzere hem Türk tarafı hem de İran konsoloshanesi tarafından bahsettiğimiz hazırlıklar tamamlanmışken<sup>234</sup>; geceyi Gümüşhane'de geçiren Şah ve maiyetleri ertesi günü (14 Haziran) sabahın erken saatlerinde (04.45) Trabzon'a doğru hareket etmişlerdi. Rıza Şah Zigana Dağı'nı geçerken yolun Hurşit Vadisi'ne hakim bir noktasında durarak buranın askeri açıdan stratejik önemi ve Birinci Dünya Savaşı esnasında burada geçen olaylar hakkında Ferik Ali Sait Paşa'nın yaptığı açıklamayı dinlemişti. Bu esnada Şah tabiatın bu yurt parçasına verdiği muhteşem güzellik karşısında yanında bulunan foto muhabirine "*Ne güzel değil mi? Bir tablo gibi buranın fotoğrafisini alınız.*" demiş ve Şah'ın bu isteği hemen yerine getirilmişti. Rıza Şah Zigana Geçidi'nin bel noktasına geldikleri zaman burada kendilerine çay ikram edilmiş ve büyük misafir Gavur dağlarını ve uzayıp giden çamlı vadileri dağın bu hakim noktasından tabiatın güzelliklerini bir müddet seyretmişti<sup>235</sup>.

Kafile Zigana Geçidi'nden inerken Trabzon Vilayeti sınırına geldiği için Trabzon Valisi Mehmet Rıfat Danışman Bey'de büyük misafiri karşılamaya gelmişti ve kendileri Ali Sait Paşa tarafından Rıza Şah'a takdim edilmişlerdi. Saat 08.30'da Trabzon ilinin hududuna 5 km. uzaklıkta bulunan çamlı bir dağ eteğinde bulunan Hamsi Köye geldiğinde burada Trabzon Vilâyeti tarafından hazırlanan büfede kahvaltı ikram edilmiş ve Şah bu hususta yapılan ricayı kabul ederek kahvaltı yapmıştı<sup>236</sup>. Burada bir müddet çamlar altında gezinen Şah'a kır çiçekleri ve gelincik çiçeklerinden bir demet takdim edilmişti. Ardından buradan hareketle saat 09.00'da Maçka'ya geldi<sup>237</sup>. Maçka'ya geldiğinde ise Rıza Şah burada Hariciye Vekili Tefik Rüştü Aras Bey'le Birinci Ordu Müfettişi Fahrettin Altay Paşa, Riyaset-i Cumhur Umumi Katibi Vekili Hasan Rıza Bey ve Donanma Kumandanı Şükrü Bey tarafından karşılandı ve böylelikle

<sup>233</sup> **Milliyet**, 14 Haziran 1934, No. 2996; **Son Posta**, 14 Haziran 1934, No. 1396.

<sup>234</sup> **Milliyet**, 24 Mayıs 1934, No. 2975; **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Haziran 1934, No. 4631.

<sup>235</sup> **Milliyet**, 15 Haziran 1934, No. 2997; **Son Posta**, 15 Haziran 1934, No. 1397; **Hakimiyet-i Milliye** 15 Haziran 1934, No. 4631; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 122.

<sup>236</sup> **Milliyet**, 15 Haziran 1934, No. 2997; **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1934, No. 3630; **Son Posta**, 15 Haziran 1934, No. 1397.

<sup>237</sup> **Milliyet**, 15 Haziran 1934, No. 2997; **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Haziran 1934, No. 4631.

onlarda heyete dahil olmuş oldular.<sup>238</sup> Arz merasimi bittikten sonra; Tevfik Rüştü Bey, Rıza Şah'a "hoş geldiniz" dedi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerini sabırsızlıkla beklediğini söyledi. Fahrettin Paşa'da Mustafa Kemal Paşa tarafından mihmandarlıklarına tayin edildiğini ve donanmanın Samsun'a kadar emirlerine amade olduğunu arzetti.<sup>239</sup> Maçka'daki bu kısa dinlenme ve arz merasimlerinin ardından bir sonraki durak olan Trabzon'a varmak üzere hareket edildi.<sup>240</sup>

## 2.2. Rıza Şah'ın Trabzon'a Gelişi ve Ankara'ya Hareketi

Aylar öncesinden başlayan hazırlıklar tamamlanmış; geceyi Gümüşhane'de geçiren Rıza Şah ve maiyetindekiler sabaha karşı 04.45'te kendilerine tahsis edilen hususi otomobillerle buradan hareket ederek, seyahatlerinin dördüncü gününde, 14 Haziran 1934 sabahı saat 10.30'da Trabzon'a varmıştı. Rıza Şah burada da candan ve samimi bir şekilde karşılandı. Bütün Trabzon halkı, Şah'ın geçeceği caddelere dökülmüş, şehrin girişinde mülki ve askeri erkan ile askeri kıta, izciler, öğrenciler ve muhtelif teşekküller ellerinde Türk-İran bayraklarıyla mevki almışlardı. Büyük misafirin otomobili durur durmaz donanmadan toplar atılmaya başlamış ve kıtaat resmi selamı ifa etmişti. Aziz misafir halkın alkış ve tezahüratlarına gülerek karşılık vermişti. Kıtaati teftiş ettikten sonra öğrenciler Rıza Şah'ın önünden geçmiş, bu geçişleri esnasında öğrenciler Şah'ın yollarına çiçekler serpmişler ve buketler takdim etmişlerdi. Şah'ın Trabzon'a girişi çok parlak olmuştu.<sup>241</sup>

Bu güzel karşılama esnasında Rıza Şah mekteplilerin son kafilesine kadar yürümüş ve orada otomobillerine binerek vilayet, istirahatleri için hazırlanan vilayet

---

<sup>238</sup> Birgün önce Trabzon'a gelen Tevfik Rüştü Bey'le Fahrettin Paşa, Rıza Şah'ı karşılamak için Maçka'ya hareket etmişlerdi. (*Milliyet*, 15 Haziran 1934, No. 2997; *Son Posta*, 15 Haziran 1934, No. 1397; *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Haziran 1934, No. 4630.), Cin; *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri*, s. 122; Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri*, s. 161; Çağlar, *Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 988.

<sup>239</sup> *Milliyet*, 15 Haziran 1934, No. 2997; *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1934, No. 3630; *Son Posta*, 15 Haziran 1934, No. 1397, Cin; *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri*, s. 122.

<sup>240</sup> *Milliyet*, 15 Haziran 1934, No. 2997.

<sup>241</sup> *Milliyet*, 26 Mayıs 1934, No. 2977; *Milliyet*, 15 Haziran 1934, No. 2997; *Son Posta*, 15 Haziran 1934, No. 1397; *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Haziran 1934, No. 4631; *Vakit*, 15 Haziran 1934, No. 5903; Bilginer, *Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk*, s. 131; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 122; Çağlar, *Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 988; Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri*, s. 161.

binasına gelmişlerdi. Rıza Şah burada bir müddet -5-10 dakika kadar- istirahat ettikten sonra<sup>242</sup> Vali Konağı'na geçmiş, heyet ise vilayet binasında kalmıştı. Şah öğle yemeğini, kendi isteği üzerine, yalnız başına burada yemiş; maiyetine ise vilayet binasında bir öğle ziyafeti verilmişti. İstirahat ve yemek saatleri arasında bütün halk, Şah'ı görmek için bütün cadde evlerini işgal etmişti. Rıza Şah maiyetleri ve yerel erkanla birlikte, yine halkın coşkun tezahüratları arasında saat 15.00'te otomobile iskeleye doğru hareket ettiler<sup>243</sup>. Rıza Şah'ın iskeleye kadar olan yolculuğu esnasında geçtiği bütün caddeleri doldurmuş olan halkın şiddetli alkışları ve yaşa sedaları adeta şehri çınlatmaktaydı. Rıza Şah bu tezahürattan fevkalade duygulanmış ve iskeleye beş dakika kala otomobilinden inerek halkı selamlaya selamlaya yerlere serili halılar üzerinde iskeleye kadar yürümüş ve 15.25'te iskeleye varmıştı<sup>244</sup>. Büyük misafir Yavuz'a ulaşabilmek için saat 15.30'da Yavuz'un motoruna binerek hareket etmişti. Şah gördüğü muameleden öylesine memnun olmuştu ki; iskeleye halkı selamlamak için yürüyerek gelmesinden başka, Yavuza ulaşmak için bindikleri motorda da ayağa kalkarak güler yüzle kendisini alkışlayan ve tezahüratta bulunan halkı zırhlıya ulaşınca değin selamlamıştı<sup>245</sup>. Böylece Trabzon halkının samimi bir muhabbetle uğurladığı büyük misafirin zırhlıya ulaşmasının ardından iki torpido refakatinde Samsun'a hareket edilmişti.

Şehinşah Yavuz'a binerlerken toplar atılmış ve Yavuz'un bandosu da İran marşını çalmıştı<sup>246</sup>. Yavuz'a varmasının ardından Şah önce kendilerine tahsis edilen kumandanlık dairesine gitmiş ve kısa bir istihattan sonra orta güverteye çıkmıştı. Burada ayakta maiyetleri ile birlikte buldukları mahalden bir saat kadar şehri ve motorları ile Yavuz'un etrafında dolaşan ve tezahürat yapan halkın coşkun uğurlama merasimini seyretmişti. Bu esnada Trabzon şehri hakkında refakatlerinde bulunan zevattan da şehir hakkında bilgi almıştı. Trabzon'da yapılan karşılama ve diğer tüm

---

<sup>242</sup> **Milliyet**, 15 Haziran 1934, No. 2997; **Son Posta**, 15 Haziran 1934, No. 1397; **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Haziran 1934, No. 4631; **Vakit**, 15 Haziran 1934, No. 5903.

<sup>243</sup> **Milliyet**, 15 Haziran 1934, No. 2997; **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1934, No. 3630; **Son Posta**, 15 Haziran 1934, No. 1397.

<sup>244</sup> **Milliyet**, 15 Haziran 1934, No. 2997; **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Haziran 1934, No. 4631.

<sup>245</sup> **Milliyet**, 15 Haziran 1934, No. 2997; **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1934, No. 3630; **Son Posta**, 15 Haziran 1934, No. 1397; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 121-122.

<sup>246</sup> **Milliyet**, 15 Haziran 1934, No. 2997; **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1934, No. 3630; **Son Posta**, 15 Haziran 1934, No. 1397; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 122; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 161.



etkinlikler filme alınmış ve bunun yanı sıra pek çok fotoğrafla da ölümsüzleştirilmişti. Böylelikle Şah'ın ziyaretinin Trabzon ayağı saat 17.30'da yine halkın heyecanlı tezahüratları arasında Yavuz'un Samsun'a müteveccihen hareket etmesiyle birlikte son bulmuştu.

Yavuz'un limandan hareket etmesinin ardından Zafer ve Tınaztepe torpidoları da limandan çıkmışlardı. Hareketin ardından motorlar yarım saat kadar Yavuzun etrafından fişekler atmak ve alkışlamak sureti ile Aziz Misafirin seyahatlerinin bu ayağındaki son merasimlerini de gerçekleştirmişlerdi. Şah özellikle Trabzon sporcularını çok takdir ettiğini belirtmiş ve kendisi de ava çok meraklı olduğundan bir av tüfeği taşıdığını söylemişti. Bunun haricinde Rıza Şah bilhassa halk tarafından yapılan tezahürat için de memnuniyetini ayrıca beyan etmişti.<sup>247</sup>

Yavuz ile yapılan yolculuk esnasında Fahrettin Paşa'nın şahit olduğu bir olay Rıza Şah'ın mütevazı bir asker olduğunu göstermesi bakımından aktarılmaya değer niteliktedir;

Yavuz Zırhlısı Karadeniz'de ilerlerken Şah, geminin 28'lik büyük toplarının bulunduğu zırhlı kaleye girmek istemiş fakat kalenin giriş yerinin oldukça küçük olması nedeniyle Fahrettin Paşa, Şaha elbiselerinin lekelenebileceğini hatırlatarak onu uyarmıştı. Bunun üzerine Şah

*"-Top lekesi bana bir ziynettir."* diyerek kaleye girmişti<sup>248</sup>.

Rıza Şah geminin diğer kısımlarını da gezerek bilgi almıştı. Yavuz ile yolculuğu esnasında aziz misafir uzun müddet sahillerimizin güzel manzaralarını seyretmişler, bu esnada gemi mürettebatının güvertede bulunan bandonun iştiraki ile oynadıkları milli oyunları alakayla izlemişler, kimi zamansa mürettebatın yanına kadar gitmek sureti ile bu oyunları takip etmişler ve çok takdirde bulunmuşlardı. Özellikle Karadeniz yöresi oyunlarının seçildiği bu etkinliği İran ve Türk milli marşları takip

---

<sup>247</sup> *Milliyet*, 15 Haziran 1934, No. 2997; *Milliyet*, 16 Haziran 1934, No. 2998; *Son Posta*, 15 Haziran 1934, No. 1397.

<sup>248</sup> Altay, *Atatürk'ün Misafiri Rıza Şah Pehlevi*, s. 6; Sorgun, *İmparatorluktan Cumhuriyete- Fahrettin Altay Paşa'nın Anıları*, s. 459; Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s. 459-460.

etmişti. Akşam yemeğini yalnız yiyen Rıza Şah geceyi Yavuz Zırhlısı'nda kendisine özel olarak hazırlanan hanedanlık dairesinde geçirmişti. Alışkanlığı üzere sabah erken saatte uyanan Şah, sabah 06.00'da güverteye çıkarak, kendilerini karşılamak ve Yavuz'u selamlamak üzere Samsun açıklarında bekleyen Mecidiye Kruvazörü ile Kocatepe ve Tınaztepe torpidolarını seyretmişti. Saat 07.00'da Mecidiye Kruvazörü Yavuz'un dümen suyuna girmiş, onun ardından torpidolarda Yavuz'un yanından geçmişler ve bu gemilerdeki zabitan ve efratta aziz misafiri selamlamışlardır. Bu selamlamalar esnasında Yavuz'un bandosu İran ve Türk milli marşlarını çalmaktaydı. Yapılan bu merasimler eşliğinde Şah 15 Haziran sabahı saat tam 08.00'de Samsun'a gelmişti.<sup>249</sup>

Bu arada Şah'ın seyahatleri kapsamında geçeceği tüm duraklarda olduğu gibi Samsun'da da aylardan beri sürmekte olan hazırlıklar tamamlanmış; şehir Aziz Misafirini beklemeye koyulmuştu. Rıza Şah'ı en iyi şekilde karşılayıp misafir edebilmek için oldukça parlak bir karşılama merasimi hazırlanmış ve bütün şehrin her yanı İran ve Türk bayrakları ile donatılmıştı. Samsun limanında Şah Hazretlerini istikbal etmek amacıyla bulunan Mecidiye kruvazörü, Kocatepe ve Tınaztepe muhripleri kumandan ve zabitleri şerefine de Şah'ın şehre varmasından bir gece evvel belediye binasında 80 kişilik bir ziyafet verilmişti.<sup>250</sup>

Rıza Şah ve maiyetindekilerin Samsun'a varacakları gün sabah erken saatlerde halk büyük misafiri karşılamak ve görmek arzusuyla sokakları ve bilhassa da iskelenin yakınındaki Gazi Parkı'nı doldurmuştu. Yavuz Samsun limanına demir atar atmaz Vali Bey ile kolordu ve fırka kumandanları Yavuz'a giderek aziz misafiri hürmetle selamlamışlardır.

Yavuz'da yapılan karşılama merasiminin ardından Şah ve maiyetindekiler burada karaya çıktıklarında binlerce halkın alkış tufanı ve yaşa nidaları arasında

---

<sup>249</sup> **Milliyet**, 15 Haziran 1934, No. 2997; **Milliyet**, 16 Haziran 1934, No. 2998; **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1934, No. 3631; **Son Posta**, 15 Haziran 1934, No. 1397; **Son Posta**, 16 Haziran 1934, No. 1398; **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Haziran 1934, No. 4632; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 122; Çağlar, **Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 988; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 161.

<sup>250</sup> **Milliyet**, 15 Haziran 1934, No. 2997.

karşılandılar. Halk misafirin karşılanmasına öyle ehemmiyet veriyordu ki tüm gece boyunca yüzlerce kamyon binlerce kişiyi civar il ve ilçelerden Samsun'a taşımıştı. Yoğun katılımı denizden sonra karada da yapılan törenin ardından; Rıza Şah saat 10.30'da istasyona gelmiş ve binlerce halkın coşkunu ve candan tezahüratı arasında kendilerine tahsis edilen özel trenle Ankara'ya doğru hareket etmişti<sup>251</sup>. Ankara'ya doğru yola çıkan yola çıkan Rıza Şah Samsun'da bilhassa halkın gösterdiği derin misafirperverlikten, hürmetkar tezahürattan dolayı çok memnun kalmış ve bunu sözleriyle ifade etmiştir. Yola çıkılmadan az evvel, aziz misafirin isteği üzerine, mihmandarları Sait Paşa vasıtasıyla, belediye reisinden tütün tohum numuneleri istenmiştir. Numuneler incelenmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Rıza Şah'ın Ankara'ya hareketini müteakip filomuzda saat 13.30'da İstanbul'a gitmek üzere tekrar yola koyulmuştu.

Bu arada Şah'ı Ankara'ya götürmekte olan hususi tren ara duraklarda da molalar vermiştir. Bu çerçevede Samsun'dan 10.30'da hareket etmiş olan tren 14.30'da Amasya'ya gelmiş ve tıpkı diğer duraklarda olduğu gibi binlerce halkın coşkunu ve candan tezahüratı arasında karşılanarak 14.45'te hareketle yoluna devam etmiştir. Yine aynı şekilde Şah ve zevatını taşıyan bu hususi tren saat 16.18'de Zile istasyonuna gelmiş ve yine büyük tezahüratlarla yapılan coşkulu karşılamının ardından yoluna devam etmiştir. Tokat il sınırını geçer geçmez büyük ve modern bir iş sahası olan Turhal Şeker Fabrikasının demir ve betondan doğup her gün genişleyen inşaat işleri Rıza Şah'ta takdir ve alaka uyandırmıştır.

Zile istasyonunda Tokat, Zile, Turhal resmi ve hususi heyetleri Şah'ı selamlamışlar ve bütün yol boyunca da halk, resmi teşekkül ve heyetler büyük misafire resmi selamlarını ifa etmişlerdir. Hususi tren Zile istasyonundan saat 17.00'de alkışlar arasında hareket etmiştir.

Hususi treni sabaha karşı saat 03.14'te seyahatin Kayseri ayağına varmıştır. Vakit çok erken olmasına rağmen bütün halk, büyük misafiri görmek ve onu

---

<sup>251</sup> **Milliyet**, 15 Haziran 1934, No. 2997; **Milliyet**, 16 Haziran 1934, No. 2998; **Son Posta**, 15 Haziran 1934, No. 1397; **Son Posta**, 16 Haziran 1934, No. 1398; **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Haziran 1934, No. 4632; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 15; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 123; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 161.

selamlamak için istasyonu doldurmuş ve Şah'ı coşkun tezahüratlar arasında karşılamış ve yapılan törenin ardından aziz misafiri uğurlamışlardır<sup>252</sup>.

Rıza Şah ve maiyetindekiler ayrıca Ankara'ya varacakları gün Kırıkkale'den geçerlerken buradaki fabrikaları ziyaret etmişler ve refakatlerinde bulunan mihmandarları birinci ve üçüncü ordu müfettişleri Fahrettin ve Ali Sait Paşalardan müesseseler hakkında izahat almışlardır<sup>253</sup>.

Aziz misafir seyahatin her durağında şahit olduğu halkın yoğun sevgi gösterilerinden oldukça memnun olmuş ve bunu övgü dolu sözleri vesilesiyle dile getirmiştir.<sup>254</sup>

Şah'ın tren yolculuğu bu şekilde devam etmekteyken; Gazi ile birlikte geçirecekleri seyahatin Ankara ayağı içinde hazırlanan çok zengin programın son hazırlıkları da tamamlanmıştı ve artık şehir Gazi'nin Aziz misafirini beklemeye koyulmuştu.<sup>255</sup>

### 2.3. Rıza Şah'ın Ankara'da Karşılması ve İlk Temasları

Ankara'da 16 Haziran Cumartesi günü sabah erken saatlerden itibaren müthiş bir heyecan yaşanmaktaydı. Zira günlerdir büyük bir sabırsızlıkla beklenen İran Şah'ı Rıza Pehlevi'nin Ankara'ya gelmesine çok az bir zaman kalmıştı. Ankara'da istasyona kadar olan caddeler halk kitleleri ile dolmuştu. Sadece şehirden değil civar köy ve kasabalardan gelen binlerce vatandaşa Büyük Gazi'nin aziz misafirini selamlamak için akın akın istasyona doğru ilerliyordu. Şehir baştan aşağı Türk ve İran bayraklarıyla donatılmış, meydanlara devasa taklar kurulmuştu. Şah'ın geçeceği güzergaha büyük bir zafer takı kurulmuş ve üzeri Türk ve İran bayraklarıyla donatılmıştı<sup>256</sup>. İstasyonda müthiş bir kalabalık toplanmıştı. Bu nedenle düzeni sağlayabilmek için süvari ve piyade

---

<sup>252</sup> **Milliyet**, 17 Haziran 1934, No. 2999; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 123.

<sup>253</sup> **Milliyet**, 17 Haziran 1934, No. 2999.

<sup>254</sup> **Milliyet**, 16 Haziran 1934, No. 2998; **Son Posta**, 16 Haziran 1934, No. 1398.

<sup>255</sup> **Son Posta**, 15 Haziran 1934, No. 1397.

<sup>256</sup> **Milliyet**, 27 Mayıs 1934, No. 2978; **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1934, No. 3632; **Son Posta**, 16 Haziran 1934, No. 1398; **Ayn Tarihi**, , Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 15; Çağlar, **Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 988.

polisler görev yapmaktaydı. İstasyon içerisinde başları miğferle örtülü askeri bir ihtiram kıtası yer tutmuş yanında ise askeri bir mızıka yerini almıştı<sup>257</sup>.

Hazırlıklarına aylar öncesinden başlanmış olan seyahat programın akışına göre; Rıza Şah'ı seyahatinin 4 günlük sürecini geçirmek üzere<sup>258</sup> Ankara'ya getirecek olan trenin saat tam iki buçukta Ankara istasyonuna varması bekleniyordu. Muhterem misafirin Ankara'ya vardığı günkü programı ise şöyleydi; Rıza Şah'ı istasyonda bizzat Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa karşılayacak, bütün askeri ümera ve hükümet erkânı da Rıza Şah Pehlevi'ye ihtiram vazifesini ifa edeceklerdi.

Bu hususta hazırlanan dolgun programın tatbikine, yukarıda belirttiğimiz üzere, sabah saatlerinden itibaren başlanılmıştır. Karşılama merasiminin ardından, programa göre, Gazi ile Rıza Şah aynı otomobile binecekler ve muhterem misafirin ikametlerine tahsis olunan Halkevi binasına kadar beraberce gideceklerdi. Akabinde saat 16.15'te Şah, Gazi'nin köşklerine gelerek Reisicumhura mülaki olacaklardı. Rıza Şah ile Gazi arasında burada bir müddet mülakat vuku bulacaktı. Aynı günün akşamında, saat 20.45'te ise Reisicumhur tarafından köşklerinde, muhterem misafirimiz şerefine bir ziyafet verilecekti<sup>259</sup>. Bu ziyafette Büyük Millet Meclisi Reisi, Başvekil ve Büyük Erkanharbiye Reisi Paşalar, Vekiller, Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Katibi, askeri ve mülki hükümet erkânı da hazır bulunacaklardı. Bu vesile ile Reisicumhur tarafından bir nutuk irat buyrulacak ve bu nutka Rıza Şah tarafından mukabele olunacaktı<sup>260</sup>.

Rıza Şah ve maiyetindekilerin Ankara'ya varış saatlerinin yaklaşmasıyla birlikte, saat 14.00'ten itibaren merasime katılacak olan devlet erkânı yavaş yavaş istasyona gelmeye başladı. Meclis Reisi Kâzım Paşa, Başvekil İsmet Paşa ve Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'da gelenler arasındaydı. Hariciye protokolü tarafından idare edilen bu merasim intizamla yürütülüyor ve her davetliye daha önce hazırlanmış olan şemadaki yeri gösterilerek herhangi bir karışıklığın çıkmasına imkan verilmiyordu. Tüm

---

<sup>257</sup> **Milliyet**, 17 Haziran 1934, No. 2999; **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1934, No. 3632; **Son Posta**, 16 Haziran 1934, No. 1398; Cemal Granda, **Atatürk'ün Uşağı İdim**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973, s.348.

<sup>258</sup> **Milliyet**, 27 Mayıs 1934, No. 2978.

<sup>259</sup> **Milliyet**, 27 Mayıs 1934, No. 2978; **Milliyet**, 8 Haziran 1934, No. 2990; **Son Posta**, 16 Haziran 1934, No. 1398; Bilginer, **Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk**, s. 131.

<sup>260</sup> **Milliyet**, 17 Haziran 1934, No. 2999; **Son Posta**, 16 Haziran 1934, No. 1398.

hükümet ve askeri erkan aziz misafiri karşılamak üzere istasyondaki yerlerini almaktaydılar.

Mustafa Kemal Paşa'da maiyetinde başyaverleri, hususi kalem müdürleri, muhafız alayı kumandanı ve yaverleriyle birlikte saat 14.25'te istasyona geldi<sup>261</sup>. Trenin gelmesine bir iki dakika kala Mustafa Kemal Paşa beraberlerinde Kâzım Özalp ve Fevzi Çakmak Paşalarla birlikte tam vagonun duracağı noktaya doğru ilerlediler. Aziz misafiri taşıyan hususi tren tam vaktinde, saat 14.30'da ağır ağır Ankara istasyonuna doğru giriş yaptı ve Mustafa Kemal Paşa'nın tam önünde durdu. Hususi trenin durmasıyla birlikte Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, Rıza Şah'ın hususi vagonuna doğru ilerledi. Bu esnada askeri üniformalarını giymiş olan muhterem misafirimiz de vagonlarından indiler. Gazi derhal ilerleyerek büyük bir samimiyet içerisinde büyük dostunun ellerini sıktı ve ardından şunları söyledi;

*“Geçmişteki ilişkilerimize yakından bakınca görülür ki, ülkelerimiz dostluk ve kardeşlik yollarından saptıkları zaman en sıkıntılı yılları yaşamışlar, fakat normal ve tabii ilişkilerine dönünce, ki gerçek çıkarları bunu gerektirir, refah, kuvvet ve mutluluk yolunda başarıyla ilerlemeye başlamışlardır. Türkiye bu tarihi gerçeği çok iyi bilmektedir ve bundan dolaydır ki, bugünden itibaren dış politikamızın en temel ilkelerinden birini İran'la dostluk teşkil edecektir. Majestelerinin ve İran halkının aynı hisler ve inançlar içinde olduğuna ve İran ile Türkiye arasındaki dostluğun sağlam ve devamlı olacağına ve anıtlaşacağına eminim.”<sup>262</sup>”*

İki büyük devlet reisinin ilk temasları oldukça samimi bir havada geçmişti. Bu esnada bando İran ve Türk milli marşlarını çalıyor, askerlerimiz ise selam merasimini gerçekleştiriyorlardı.

---

<sup>261</sup> **Milliyet**, 17 Haziran 1934, No. 2999; **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1934, No. 3632; **Son Posta**, 17 Haziran 1934, No. 1399; Bilginer, **Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk**, s. 131; Çağlar, **Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 988-989; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 123.

<sup>262</sup> Pars Tuğlacı, **Çağdaş Türkiye**, Cilt: 1, Cem Yayınevi, 1987, İstanbul, s. 491-492; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 161; Sadi Irmak, **Atatürk Etki ve Yankıları**, Pamukbank T.A.Ş. Yayını, İstanbul, 1981, s. 64.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere istasyon ve civarı bu esnada çok kalabalıktı. Bütün Ankara halkı kadınlı erkekli misafiri karşılamak için istasyon civarını hıncahınç doldurmuşlardı. Gazi'nin konuşmasını ve töreni müteakip Rıza Şah maiyetinde bulunan zevatı birer birer Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa'ya takdim etti ve birkaç adım attıktan sonra Mustafa Kemal Paşa da, Kâzım, İsmet ve Fevzi Paşaları ve bütün vekilleri ve ümerayı askeriye Şah'a takdim ettiler. Şah ise takdimin ardından erkanımıza iltifatlarda bulundu<sup>263</sup>. Şah'a refakat eden General Hasan Arfa bu iki büyük insanın bu ilk karşılaşması hakkında şu bilgileri vermiştir;

*“Ağır başlı fakat sevecen görünen Şah platforma doğru ilerledi. Mavi gözleriyle Şah'a bakan Gazi gülümseyerek ona doğru ilerledi ve sanki birbirlerinin ağırlığını ölçer gibi gözlerinin içine bakarak el sıkıştılar. Şimdi yüz yüze gelen bu iki lider hem zeka hem de fiziksel olarak birbirlerinden farklıydılar. Fakat idealleri, güçlü karakterleri ve otoriteleri bakımından birbirlerine benziyorlardı. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa orta boylu ve zarif bir insandı. Mavi gözleri sanki aynı anda her yöne bakıyormuş gibi bir etki uyandırıyor. O, hakim bir karaktere, otoriter bir sese ve büyük bir çekiciliğe sahipti<sup>264</sup>.”*

Rıza Şah'ın Ankara'ya ayak basışı kısa aralıklarla atılan 21 pare top atışıyla selamlandı. İhtiram Kıtasının önünden geçerken Mustafa Kemal Paşa'nın: “İran Şehinşah'ı Hazretleri'nin Şerefine” diyerek emretmesi üzerine asker bir ağızdan üç defa “yaşa!” nidasıyla dost hükümdarı selamladı<sup>265</sup>. Rıza Şah ve Gazi istasyondan meydana çıktıkları vakit Ankara Belediye Reisi Nevzat Tandoğan Bey yanında belediye meclisi azalarıyla birlikte İran Şah'ını selamlamış ve küçük bir nutukla Ankara şehrinin hürmetini arz etmek amacıyla şu hitabeyi yapmıştır:

*“Ala Hazreti Hümayun;*

---

<sup>263</sup> **Milliyet**, 17 Haziran 1934, No.2999; **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1934, No. 3632; **Son Posta**, 17 Haziran 1934, No. 1399; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 123; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 161.

<sup>264</sup> Pierre Oberling, **Ataturk And Reza Shah**, -I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları, Bildiriler)-, 21-23 Eylül 1987, Ankara, 1994, s. 652.

<sup>265</sup> **Milliyet**, 17 Haziran 1934, No. 2999; **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1934, No. 3632; **Son Posta**, 17 Haziran 1934, No. 1399.

*Zat-ı şahanelerine Ankara şehrinin hürmet ve tazimlerini arz etmekle şeref duyuyorum. Dost ve kardeş milletin büyük hükümdarlarını aramızda görmekten Ankara halkının hissettiği sevince payan yoktur. Zatı haşmetpenahilerinin şehrimizde sıhhat ve afiyetle ikamet buyurmalarını en derin tazim duygular ile temenni ederim<sup>266</sup>.*”

Rıza Şah, Nevzat Bey’in yanındaki heyetin tek tek ellerini sıkmak sureti ile kendilerine iltifatta bulunduktan sonra Mustafa Kemal Paşa’yla birlikte kendilerine tahsis edilen otomobile bindiler. Şah Pehlevi daha önceden belirlendiği üzere otomobilde Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın sağ tarafına oturdu. Misafirinın araçtaki yerini almasının ardından Gazi’de otomobildeki yerini aldı<sup>267</sup>. İki devlet reisinin yan yana yolculuk yaptıkları otomobil sabahın erken saatlerinden itibaren Aziz Misafir ile Gazi’yi görmek üzere toplanmış olan binlerce kişilik halkın alkışları ve “yaşa!” temennileri arasında Halkevi’ne doğru hareket etti. Baştan başa ve iki taraflı askerle donanmış olan bu geniş caddeden hareket eden mevkibi hümayunun önünde elleri mızraklı bir kıt’a süvari müfrezesi gidiyor ve otomobili aynı şekilde de bir diğer müfreme takip ediyordu. Şah’ın maiyeti ise arkadan gelmekte idiler.

Otomobil bilhassa yol boyunca toplanmış olan halkın yoğun sevgi gösterilerinden dolayı ağır ağır yol alarak, Rıza Şah’ın ikametlerine tahsis edilen Halkevi binasına vardı. İki devlet reisi Halkevi’nin geniş merdivenlerinin önünde ve mızıkanın selam marşları arasında otomobilden indiler ve yukarı çıktılar. Bu esnada binanın üstüne İran bayrağı, balkonun üzerine ise, Rıza Şah’ın şahsına mahsus bayrak çekildi. İki lider Halkevi’ne girdikten kısa bir süre sonra binanın balkonuna çıkarak buradan bir müddet Ankara’yı seyrettiler ve halkı selamladılar. Bu esnada iki lider gayet

---

<sup>266</sup> **Milliyet**, 8 Haziran 1934, No. 2990; **Milliyet**, 17 Haziran 1934, No. 2999; **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1934, No. 3632; **Son Posta**, 17 Haziran 1934, No. 1399.

<sup>267</sup> **Milliyet**, 17 Haziran 1934, No. 2999; **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1934, No. 3632; **Son Posta**, 17 Haziran 1934, No. 1399; Özel Şahingiray, **Atatürk’ün Nöbet Defteri, 1931-1938**, s. 291; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 123-124.



dostane bir profil çizmekte idiler. Burada Rıza Şah'la bir müddet (15-20 dakika) görüşen Gazi yine halkın yoğun tezahüratları arasında Çankaya Köşkü'ne geri döndü<sup>268</sup>.

Rıza Şah burada bir müddet dinlendikten sonra, saat 16.30'da bir otomobile Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya iadeyi ziyarette bulundu. Rıza Şah'ın köşke varmasıyla birlikte burada da bir karşılama merasimi tertip edildi. Yapılan tören çerçevesinde bir askeri müfreze Şah'ı selamlarken, bando da İran milli marşını çalmıştı. İki devlet reisinin mülakatları bir müddet devam etti, görüşmenin ardından ise buldukları salona Rıza Şah'ın maiyetleri erkanı alınarak Reisicumhur Gazi Paşa'ya takdim edildiler. Takdim merasiminin ardından bir müddet daha köşkte kalan Şah ardından yine merasimle Ankara'da kaldıkları müddetçe ikametleri olan Halkevi'ne uğurlandılar. Şah hem köşke gelişleri hem de dönüşleri esnasında halkın muhteşemlik derecesinde yoğun ilgisi vede tezahüratlarıyla karşılaşmışlardır<sup>269</sup>.

Rıza Şah'ın Halkevine dönmelerinin ardından, saat 18.45'te burada Büyük Millet Meclisi Reisi Kazım, Başvekil İsmet, Büyük Erkanı Harbiye Reisi Müşür Fevzi Paşalar Hazeratı ile Heyeti Vekil erkanını ve Cumhuriyet Halk Fırkası katibi umumisini kabul buyurdular<sup>270</sup>.

Aziz misafirin Ankara'da Gazi'nin misafiri olarak geçirdikleri ilk günün akşamında, saat 20.45'te, Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından Rıza Şah şerefine köşkte büyük bir ziyafet düzenlendi. Ziyafete Rıza Şah'ın maiyetiyle Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa, Başvekil İsmet Paşa, Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, Vekiller, Hariciye Vekaleti Erkânı ve Erkân-ı Askeriye katılmıştı<sup>271</sup>. Oldukça neşeli geçen

---

<sup>268</sup> **Milliyet**, 17 Haziran 1934, No. 2999; **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1934, No. 3632; **Son Posta**, 17 Haziran 1934, No. 1399; Şahingiray, **Atatürk'ün Nöbet Defteri, 1931-1938**, s. 291; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 123-124.

<sup>269</sup> **Milliyet**, 17 Haziran 1934, No. 2999; **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1934, No. 3632; **Son Posta**, 17 Haziran 1934, No. 1399; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 123-124.

<sup>270</sup> **Milliyet**, 17 Haziran 1934, No. 2999; **Son Posta**, 17 Haziran 1934, No. 1399; **Aydın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 15-18.

<sup>271</sup> **Aydın Tarihi**, Sayı: 7, (Haziran 1934) s.18; **Milliyet**, 8 Haziran 1934, No. 2990; **Milliyet**, 17 Haziran 1934, No. 2999; Çağlar, **Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 988-989; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 121-122; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 161.

ziyafetin sonunda hem Şah hem de Gazi birer konuşma yaptılar<sup>272</sup>. Mustafa Kemal Paşa, kardeş bildiği Rıza Şah'ın Türkiye'yi ziyaretinden dolayı duyduğu sevinci dile getirerek Türkiye ve İran'ın tarihlerine bakıldığında bu iki milletin dostluktan ayrıldıkları zaman en müşkül dönemleri yaşadığını, oysa iki devlet arasındaki dostluk bağları kuvvetlendikçe her iki milletin çok daha güçlü hale geldiğini bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasetinde İran'la olan dostluğun çok önemli bir yerinin olduğunu belirttiği konuşmasının tam metni şu şekildedir:

*“Büyük dostum ve aziz biraderim Şehinşah Hazretleri;*

*Kardeş İran milletinin ulu reisini Türkiye’de selamlamakla duyduğum sevinç çok büyüktür.*

*Ziyareti şahaneniz bütün Türk milletini bahtiyar etti.*

*Türkiye-İran münasebetlerinin tarihi gözden geçirilirse, bu iki memleketin dostluktan ayrıldıkları zamanlar en müşkül devreleri yaşamış oldukları görülür.*

*Halbuki milletlerimizin tabii temayülleri ve yüksek menfaatleri icabı olan dostluk bağları kuvvetlendikçe her iki millet kuvvetli hale geldi ve refah buldu. Türkiye Cumhuriyeti bu hakikati tamamen idrak ederek İran dostluğunu siyasetinin en esaslı umdelerinden biri haline getirmiştir. Nasıl ki, zati şahanelerinin kudretli idaresi altında komşu ve kardeş memlekette de aynı duygulara, aynı görüşlere kıymet ve ehemmiyet verilmiş ve böylece sarsılmaz ve silinmez bir Türkiye-İran dostluğu kurulmuştur.*

*Şehinşah Hazretleri memleketinizin bütün terakkilerini alaka ve muhabbetle takip ediyoruz. Yüksek iradenizin yarattığı eserleri, en derin hürmetle karşılıyoruz.*

*Türkiye ve İran binlerce senelerden beri deruhte etmiş oldukları yükselme ve yükseltme rolünde bugünde kuvvetli ve kudretli adımlarla*

---

<sup>272</sup> **Milliyet**, 8 Haziran 1934, No. 2990; **Milliyet**, 17 Haziran 1934, No. 2999; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 161.

*ilerliyorlar. Bu iki kardeş milletin bu defa ziyareti Şahanenizle bir kat daha yakınlaşan dostlukları, medeniyet için, insaniyet için, şüphesiz en sevinilecek neticelerden biridir. Sulh ve müsalamet içinde inkişaf etmekten başka gayeleri olmayan milletlerimizin, aynı zamanda umumi sulha hadim olmayı en şerefli vazife saydıklarına şüphe yoktur.*

*Türk milleti için unutulmaz bir hatıra bırakacak olan bugünü tarih, yalnız Türkiye-İran münasebatında değil, fakat cihan sulhünde sayılı günlerden biri olarak kaydedecektir.*

*Dost ve kardeş milletin büyük hükümdarı, Türkiye'nin ulu dostu olan zatişahanelerinin daima refah ve saadetini temenni ederek sıhhatişahanelerine, kardeş milletin ikbaline ve Türk-İran dostluğunun feyizli inkişafına içiyorum<sup>273</sup>.*

Büyük önderin bu söyleviden oldukça memnun olan Rıza Şah'ta Türkiye'de gördüğü samimi misafirperverlikten ve Türk halkının kalpten gelen tezahüratından dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve Türkiye'deki ilerlemenin kendilerini çok sevindirdiğini söyleyerek konuşmasında şunları söylemiştir:

*“Büyük dostum ve aziz kardeşim Türkiye'nin azametli Reisicumhuru Hazretleri;*

*Memleketinize vürudumdan beri Türk devleti ve milleti tarafından gösterilen hararetli kabul ve samimi hissiyat ile aziz kardeşimin meveddetle mali beyanatı bende büyük bir tesir hasıl etmiştir.*

*Dost ve komşu devletin büyük rehberi olan zatı devletinizin vatanperverane rehberliği altında fevkalade süratle inkişaf ve saadet*

---

<sup>273</sup> *Milliyet*, 17 Haziran 1934, No. 2999; *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1934, No. 3632; *Son Posta*, 17 Haziran 1934, No. 1399; *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Haziran 1934, No. 4633; *Aynı Tarihi*, Sayı: 7, (1-30 Haziran 1934) s.18-19; Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 286; Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri*, s. 286; Çağlar, *Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 989; Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 195-196; Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 118; Mustafa Yüce, *Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1994.

*yolunda ilerlemekte ve azim tarakkiyata mazhar olmakta bulunduğunu bir çok zamandan beri memnuniyetle görüyordum.*

*Reisicumhur Hazretleri, zimamı devleti elime aldığım ilk günden beri Türkiye ile dostluk lüzumunu hissettim ve bugünkü mes'ut vesile ile görüyorum ki, Türkiye ile İran arasında çok samimi rabitalar mevcuttur.*

*Ve işin esası o derece sağlamdır ki bu dostluk istikbalde her türlü tezelzülde masun bulunacaktır. Komşu ve kardeş iki millet kemali itimat ve itminan ile yekdiğerine dayanarak terakkiyatı idame etmek, medeniyetin tevsiiine çalışmak ve dünyanın umumi sulhüne hizmet eylemek mukaddes vazifesini ifa edeceklerdir.*

*Aziz kardeşimi tekrar görmeyi arzu eder ve imkan husulünde İran'ı teşrif buyurmak suretile beni mesrur edeceklerini ümit eylerim.*

*Samimi ve kalpten aziz kardeşimin saadet ve selametini ve İran'ın dost ve komşu milletinin terakki ve azametini dilerim ve selameti an dosti muazzam cami horda bülend mikünem<sup>274</sup>.*

Görüldüğü üzere İran Şah'ı Rıza Pehlevi'nin Ankara'yı ziyaretlerine büyük önem atfedilmekteydi. Şüphesiz bu ziyaret Türkiye ile İran arasındaki dostluk bağlarının sarsılmaz ve çözülmez olduğunun en önemli ve kesin delili niteliğindedi. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa'nın da değindiği gibi doğuda kalıcı bir barışın sağlanması için İran'la olan dostluk bağlarının çok sağlam atılması gerekiyordu. Bu dostluk sadece iki devlet için değil dünya barışı için de çok önemliydi. Hiç şüphesiz iki devlet tarihte anlamsız ve hiçbir taraf için yararı olmayan bilakis büyük zararlara neden olan çekişmeleri yaşamıştı. Oysa şimdi bu iki lider tarihte yaşanan bu anlamsız

---

<sup>274</sup> **Milliyet**, 17 Haziran 1934, No. 2999; **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1934, No. 3632; **Son Posta**, 1 Haziran 1934, No. 1399; **Hakimiyet-i Milliye**, 17 Haziran 1934, No. 4633; **Aynı Tarihi**, Sayı: 7, (Haziran 1934), s. 19; Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 286; Çağlar, **Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 989; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 163-164.

kavgaların zararlarını çok iyi görmüş ve aslen kardeş olan bu iki milletin daima dostluk içinde yaşamasını amaç edinmişlerdi<sup>275</sup>.

#### 2.4. Rıza Şah'ın Ankara'da Kaldığı Günler

Büyük misafir Ankara'daki ikinci gününü de bayram havası içerisinde geçirdi. Şehrin dört bir yanından gelen halk, Rıza Şah'ın ikamet ettiği Halkevi'nin önüne gelerek tezahüratta bulunuyorlardı<sup>276</sup>. Rıza Şah sabah 11.00'de Halkevi'nin merasim salonunda Ankara'daki sefirler heyetini kabul etti. Şah büyük (askeri) üniformalarını giymişti ve maiyetlerinde Hariciye Veziri, Ferik Amanullah Han, Jeneralleri ve İran Büyükelçisi Sadık Han bulunuyordu. Bahsettiğimiz saatte büyük ve orta elçiler ile maslahatgüzarlar bir yarım daire teşkil ederek Aziz misafirin bulunduğu salona gelmişlerdi. Sefirler merasim üniformalarını giymiş ve nişanlarını takmış bulunuyorlardı. Sefirler Şah'a İran Büyükelçisi Sadık Han tarafından takdim edilmişti<sup>277</sup>.

Kabulün ardından saat 12.30'da Başvekil İsmet Paşa kendi köşklerinde Rıza Şah şerefine bir öğle ziyafeti verdi. Ziyafete Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi Reisi ve eşleri, Hariciye Vekili ve eşi, Dahiliye vekili, Rıza Şah'ın mihmandarları Ali Sait Paşa ve eşi ve Fahrettin Paşa, Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Bey ve eşi, İran Hariciye Veziri Bekir Han Kâzımı, Saltanat Dahili ve Harici Teşrifat Müdürleri, Rıza Şah'ın hususi kalem müdürü ve İran generalleri ile İran Büyükelçisi Sadık Han ve eşi katılmışlardı<sup>278</sup>.

Şah'ın Halkevi'nden ayrılıp köşke gelişleri esnasında otomobillerinin etrafında mızrakalı süvari kıt'aları bulunmaktaydı<sup>279</sup>.

---

<sup>275</sup> **Son Posta**, 18 Haziran 1934, No. 1400; Ahmet Niyazi Banoğlu, **Nükte, Fıkra ve Çizgilerle Atatürk**, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1955, s. 312.

<sup>276</sup> **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1934, No. 3633.

<sup>277</sup> **Milliyet**, 18 Haziran 1934, No. 3000; **Cumhuriyet** 18 Haziran 1934, No. 3633; **Son Posta**, 18 Haziran 1934, No. 1400; **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Haziran 1934, No. 4634; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 125.

<sup>278</sup> **Milliyet**, 18 Haziran 1934, No. 3000; **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1934, No. 3633; **Son Posta**, 18 Haziran 1934, No. 1400; **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Haziran 1934, No. 4634; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 164-165.

<sup>279</sup> **Milliyet**, 18 Haziran 1934, No. 3000; **Son Posta**, 18 Haziran 1934, No. 1400.

Yine aynı gün Rıza Şah şerefine yarış sahasında askeri kıtaların, izcilerin ve öğrencilerin katıldığı bir saat süreli büyük bir resmi geçit yapıldı. Aziz misafir ile Gazi'nin saat tam 16.00'da başlayacak olan bu gösteriyi seyretmek amacıyla sahaya gitmek için geçecekleri yollarda gelip geçmeyi imkansız bırakacak şekilde müthiş bir kalabalık vardı. Saat 15.30'dan itibaren Heyeti Vekile azalarıyla mülki ve askeri erkan, sefirler ve sefaretler erkanı ile diğer davetliler birbirleri ardına gelerek tribünde kendileri ayrılmış olan yerlere oturdular. Bu iki büyük devlet reisi de gösteriyi seyretmek için gelen on binlerce insanın sürekli alkışları arasında gösterinin başlamasına az bir süre kala yarış sahasına geldiler. Sahaya giriş esnasında bando İran ve Türk milli marşlarını çalıyordu. Marşlar çalınırken iki büyük şefin resmi geçidi takip edecekleri tribünün önündeki bayrak direklerinde Şah ve Reiscumhur'a mahsus bayraklar yükseldi. İki büyük şef geçit resmine katılacak olan askeri kıtaatı ve izcileri teftiş ettikten sonra halkın kesilmeyen alkışları arasında tribündeki yerlerine geçtiler. Şah ve Gazi'nin teftişleri esnasında buldukları otomobili Büyük Erkan-ı Harbiye Reisi Müşir Fevzi Paşa ile Birinci Ordu Müfettişi Fahrettin, Ferih Amanullah Han ve ikinci ordu müfettişi Ali Sait Paşaların içinde bulunduğu otomobiller takip ediyordu.

Liderlerin yerlerini almalarının ardından saat 16.30'da merasim başladı ve çok muntazam ve muazzam bir tezahür ifade eden resmi geçit tam bir saat sürdü. Bu geçit resmine uçak filoları da katılmış ve geçitte iki piyade ve bir topçu alayı süvari, jandarma kıtaatı, fenniye hücum arabaları ve başta Ankara ve Gazi Lisesi ile İnönü, Porsuk, Erciyes, Konya oymakları izcileri, Musiki Muallim Mektebi, ve kız liseleriyle Kız Orta Mektebi öğrencileri bulunmuştu. Geçit resmini müteakip Rıza Şah ve Mustafa Kemal Paşa yine tören ve halkın coşkun tezahüratları; "yaşa, varol!" sedaları arasında sahadan ayrıldılar<sup>280</sup>.

Bundan sonra iki devlet reisi Gazi Orman Çiftliğini teşrif buyurmuşlardır. Burada bir müddet gezinti yaptıktan sonra bir süre istirahat etmişlerdi<sup>281</sup>.

---

<sup>280</sup> *Milliyet*, 8 Haziran 1934, No. 2990; *Milliyet*, 18 Haziran 1934, No. 3000; *Son Posta*, 18 Haziran 1934, No. 1400; *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Haziran 1934, No. 4634; Banoğlu, *Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk*, s. 131; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 125-126.

<sup>281</sup> *Milliyet*, 18 Haziran 1934, No. 3000; *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1934, No. 3633; *Son posta*, 18 Haziran 1934, No. 1400; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 125-126.

Saat 17.30'da Rıza Şah'ın şerefine Türkiye Atlı Spor Kulübü tarafından kulüp bahçesinde ve Ordu Binicilik Mektebi zabitleriyle Ziraat Vekaleti Binicilik Mektebi öğrencilerinin katıldığı engelli at yarışları düzenlendi. Müsabakalarda Rıza Şah, Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi Reisi Kazım, Başvekil İsmet, Büyük Erkanı Harbiye Reisi Müşür Fevzi Paşalar Hazeratı ve Rıza Şah'ın maiyetleri, vekiller, Cumhuriyet Halk Fırkası Katibi Umumisi, Büyük Erkanı Harbiye İkinci Reisi, birinci ve ikinci Ordu Müfettişleri, şurayı askeri azasından Ferik Cevat ve kolordu kumandanlarından Naci paşalarla Kor diplomatik hazır bulunmuşlardır.

Müsabaka önce Ziraat Vekaleti binicilik mektebi öğrencilerinin yarışlarıyla başladı. Biniciler, öğretmenleri doktor Çiki Bey'in idaresinde Rıza Şah'la Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna gelerek büyük şefleri selamlamışlar ve müteakiben müsabakaya başlamışlardır.

İkinci müsabaka ordu binicilik mektebi zabitanı tarafından yapıldı. Bu binicilerde mektep kumandanı Cevdet Bey'in kumandasında olarak iki büyük şefi selamlamışlar ve daha sonra müsabakaya başlamışlardır. Biniciler çeşitli şekil ve ebatta ve yılana benzeyen bir yol üzerine kurulmuş olan engelleri büyük bir ustalıklarla atlamaşlar ve neticede parkuru hatasız olarak tamamlamışlardır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi hemen tüm devlet erkanının hazır bulunduğu bu müsabakaları Rıza Şah'la Mustafa Kemal Paşa başından sonuna kadar ayakta takip etmişlerdi. Müsabakalar çok güzel ve muntazam olmuş ve aziz misafirin takdirlerini kazanmıştı. Neticede parkurun hatasız olarak tamamlanmasının ardından, aralarında saniye farkı ile mülazım Saim bey birinci, mülazım Sadettin Bey ikinci ve birinci mülazım Eyüp Bey üçüncü gelmişlerdi. Yarışların tamamlanmasının ve derecelerin belli olmasının ardından; Rıza Şah, Ordu Binicilik Mektebi Müdürü'ne, Ordu Binicilik Mektebi namına bir kupa hediye etmiş ve zabitlere çeşitli mükafatlar dağıtarak gösterdikleri başarıdan dolayı kendilerini tebrik etmişti<sup>282</sup>.

Akşam Hariciye Vekili Tevfik Rüşü Bey tarafından Ankara Palas Otel'de Rıza Şah şerefine bir ziyafet düzenlendi. Ziyafette Şah Rıza Pehlevi ile Reisicumhur Mustafa

---

<sup>282</sup> **Milliyet**, 18 Haziran 1934, No. 3000; **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1934, No. 3633; **Son Posta**, 18 Haziran 1934, No. 1400.

Kemal Paşa ve her iki devlet reisinin maiyetleri ile Büyük Millet Meclisi Reisi, Başvekil, Büyük Erkanı Harbiye Reisi Paşalar ile Ordu Müfettişleri Paşalar ve Vekiller, Sefirler bulundular ve ziyafeti parlak bir resmi kabul töreni takip etti<sup>283</sup>.

Bu kabul merasimi çerçevesinde saat 23.00'de Gazi Mustafa Kemal Paşa sağ taraflarında Rıza Şah ile birlikte ziyafet salonundan büyük salona girdiler ve localarına oturdular.

Gazi ilk danslarını, Türkiye'den birkaç güne kadar ayrılacak olan Sovyet Sefirinin eşleri ile oynadılar. Müteakiben de Rıza Şah'tan maiyetlerinin dans etmeleri için müsaade aldılar.

Bu esnada Rıza Şah'ın saati durmuştu ve Gazi Paşa'nın saatine bakarak saatlerini ayar ettiler.

Dostane bir havada oldukça neşeli ve eğlenceli geçen gecenin sonunda Şah çok güzel vakit geçirdiğini ve Ankara'da Gazi ile birlikte bulunmaktan dolayı çok memnun olduğunu dile getirmişlerdi<sup>284</sup>.

Rıza Şah ertesi günü (18 Haziran) saat 11.00'de ikamet ettiği Halkevi'nde Ankara Valisi ve Belediye Başkanı Nevzat Bey'in<sup>285</sup> riyasetinde beş kişilik belediye heyetini kabul etti. Heyet azaları Rıza Şah'a Ankara şehrinin yüksek saygılarını arzemiş ve şehrin güzel bir albümünü takdim etmişlerdi.<sup>286</sup>

Öğlen ise Meclis Reisi Kâzım Paşa kendi köşklerinde Rıza Şah şerefine bir öğlen yemeği verdi. Ziyafette Şah ile Reisicumhur, Başvekil İsmet Paşa Hazretleri, İran Hariciye Veziri ve Büyük Elçisi ile Şah'ın maiyetleri ile mihmandarları, birinci ve üçüncü Ordu Müfettişi Paşalar, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Beyefendiler, Hariciye Vekaleti Katibi Umumisi Numan Rıfat ve Tahran Büyük

---

<sup>283</sup> *Milliyet*, 18 Haziran 1934, No. 3000; *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1934, No. 3633; *Son Posta*, 18 Haziran 1934, No. 1400; Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri*, s. 164; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 126.

<sup>284</sup> *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1934, No. 3633; *Son Posta*, 18 Haziran 1934, No. 1400.

<sup>285</sup> Abdullah Nevzat Tandoğan Bey 1929 yılında Ankara Valisi olmuş, aynı zamanda belediye başkanlığı görevini de yürütmüştür. (Ali Galip Baltacıoğlu, *Atatürk Dönemi Valileri (29 Ekim 1923-10 Kasım 1938)*, Ocak Yayınları, Ankara, 1998, s. 331.)

<sup>286</sup> *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1934, No. 3634; *Hakimiyet-i Milliye* 19 Haziran 1934, No. 4635.



Elçisi Hüsrev Beyler ile Riyaseticumhur Başyaveri Celal, Başvekalet Hususi Kalem Müdürü Vedit ve Protokol Umum Müdürü beyler bulunmuşlardır. Ziyafet esnasında Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi'nin oğlu Teoman Bey aziz misafire şu hitabette bulunmuşlardır:

*“Ey Ulu Şehinşah,*

*Ülkemizi şereflendirdiniz. Milletimizi çok sevindirdiniz. Bize gelince bunun için şunu diyeyim. Evimizi şenlendirdiniz. Şahane huzurunuzda benim küçük kalbim büyük meserret, heyecanı ile çarpıyor. Ne mutluym, önünüzde hürmetle eğilerek temiz yürek duygularımı arz ediyorum. Varol sevgili Şehinşah.<sup>287</sup>”*

Yemekten sonra Rıza Şah, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gelerek bir müddet meclis müzakerelerini dinledi. Bu ziyaret Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Rıza Şah ve onun şahsında İran milleti hakkında çok samimi tezahürlara sebep olmuştu. Rıza Şah refakatinde Büyük Millet Meclisi Reis Vekili Esat Özoğuz Bey olduğu halde Riyaset-i Cumhur locasından müzakereleri dinlemişti. Şah'ın refakatlerinde bundan başka İran Hariciye Nazırı Seyit Bakır Han Kazımi, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey ve mihmandarları birinci ve üçüncü ordu müfettişleri Fahrettin ve Ali Sait Paşalar, İran büyükelçisi Sadık Han ve Tahran Büyükelçimiz Hüsrev Bey'de hazır bulunmaktaydılar.

İkinci celsenin açılmasını müteakip Başvekil İsmet Paşa söz alarak, kardeş İran Devleti'nin Büyük Reisi Rıza Şah'ın Türkiye'yi ziyaretiyle şereflendirmesinden dolayı bütün Türk halkının samimi bir sevinç içerisinde olduğunu Türk halkının kendiliğinden yaptığı coşkun tezahüratlarla İran Şah'ına ve İran Milleti'ne karşı duyduğu güveni ve muhabbeti en iyi şekilde gösterdiğini söylemişti.

Türk-İran münasebetlerine de değinen İsmet Paşa iki büyük şefin sağduyulu yaklaşımlarıyla ve kendi milletlerinin menfaatlerini düşünerek iki ülke arasındaki sorunların halledildiğini ve bu sorunların başında sınır güvenliğinin geldiğini nitekim

---

<sup>287</sup> **Milliyet**, 19 Haziran 1934, No. 3001; **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1934, No. 3634; Bilginer, **Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk**, s. 117.

her iki tarafın güttükleri kuvvetli siyaset neticesinde sınır bölgesindeki asayişsizliklerin tamamen bertaraf edildiğini söylemişti.

Birçok alanda olduğu gibi iki ülkenin ticari alanda da menfaatlerinin ortak olduğunu belirten İsmet Paşa coğrafi bakımdan da iki ülkenin birbirine muhtaç olduğunu söylemişti. İsmet Paşa'ya göre iki ülkenin ortak ülküsü bağımsızlık ve medeniyet alanında ilerlemeydi<sup>288</sup>.

Yukarıda genel çerçevesini belirttiğimiz konuşmanın tam metni ise şu şekildeydi:

*“Dost ve asil İran milletinin büyük hükümdarı Şehinşah Hazretleri birkaç günden beri memleketimizi misafirlikleri ile şereflendirmişlerdir. (alkışlar)*

*Gazi Mustafa Kemal Hazretleri, yeni Türkiye Devleti için olduğu gibi Şehinşah Hazretleri’de yeni İran devletinin istiklal aşkını, asil hislerini, çalışkanlığını temsil eden yüksek bir şahsiyettir. (alkışlar)*

*Komşu ve kardeş iki milletin kudretli ve büyük reisleri zamanında Türk-İran münasebatı yerleşmiş buhranları izale ederek yeni bir devreye girmiştir. Menafi ve hisleri yekdiğerine bu kadar yakın olan iki millet asırlardan beri türlü anlaşamamazlıktan ve türlü nifak ve fesattan yekdiğerinden uzak kalmışlardı.*

*İran’la bir hudut meselesi vardır ki, kaç senelik bir mesele olduğunu şimdi size rakamla söylemek müşküldür. Fakat mübalağasız söyleyebilirim ki yüz seneden beri süren bir hudut ihtilaflı iki devlet arasında her türlü ehemmiyet hislerini zehirlemiş bulunuyordu.*

*Bu müşkül, nispeten az bir zamanda ve daha ihtilaflı birçok müşkülât zuhur etmişken iki milletin tabii menfaat ve hislerini idraktaki*

---

<sup>288</sup> **Cumhuriyet** 19 Haziran 1334, No. 3634; **Son Posta**, 19 Haziran 1934, No. 1401; **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Haziran 1934, No. 4635; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 126-127; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 164.

*isabetler ile ve asıl müessir olarak iki milletin başında bulunan büyük reislerinin istikbali, Büyük millet menfaatlerini gören irade ve dirayeti ile bu mesele halledilmiş bulunuyor. (sürekli alkışlar)*

*İki milletin, iki devletin hem hudut olan muntıklar ve arazilerinde emniyet ve asayiş müşkülâtı yek diğerine karşı daima bir düşünce tevlit ediyordu.*

*Birkaç seneden beri hudutlar civarındaki muntıklarda asayiş bozmak isteyen bütün unsurlar her iki tarafta gördükleri ciddi bir siyasetin kudreti karşısında nevmî olmuşlardır.*

*Hudutlar civarındaki muntıkların yekdiğini severek ve yekdiğinin hudut ve arazisine hürmet ederek yaşamaları iki milletin büyük münasebatı üzerinde esaslı tesiri olan kuvvetli bir amildir.*

*Arkadaşlar, şahıslar gibi milletler arasında da her türlü siyasetin kuvvetli müessiri, samimi emniyet hissi ve yekdiğine karşı saygı, takdir hissidir.*

*İnsanlar birbirlerini severler ve saydıkları vakit, bütün muamelelerinde bu duygu nasıl müessir oluyorsa milletler de münasebetlerinde birbirini sevmek ve birbirinin saadetini istemek duygusuna bütün siyasetlerini kurarlar.*

*Bizim kanaatimiz ve imanımız odur ki, İran ve Türk milletlerinin yekdiğinin yüksek menfaatlerini birbirlerinin saadet ve kudretinde aramak kanaatini bugünkü nesil ile gelecek nesillere itikat halinde telkin etmeye muvaffak olursak memleketlerimiz için saadet devri başlayacak demektir.*

*İran ve Türkiye'nin iktisadi münasebetleri dahi her iki memleket için çok menfaat getirecek bir faaliyet sahasıdır.*

*İran ile Türkiye'nin iktisadi münasebetleri iktisadi noktayı nazarlardan yekdiğimize yakın ve birçok coğrafi ve tabii sebeplerle bağlı bulunuyoruz.*

*İtimadımız kuvvetlidir ki, bu yeni hava ve yeni devrin inkişafı esnasında iktisaden dahi her iki memleket çok müstefit olacaktır.*

*Milletlerimiz ülkü itibarı ile yakın bir vaziyettedirler ve aynı devri geçirmektedirler.*

*Bundan sonra her iki memleket için kudretli ve müstakil bir devlet halinde ilim ve medeniyetin bütün terakkilerini ve ikişaflarını tahakkuk ettirmek aziz emeldir.*

*Fikir sahasında ve ülkü yolunda da memleketlerimizin hayat ve temayülleri arasında yakınlık ve çok benzerlik vardır.*

*Yeni İran ile yeni Türkiye'nin münasebetleri sulh noktayı nazarından bizim memleketimiz için olduğu kadar komşularımız ve daha uzak komşularımız için de nimet sayılmalıdır.*

*Bu tarihi hükümlerin tesiri İran ile Türkiye arasında, İran ve Türkiye münasebatında ilim ve medeniyetin tarihi inkişaflarını tahakkuk ettirmek aziz emeldir ve yeni bir bahtiyarlık devri başlangıcı telakki olunabilir. (bravo sesleri, alkışlar)*

*Bundan başka görüyoruz ki, fikir sahasında ve ülkü yolunda da memleketlerimizin hayat ve temayülleri arasında yakınlık ve çok benzerlik vardır. (bravo sesleri)*

*Arkadaşlar, bütün bu münasebetlerin beynelminel alemde en ciddi bir taktire mazhar olması hakkımızdır. Çünkü bütün bunlar insanlığın asıl hislerine, asıl fikirlerine ist'nat ettiği gibi yalnız sulh içinde milletlerimizin inkişafına hizmet etmek gayesini takip etmektedir. (bravo sesleri)*

*Yeni İnan'la yeni Türkiye'nin münasebetleri sulh noktayı nazarından bizim memleketimiz için olduğu kadar komşularımız ve uzak komşularımız için de nimet sayılmalıdır.( bravo sesleri, sürekli ve Şiddetli alkışlar)*

*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu kadar büyük eserleri tahakkuk ettirmesinden ve bu kadar büyük bir Őahsiyeti sinesinde muhabbetle deraguş etmesi bahtiyarlığına nail olmasından dolayı gelecek nesiller sizi tebrik edecektir.<sup>289</sup>”*

İsmet Paşa'nın sık sık alkışlanan ve bravo sesleriyle bölünen bu beyanatından sonra Tekirdağ Mebusu Cemil Uybadın Bey, Beyazıt Mebusu Halit Bayrak Bey ve rüfekası tarafından Büyük Millet Meclisi'nin memnuniyetini kardeş İnan milletine ve İnan Meclisi'ne iblağı için bir takrir verilmişti. Takririn metni Şu Şekildeydi:

*“Yüksek Reislige;*

*İnan Őahinřahı Alahazret-i Hümayunun Türkiye'ye teşrifleri münasebetiyle Türk Milleti'nin hissiyatına tercüman olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meserret ve memnuniyetlerini izharla kardeş İnan Meclisi'ne selam ve kalbi muhabbetlerinin arzını ve İnan Milleti'ne refah ve saadet temenniyatında bulunduğunun tahtı karara alınarak makamı riyaset vasıtasıyla iblağını teklif ederiz.”*

Takrir oylamaya sunulmuş ve alkışlarla kabul edilmiştir. Bundan sonra meclis gündemine geri dönmüş soyadı kanunuyla ilgili müzakerelere devam etmiştir. Müzakereler esnasında soyadı kanunun kardeş İnan meclisi tarafından 5-6 sene evvel kabul edildiği söylenmiştir. Bir müddet bu müzakereleri takip eden Şah vekillerin

---

<sup>289</sup> **Milliyet**, 18 Haziran 1934, No. 3000; **Milliyet**, 19 Haziran 1934, No. 3001; **Son Posta**, 19 Haziran 1934, No. 1401; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 20-22; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İnan Münasebetleri**, s. 164-169.

sürekli alkışları arasında locadan ve meclisten ayrılırken Meclis Heyet-i Umumiyesi'ni selamlamıştı<sup>290</sup>.

Rıza Şah meclisten çıktıktan sonra doğruca Ordu Evi'ne giderek Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'nın verdiği çay ziyafetine katıldı. Şah ordu evinde müşür Fevzi Paşa ve diğer askeri erkan tarafından karşılandı. Ziyafette Rıza Şah'ın maiyetleri erkanı ile askeri erkan ve ümerada hazır bulunmuşlardır. Oldukça samimi geçen bu ziyafetten sonra saat 20.45'te Rıza Şah tarafından Gazi Paşa şerefine İran Sefareti'nde bir ziyafet verildi. Ziyafet oldukça samimi bir hava içerisinde geçmiş ve bunu bir süvare takip etmiştir. Program geç vakitlere kadar sürmüştü<sup>291</sup>.

Bu ziyafete katılmış olan Fahrettin Paşa, ziyafet esnasında geçen olayları şu şekilde anlatıyordu;

*“Gazi, Şah ile konuşurken çocuklarını sordu o da en büyük oğlu Veliahd Muhammed Rıza Şah'ın birkaç seneden beri İsviçre'de tahsilde bulunduğunu ve henüz on altı yaşlarında olduğunu, bu ayrılığın kendisine bir hayli zor geldiğini söyledi. Bunun üzerine Gazi Başyaverine şu emri verdi:*

*‘Şimdi telefonla Veliaht Hazretleri'ni bularak pederleri ile konuşmalarını temin ediniz.’*

*On dakika sonra Veliahdın telefon başında olduğunu söylediklerinde Şah büyük bir heyecanla telefonu alarak oğlu ile konuştu. Ankara'da gördüğü hüsnü kabul ve kardeş muhitte gördüğü sevinç ve tahassürlerini nakleden Şah, Mustafa Kemal Paşa 'ya teşekkür etti. Teşekkür esnasında Şah'ın gözleri dolu dolu olmuştu.*

---

<sup>290</sup> **Milliyet**, 19 Haziran 1934, No. 3001; **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1934, No. 3634; **Son Posta**, 19 Haziran 1934, No. 1401; **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Haziran 1934, No. 4635; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 22-23.

<sup>291</sup> **Milliyet**, 18 Haziran 1934, No. 3000; **Milliyet**, 19 Haziran 1934, No. 3001; **Milliyet**, 20 Haziran 1934, No. 3002; **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1934, No. 3634; **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Haziran 1934, No. 4635; Altay, **Atatürk'ün Misafiri Rıza Şah Pehlevi**, s. 6; Bilginer, **Türk Basımında Mustafa Kemal Atatürk**, s. 131; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 169-170; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 127-128.

*Mustafa Kemal Paşa, bu duruma çok sevinerek Şah'ın bu heyecanını yatıştırmak için bir poker oyunu teklif etti. Bu poker oyununa İngiliz Büyükelçisi de katılmıştı. Pokerde iki büyük şef ortak olmuş ve nitekim oyunu da kazanmışlardı. Oyun sonunda Mustafa Kemal Paşa, İngiliz Büyükelçisi'ne:*

*'Ekselans görüyorsunuz ya Şehinşah Hazretleri ile birleşince şans bize nasıl gülüyor eğer siz de bizimle olursanız ne büyük kuvvet oluruz' diyerek her oyunda olduğu gibi yine bir fevkaladelik yapmış ve bu sözler dünya politika kulislerinde günlerce konuşulmuştu.<sup>292</sup>'*

Rıza Şah Ankara'da geçirdiği dördüncü günde de (19 Haziran) çeşitli ziyaretlerde bulundu. Şah öncelikle sabah saat 11.00'de Maarif Vekili Yusuf Hikmet Bayur Bey'le birlikte yanlarında maiyetleri ve mihmandarlarıyla birlikte İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nü ziyaret etti. Burada bir saat kadar kalan Rıza Şah Enstitü'yü ve Enstitü'nün bir gün sonra resmen açılacak olan umumi yıllık resim sergisini gezmiş ve hem enstitüden hem de sergiden çok memnun kalmışlardı. Aziz misafir kanaatlerini şu cümlelerle ifade etmişti:

*"İstenilen herşey mutlaka yapılır. Türk kızı da azmetmiş ve muvaffak olmuştur. Bütün ev kadınlığını alakadar eden işlerde incelik, temizlik ve fevkalâde bir intizam gördüm. Türkler iktisadi hayata tamamen girmiş bulunuyorlar"*

Aziz misafir enstitüyü teşriflerinde olduğu gibi ayrılırlarken de öğretmen ve öğrenciler tarafından selamlanmış ve alkışlanmışlardı<sup>293</sup>.

Buradan oldukça memnun kalarak ayrılan Şah, burayı müteakip, öğleye doğru beraberlerinde Maarif Vekili Hikmet Bey ve maiyetleri, mihmandarları ve Tahran Büyükelçimiz Hüsrev Bey ile birlikte Ticaret Lisesi'ni ziyaret etmişler, burada yarım

---

<sup>292</sup> Milliyet, 21 Haziran 1934, No. 3002; Altay, *Atatürk'ün Misafiri Rıza Şah Pehlevi*, s. 6-7; Sorgun, *İmparatorluktan Cumhuriyete –Fahrettin Altay Paşa'nın Anıları–*, s. 460-461; Milliyet, 21 Haziran 1934, No. 3003.

<sup>293</sup> *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Haziran 1934, No. 4636; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 128.

saat kalarak incelemelerde bulunmuş ve okulda açılmış olan sanatlar birliği resim sergisini gezmişlerdi. Öğle yemeğini yalnız yemeği tercih eden Şah, yemeğin ardından dairelerinde bir müddet istirahat etmişler ve saat 16.00’da Halkevi salonunda şereflerine temsil edilen Özsoy piyesinin temsilinde hazır bulunmuşlardır<sup>294</sup>.

Mustafa Kemal Paşa, büyük misafiri Türkiye’ye gelmeden kısa bir süre önce Münir Hayri Bey’i çağırarak, Türklerle İranlıların soy ve kültür itibarıyla kardeş olduğunu sırf mezhep mücadelesi yüzünden birbirinden ayrılmış olan bu iki kardeşin aslında bir olduğunu gösteren bir piyes yazmasını istemişti<sup>295</sup>. Büyük Önder’in bu isteği üzerine Münir Hayri Bey tarafından Türk-İran kardeşliği konusunda “Öz Soy” isimli piyes yazılmış ve bu piyes Ahmet Adnan Bey tarafından bestelenmişti. Piyeste Nimet Vahit ve Semiha Hanımlarla, Nurullah Şevket Bey başrolleri oynayacak aynı zamanda kız lise ve orta mektepleri ile Halil Bedi bey tarafından hazırlanan terbiye enstitüsü koroları da iştirak edeceklerdi. Rejisörlüğünü Fazıl Bey’in üstlendiği bu piyesin milli danslarını ise Selma ve Azade Selim Sırrı hanımlar oynayacaktı<sup>296</sup>. Rıza Şah’ın Ankara’yı ziyaret tarihi oldukça yaklaştığı için kısa zamanda hazırlanan, milli operamızın ilk örneği ve adımı olan bu piyes ilk olarak 19 Haziran Salı günü saat 16.00’da Rıza Şah şerefine oynatıldı. İran Şah’ı ile Gazi Mustafa Kemal saat tam 16.00’da tamamen dolu halde bulunan temsil salonunun hususi locasına gelmişler ve burada İran ve Türk milli marşlarıyla karşılanmışlardır. Opera aynı zamanda başlangıç saatinden itibaren Ankara ve İstanbul radyoları tarafından da halka yayınlanmıştı<sup>297</sup>.

Temsilde Büyük Millet Meclisi Reisi Kazım ve Başvekil İsmet Paşalar hazeratı ile bütün vekiller, İran Hariciye Veziri ve Büyük Elçisi, Şah’ın refakatlerindeki zevat, Tahran Büyük elçisi, Şah’ın mihmandarı tayin edilen paşalar, sefirler ve sefaretler

---

<sup>294</sup> **Milliyet**, 20 Haziran 1934, No. 3002; **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1934, No. 3635; **Son Posta**, 20 Haziran 1934, No. 1402; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 128-129; Bilginer, **Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk**, s. 131.

<sup>295</sup> Banoğlu, **Nükte ve Fıkralarla Atatürk**, s. 312; **Milliyet**, 19 Haziran 1934, No. 3001.

<sup>296</sup> **Milliyet**, 19 Haziran 1934, No. 3001; **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Haziran 1934, No. 4635; İlknur Tunçdemir, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Opera Sanatında Bir Öncü Kadın Sanatçı ve Ressam: Semiha Berksoy (1910-2004)**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kadın Araştırmaları ve Eğitim Merkezi, II. Uluslararası Kadın Araştırmaları Konferansı Bildirileri (26-28 Nisan 2006), s. 1,7.

<sup>297</sup> **Milliyet**, 19 Haziran 1934, No. 3001; **Son Posta**, 19 Haziran 1934, No. 1401; **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Haziran 1934, No. 4636; İlknur Tunçdemir, **Cumhuriyet Dönemi Müzik Kültürünün Oluşmasında Rol Oynayan Sanatçılarımız ve Türk Müziğine Katkıları**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 16. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri (5-7 Eylül 2007), s. 6.



erkanı ve mülki ve askeri rical ve üst düzey memur erkanlarının tümü hazır bulunmakta idiler<sup>298</sup>.

Konusunu Türk ve İran'ın müşterek mitolojilerinden alan Özsoy Piyesi, ozanın okumaya başladığı bir destanla izleyenleri 4 bin yıl öncesine götürerek, insaniyetin etrafında kara bulutları yırtan Kave-Bozkurt inkilabından sonraki büyük hükümdar Ferdidun'un nasıl bir batında iki erkek oğlu dünyaya geldiğini göstermekle başlamıştır. Ferdidun'un "Tur" ve "İraç" adlarını koyduğu bu ikiz çocuklar tarihin her safha ve devresine hakim olmuş iki büyük neslin cetleridir ki gökten inen melekler onlara ve nesillerine büyük istikballer vaat etmiştir. Bu suretle hiç ölmeyecek olan Tur ve İraç, nesilleri her defa yeni bir ümitle kuvvetlendikçe gençleşecekler ve birbirlerine bağlı kaldıkça insanlık için bir nur kaynağı teşkil edeceklerdir.

Üç defa istihatları, tarihten evvelki medeniyeti kurduktan sonra, nihayet İslam medeniyetini kurmuştur. Fakat bundan sonra fena günler başlamış ve iki kardeşin buluşmalarına mani olmaya çalışan Ahriman galip vaziyete geçmiştir. Buna rağmen Ozan'ın içli ve ilhamlı sözleri ümitle doludur.

Aradan seneler, asırlar geçmiş ve Tur'un vatanında kara günlere nihayet vermek isteyen azimli bir kumandan, vatan kurtarıcısı Mustafa Kemal, Anadolu'ya ayak basmıştır. Bu isim, mucizesini yapmış ve ihtiyar Tur'u gençleştirmiştir. Bu mucize, İstiklal büyük mucizesinin başlangıcıdır.

Şimdi Tur, kendisi gibi ezeli olan kardeşi İraç'ı aramaktadır. O da yükselmiş, o da büyük kurtarıcısını, Rıza Pehlevi'nin yüksek şahsiyetinde bulmuştur. Nihayet iki kardeşin dördüncü defa birleşmesinden ilahların vaadi üzerine nur doğacaktır.

Ala Hazreti Humayun İran Şahı'nın şerefine yazılıp bestelenen Özsoy operası özetle Şii İranlılar'la, Sünni Türkler'in mezhep bakımından farklı oldukları halde kültürel açıdan kardeş olduklarını konu edinmekteydi. Başarıyla sahnelenen ve temsil olunan bu piyesle, yukarıda belirttiğimiz gibi Türk operası da ilk nüvesini vermiş bulunmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz sürede kısa hazırlıkları tamamlanan bu eserin

---

<sup>298</sup> Milliyet, 20 Haziran 1934, No. 3002.

hazırlık aşamasıyla Gazi bizzat ilgilenmiş ve Ankara’da bulunduğu zaman diliminde her gün Halkevi’ne giderek hazırlıkları bizzat tetkik etmiş ve piyesin oluşumunu yerinde gözlemlemiştir. Gazi’nin yeni Türk kimliğinin yaratıldığı ve başkalarına gösterilebileceği inancını göz önünde tutarsak ilk Türk operasının sahneye konuluş öyküsünde de Gazi’nin adeta bir ebeveynmiş gibi yeni Türk kimliğine yaptığı duygusal yatırımı gözlemlemiştir<sup>299</sup>.

Bu anlamlı piyesi sonuna kadar izleyen Rıza Şah ve Gazi İran ve Türk Milli Marşları eşliğinde selamlanarak salondan ayrılmışlardır<sup>300</sup>.

Piyenin ardından Rıza Şah Hariciye Veziriyle birlikte, Hariciye Vekaletine gelmiş; burada Reisicumhur Gazi Paşa ve Başvekil Paşa’ya mülaki olmuşlardır. Hariciye Vekili Doktor Tevfik Rüştü Bey’de Reisicumhur’un nezdinde bulunuyordu.

Görüşme esnasında iki memleketi alakadar eden mesele ve ortaklık projeleri ile dünya siyasetiyle alakalı konularda, dostane bir havada fikir alışverişinde bulunulmuştur. Söz konusu mülakat üç saat kadar devam etmiştir. Görüşmede özellikle iki memleketi de ilgilendiren tüm konularda barışçıl bir tavır takınılacağı konusunda tam bir mutabakat hali sağlanmış ve özellikle her iki ülkeyi de yakından ilgilendiren iktisadi münasebetler konusu ön plana çıkmıştır. Buna göre ilk etapta Türkiye ile İran’ın şimendiferle bağlanmaları gündeme gelmiştir. Sonuç itibariyle görüşme ve mülakatlar sonucunda alınan kararların en kısa zamanda, vakit kaybetmeden yürürlüğe konulması kararlaştırılmıştır.<sup>301</sup>

---

<sup>299</sup> **Milliyet**, 20 Haziran 1934, No. 3002; **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1934, No. 3635; Işıl Çakan, **Konuşunuz Konuşturunuz**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 250-253; Emre Yalçın, **Cumhuriyet Döneminde İlk Lirik Sahne Eseri -Özsoy Operası**, Toplumsal Tarih, Cilt: 4, Sayı: 24 (Aralık 1995), s. 41-48; Ertan Ünal, **Atatürk’ün 1934’deki Önemli Konuştuğu İran Şah’ına Neden Opera?**, Popüler Tarih, Yıl: 2004, Cilt: 46, s. 62-67; Vamık Volkan, **Atatürk Soyadı, Modern Türk Kimliği ve Bu Kimliği Koruma Sorumluluğu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Mayıs-Kasım 2006, s. 218-219.

<sup>300</sup> **Milliyet**, 20 Haziran 1934, No. 3002; **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1934, No. 3635; **Son Posta**, 20 Haziran 1934, No. 1402; **Aydın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 24.

<sup>301</sup> **Milliyet**, 20 Haziran 1934, No. 3002; **Milliyet**, 21 Haziran 1934, No. 3003; **Son Posta**, 18 Haziran 1934, No. 1400; **Son Posta**, 20 Haziran 1934, No. 1402; **Son Posta**, 21 Haziran 1934, No. 1403; **Cumhuriyet** 20 Haziran 1934, No. 3635; **Aydın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934) s. 23-25; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 169-170.

Bu arada, aynı gün, İran Şah'ının Türkiye'yi ziyaretleri münasebeti ile Türk milletinin duyduğu sevincin Büyük Millet Meclisince İran Meclisine bildirilmesi hakkında alınan karar üzerine Büyük Millet Meclisi Reisi Kazım Paşa İran Meclisi Riyasetine şu telgrafi göndermiştir:

*“Türkiye Büyük Millet Meclisi 17 Haziran 1934 tarihli içtimaında İran Şehinşahu Alahazreti Humayun'un Türkiye'yi teşrifleri münasebeti ile Türk Milletinin hissiyatına tercüman olan meserret ve memnuniyetlerini izhar ile kardeş İran meclisine selam ve kalbi muhabbetlerinin iblağını ve asil İran milletine refah ve saadet temenniyatın da bulunduğunu ittifakla tahtıkarara alarak bu karara beni memur etmiştir.*

*Bu şerefli vazifeyi yaparken en derin saygılarımı sunarım efendim.<sup>302</sup>”*

*Büyük Millet Meclis Reisi*

*Alp KAZIM*

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından çekilen bu telgraf, İran Meclisi'nin 20 Haziran 1934 tarihli celsesinde muazzam tezahürat ve alkışlar eşliğinde okunmuş ve iki ülke ilişkileri hakkında alkışlarla kesilen birçok konuşmalar yapılmıştır. Bu çerçevede İran'ın mühim şahsiyetlerinden olan İsfendiyari Han şu beyanatta bulunmuştur:

*“Siyasi hayata atıldığım günden beri İran hükümetinin ve İran milletinin, Türk milletine karşı daima muhabbet gösterdiğini gördüm. Türkiye'nin bir saadeti İran'ı sevindirmiş ve üzerine düşündürmüş, Türkiye'nin her eleme İran'ı müteessir ve mesrur eylemiştir.*

*Biz İranlılar, iki büyük reisin sayesinde iki millet arasında kardeşliğin ve birliğin tahakkuk etmiş olmasından bahtiyarız.*

*Zatı Alahazreti Humayun, nutuklarında işaret buyurdıkları gibi, Türk kardeşliğine büyük ehemmiyet vermektedirler. Büyük bir azimle*

---

<sup>302</sup> **Milliyet**, 20 Haziran 1934, No. 3002; **Son Posta**, 20 Haziran 1934, No. 1402.

sorunları ortadan kaldırmışlar ve son seyahatlerinde kendi arzu ve emellerini tetkik etmişlerdir.

*Bizler Türk milletinin ve Türk hükümetinin Şehinşahımıza karşı Türk topraklarına ilk adım atalındanberi gösterdiği fevkalade samimi hüsnükabulden ve kardeşliğin eserlerinden dolayı bahtiyarız. İran meclisi kendi hükümdarlarına karşı kardeş milletin gösterdiği tezahürattan dolayı bütün İran milletinin hissiyatını aleni bir surette iblağa zaten bir vesile arıyordu. Büyük Millet Meclisinin telgrafı bize bu vesileyi bahşetmiştir.”*

İsfendiyari Han'ı müteakıben İran Gazetesi sahibi olan mebus Rebnüma Han söz almış ve alkışlar arasında şu beyanatta bulunmuştur:

*“Şehinşah Hazretleri'nin seyahatleri esnasında her sınıf Türk halkı tarafından gösterilen her türlü hüsnükabule karşı İran halkı medyunu şükrandır. Türk milleti, İran'ın tarihi ve milli şefkatinin timsali olan Şehinşahımıza samimi tazimatta bulunmuştur. Efkarı umumiyenin bu merkezinden Türk milletine kalpten teşekkür ederiz.”*

Şafakı Sürh gazetesi müdürü mebus Daştı Han alkışlar arasında bilhassa şu cümlelerle hissiyatını ifade etmiştir:

*“Ben 1928'de İstanbul'da Türk gazetecilerine fena siyasetçilerin vakti ile iki millet arasında duvar kurmuş olduklarını söylemişim. Buna rağmen Gazi Hazretleri Türk milletinin istikbali için mücadele ederken İran milleti bunu heyecanla takip ediyordu. Tahran her muzafferiyet üzerine donanıyor ve İran halkı memnuniyetini inhar ediyordu.*

*Fena bir siyaset neticesi olarak iki devlet dokuz asırdan beri, aralarında mühim bir ihtilaf mevcut olmadığı halde, iyi geçinememişlerdir ve bundan yalnız ecnebler istifade etmiştir. İki büyük şef bu siyaseti baştan aşağı değiştirmişlerdir.”*

Diğer mebuslardan sonra Başvekil Furugi Han'da alkışlar arasında söz almış ve aşağıdaki beyanatta bulunmuştur:

*“Mebusların yürekten gelen samimi sözlerine bir şey ilave etme lüzumunu görüyorum. Ancak yeni Türkiye'nin İran milletine karşı olan muhabbetkarane ve biraderane hisleri hakkında bundan çok evvel söylemiş olduklarımın tahakkukunu göstermekle bahtiyarım. Şehinşah Hazretleri'nin seyahati ve iki büyük şefin kiyasetli ve muslihane siyasetleri iki milletin münasebatında derin bir tesir yapacak ve istikbalde mesut neticeler verecektir. Ben buna kaniim.”*

Bu konuşmaların ardında Meclis Reisi celseyi kapatırken şunları söylemiştir:

*“Türkiye hakkındaki minnetkarlıklarını ve muhabbetkar hislerini izhar için birçok mebus söz almıştır. Türk milletinin Şehinşahımıza karşı gösterdiği kabul ve tazimat iki milletin münasebatını ve muhabbetkar hislerini kuvvetlendirmektedir. Türkiye'nin dostluğunu çoktan beri bihakkin takdir ediyorduk. Bunun en iyi misali Şehinşah Hazretleri'nin ilk ziyaretlerini Türkiye'ye yapmasıdır.”*

Bu konuşmaların ardından, aldıkları karar üzerine, İran Meclisi' de Türkiye Büyük Millet Meclisine cevaben bir telgraf göndermiştir. Telgrafın metni şu şekildedir:

Türkiye Büyük Millet Meclisi muhterem Reisi Kazım Paşa Hazretlerine:

*“Zatsalilerinin inayetkar telgraflarını Meclis-i Milli'de kırat ettim. Henüz iki satır okumadan mebusların yükselen alkış sadaları telgrafın bakiyesini kıraate mani oldu.*

*İran mebusları Büyük Şehinşahları hakkındaki nihayetsiz alakaları dolayısı ile kendilerinin hakiki surette sevdikleri rehberlerine karşı hürmet ve terkim gösteren bir millete kendi kalplerinde muhabbet beslerler.*

*Türk Milletinin güzel kabul tarzı, itimat edilmelidir ki, biz de her zaman için en iyi hisler uyandırmıştır. İran Millet Meclisi, kendi azasının samimi ve minnettarane hislerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi nezdinde tercüman olmaya beni memur etmiş olduğundan kudretli Türk Milletinin*

*azamet ve taalizi İran milletini son derece alakadar ettiğini arz ve iblağ eylerim.*

*Eğer şahsi duygularımı bu memnuniyete ilave edecek olursam arz ederim ki; bunda benim için de bir hissi iftihar nezip olmuştur.”*

*İran Meclisi Reisi*

*DADGER*

İran Meclisince gönderilmiş olan bu cevabi telgraf Türkiye Büyük Millet Meclisine ulaştığı vakit tıpkı İran Meclisinde olduğu gibi alkış ve tezahüratlarla karşılanmıştır<sup>303</sup>.

Türkiye ile İran arasındaki dostluk bağları bu ve benzeri faaliyetler vesilesiyle pekiştiriledursun; Rıza Şah'ta seyahatinin Ankara ayağını tamamlamak üzereydi. Aziz Misafir Ankara'da geçirdikleri son günde de ziyaretlerine devam etti. Rıza Şah 20 Haziran sabah saat 08.30'da misafir edildikleri Halkevi'nden çıkarak beraberlerinde Maarif Vekili Hikmet Bey, bütün maiyet erkânı ve mihmandarlarıyla birlikte Çubuk Barajı'nı ziyaret etti. Burada barajın derinliği, genişliği, ne kadar su aldığı ve ne kadar arazi üzerinde faydalı olduğu hakkında Nafia Vekili ve Sular Umumi Müdürü'nden bilgi alan Şah barajın gerilerine kadar ilerleyerek araziyi tetkik etti<sup>304</sup>.

Çubuk Barajı'nı ziyareti sırasında Şah'ın araziyi alışkın olduğu asker gözüyle incelediğini gören Hüsrev Bey kendisine; “*İnşallah Tahran'da saye-i şahanelerinde su sıkıntılarından kurtulur*” demiş, Şah ise cevaben; “*Bizim Tahran bildiğiniz gibi dağlara çok uzaktır. Böyle bir tesisat yeri bulmakta ayrı mesele*” demiştir. Hüsrev Bey

---

<sup>303</sup> **Milliyet**, 22 Haziran 1934, No. 3004; **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1934, No. 3637; **Son Posta**, 22 Haziran 1934, No. 1404.

<sup>304</sup> **Milliyet**, 21 Haziran 1934, No. 3003; **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1934, No. 3636; **Son Posta**, 21 Haziran 1934, No. 1403; **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Haziran 1934, No. 4637; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri**, s. 128-129.

anılarında ilk kez İran'dan dışarı çıkmış olan Şah'ın konuya ilişkin yaptığı yorumları gördüğünü kavrama ve muhakeme yeteneğinin bir yansıması olarak niteler<sup>305</sup>.

Aziz misafir buradan ayrıldıktan sonra Yüksek Ziraat Enstitüsü'nü ziyaret etmiş ve burada Ziraat Vekili Muhlis Bey Rektör Ghaymrat, Profesör Falke ve diğer Enstitü erkanı –talim heyeti- tarafından karşılanmış ve bilhassa öğrenciler tarafından selamlanarak hararetli bir biçimde alkışlanmıştı. Enstitüde öncelikle kütüphaneyi, divan salonunu, enstitünün bürolarını, jimnastik salonunu tetkik eden Şah, enstitünün diğer tüm şubelerini de gezmiş ve her şubede detaylı izahat almıştır. Bu sırada bilhassa Türkiye'de yetişen nebatat koleksiyonlarını ve Ankara civarında yaşayan hayvanların tasnif edilmiş numunelerini incelemişlerdir. Ziraat Fakültesinin nebatat yetiştirme enstitüsünde Rıza Şah'a Türkiye'de yetişen tütünler hakkında projeksiyon cihazı ile izahat verilmiştir. Bilhassa burada yapılan inceleme neticesinde elde edilen nikotin ve elde edilen tütünler hakkında kendilerine detaylı izahat verilmiştir. Aziz misafir laboratuvarları da gezmiş ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yetişen hububatların numunelerini görmüşlerdir. Anatomi Enstitüsünde talebelerin muhtelif hayvanlar üzerinde yaptıkları deney ve analizleri de incelemişlerdir. Bu esnada öğrenciler hayvan hastalıkları ve mikropları hakkında izahat vermiş ve Şah'ta bizzat mikroskopla incelemelerde bulunmuşlardır. Camcılık Enstitüsünde ise gayet kaliteli malzemeler kullanılarak elde edilen ürünlerin nasıl yapıldığı Şah'a uygulamalı olarak gösterilmiştir. Son olarak enstitüdeki müzeleri gezen Şah buralarda da bazı incelemelerde bulunmuş ve yapılan açıklamaları dikkatli bir şekilde dinlemişti. Burada bir saatten fazla kalan Rıza Şah enstitülerin genel görünüşü hakkında “modern” kelimesini kullanmış ve ayrılırken:

*“Hakikaten buraları görmeden gitseydim gördüklerim noksan kalacaktı.” demiştir<sup>306</sup>.*

Aziz misafir kendilerine tahsisi edilmiş olan otomobillerine binerlerken enstitülerin veterinerlik fakültesi mektebi öğrencilerinden Nimet Hanım tarafından kendilerine İran ve Türk bayrakları renginde kurdellalarla süslenmiş mükellef bir buket

---

<sup>305</sup> Gerede, **Siyasi Hatıralarım- I, İran (Ağustos-1930-Haziran 1934)**, s. 224-225.

<sup>306</sup> **Ayn Tarihi**, , Sayı: 7, (Haziran 1934), s. 25-26; **Milliyet**, 20 Haziran 1934, No. 3002; **Milliyet**, 21 Haziran 1934, No. 3003; **Son Posta**, 21 Haziran 1934, No. 1403; **Hakimiyet-i Milliye** 21 Haziran 1934, No. 4637; **Ayn Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 25-26.

takdim edilmiştir. Rıza Şah gezdiği enstitülerden çok iyi bir intiba ile ayrılmış ve rektör ile diğer tüm kurum erkanını takdir ve tebrik etmiştir. Şah teşriflerinde olduğu gibi ayrılırken de öğrenciler tarafından selamlanmış ve hararetle alkışlanmışır<sup>307</sup>.

Rıza Şah ve maiyeti buradan ayrıldıktan sonra Gazi Terbiye Enstitüsü'nü ziyaret etmişler; Ankara'da bulunan izciler ve enstitü öğrencileri tarafından hararetle alkışlanmışlardır. Aziz misafir burada enstitü müdürü Halit Ziya Bey tarafından kısa bir nutukla selamlanmışlardır. Şah burada bulunan bütün şubeleri incelemiş özellikle enstitü laboratuvarlarını ve tarih dershanesini gezerek orada bulunan İran haritası üzerinde İran'ın yeni demiryolları hakkında bilgi vermiştir. Rıza Şah, onuruna düzenlenen iş ve resim sergisini gezdikten sonra enstitünün spor sahasına gelerek beden terbiyesi talebesinin muallimleri Nizamettin Bey idaresinde yaptıkları jimnastik sporlarını seyretti. Şah, öğrencileri takdir ederek onlarla birlikte fotoğraf çekildi. Aziz misafir ve avdetleri, geldiklerinde olduğu gibi, aynı surette izciler ve enstitü talebeleri tarafından giderken de selamlanmışlardır<sup>308</sup>.

Rıza Şah Gazi Terbiye Enstitüsü'nden sonra Numune Hastanesi'ni gezdi. Hastanenin her tarafını, laboratuvarlarını bütün fenni tesisatını, radyoterapi, elektroterapi kısımlarıyla ameliyathaneleri gezmiş ve çok takdir etmişlerdir. Şah, hastalara karşı büyük bir şefkat göstererek hastalıkları hakkında bilgi almayı da ihmal etmemiştir. Hastane genelindeki tetkiklerden sonra, Aziz misafir hastanenin büyük sularyumuna çıkarak bir süre şehri seyretti ve tamamen modern olan bu müessese hakkında takdirlerini belirttikten sonra mahiyetindeki erkanla birlikte buradan ayrıldı<sup>309</sup>.

Yapılan bu ziyaretlerin ardından Rıza Şah ikametine tahsis edilen Halkevi'ne geri dönmüştür. Öğle yemeğini tercihi üzerine yalnız yiyen Şah, yemekten sonrada bir müddet istirahat etmiştir<sup>310</sup>.

---

<sup>307</sup> **Milliyet**, 21 Haziran 1934, No. 3003; **Son Posta**, 21 Haziran 1934, No. 1403; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 25-27.

<sup>308</sup> **Milliyet**, 21 Haziran 1934, No. 3003; **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1934, No. 3636; **Son Posta**, 21 Haziran 1934, No. 1403; **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Haziran 1934, No. 4637.

<sup>309</sup> **Milliyet**, 21 Haziran 1934, No. 3003; **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1934, No. 3636; **Son Posta**, 21 Haziran 1934, No. 1403.

<sup>310</sup> **Milliyet**, 21 Haziran 1934, No. 3003; **Son Posta**, 21 Haziran 1934, No. 1403.



Kıymetli misafir öğleden sonra yine refakatlerinde maiyetleri ve mihmandarlarıyla birlikte Hıfzısıhha Enstitüsü'nü ve sonrasında da Himaye-i Eftal Cemiyeti'nin (Çocuk Esirgeme Kurumu) genel merkezini ziyaret etti. Hıfzısıhha Enstitüsü'nde her şube hakkında ayrı ayrı izahat alan ve çeşitli hastalıklar hakkında yapılan aşular hakkında bilgi alan Rıza Şah, buralardan ayrılırken Türkiye'nin bu konulardaki başarılarından duyduğu hoşnutluğa da değinerek, cemiyetlerin mesaisinden ve teşkilatından dolayı oldukça memnun kaldığını söyledi. Ardından Himaye-i Eftal Cemiyeti'ne gelen aziz misafir burada cemiyet müdürü Dr. Fuat Bey ve umumi merkez müdürleri tarafından karşılandı. Karşılamanın ardından Rıza Şah merasim dairesine alınarak burada kendilerine cemiyetin mesaisi ve teşkilatı hakkında izahat verildi. Şah ve maiyetindekiler umumi merkez dairelerini, konferans salonunu, poliklinikleri, diş muayenehanesini görmüşler ve bu dairelerin çalışma şekillerine alaka göstererek izahat istemişlerdir. Şah ve maiyetindekiler ayrıca çocuk bahçesini ve gündüz bakımevini de gezmişler ve çocuk kabul şartları hakkında bilgi almışlardır. Rıza Şah cemiyet merkezinden ayrılırken cemiyetin mesaisinden ve teşkilatından memnun kaldıklarını söylemiştir. Cemiyet müdürü bu kıymetli ziyaret ve alakadan dolayı Şah'a teşekkürlerini arz etmiştir.

Ayrıca Reis Fuat Bey tarafından aziz misafire takdim edilmek üzere Hariciye Vezirine cemiyetin bütün eserlerinden oluşan bir koleksiyon hediye edilmiştir. Rıza Şah, cemiyetten ayrıldıktan sonra şehrin muhtelif caddelerinden geçerek buradaki fabrikaları da ziyaret etti ve fabrikaların bazı atölyelerini gezerek tatbikatta bulundu. Şah'ın ziyaret ettiği fabrikalara hem teşriflerinde ve hem de ayrılırken fabrika umum müdürleri ve fabrikalar erkanı tarafından karşılanmış ve de uğurlanmışlardır.

Yukarıda belirttiğimiz kurumları müteakiben Erkân-ı Harbiye'yi ve Milli Müdafaa Vekâleti'ni de ziyaret eden Şah buralarda askeri merasimle karşılandı. Ayrıca ziyaret programı dahilinde olmamasına rağmen Rıza Şah seyahatinin Ankara ayağının bu son gününde Türkiye Hilaliahmer Cemiyeti'ne yüz bin liralık bağışta bulundu<sup>311</sup>.

---

<sup>311</sup> **Milliyet**, 21 Haziran 1934, No. 3003; **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1934, No. 3636; **Son Posta**, 21 Haziran 1934, No. 1403; **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Haziran 1934, No. 4637; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 27-29.

Son olarak da Rıza Şah ve maiyetindeki erkan Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı'nı ziyaret ederek Ankara programını tamamlamıştı<sup>312</sup>.

Aynı günün akşamında (20 Haziran) –detaylarına bir sonraki başlıkta değineceğimiz üzere- Şah ile Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal İstanbul'a gitmeden evvel bazı şehirlere de uğramak üzere; maiyetlerinde Başvekil İsmet Paşa, İran Hariciye Nazırı Bakir Han Kazımi ve Hariciye Vekili Doktor Tefik Rüştü Bey ve Rıza Şah'ın maiyetlerindeki diğer kişiler ile mihmandarları paşalar ve Reisicumhur'un maiyetleriyle birlikte saat 22.00 sularında İzmir'e müteveccihen Eskişehir'e doğru kendilerine tahsis edilen hususi tren ile yola çıkmışlardır.

Büyük Millet Meclisi Reisi Kazım ve Büyük Erkanharbiye Reisi Fevzi Paşalar Hazeratı ile İcra Vekilleri Azası, mülki ve askeri erkan ve protokole dahil bütün yüksek zevat tarafından teşyi edilen Rıza Şah istasyon girişinde bir süvari kıt'ası, izciler ve mektepliler tarafından karşılanmış ve istasyon dahilinde de piyade kıtaatı tarafından kendileri için resmi merasim düzenlenmiştir.

Trenin hareketi esnasında bando İran ve Türk milli marşlarını çalmış, bataryalar tarafından 21 pare top atılması sureti ile de resmi selamlama merasimi gerçekleştirilmiştir.

Bu esnada ziyaretin tüm duraklarında yapılan törenlerde görüldüğü üzere; istasyon ve civarı Ankara'dan ayrılan büyük misafir ve Ulu Gazi'yi selamlamak için şehirden ve civardaki yerleşim birimlerinden akın eden halkla dolu idi<sup>313</sup>.

Böyle bir atmosferde Gazi Mustafa Kemal ile birlikte seyahatin bir sonraki durağı olan Eskişehir'e varmak üzere yola çıkan İran Şah'ı Rıza Pehlevi Ankara'dan ayrılmaları esnasında trende kendilerini il sınırına kadar teşyi eden Vali ve Belediye Reisi Nevzat Beyi huzurlarına kabul buyurarak şu beyanatta bulunmuşlardır:

---

<sup>312</sup> Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 129.

<sup>313</sup> **Milliyet**, 21 Haziran 1934, No. 3003; **Son Posta**, 20 Haziran 1934, No. 1402; **Son Posta**, 21 Haziran 1934, No. 1403; Bilginer, **Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk**, s. 131; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 170.

*“Ankara halkının gösterdiği yürekte kabul ve derin samimiyetten çok memnun ve mütehassis oldum. Burada geçirdiğim günlerin hatırasını asla feramüş etmeyeceğim. Bu duygularımı bizzat Ankara halkına ifade etmekle haz duyacaktım. Artık meşguliyetim bu arzuma zaman ve imkan bırakmadı. Sizden Vali ve Belediye Reisi olarak benim tarafımdan bu muhabbet ve teşekkür duygularını münasip gördüğünüz tarz ve vasıtalarla muhterem halka iblağ etmenizi rica ederim.”<sup>314</sup>”*

Şah’a Ankara’yı ziyaretleri hatırası olmak üzere şehir namına yaptırılmış ve bir tarafında zatişahanelerinin ve diğer tarafında da Gazi’nin kabartma resimleri bulunan altından imal edilmiş büyük madalyayı Vali ve Belediye Reisi Nevzat Bey, aziz misafire takdim etmiştir. Şah gayet zarif bir şekilde madalyayı kabul etmiş ve çok beğendiğini ifade etmiştir. İran Şahı’nın Türkiye’yi ziyaretleri hatırası olarak basılan bu madalyalardan, ilerleyen günlerde Ankara Belediyesi’ de Darphane Müdürlüğü’ne hatıra olarak saklamak üzere dört tane daha ısmarlamıştır<sup>315</sup>.

## **2.5. Rıza Şah’ın Mustafa Kemal Paşa ile Birlikte Bazı Şehirleri Ziyareti**

Rıza Şah ve Mustafa Kemal Paşa -bir önceki başlıkta belirttiğimiz üzere- 20 Haziran 1934 tarihinde İstanbul’a gitmeden evvel yurt içinde bir gezinti yapmak amacıyla Ankara’dan ayrıldılar. Saat 22.00’de özel bir trenle hareket eden iki büyük şefle birlikte bu geziye Başvekil İsmet Paşa, İran Hariciye Nazırı Bekir Han Kazimi, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, Rıza Şah’ın maiyeti ve mihmandarları ve Mustafa Kemal Paşa’nın maiyeti de katıldı<sup>316</sup>.

İki büyük şefin ve onlara eşlik etmekte olan zevatın Ankara’dan hareketle İstanbul’a gitmeden evvel ilk durakları Eskişehir olmuştu. 21 Haziran 1934 sabahı

---

<sup>314</sup> **Ayn Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 28; **Milliyet**, 22 Haziran 1934, No. 3004; **Son Posta**, 22 Haziran 1934, No. 1404; **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1934, No. 3637.

<sup>315</sup> **Ayn Tarihi**, , Sayı:7 (Haziran 1934), s. 28; **Milliyet**, 22 Haziran 1934, No. 3004; **Milliyet**, 24 Haziran 1934, No. 3006; **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1934, No. 3637; **Son Posta**, 24 Haziran 1934, No. 1406; Okur, **Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler**, s. 83-84; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 170.

<sup>316</sup> **Milliyet**, 22 Haziran 1934, No. 3004; **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1934, No. 3636; **Son Posta**, 20 Haziran 1934, No. 1402; **Son Posta**, 21 Haziran 1934, No. 1403; **Ayn Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 28; Bilginer, **Türk Basımında Mustafa Kemal Atatürk**, s. 131; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 170; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 129-130.

hususî trenleriyle saat 08.30'da Eskişehir'e gelen Gazi Mustafa Kemal ve Rıza Şah burada halkın samimî ve coşkun tezahüratlarıyla karşılandılar. Şehir baştan başa iki kardeş milletin milli renkleri ve bayraklarıyla donatılmıştı. Şehrin muhtelif yerlerinde "hoş geldiniz" yazılı taklar kurulmuş istasyon içinde bando ve askeri kıta yer almıştı. Rıza Şah ve Gazi trenden indikten sonra kendilerini selamlayan mülki ve askeri erkâna iltifatta bulunarak resmi selamı ifa eden askeri kıtayı teftiş ettiler. Teftişin tamamlanmasının ardından tören alanında hazır bulunan bando İran ve Türk milli marşlarını çalarak liderleri selamladı. Rıza Şah'ında askeri kıtayı selamlamasından sonra garda bulunan vali, belediye, temyiz, fırka ve cemiyetler reislerinin ve azalarının tek tek ellerini sıkış ve duydukları memnuniyeti sözleriyle dile getirmişlerdir.

İki büyük şef istasyon dışına çıktıkları zaman burada kendilerini selamlamak için toplanmış olan ikinci bir askeri kıta ile izciler, sporcular ve halkın tezahüratı çok heyecanlı olmuş ve halkın "yaşa, var ol!" bağrıışları arasında otomobillerine binerek hava kuvvetleri karargahına gitmişlerdi. Aziz misafir, Gazi Mustafa Kemal ve yanlarındaki zevatı tayyare meydanına ulaştırmak için yaklaşık yirmi kadar hususî araç tahsis edilmişti. Böylesi coşkulu bir ortamda tayyare meydanına varan Rıza Şah ile Mustafa Kemal Paşa burada kendilerini selamlayan askeri kıtayı teftiş ettikten sonra orada bulunan elli adet avcı uçağının manevralarını ve müdafaa talimlerini izlemişlerdi. Talimler esnasında aziz misafire kumandan Celal Bey gerekli olan izahatları vermiş ve bu esnada Kayseri'de inşa edilip Şah'a hediye edilen uçakta kendisine gösterilmiştir. Yapımına aylar öncesinden başlanan bu hediye Şah'a gösterilmesinin ardından, seyahati müteakip tayyare yüzbaşısı Enver Bey ve Kayseri uçak fabrikasında çalışmakta olan makinist Nihat Efendi tarafından Tahran'a kadar götürülmüştür<sup>317</sup>.

Bunu takiben avcı uçaklarının katıldığı bir alay uçuşu yapıldı. Bu uçuşu Rıza Şah'a hediye edilecek uçağın yaptığı uçuş ve onun akrobik hareketleri izledi. İki büyük şef karargahın muhtelif şubelerini ve yeni yapılan kısımlarını gezdikten sonra Tayyare mektebini gezdiler. Bütün bu teftişlerden sonra Şah ve Gazi pilotları tebrik ve takdir ettiler.

---

<sup>317</sup> Rıza Şah'a hediye edilen uçağı Tahran'a götürmek üzere görevlendirilen Yüzbaşı Enver Bey ve Kayseri uçak fabrikası çalışanlarından makinist Nihat Efendiye siyasi pasaport verilmesiyle ilgili resmi kararname metni için bkz: Ek-6; ayrıca Yüzbaşı Enver Bey ve makinist Nihat efendiye yevmiye verilmesiyle ilgili resmi kararname metni için bkz: Ek-7.

Aziz misafirin şerefine tayyare meydanı da İran ve Türk bayrakları ile donatılmıştı. Şah, Gazi ve yanlarındaki zevat Eskişehir’de buldukları zaman diliminde öncelikle tayyare meydanını gezmişler ve burada dört saat kaldıktan sonra burayı müteakiben şeker fabrikasını gezmişlerdir. Buradan da caddeleri dolduran binlerce halkın coşkun tezahüratları arasında istasyona geri dönmüşlerdir. Bu esnada Belediye Reisi Şah’a Eskişehir’in lüle taşından imal edilmiş hediyeler takdim etmiş ve Şah’ta hediyelerden dolayı çok memnun kaldığını ifade etmişti. Hediyelerin takdim edilmesinin ardından yaklaşık yarım saat kadar daha Eskişehir’de kalan bu iki büyük lider ve yanlarındaki zevat saat 12.33’te hareket eden hususi trenle Afyon’a doğru yola çıkmışlardır. Trenin hareket etmesinin ardından birkaç uçak Aziz misafirleri son kez selamlamıştır. Mustafa Kemal Paşa ve aziz misafirin Eskişehir’i teşriflerinden dolayı şehrin bütün dükkanları da, iki büyük liderin gelişi şerefine öğleye kadar tatil yapmışlardı<sup>318</sup>.

İki büyük devlet başkanının seyahat ettikleri tren saat 15.00’de Kütahya’nın Alanyurt İstasyonu’na varmıştı. Büyük misafirle Büyük Reis’in Alanyurt’dan geçeceğini bir gün öncesinden haber almış olan Kütahya halkı mesafenin uzaklığına rağmen bir sevinç çağlayanı halinde Alanyurt’a gelmişti. İstasyona yapılan takım üzerine İran ve Türk bayrakları asılmıştı. Ordu Müfettişi İzzettin ve Kolordu Kumandanı Mustafa Paşalarla, Afyon Valisi Ahmet Durmuş Evrendilek Bey Büyük Şefleri Alanyurt’ta karşılayarak trene dahil olmuşlardı. Tren Alanyurt’ta on dakika kaldıktan sonra yine halkın coşkun tezahüratları arasında Afyon’a doğru yoluna devam etmişti<sup>319</sup>.

Büyük Şeflerin Afyon’da karşılanması da oldukça coşkulu olmuştu. Saat tam 17.00’de Afyon’a gelen iki lider trenden iner inmez istasyonda ve istasyon civarında toplanmış olan ve sayıları binlerle ifade edilebilecek halkın “yaşa!” sesleriyle karşılandılar. Coşkulu halkın haricinde öğrenci sporcular, hükümet erkani ve askeri ümeranın da yer aldığı karşılama merasiminde 21 atım topta atıldı. Şehir baştan başa

---

<sup>318</sup> **Milliyet**, 22 Haziran 1934, No. 3004; **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1934, No. 3637; **Son Posta**, 19 Haziran 1934, No. 1401; **Son Posta**, 22 Haziran 1934, No. 1404; **Milliyet**, 1 Temmuz 1934, No. 3013; **Ayn Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 28-31; Okur, **Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler**, s. 83; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 128-129.

<sup>319</sup> **Milliyet**, 22 Haziran 1934, No. 3004; **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1934, No. 3637; **Son Posta**, 22 Haziran 1934, No. 1404; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 129-130.

Türk ve İran bayrakları ile süslenmiş, Gazi ve muhterem misafirin geçecekleri yollar halılarla bezenmişti. Rıza Şah ihtiram noktasının önünden geçtikten sonra onu karşılamaya gelen zevatın ellerini sıktı. İstasyon kapısından çıkılırken, kız öğrenciler tarafından Rıza Şah'a ve Mustafa Kemal Paşa'ya kardeş milletin milli renkleriyle süslenmiş birer buket takdim edildi. İki Büyük Şef müteakiben halkın alkışları arasında Kolordu Karargahı'na gittiler ve Karargah'ın bahçesinde bir müddet istirahat ettiler. İstirahatları esnasında bahçede mevcut bulunan Afyon'un meşhur vişnelerinden koparılarak kendilerine ikram edildi. İkramın ardından Gazi Mustafa Kemal ve muhterem misafire harita üzerinde Afyon muharebesi hakkında izahat verilmiştir. Bu arada Ali Sait Paşa'nın refakatinde Ferik Amanullah Han şehrin önemli noktalarını gezmişlerdir. Afyon'da hazırlanan programın sona ermesinin ardından iki büyük lider ile yanlarındaki zevat trene geri dönmüşler ve aynı günün akşamı saat 18.30'da yine muazzam ve heyecanlı tezahüratlar arasında Afyon'dan hareket ederek İzmir'e doğru yollarına devam etmişlerdir<sup>320</sup>.

Yolculukları geceye tesadüf etmesine rağmen yolları üzerindeki bütün istasyonlarda ellerinde fenerler ve meşalelerle toplanan halk Rıza Şah'la Büyük Gazisi'ne karşı olan derin sevgi ve saygısını göstermişti. Halkın bu tezahüratı bilhassa sabahın ilk saatlerinde geçilen Akhisar'dan itibaren Manisa'ya kadar bütün yol boyunca çok güzel bir manzara halini almıştı. Gazi ile aziz misafirleri ve yanlarındaki zevat saat 10.10'da Manisa'ya varmışlardı. İki devlet reisinin Manisa'ya teşrifleri 21 pare top atımı ile selamlanmış ve hem mülki hem de askeri erkan ile öğrenciler tarafından karşılanmışlardı. İstasyonda bir ihtiram kıtası resmi selamını ifa etmiş bu esnada bando Türk ve İran milli marşlarını çalmıştı. Burada iki büyük şefe birer güzel buket takdim edilmiş ve buketleri takdim eden küçük kız öğrenciler Gazi ve Aziz misafirinden iltifat görmüşlerdi. İki büyük lider böyle bir atmosferde, istasyonun iç ve dışını dolduran mekteplilerin izcilerin ve halkın sürekli alkışları arasında Vali Kazım Dirik Paşa ile birlikte kendilerine tahsis edilen özel otomobile binerek Manisa Hastanesi'ni ziyaret

---

<sup>320</sup> **Milliyet**, 22 Haziran 1934, No. 3004; **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1934, No. 3637; **Son Posta**, 22 Haziran 1934, No. 1404; Giray, **Atatürk'ün Nöbet Defteri**, s. 293; **Aynı Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 30-32; Bilginer, **Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk**, s. 131.

etmişlerdi<sup>321</sup>. Otomobil hareket etmeden evvel Rıza Şah, İsmet Paşa'ya ve Tevfik Rüştü Bey'e iltifatta bulunmuşlardı.

Manisa'daki ziyaretlerinin ardından yollarına devam eden büyük şefler Manisa ile İzmir arasında olan yolculuklarını otomobille yapmışlardı. Yine Manisa'dan İzmir'e kadar bu yol boyunca da ellerinde davul zurnalarla köylerden gelen halk büyük şefleri selamlamıştı. İzmir'e yaklaşıldığında gittikçe artan bu tezahürat Bornova'dan itibaren daha heyecanlı bir şekil almıştı.

Rıza Şah ve Gazi Bornova'ya geldiklerinde; Bornova Ziraat Enstitüsü'nde kısa bir müddet istirahat etmişler ve mektebi gezmişlerdi. Bornova'nın girişinde farsça "*hoş geldiniz*" yazılı güzel bir tak bu iki aziz misafire İzmir'in ilk hürmet ve muhabbetlerini arz etmişti. Büyük şeflere burada güzel bir buket takdim edilmiş, meyve ve çay ikram olunmuştu. Okulun kapısından itibaren başta milli elbiseler giyinmiş olan küçük Türk kızlarının bulunduğu öğrenci grupları, geçişleri esnasında iki büyük liderin yoluna çiçekler serpmişlerdi<sup>322</sup>.

Rıza Şah'ı karşılamak üzere şehirde aylar öncesinden yapılmaya başlanan karşılama ve ağırlama hazırlıkları böylelikle uygulanmaya başlamıştı. Söz konusu programı hazırlamak için Belediye Reis Muavini Hamit Bey'in başkanlığında özel bir komisyon oluşturulmuş ve Gazi ile Şah'ın şehre ayak basacakları güne kadar defalarca toplanmak suretiyle programı kusursuz ve eksiksiz bir biçimde hazırlamışlardı. Şehir baştan başa iki ülkenin bayraklarıyla donatılmış, şehrin muhtelif yerlerine taklar inşa edilmişti. Belediye ve akarratika muhipleri Şah'a hediye edilmek üzere bir de albüm hazırlamışlardı<sup>323</sup>.

Rıza Şah ve Gazi (23 Haziran) saat 13.00'de Manisa'dan sonraki yol için kendilerine tahsis edilmiş olan özel otomobilleriyle İzmir'e varmışlardı. Bu esnada hazırlanan karşılama programına göre İzmir şehrinin kapısı sayılan şehitler abidesinin ilerisinde güzel bir tak kurulmuştu. Taktan abideye kadar olan sahada askeri kıtalar,

---

<sup>321</sup> **Milliyet**, 23 Haziran 1934, No. 3005; **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1934, No. 3638; Bilginer, **Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk**, s. 131.

<sup>322</sup> **Milliyet**, 23 Haziran 1934, No. 3005; **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1934, No. 3638; **Son Posta**, 23 Haziran 1934, No. 1405.

<sup>323</sup> **Milliyet**, 21 Haziran 1934, No. 3003.

bahriye ve jandarma müfrezeleri selam vaziyetinde bulunmaktaydılar. Şehir bandosu da askeri kıtaların ilerisinde bulunuyordu. Karşı tarafta ise Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ocak teşkilatı mensupları, bütün esnaf, işçi birlikleri ve neredeyse omuz omuza duracak şekilde binlerce halk toplanmıştı. Bu koskoca sahada yüzlerce bayrak dalgalanıyordu. Takın önünde teşrifata dahil bulunan zevat, başta erkan ve ümerayı askeriye olmak üzere, belediye reisi, belediye erkanı, fırka vilayet erkanı, vilayet ve adliye erkanı, baro, etibba odası, Hilal-i Ahmer, Tayyare cemiyetleri mümessilleri, milli bankalar müdürleri ve matbuat erkanı yer almaktaydı. Şehirde bulunan İran tebaası da bir kafile halinde mevki almışlardı. Elllerinde İran bayrakları ve bazılarında da “Kemendii İran” cümlesini taşıyan büyük bir levha vardı. Alsancak'ta da kordonun iki tarafında, kız ve erkek izcileri, kız erkek lisesi, muallim mektebi talebeleri ile ilk mektep talebeleri saf teşkil etmişlerdi. Şehir heyecan halindeydi. Halk yatağından taşan coşkun bir nehir gibi Kordon'dan Alsancak'a Halkapınar'a ve hatta Bornova'ya kadar uzanan yolları doldurmuştu. Bazen çok kızgın bir hal alan güneşe ve ara sıra da çiseleyen yağmura kimse aldırıyor ve herkes Gazi ile aziz misafirini bekliyordu. Komşu kasabalardan, köylerden binlerce kişi bu mesut ziyareti kutlamak, içlerini sevinçle dolduran dostluğun iki kuvvetli sembolünü gözleriyle görmek için adeta İzmir'e akın etmişlerdi. Öyle ki şehirde bulunan oteller, hanlar, misafirhanelerin hepsi dolmuştu. Her taraf Türk-İran bayrakları ve çiçeklerle donanmıştı<sup>324</sup>.

İşte böyle bir atmosferde yukarıda belirttiğimiz gibi saat tam 13.00'de İki büyük reis ve yanlarındaki zevat İzmir'i teşrif etmişlerdi. Rıza Şah ile Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa'yı taşıyan otomobilin şehrin girişinde görülmesiyle birlikte karşılama ve istikbal programına başlandı. İlk olarak asker resmi selamını yaptı. Bu esnada şehir bandosu İran marşını çalmaya başladı. Bandonun marşı çalmaya başlamasıyla birlikte aziz misafir ile Gazi ve yanlarındaki zevatı taşıyan otomobiller durdu. Birinci otomobilde üniformalarıyla birlikte Rıza Şah sağda, açık renk seyahat elbiseleri ile Mustafa Kemal Paşa ise solda oturmuşlardı. Mustafa Kemal Paşa askeri

---

<sup>324</sup> **Milliyet**, 21 Haziran 1934, No. 3003; **Milliyet**, 22 Haziran 1934, No. 3004; **Milliyet**, 23 Haziran 1934, No. 3005; **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1934, No. 3638; **Son Posta**, 19 Haziran 1934, No. 1401; **Son Posta**, 23 Haziran 1934, No. 1405; **Aynı Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 32-33; Bilginer, **Türk Basımında Mustafa Kemal Atatürk**, s. 131; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 170; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 129-131.



erkanı Rıza Şah'a takdim etti. Ardından Belediye Reisi Doktor Behçet Salih Bey takım yanında Gazi tarafından Şah'a takdim edildi.

Şehre giriş esnasında yapılan bu ilk merasimde Doktor Behçet Salih Bey, aziz misafire takdim edilmelerinin ardından kısa bir nutuk söyleyerek “*hoş geldiniz*” demiş ve misafirlerine şehrin hürmet ve iyi niyetlerini arz ederek orada bulunan erkanı takdim etmişti. Takdim merasiminin sona ermesinin ardından bütün mülki ve askeri erkân ile piyade, bahriye ve jandarma kıtaları öğrencileri ve halk “*hoşamadi*” ve “*nimudi çeşmima ruşen*” yazılı takım altından itibaren kendilerini selamlamış ve mektepliler yollarına çiçekler serpmişlerdi. Bu esnada Gazi ve aziz misafirini selamlamak üzere toplar atılmaya başlamıştı. Bir yanda toplar atılmaktayken diğer yanda “*yaşa, varol*” bağrışları, fabrikalarda ve limanda bulunan vapurların selam düdükları bütün şehrin üzerinde dalga dalga yayılıyordu.

Dinlenmelerine ve ikametlerine tahsis edilmiş olan Gazi Konağı'nın bulunduğu kordon boyunca yer almış olan halk büyük şeflerini ve aziz misafirlerini çılgınca alkışlıyordu. Rıza Şah konağa girdiği zaman derhal İran bayrağı konağın balkonuna çekildi. Halkın bu tezahüratı o kadar candandı ki, Rıza Şah bu samimiyetten oldukça memnun kalmış ve ikametlerine tahsis edilen Gazi Konağı'nın balkonuna çıkarak halka iltifatlarda bulunmuştu<sup>325</sup>.

Gazi Mustafa Kemal, Başvekil Paşa, Hariciye Vekili ve diğer zevat otomobillerle yollarına devam ederek vali konağına geldiler. Bu esnada İran Hariciye Veziri Kazımi ve İran Sefiri İzmir Palas'ta diğer misafirlerde Gülcemal Vapurunda misafir edilmekteydiler<sup>326</sup>.

Rıza Şah konakta bir müddet istirahat ettikten sonra öğle yemeğini yalnız yedi. Gazi ile Başvekil, Hariciye Vekili ve diğer zevat ise yemeklerini Vali Konağı'nda yediler.

---

<sup>325</sup> **Milliyet**, 22 Haziran 1934, No. 3004; **Milliyet**, 21 Haziran 1934, No. 3003; **Milliyet**, 23 Haziran 1934, No. 3005; **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1934, No. 3638; **Son Posta**, 19 Haziran 1934, No. 1401; **Son Posta**, 23 Haziran 1934, No. 1405; **Ayn Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 32-33; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 129-131.

<sup>326</sup> **Milliyet**, 23 Haziran 1934, No. 3005; **Son Posta**, 23 Haziran 1934, No. 1405; **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1934, No. 3637; **Ayn Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 30-31.

İran Hariciye Veziri ve Mihmandar Ali Sait Paşa ve Şah'ın maiyetleri için ise şehir gazinosunda bir sofraya hazırlanmıştı. Şehirdeki İran tebaası da kafil halinde istikbal merasiminden dönüşte Gazi Konağı'nın önünde durmuşlardı. Bu sırada halkında tezahüratları durmaksızın devam ediyordu<sup>327</sup>.

Kendilerine ikametleri için tahsis edilmiş yerlerde saat 15.00'e kadar istirahat eden iki devlet reisi; Başvekil İsmet Paşa, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey ve İran Hariciye Veziri'yle birlikte hava kuvvetleri karargahına giderek burada yapılan uçuşları seyrettiler. Büyük Şefler buradan ayrıldıktan sonra Öğretmen Okulu'nu, Halkevini ve Milli Kütüphane'yi de ziyaret etmişlerdi<sup>328</sup>.

Bu arada belirtmek gerekir ki; iki devletin büyük reislerinin İzmir'i ziyaretleri münasebetleri ile o gün çıkan yerel gazetelerde bu ziyarete ilişkin iki lideri öven ifadeler yer almış ve her iki devletin ilişkilerinin bundan sonra alacağı seyirle alakalı olarak güzel tespitlerde bulunulmuştu. Bunlardan bazıları şunlardır;

Yeniasır gazetesi "*Hoşgeldiniz Büyük ve Aziz Şefler*" başlıklı başmakalesinde sevinç içinde olan İzmir'in büyük Gazisi ile birlikte gelen İran milletinin büyük kurtarıcısını da kolları arasında görmekten duyduğu mutluluğu kaydettikten sonra demiştir ki:

*"Tarihi bir yoldan Ankara'yı şereflendiren Türkiye'nin kalbini dinleyen Şehinşah Hazretleri kurtuluş harbimizin zafer yollarından İzmir'e geliyorlar. Türkün zafer ve inkilap tarihini yaratan şanlı Başkumandanımız, milli kahramanımız, eşsiz şefimizle birlikte geliyorlar. İki kardeş milletin kucaklaşan tarihi yan yana yürüyor. Yıllar vardır ki, birbirine hasretli kalplerinin sıcak heyecanını söndürmek isteyen, el ele, baş başa yürümeleri mukadder olsa iki siyasi varlık arasına girerek sevgilerinden müşterek heyecanlar yaratmalarına mani olan bütün şuursuz siyasetlerin çöken enkazı üzerine sulh ve insanlık için nimet olan yeni bir devrin tarihi yürüyor. Hangi hadise bundan daha sevinçli olabilir? Şark hudutlarından*

<sup>327</sup> **Milliyet**, 23 Haziran 1934, No. 3005.

<sup>328</sup> **Milliyet**, 23 Haziran 1934, No. 3005; **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1934, No. 3638; **Son Posta**, 23 Haziran 1934, No. 1405; **Ayn Tarihi**, , Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 33.

*Ege kıyılarına kadar koskoca yurdumuzu coşturan bu ziyaret, mukadderatına sahip olan milletlerimizin müşterek ülkülerinden örülmüş birlik kuvvetini ne kadar iyi sezmiş olduklarını göstermeye yetmez mi? Eminiz ki, bu mesut günlerde “Tur” u saran heyecan “İraç”ı da sarmıştır.”*

Gazete ayrıca milletler arasında her türlü siyasetin kuvvetli müessiri, samimi emniyet duygusu ve bir diğerine karşı saygı ve takdir hissi olduğu hakkındaki Başvekil İsmet Paşa'nın son beyanatlarına temas ederek demiştir ki:

*“Dost ve asil İran'ın büyük hükümdarı Şehinşah Hazretleri'nin ziyaretleri bu ana prensibe şahsiyet vermiştir. “Sevdiğimiz kadar sevildiğimize de inanıyoruz. Hoş geldiniz büyük ve aziz misafirimiz saadetler getirdiniz.”<sup>329</sup>”*

Yine İzmir'in yerel gazetelerinden olan Anadolu Gazetesi de Farsça yazdığı başmakale de bu ziyaretin büyük önemini işaret ederek şunları yazmıştır:

*“Türk ve İran milletlerinin iki yüksek reisinin kudret ve iradeleri sayesinde her türlü siyasi musibet ve felaketlerden kurtulmuş olduklarını ve yine bu iki kudret ve irade sahibi reislerin idaresi altında daima yükselmekte ve medeniyet yolunda ilerlemekte olduklarını görmek için iki milletin icraatına bakmak kafidir.”<sup>330</sup>”*

Gazete yine bu ziyarete atfettiği bir yazıda; Rıza Şah'ın memleketimiz içinde yapmakta oldukları seyahatleri esnasında haklarında gösterilen saygı ve sevgi tezahürlerini kaydederek demiştir ki:

*“Bu duygunun en belîğ tezahürlerini gördüler. Şah Hazretleri bu samimiyet çerçevesi içinde iki taraflı başarılı muvaffakiyetin kendilerine ait şerefli hissesini de müşahede buyurdular. Tahran ile Ankara'yı birbirlerine daha ziyade yakınlaştıran bu şeref bahşedici ziyaret, gerek iki millet arasında mevcut dostluğu arttırmak ve gerek yakın şark ve Avrupa*

---

<sup>329</sup> **Milliyet**, 23 Haziran 1934, No. 3005; **Son Posta**, 23 Haziran 1934, No. 1405.

<sup>330</sup> **Milliyet**, 23 Haziran 1934, No. 3005; **Son Posta**, 23 Haziran 1934, No. 1405.

*sulhünü sağlamlaştırmak noktasından tabiatı ile büyük bir ehemmiyeti haizdir.*

*Cihanın gözü önünde cereyan eden bu vaziyetin manası ve hedefi, sadece ve yalnız insaniyetin muhtaç olduğu sulh ve emniyetin teyididir. Nitekim iki büyük devlet reisinin Ankara mülakatlarını ihtisar eden resmi tebliğ de bunu sarahaten ve katiyetle ifade etmektedir. Bütün bu asil, güzel ve insani maksatlarla beraber, yakın şarkın bu dost ve kardeş iki milleti alakadar eden iktisadi, içtimai meseleleri de vardır. Bunda da yine karşılıklı samimiyet duyguları için de bir hal ve tesviye aranıp bulunacağı gayet tabiidir. Mamefih, asıl olan iki kardeş ve dost milletin el ele gönül gönüle vermesidir.*

*Bu sayede tarihin iki eski hudut arkadaşının karşılıklı inkişafı bir kat daha artacaktır. İran ve Türkiye, büyük şeflerinin idareleri altında mesut bir istikbale doğru ilerlemektedirler.*

*Kardeş İran'ın büyük reisini bugün İzmir topraklarında da görmekle bu gittikçe büyüyen ve genişleyen saadetin yeni bir safhasını yazmış oluyoruz. Egeliler, bugün bu büyük misafiri ve müşarünileyhin mümtaz şahsiyetlerinde kardeş İran'ı selamlarken ne mutlu ki şeref bahşedici ziyaret vesile ile vatanı kurtaran büyük Gazilerine kavuşmak bahtiyarlığına eriyor. Selam size büyük reisler hoş geldiniz!<sup>331</sup>”*

Gazeteler Rıza Şah'ın İzmir'e geldikleri günün coşkusunu yaptıkları haberler ve yazdıkları yazılarla neşrededursun; Rıza Şah ile Gazi İzmir'e gelişlerinin ikinci gününde saat 16.00'da Gaziemir civarında hazırlanmış olan yaklaşık bir kolorduya yakın kıtaları teftiş etmişlerdi. Başvekil, Hariciye Vekili, Rıza Şah'ın maiyetinde bulunan yüksek askeri heyet ve Türk Orduları Müfettişleri bu teftiş esnasında burada bulunmuşlardı. Teftiş bittikten sonra iki devlet reisi bir manevra yaptırmak istemiş ve muharebe vaziyetine geçilmesini emretmişlerdi. Geç vakte kadar süren bu tatbikatı Rıza Şah ile Gazi bizzat ve birlikte idare etmişlerdi.

---

<sup>331</sup> **Milliyet**, 23 Haziran 1934, No. 3005; **Son Posta**, 23 Haziran 1934, No. 1405.

Tatbikat esnasında uçak filolarının hücumları ile uçak savar bataryaların faaliyeti, alelumu kıt'aların, havadan ve karadan hücumlara karşı hareket tarzları, kumandanlar ve kıt'alar arasında anlaşma ve haberleşme usulleri özellikle inceleme konusu olmuştu. Her sınıf kıt'aların harekette çabukluk, araziden istifade ve gizlenme hususları dikkatle takip edilmişti. Manevranın sonunda Şah; kumanda ve zabitan heyetini tebrik etmiş ve memnuniyetini belirtmişti. Ayrıca belirtmek gerekir ki; bu manevra özünde Mussoloni'nin tarihi Mare-Nostrum (Bizim Deniz) konuşmasına askeri-politik bir tepki niteliği taşıması yönünden oldukça önemliydi.

Rıza Şah ile Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa manevra meydanına giderlerken ve geç vakit dönerlerken on binlerce kadın, erkek ve çocuk İzmir halkı taşkın ve coşkun bir halde muhabbet ve tezahüratlarda bulunmuşlardır<sup>332</sup>.

Aynı günün akşamı şehir gazinosunda Mustafa Kemal Paşa ile Rıza Şah'ın onuruna parlak bir süvare verildi. Rıza Şah ve Gazi beraberlerinde İsmet Paşa, İran Hariciye Veziri, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey ve maiyetleri erkânıyla birlikte saat 22.00'de şehir gazinosuna gelerek sürekli alkışlarla ve emsalsiz tezahürat ile karşılandılar. Gecede, Rıza Şah'ın maiyeti ve diğer erkan dans ederek eğlenmiş ve saat 23.00'de on iki efenin sergilediği zeybek oyunları geceye ayrı bir renk katmıştı. Saat 24.00'e doğru Halkevi azasından Münir Halit Bey tarafından kelebekler piyesi temsil edilmiş ve büyük beğeni toplamıştı<sup>333</sup>. Süvare saat 02.00'ye kadar neşe ve samimiyet içerisinde sürmüştü. Şah bir aralık:

*“Türkiye hudutlarına girdiğim günden beri hakkımdaki tezahürattan çok mütehassisim. Bunun en büyük coşkusu da İzmir'de gördüm. Kendimi kendi memleketim içerisinde santıyorum ve onlardan sizi katiyen ayırmıyorum. Sıhhatlerinize içiyorum.” dedi.*

---

<sup>332</sup> **Milliyet**, 24 Haziran 1934, No. 3006; **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1934, No. 3639; **Son Posta**, 23 Haziran 1934, No. 1405; **Son Posta**, 24 Haziran 1934, No. 1406; **Aynı Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 33-34; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 130-131.

<sup>333</sup> **Milliyet**, 23 Haziran 1934, No. 3005; **Milliyet**, 24 Haziran 1934, No. 3006; **Son Posta**, 19 Haziran 1934, No. 1401; **Son Posta**, 23 Haziran 1934, No. 1405; **Son Posta**, 24 Haziran 1934, No. 1406; **Akşam**, 26 Haziran 1934, No. 3643.

Büyük misafirin bu cümleleri yaverleri tarafından halka Türkçe olarak tekrarlandı.

Bunun üzerine Gazi'de davetlilerin iştiraklerini:

*“Kardeş İran milletinin Büyük Şehinşahi şerefine elimizde bulunan kadehleri kaldırarak o muhterem aziz büyük şahsın şerefine içiyoruz.”* dedi.

Gazi'nin bu cümleleri halk tarafından teker teker tekrarlandı ve içildi. Rıza Şah bir aralık Vali Kazım Paşa'ya da iltifatta bulunmuşlardır<sup>334</sup>.

Gece bittikten sonra iki büyük Şef trenle İzmir'den Balıkesir'e doğru hareket etmişlerdi. İstasyonda bulunan mülki, askeri ve adli erkan ile Cumhuriyet Halk Fırkası idare heyeti azaları ve belediye reisi ve azaları müessesat ve teşekküller mümessilleri ve vakit geç olmasına rağmen istasyonda toplanmış olan binlerce İzmir'li candan gelen saygı ve şükran hisleri ve “yaşa varol” tezahüratları arasında büyük misafirlerini uğurlamışlardı. Uğurlama merasimi esnasında iki büyük lider top atılması suretiyle de selamlanmışlardır.

Bu arada gün içinde Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın annesi Zübeyde Hanım'ın mezarının Karşıyaka'daki Osmanpaşa Camii'nde bulunduğunu haber alan Rıza Şah Başmabeyincileri ile Seryaverleri ve maiyeti Şehinşahları ile bir çelenk göndererek merasimle merhumun mezarına koydurtmuştu. Şah namına giden heyete, Karşıyaka'da belediye ve Cumhuriyet Halk Fırkası namına konuşma yapan Hüsnü Bey, Ala Hazreti Hümayunun bu kadirşinaslığından dolayı teşekkür etmiştir. Buna karşın Rıza Şah'ın Saray Nazırı, verdiği cevapta:

*“Şehinşah Hazretleri'nin Gazi Hazretleri'ne bir kardeş gibi olan sevgisini ifade eylemiştir”* demiştir<sup>335</sup>.

---

<sup>334</sup> **Milliyet**, 25 Haziran 1934, No. 3007; **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1934, No. 3640; **Son Posta**, 24 Haziran 1934, No. 1406; **Son Posta**, 25 Haziran 1934, No. 1407; **Son Posta**, 26 Haziran 1934, No. 1408; **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Haziran 1934, No. 4641.

<sup>335</sup> **Milliyet**, 24 Haziran 1934, No. 3006; **Milliyet**, 25 Haziran 1934, No. 3007; **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1934, No. 3640; **Son Posta**, 24 Haziran 1934, No. 1406; **Son Posta**, 25 Haziran 1934, No. 1407; **Son Posta**, 24 Haziran 1934, No. 1406; **Son Posta**, 26 Haziran 1934, No. 1408; **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Haziran 1934, No. 4641; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 34; Cin, **Türkiye-İran Siyasi**

Şah böylece Gaziye karşı duyduğu derin sevgiyi bir kez daha göstermiştir.

Gazi ile aziz misafirlerinin İzmir'den Balıkesir'e olan yolculuklarında da yine oldukça renkli sahneler yaşanmıştır. İki büyük lider İzmir'den ayrıldıktan sonra, bütün yol üzerindeki istasyonlarda gece olmasına rağmen, halkın sevgi dolu tezahüratları arasında karşılanmış ve uğurlanmış olarak yollarına devam etmişler ve bir sonraki durak olan Soma'ya varmışlardır. Burada mülki askeri erkan ile bir tabur piyade ve mektepliler tarafından karşılanan Rıza Şah ve Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa, halkın alkışları arasında istasyon müdüriyetine ait binaya teşrif ederek istirahat etmişlerdir. Burada bir küçük mektepli kız, gençliğin büyük ülküsünü ve büyüğüne karşı bağlılığını anlatan beynelminel musiki usulünde birkaç parça okumuş ve Şah ile Gazi'nin takdir ve iltifatlarını kazanmışlardır. Kısa süren bu istirahati müteakip Gazi ile Aziz misafirleri Balıkesir'e gitmek üzere yollarına devam etmişlerdir<sup>336</sup>.

Bu yolculuk esnasında yaşanan bir olayı mihmandar Fahrettin Paşa şöyle anlatır:

*“İzmir'den trenle Balıkesir'e gidiyorduk. Oradan da otomobillerle Çanakkale'ye gidilecekti. Gece, bir aralık Gazi maiyetinin bulunduğu salona geldi ve onlara hitaben dedi ki:*

*-Çocuklar, çok dikkat edin. Şehinşah'ın yanında <Acem> kelimesini kullanmayın. Hep <İrani> demek lazımdır. Bu <Acem> kelimesi Araplardan bize gelmiş ve İranlıların haklı olarak, hoşlanmadığı bir kelimedir. Mademki onlarla sevişmek, kardeş olmak azmindeyiz, hoşlanmadıkları bir kelimeyi hiç kimse kullanmamalıdır. Bunun bütün memlekete teşmili de çok iyi olur.*

*Sabahleyin, Soma İstasyonu'nda bir piyade alayı istikbalde bulundu. Trenden inerek askeri teftiş ettiler ve huzurlarında bir geçit resmi*

---

**İlişkileri (1923-1938)**, s. 131, Bilginer, **Türk Basımında Mustafa Kemal Atatürk**, s. 131; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 170-171.

<sup>336</sup> **Son Posta**, 26 Haziran 1934, No. 1408.

yapılmasını emrettiler. Asker geçerken aralarında bazı erlerin iyi ayak uyduramadıkları görüldü. Gazi mazeret olarak Şehinşah'a dedi ki:

*-Efendim, askerlerimizin bir kısmı yeni silah altına alınmış acemilerdir. Bu kusurları ondan ileriye geliyor.*

*Ertesi akşam, rahmetli Salih Bozok, Gazi'ye o Rumeli şivesiyle:*

*-A be Paşam...Bize verirsin talkını, kendin yutarsın salkımı*

*Deyince Gazi*

*-Sus, sus Salih. Öyle bir pot kırdık ki sorma!*

*Dedi ve gülerek ayrıldı.<sup>337</sup>”*

Şüphesiz seyahat bu türden renkli detaylara da sahne oluyordu.

Bu arada iki devlet reisinin İstanbul'u ziyaret edecek olmaları münasebetiyle günler öncesinden başlayan merasim ve tezahürat hazırlıklarında da artık son kontroller yapılmaktaydı<sup>338</sup>. Galata köprüsü başta olmak üzere şehrin muhtelif meydanlarına taklar kurulmuştu. İran kolonisi de belediyeden izin alarak bir tak inşa ettirmişti. Bu takım planını yapan ressam Perof İran'daki Kazvin şehrinin kapılarından birini örnek olarak takım tasarımını yapmıştı. Büyük Şeflerin İstanbul'da karşılanması ve ağırlanması hususunda oldukça parlak bir program hazırlanmıştı.

Programa göre; Vali Muhittin Bey ile kolordu kumandanı, misafir hükümdarı vilayet hududunda karşılayacaklar ve Rıza Şah İstanbul'a ayak basar basmaz şehrin muhtelif yerlerinde 21 pare top atımı yapılacak ve bütün sivil ve askeri erkan da bu karşılama merasimi esnasında hazır bulunacaklardı. Bir ihtiram kıtası tarafından resmi selamlama yapılacak, bando da İran ve Türk milli marşlarını çalacaktı. Karşılama merasimine o gün için bayraklarla donatılacak olan limandaki gemilerde topların

---

<sup>337</sup> Altay, **Atatürk'ün Misafiri Rıza Şah Pehlevi**, s. 7; Ambarcıoğlu, **Gazi Mustafa Kemal ve İran'da Yapılan Reformlar**, s. 8.

<sup>338</sup> **Milliyet**, 24 Haziran 1934, No. 3006; **Milliyet**, 25 Haziran 1934, No. 3007; **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1934, No. 3626; **Son Posta**, 20 Haziran 1934, No. 1402.



atıldığı esnada düdüklerini çalmak suretiyle katılacak, ayrıca Akay Şirketi ve Haliç Vapuru'yla halk büyük şefleri Yalova açıklarında karşılayacaktı. Şah'ın ikametlerine ise Dolmabahçe Sarayı tahsis edilmişti.

Rıza Şah ile Gazi İstanbul'a Sarayburnu Parkı'ndan çıkacak, Ayasofya, Divan Yolu; Ankara Caddesi ve Köprü, İstiklal Caddesi, Nişantaşı ve Maçka yoluyla Dolmabahçe Sarayı'na gideceklerdi. Kendileri saraya geldikleri sırada Emniyet Müdürü ve diğer zevat tarafından merasimle karşılanacaklar, ayrıca rıhtımda bir askeri müfreze tarafından resmi selam ifa olunacaktı. Ardından Şah tarafından Dolmabahçe Sarayı'nda bir resmi kabul tertip edilecek, ayrıca şereflerine bir süvare verilecekti.<sup>339</sup>

Ayrıca Rıza Şah ile Gazi'nin İstanbul'a geldikleri vakit onları görmek ve karşılamak isteyen civar vilayetlerdeki halkta geliş tarihinin yaklaşmasıyla birlikte akın akın İstanbul'a gelmeye başlamıştı. Bu sebepten dolayı demir yolları halka kolaylık olması için ana hatlarda tenzilatlı tarife uygulamaya başlamıştı<sup>340</sup>.

İstanbul'da büyük misafiri karşılamak için yapılan hazırlıklar son hızla devam ederken; Büyük Şefler Balıkesir'e geldiklerinde; halkın candan ve coşkun tezahüratlarıyla karşılanmışlardı. Şah ile Gazi'yi ve maiyetlerindeki zevatı taşıyan tren sürekli alkışlar ve "yaşa" sadaları arasında saat 17.00'de Balıkesir'e varmıştır. Büyük misafirler İran ve Türk milli marşları ile karşılanmış ve gelişleri şerefine toplar atılmıştır. Karşılama esnasında halk Gazi ile Şah'ın vagonları etrafında coşkun tezahüratlar yapmıştır. Bu ilk törenin ardından iki büyük liderin huzurlarında muhtelif kıt'alar, izciler ve mektepliler tarafından bir resmi geçit tertip edilmiştir. İşte böyle bir atmosferde trenden inen iki büyük lider kendilerini selamlayan sivil ve askeri erkana iltifatta bulunmuşlardı<sup>341</sup>. İstasyonun dış kapısında Belediye Reisi, Rıza Şah'a bu ziyaretlerinden dolayı Balıkesir halkının duyduğu sevinci arzetmiş ve küçük bir kız

---

<sup>339</sup> **Milliyet**, 24 Haziran 1934, No. 3006; **Milliyet**, 25 Haziran 1934, No. 3007; **Son Posta**, 19 Haziran 1934, No. 1401; **Son Posta**, 20 Haziran 1934, No. 1402; **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Haziran 1934, No. 4641; **Akşam**, 26 Haziran 1934, No. 5643; **Milliyet**, 24 Haziran 1934, No. 3006.

<sup>340</sup> **Milliyet**, 25 Haziran 1934, No. 3007.

<sup>341</sup> **Milliyet**, 25 Haziran 1934, No. 3007; **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1934, No. 3641; **Son Posta**, 24 Haziran 1934, No. 1406; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 35-36; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 170.

öğrenci duyduğu hisleri ifade ederken heyecana kapılarak tasarladığı sözlerini bitiremeyince Mustafa Kemal Paşa:

“Müteheyyiç oldum. Şehinşah Hazretleri deyiniz çocuğum bu kafidir” demiş ve kız çocuğu da nutkunu bu sözlerle bitirmişti.

Rıza Şah küçük kızın bu nutku üzerine; “Çok memnun oldum küçük yavrum” diyerek ve saçlarını okşayarak iltifatta bulundu. İstasyon dışında toplanmış olan halkın yoğun tezahüratları arasında otomobillerine binen Büyük Şefler, yol boyunca yer almış olan kıtaları teftiş ederek Vali Konağı’na gelmişlerdi. Kısa bir istirahatten sonra Necati Bey Muallim Mektebi’ne gelen Rıza Şah burada bazı laboratuvarı ve dershaneleri gezerek bilgi almış ve mektepten ayrılırken öğrencilerin sürekli alkışlarıyla uğurlanmıştı. Gecede bu iki büyük liderin şehirde misafir olmalarından dolayı tezahürat ve şenliklere devam edilmişti<sup>342</sup>.

Geceyi ikametlerine tahsis edilen Vali Konağı’nda geçiren Rıza Şah sabah 08.30’da Gazi Paşa’yla birlikte Balıkesir’den ayrıldılar. 250 kilometrelik yolculukları boyunca çam ormanları ve bağlarla örtülü vadilerden geçen büyük şefler yollara dökülmüş olan köylülerin sevgi gösterileri arasında yolculuklarını sürdürmüşlerdi. Yine yol üzerinde kurulan çam ve defne yaprakları ile İran ve Türk milli renklerinin karıştığı takların sayısı 70’den fazlaydı. Rıza Şah ile Gazi ve maiyetlerindeki zevat saat 12.00’de<sup>343</sup> orman eteğindeki Kirazlı Mevkii’nde durarak kır yemeği şeklinde hazırlanan öğle yemeğini yiyip ardından bir müddet istirahat ettikten sonra o bölgede bulunan muhtelif sınıflardan oluşan iki müfrezenin gerçekleştirdikleri karşılıklı garnizon tatbikatında üç saat kadar hazır bulunmuşlar; askerlerin yaptıkları bu tatbikatları izledikten sonra takdirlerini belirtmişlerdir. Bu esnada Rıza Şah askerlerden yaptıkları işler hakkında sorular sormak sureti ile izahat almıştır<sup>344</sup>.

---

<sup>342</sup> **Milliyet**, 25 Haziran 1934, No. 3007; **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1934, No. 3641; **Son Posta**, 24 Haziran 1934, No. 1406; **Son Posta**, 26 Haziran 1934, No. 1408; **Son Posta**, 27 Haziran 1934, No. 1409; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 35-36.

<sup>343</sup> **Son Posta**, 27 Haziran 1934, No. 1409; **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Haziran 1934, No. 4643; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 36.

<sup>344</sup> **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1934, No. 3641; **Son Posta**, 26 Haziran 1934, No. 1408; **Son Posta**, 27 Haziran 1934, No. 1409; **Akşam**, 26 Haziran 1934, No. 5643; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 35; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 131.

Bu tatbikat esnasında geçen bir olayı Mihmandar Fahrettin Paşa şöyle nakleder:

*“Otomobille Çanakkale’ye yaklaşıyoruz. Kirazlıyla garnizonundaki kıt’a tatbikat yaparken görülecekti. Bir piyade alayı ile bir batarya Balaban çeşmeden Kirazlı’ya doğru yürüyordu. Bizde yanlarından geçiyorduk. Kirazlı gediğine bir düşman kolunun çıkmaya başladığı haberi verildi. Müfreze kumandanı derhal alaya taarruz emri verdi. Şose bir takım dik sırtları dolaşiyor ve bir ormandan geçiyordu. Şehinşah’a dedim ki:*

*-Bakalım batarya kumandanı nerede mevzi bulacak?*

*Şah yolu göstererek:*

*-İşte, değil mi?*

*Demesiyle batarya kumandanının emir ve kumandası aynı yerde birleşti. Her top olduğu yerde yere indirilerek yol üzerinde mevzilendi, batarya dürbünü de yolun kenarında kendisine bir yer buldu ve batarya süratle ateş açtı. Şah bana:*

*-Gördün mü? Takdirinize liyakat gösterdi, dedi.*

*Ben de:*

*-Takdir zatı şahanelerininindir, dedim.*

*O da Gazi’ye:*

*-Ordunuzun kudret ve kıymetini her suretle takdir ediyorum. Böyle bir orduya malik olduğunuzdan dolayı sizi tebrik ederim.*

*Tarzında takdirkarane sözlerde bulundu. Gazi cevaben:*

*-Benim en büyük şansım değerli kumandanlara malik oluşumdur. Buyurdular.*

*Bu sözler karşısında benim başım eğildikçe eğildi.<sup>345</sup>”*

Büyük Şeflerin gelişleri ayrıca bölgede yapılan büyükçe bir askeri garnizonun binalarından birinin de temel atma törenine tesadüf etmiş ve temele kutu içinde iki devlet reisi tarafından imzalanmış bir kağıt konularak; yine kendilerinin mala üzerine aldıkları müşterek harç, Başvekilimiz İsmet Paşa tarafından temele konulmuştu<sup>346</sup>. Temel atma töreni esnasında yaşanan bir olayı Hasan Rıza Soyak şu şekilde anlatmaktaydı:

*“Otomobilde Atatürk -soldaki temel atma tarafı idi- misafiri de sağda oturuyordu. Ve Atatürk sol tarafta bitmek üzere bulunan manevranın neticesini eliyle işaret ederek Şah’a izah ediyordu. Birden bire bir koyunun temele doğru yatırılıp boğazlanmak üzere olduğunu gördü. Kurban kesiyorlardı.*

*“Durunuz!” diye bağırdı. İzahatını bitirdikten sonra başını sağa çevirdi ve “Şimdi yapacağımızı yapınız” dedi.*

Şah duyduğu derin hayreti gizleyemedi ve istifhamkar bir eda ile

*“Hazreti Gazi” dedi.*

Atatürk misafirinin ne demek istediğini anlamıştı sözünü kesti

*“Evet dedi ben kana bakamam. Bir tavuğun dahi boğazlanmasına tahammül edemem”*

Şah yine atıldı.

*“Fakat bu kadar çok bulunduğunuz muharebe meydanları”*

---

<sup>345</sup> Altay, **Atatürk’ün Misafiri Rıza Şah Pehlevi**, s. 7.

<sup>346</sup> **Son Posta**, 27 Haziran 1934, No. 1409.

Atatürk 'Hı.. dedi. O başka mesele öyle yerlerde cesetlerin üzerinden atlayarak giderim' ve tekrar etti 'O başka bir iştir.'<sup>347</sup>”

Bu olay bize büyük önderin ne kadar insancıl olduğunu gösteriyordu. Şüphesiz onu tanıyan herkes gibi Rıza Şah'ta bu büyük insanın kişiliğine olan hayranlığını beyanatlarında ifade edecekti.

Rıza Şah ve Mustafa Kemal Paşa aynı gün saat 15.45'te Çanakkale'ye gelerek sivil ve askeri erkan ile halk tarafından coşkun tezahüratlarla karşılandılar. İki büyük Şef üstü açık bir otomobille gelmişlerdi. Jandarma, öğrenciler ve “yaşa, var ol” sadalarıyla kendilerini candan bir şekilde karşılayan ve yaklaşık iki kilometrelik bir sahayı dolduran halkın arasından yavaş bir yürüyüşle ve halka iltifat ederek geçmişlerdi. Bu esnada kendilerine şehir namına buketler takdim edilmişti<sup>348</sup>. Buradan Erenköy'e kadar gidilmiş ve Mustafa Kemal Paşa burada Rıza Şah'a Çanakkale Muharebeleri hakkında bilgi vermişti. Daha sonra tekrar geri dönen iki devlet reisi<sup>349</sup> Adatepe ve Kocatepe Destroyerleri ile emre hazır olarak bekleyen Gülcemal Vapuru'na geçmişlerdi. Büyük Şefler beraberlerinde Başbakan İsmet, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey ile maiyetleriyle birlikte Gülcemal Vapuru'yla saat 19.15'te Çanakkale limanından ertesi gün -26 Haziran- saat 16.00'da varmak üzere İstanbul'a doğru hareket etmişlerdi<sup>350</sup>.

Bu yolculuk esnasında Rıza Şah Türkiye'de gördüğü ilerlemeden ve yapılan inkılaplardan takdirle bahsederek bilhassa laikliği, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmış olmasını çok faydalı bulduğunu söylemişti. Rıza Şah, Türklerle İranlılar

---

<sup>347</sup> Kemal Arıburnu, **Atatürk'ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1969, s. 112-115; Kemal Arıburnu, **Atatürk'ün Yakınlarından Hatıralar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1955, s. 24-26.

<sup>348</sup> **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1934, No. 3641; **Son Posta**, 19 Haziran 1934, No. 1401; **Son Posta**, 24 Haziran 1934, No. 1406; **Son Posta**, 26 Haziran 1934, No. 1408; **Son Posta**, 27 Haziran 1934, No. 1409; **Akşam**, 26 Haziran 1934, No. 5643; Assadi, Rıza Şah **Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 170-171.

<sup>349</sup> **Son Posta**, 26 Haziran 1934, No. 1408; **Son Posta**, 27 Haziran 1934, No. 1409; **Akşam**, 26 Haziran 1934, No. 3643; **Aynı Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 37.

<sup>350</sup> **Son Posta**, 26 Haziran 1934, No. 1408; **Son Posta**, 27 Haziran 1934, No. 1409; Raşit Metel, **Atatürk ve Donanma**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1966, s. 135; Çağlar, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran ilişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 989; Eren Akççek, Atatürk'ün Su ve Deniz Sevdiği, Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi, Yıl: 2005, Cilt: 22, Sayı: 1-2, s. 5.

arasında soğukluk meydana getiren mezhep anlaşmazlıklarının ortadan kalkmasına büyük önem veriyordu. Şah bu mesele üzerinde kendilerinin de İran’da aynı yolu takip ettiklerini ve birtakım müfrit mezhep ananelerini yasakladıklarını ve her iki millet arasındaki mezhep anlaşmazlıklarının ortadan kaldırılarak hakiki Türk-İran kardeşliğinin meydana getirileceğini söylemişti. Yine bu konuşmasında Şah, Mustafa Kemal Paşa’ya:

*“İsmet Paşa gibi bir başvekile malik olmak büyük bir şanstır”* diyerek İsmet Paşa’ya da iltifat etmişti<sup>351</sup>.

Bir gece boyunca sürecek olan yolculuğun sonunda Gülcemal ertesi gün saat 11.30’da Kadıköy önüne gelmiş bulunacak, sonra ağır yolla boğaz içine geçecek, boğazda bir gezintiden sonra saat 15.00’da Kızkulesi önüne gelip demirleyecekti.

Vali Muhittin Bey ile kolordu kumandanı Salih Paşa Gülcemal’i Marmara açıklarında karşılayarak Rıza Şah ve Büyük Gazimizi vilayet ve ordu namına selamlayacaklardı.

Bu esnada irili ufaklı binlerce deniz aracı kıymetli misafirimizi ve Gazi’yi taşıyan Gülcemal’i karşılayacaklar, bu surette limanda iki büyük devlet reisi şerefine büyük bir tezahürat yapılmış olacaktı.

Aziz misafir ve Gazi saat tam 16.00’da Sarayburnu’ndan karaya çıkarak İstanbul’u şerefliendireceklerdi. İki dost ve kardeş milletin büyük reisleri şehre çıktıklarında muazzam bir merasim ve tezahürat ile karşılanacaklardı. Karşılama merasimi için oldukça zengin bir program hazırlanmıştı.

Gülcemal Vapuru limana girdiği zaman donanmamız tarafından toplar atılmak sureti ile selamlanacak, limanda bulunan bütün vapurlar da düdük çalarak Gazi ile aziz misafirine selam ve hürmet tezahüratında bulunacaklardı.

---

<sup>351</sup> Sorgun, **İmparatorluktan Cumhuriyete –Fahrettin Altay Paşa’nın Anıları-**, s. 463-465; Altay, **Atatürk’ün Misafiri Rıza Şah Pehlevi**, s. 13.

Bundan sonra Akay idaresinin bir vapuru Gülcemal'e yanaşarak Rıza Şah ile Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'yı ve maiyetindeki zevatı alıp Sarayburnu rıhtımına getirecekti.

İki devlet reisi Sarayburnu'nda karaya çıktıkları zaman, orada hazır bulunan askeri ve mülki erkan ve ümera, müessesat temsilcileri, matbuat erkanı ve diğer davetli zevat tarafından istikbal edileceklerdi. Rıhtımdan şimendifer köprüsüne kadar olan sahada mevki almış bulunan bir ihtiram kıtası da bu esnada resmi selamını ifa edecekti. Şimendifer köprüsü üzerinde iki taraflı olarak mevki almış bulunan Debistani İraniyan öğrencisi ile İstanbul'da bulunan İranlılarda selam ve ihtiram tezahüratında bulunacaklardı.

Köprüden parkın kapısına kadar sağ tarafta üniversite ve yüksek mektepler öğrencileri ile lise öğrencileri ve izciler bulunacak, sol tarafta da askeri kıta mevki almış olacaktı.

Şah ile Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın refakatlerinde bulunan zevatın binecekleri otomobiller Alemdar Caddesi, Sultanahmet, Divanyolu, Cağaloğlu, Ankara Caddesi, Sirkeci, Bahçekapı, Vakıf Hanı, Şişhane yokuşu, Tepebaşı, İstiklal Caddesi, Taksim Harbiye, Nişantaşı, Maçka, Akaretler yolu ile Dolmabahçe Sarayı'na gideceklerdi.

Dolmabahçe Sarayında bir askeri kıta ile bir polis müfrezesi tarafından ihtiram merasimi ifa olunacaktı. İki devlet reisi burada İstanbul Emniyet Müdürü ile Saraylar Müdürü tarafından karşılanacaktı. Daha öncede değindiğimiz üzere Rıza Şah'ın Türkiye'yi ziyaret kararı kesinleştikten sonra diğer illerde olduğu gibi seyahatin İstanbul ayağı içinde aylar öncesinden hazırlanan özel bir komisyon eliyle hazırlıklara başlanmış; Şah'ı karşılama ve ağırlama için oldukça zengin program hazırlanmıştı<sup>352</sup>.

Rıza Şah ile Gazi'nin İstanbul'a gelmelerinin şerefine hazırlanan resmi karşılama ve ağırlama programına dair aylardır sürmekte olan hazırlıkların son rötüşları yapıladursun; yolculuğun tüm güzergahlarında olduğu gibi İstanbul'da da halkın ulu

---

<sup>352</sup> **Son Posta**, 26 Haziran 1934, No. 1408; **Milliyet**, 25 Haziran 1934, No. 3007; **Milliyet**, 24 Haziran 1934, No. 3006; **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009.

önder ve onun aziz misafirine karşı ilgisi oldukça büyüktü. İki liderin İstanbul'a gelmelerine yakın bu yoğunluk, ilgi ve alaka daha da artmıştı. Bu sebeple çevre illerden gelecek halka kolaylık sağlamak için -daha önce belirttiğimiz üzere- tenzilat yapma yoluna giden demiryolları talebin daha da artmasıyla birlikte İstanbul yönüne ek seferler koymayı uygun görmüştü<sup>353</sup>.

Mustafa Kemal ve kıymetli misafirinın seyahatleri planlanan zaman ve güzergahlarda sürmekteyken seyahatin her aşamasını ve her türlü detayını haber yapmakta olan Türk basınına karşın İran basını da iki ülke dostluğunu vurgulayan haber ve makaleler yayınlamaktaydı. Misalen 23 Haziran 1934 tarihli İran gazetesi:

*“İki milletin tarihteki timsali olan bu iki kudretli devlet artık birbirlerine sıkı bir surette bağlanmışlardır.*

*Gerek İranlıların gerek Türklerin ruhları, düşünceleri ve duyguları birbirinin aynıdır. İki millet, tarihlerinde siyasi noktai nazardan mümasil yollar takip etmişlerdir. Bunun semeresini muahedelerle toplama zamanı gelmiştir.*

*İran ve Türkiye cihan sulhuna şiddetle bağlıdırlar. Ve katiyen tecavüzi niyet ve maksatları yoktur.*

*İran ile Türkiye, şarkın kuvvetli milletlerinin umumi sulhu için önemlerinin farkındadırlar...<sup>354</sup>”* yazmıştır.

Aynı tarihli İttisat gazetesi ise:

*“Meclisin 20 Haziran tarihli celsesi İran parlamentosunda tarihi bir gün olmuştur. Çünkü iki milletin kardeşçe dostluğunun canlı bir hatırası olarak kalacaktır.*

*İran milletinin mümessillerinin simalarında sevinç, saadet ve muhabbet hislerinin nişaneleri okunuyordu. Türkiye ve İran isimleri bütün*

---

<sup>353</sup> Milliyet, 25 Haziran 1934, No. 3007.

<sup>354</sup> Milliyet, 24 Haziran 1934, No. 3006.



*kalplere hak ve nakşedilmiştir. Ve iki milletin vahdetini el ele yürüyen mümtaz şefleri temsil etmektedir.*

*20 Haziran celsesinde bütün mebuslar asri İran'ın timsali olan Şehinşahlara karşı gösterilmiş olan parlak kabulden dolayı kahraman Türk milletine heyecanlı minnettarlıklarını ve muhabbetle dolu hislerini izhar etmek üzere kürsüye çıkmak için adeta birbirleriyle müsabaka ediyorlardı.*

*İki eski milletin zamanımızdaki bu dostlukları ve kardeşlikleri cihan sulhuna şiddetli tesirlerde bulunacaktır.<sup>355</sup>” yazmıştır.*

24 Haziran 1934 tarihli Settar Cihan gazetesi ise Rıza Şah'ın Türkiye'yi ziyaretleri münasebetiyle:

*“Türkiye’de Şehinşahımız hakkında gösterilen hüsnü kabul, teşrifat tezahüratını gayri mabdut bir suretle tecavüz etmektedir. Büyük bir dostun bütün millet tarafından kollar açılarak hakiki bir muhabbetle karşılamalar mevzuu bahistir. Şehinşah ve Gazi iki milleti felaketten kurtarmışlardır ve iki memleket arasındaki dostluğun hayati ehemmiyetini anlamışlardır. İki millet, mümtaz şefleri sayesinde, uykudan uyanarak saadet ve refaha ve çabuk terakkiyata varan yegane yola girmektedirler...<sup>356</sup>” yazmıştır.*

Paralel yönde haber yapan yine İran gazetelerinden Kuşş gazetesi ise:

*“Türkiye'nin dostluğuna olan imanımız ve kardeş millet için kalbimize nakşedilmiş olan muhabbet hissi, Şehinşahımıza yapılan parlak kabul ile hudutsuz surette kuvvetlenmiştir. Medeniyetin beşiği olan şark bugün sulhün vikayesi için bir samimilik ve hüsnü niyet misali daha göstermektedir. Eğer diğer milletlerde Türkiye ve İran kadar samimiyet*

---

<sup>355</sup> Milliyet, 24 Haziran 1934, No. 3006.

<sup>356</sup> Milliyet, 25 Haziran 1934, No. 3007.

*gösterirlerse beynelminel siyasette hiçbir ciddi müşkül kalmayacaktır...<sup>357</sup>” yazmıştır.*

Şafak Sork gazetesi ise:

*“Şehinşahın kardeş Türkiye’ye seyahati iki millet münesebatın da yeni bir fasıl açmaktadır. İki seyahat bütün şarkın istifade edebileceği kıymetli akisler yapacaktır. Tarih üzerine bir göz atmak iki millet mukadderatının daima birbirine bağlı olduğunu ispata kafidir.*

*İran’ın ve Türkiye’nin terakkileri ve temennileri tarihte aynı zamana tesadüf etmiştir.*

*İki mümtaz şefin, milletlerin yüksek menfaatlerini tamamen anlayarak her türlü ihtilaf sebeplerini ortadan kaldırmış olmalarından ve cihan sulhünün sağlanmasında samimi bir surette ve kardeşçe teşriki mümkün kılmalarından ötürü bahtiyarız...<sup>358</sup> yazmıştır.*

Gazeteler yukarıda bahsettiğimiz gibi, iki ülke arasındaki dostluk bağlarını güçlenmesine dair yaptıkları haberlerin yanı sıra Gazi’yi de İran’da görmek ve Türkiye’dekine benzer bir sevgi seli ve muhabbetle ağırlamak istediklerine dair ifadeler de haberlerinin içeriğinde yer vermekteydiler<sup>359</sup>.

## **2.6. Rıza Şah ve Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’u Ziyaretleri**

Her iki ülke basını da konuyla alakalı haberler yasadursun Gazi ve aziz misafirinin yolculukları yukarıda çerçevesini belirttiğimiz şekilde devam etmekteydi. İki büyük reisin karşılanması ve ağırlanması için artık hazırlıklar tamamlanmıştı. Hiçbir aksaklık olmaması için -daha önceden de belirttiğimiz üzere- diğer seyahat duraklarında olduğu gibi İstanbul’da da için aylar öncesinden özel komisyonlar kurulmuş ve her türlü detay en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş, kurgulanmıştı. Komisyon son olarak Gazi ve misafiri İstanbul’a gelmeden bir gün önce -25 Haziran 1934- saat 15.00’de İstanbul

---

<sup>357</sup> **Milliyet**, 25 Haziran 1934, No. 3007.

<sup>358</sup> **Milliyet**, 25 Haziran 1934, No. 3007.

<sup>359</sup> **Milliyet**, 25 Haziran 1934, No. 3007.

Belediye Reis Muavini Hamit Bey'in makamında Vali ve Belediye Başkanı Muhittin, Halk Fırkası Reisi Cevdet Kerim, Emniyet Müdürü Fehmi, İstanbul Kumandanlığı Murahhası Erkanı Harp Yüzbaşı Sadık, Maarif Müdürü Haydar, Deniz Ticaret Müdürü Mafit Necdet ve Akay Müdürü Cemil Beylerden oluşan bir komisyon halinde toplanarak hazırlıkları son bir kez daha gözden geçirmişti. Toplantı geç saatlere kadar sürmüştü<sup>360</sup>. Tüm bu hazırlık ve titiz çalışma Gazi'nin ertesi gün İstanbul'da olacak önemli misafirin istikbal programında en ufak bir aksaklık yada pürüzün çıkmaması içindi. Bu durum ayrıca aziz misafire gösterilen ehemmiyetin önemli simgelerinden biriydi.

Tarihler 26 Haziran 1934 gününü gösterdiğinde ise Marmara Denizi'nde ilerlemekte olan Gülcemal Vapuru Adatepe ve Kocatepe Destroyerlerinin refakatinde sabah saat 11.00'de Adaların açıklarına gelmişti<sup>361</sup>.

Bu arada Büyük Şeflerin ziyareti münasebetiyle sabahın ilk saatlerinden, saat 07.00'den itibaren, İstanbul'da görülmemiş bir hareketlilik başlamıştı. Sokaklarda aşırı ve coşkun bir kalabalık vardı. Öyle ki tramvaylar bile yollarına güçlkle devam edebiliyorlardı. En tenha sokaklara varıncaya kadar İstanbul'un her tarafı, hususi ve resmi bütün müesseseler, evler, dükkanlar Türk ve İran bayraklarıyla süslenmişti. Bunların haricinde Gazi ve aziz misafirin İstanbul'a gelecekleri bu günde yüz bine yakın İran bayrağı satılmış ve hatta pek çok kişi vaktinde tedarik edemediklerinden dolayı istediği halde bayrak alamamıştı. Büyük misafirin geçeceği yollar daha gecedden silinip temizlenerek sulanmıştı. Dakikalar geçtikçe halkın akını fazlalaşıyor caddelerin her iki tarafı meydanlar ve köşeler tutuluyordu. İki büyük reisi yakından görmek ve alkışlamak üzere yollara dökülen binlerce halkın hepsi, bu emellerine kavuşmak için saatlerce ayakta beklemeyi seve seve göze almıştı. İstanbul ve Beyoğlu'nun Marmara'ya bakan bütün kesimleri ve özellikle de yüksek yerleri Gülcemal vapurunun getireceği iki büyük misafiri görmek arzusunda olanlar ile dolmuştu.<sup>362</sup> Taklar, bayraklar, armalar ve sayısız insan yığını ile süslenmiş şehrin manzarasında olduğu

---

<sup>360</sup> *Milliyet*, 26 Haziran 1934, No. 3008.

<sup>361</sup> *Milliyet*, 26 Haziran 1934, No. 3008; Metel, *Atatürk ve Donanma*, s. 135; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 132, Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri*, s. 170.

<sup>362</sup> *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1934, No. 3642; *Milliyet*, 27 Haziran 1934, No. 3009.

kadar denizde de müthiş bir hareketlilik vardı. Türk ve İran bayrakları ile süslü yüzlerce kayık limana adeta bir çiçek bahçesi şeklini vermişti. Halkın bir kısmı da şahsi olarak kiraladıkları kayıklarla iki büyük şefi karşılamak üzere Yeşilköy açıklarında beklemeye koyulmuştu<sup>363</sup>.

Saat 10.00'a doğru öğrenciler gruplar halinde kendilerine tahsis edilen yerleri almak üzere harekete geçmişlerdi. Her okulun önünde kendisini temsil eden bir bayrak bulunmaktaydı. Öğrenciler gruplar halinde Mahmudiye Türbesi'nden itibaren semt semt Cağaloğlu, Ankara Caddesi, Sirkeci, Eminönü, Köprü, Karaköy, Şişhane Yokuşu, Tepebaşı, Galatasaray, Taksim, Harbiye, Maçka, Beşiktaş istikametinde yerlerini almışlardı. O gün İstanbul'da pek çok dükkan açılmamış, dükkanlarını açan esnaf ise erkenden kapatarak Şah ve Gazi'yi karşılamak üzere yollara dökülmüştü<sup>364</sup>.

Saat 11.30'da Gülcemal, ada açıklarında görüldüğünde deniz yolları işletmesinin Ege Vapuru ile Akay ve şirket idarelerinin vapurları Büyük Şefleri karşılamak için köprüden ve diğer iskelelerden açılmışlar ve karşılayıcıları Marmara'ya götürmüşlerdi. O esnada Kınalıada, Heybeliada, Güzelhisar, Kalamış, Üsküdar, Rumelihisarı vapurları ile iki haliç vapuru, 12 büyük motor, yüzlerce sandal baştan başa Türk İran bayrakları ile süslü olarak sıra halinde Marmara'ya ilerlediler ve Haydarpaşa açıklarında demir attılar. Bu vapurlardaki binlerce kişiden başka; muhtelif teşekküller tarafından kiralanmış römorkörler, istimbotlar ve motorlarda Gülcemal'i karşılamak için orada bulunuyordu<sup>365</sup>. Yukarıda bahsettiğimiz coşkulu atmosfer eşliğinde saat tam 12.30'da Gülcemal vapuru adaların önünde görüldü. Gülcemal'in görülmesiyle birlikte bütün vapurlardan alkış tufanı koptu ve hep bir ağızdan istiklal marşı okunmaya başladı<sup>366</sup>.

Gülcemal, ada açıklarında bir müddet demirli durduktan sonra hafif bir seyirle saat tam 12.55'te Kalamış açıklarına geldi. Bu esnada Kocatepe ve Tınaztepe

---

<sup>363</sup> **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1934, No. 3642; **Milliyet**, 26 Haziran 1934, No. 3008; **Milliyet**, 27 Haziran 1934 No. 3009.

<sup>364</sup> **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009.

<sup>365</sup> Rıza Şah Pehlevi ile Gazi Mustafa Kemal'in İstanbul'a Gelişleri Şerefine Hazırlanan Resmî Karşılama Programının Tam Metni için bkz: Ek-8.

<sup>366</sup> **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1934, No. 3642; **Son Posta**, 27 Haziran 1934, No. 1409; **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Haziran 1934, No. 4643, **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 132-133.

torpidolarımızda Gülcemal'in yanında ilerliyorlardı. Saat 13.00'de Gülcemal muhteşem bir saf halinde selam vaziyeti alan karşılayıcı vapurlardan Güzelhisar vapurunun önüne geldi. Şiddetli ve devamlı alkış ve "yaşayın, var olun aziz misafirler!" sesleri arasında yavaş yavaş ilerlemeye başladı. Bu esnada Heybeliada vapurundaki şehir bandosu İran marşını çalıyordu. Öyle ki önlerinden süzülerek ilerleyen Gülcemal'in aziz yolcularını görmek ve alkışlamak isteyen yolcular vapurların sağ tarafına yığılmışlar ve bu sebepten bütün vapurlar sağ tarafa yatmıştı<sup>367</sup>.

Böyle bir atmosferde yavaş yavaş ilerleyen Gülcemal, ada açıklarında bir müddet demirli durduktan sonra saat 13.00 sularında doğru Kızkulesi istikametine gelerek Büyük Şefleri karşılamak için gelen vapurların arasından geçmişti. Ağır bir seyirle boğaza doğru hareket eden Gülcemal Vapuru Dolmabahçe önüne yanaştığında ihtiram vaziyetinde bulunan donanma ve Selimiye'de bulunan Yavuz zırhlımız tarafından mızıkla ve top atımı ile selamlandı. Bu esnada Zafer ve Tınaztepe torpidolarımızla bir deniz altı gemimizde Saray önünde demirlemişlerdi. Boğazın sağlı sollu sahilleri Türk ve İran bayraklarıyla donatılmıştı. Halk sahillere dökülmüş bundan başka yüzlerce sandal ve kayıkta kıyı sularında sıralanmıştı. Gülcemal bu yoğun tezahürat arasında Sarayburnu açıklarına gelerek Selimiye istikametine doğru ilerledi. Bu esnada limandaki bütün gemiler tarafından düdük sesleriyle selamlandı<sup>368</sup>.

Saat 14.20'de Karadeniz boğazına doğru seyretmekte olan Gülcemal Anadolu Kavağı koyundan geri döndü. Gülcemal Dolmabahçe önüne vardığı vakit orada demirlemiş vaziyette bulunan donanmamız tarafından 21 atım topla selamlandı. Giderken boğazın daha ziyade Rumeli tarafını takip eden vapur dönüşte bu kez de Anadolu yakasına yakın bir yol güzergahı takip etmişti. Aziz misafir ve Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa Gülcemal'in kaptan köşküne çıkmışlardı. Gazi Paşa buradan aziz misafirine İstanbul'u gösteriyordu. Bu sırada bütün vapurlar Gülcemal'in yanına yanaşmışlardı. Karşılayıcılar misafirleri şiddetle alkışlıyorlardı. Bu esnada Heybeliada vapurundaki bando tekrar İran marşını çalmaya başladı. Rıza Şah bu sırada muhtelif fasılalarla şapkasını sallayarak karşılayıcılara iltifat ediyordu. Başvekil İsmet Paşa'da

---

<sup>367</sup> **Son Posta**, 27 Haziran 1934, No. 1409; **Ayn Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 38-39.

<sup>368</sup> **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1934, No. 3642; **Son Posta**, 27 Haziran 1934, No. 1409; **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009.

köşkün en ucuna kadar gelerek şapkası ile vapurları selamlamış bu surette devamlı tezahüratta bulunan halka iltifat etmişti.

Boğaz gezisinin tamamlanmasının ardından Gülcemal saat 15.15'te Selimiye açıklarında demirledi. Yüzlerce motor ve sandal Türk ve İran bayrakları ile iki büyük lideri taşıyan vapurun etrafını çevirmişlerdi. Görevlerini tamamlayan Kocatepe ve Adatepe torpidolarımız da yeniden Marmara'ya açıldılar. Bu esnada misafirleri Sarayburnu rıhtımına götürecek olan Kınalıada vapuru da Gülcemal'e yanaşmıştı<sup>369</sup>. Sarayburnu'nda ise hazırlıklar saatler öncesinden tamamlanmış, sabahın erken saatlerinden itibaren, buradan Şah'ın İstanbul'da kaldığı süre içerisinde ikamet edeceği Dolmabahçe Sarayı'na kadar olan tüm güzergahta önceden tasarlandığı şekilde askeri kıtalar, atlı ve yaya polis memurları, üniversite öğrencileri, İran kolonisi ve halk yerlerini almışlardı<sup>370</sup>.

Önce Büyük misafir İran Şahı Rıza Pehlevi, sonra Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa, Başvekil İsmet Paşa, İran Hariciye Nazırı Kazimi Han, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, Ordu Müfettişleri Ali Sait; Fahrettin ve İzzettin Çalışlar Paşalar; Donanma Kumandanı Şükrü Bey, Mebuslardan Kılıç Ali, Salih ve Nuri Beyler, Rıza Şah ve Gazi'nin diğer maiyetleri, Gülcemal'den Kınalı Ada Vapuru'na geçtiler. Geçişlerin tamamlanmasının ardından Kınalı Ada Vapuru Sarayburnu İskeleyi'ne doğru ilerledi<sup>371</sup> ve saat tam 16.00'da Sarayburnu rıhtımına yanaştı. Rıhtım büyük Türk ve İran bayrakları ile süslenmiş ve sahilden parkın iç kapısına kadar kıymetli halılarla bezenmişti. Rıhtıma yanaşan Kınalı Ada Vapuru'ndan Rıza Şah ile Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa beraber çıktılar ve önce Rıza Şah ardından da Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa karaya ayak bastılar. Onları İsmet Paşa, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey ve Şah'ın maiyet erkanı takip etti.

Büyük Şefleri şehir adına ilk olarak Vali ve Belediye Reisi Muhittin Üstündağ Bey'le Kolordu Komutanı Halis Paşa karşıladı. Vali Muhittin Bey, İstanbul'un bu

---

<sup>369</sup> **Son Posta**, 27 Haziran 1934, No. 1409; **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 38; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 132-133.

<sup>370</sup> **Milliyet**, 26 Haziran 1934, No. 3008; **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009.

<sup>371</sup> **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1934, No. 3442, **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009; Metel, **Atatürk ve Donanma**, s. 136

ziyaretten dolayı duyduğu büyük şeref ve sevinci belirterek memnuniyetlerini bildirdi. Biraz ilerledikten sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa burada yer almış olan ümera ve zabitanı Rıza Şah'a takdim etti. Rıza Şah'ta kendilerine takdim edilen zevatın ayrı ayrı ellerini sıkmak sureti ile kendilerine iltifatta bulundu<sup>372</sup>.

Rıza Şah'la Gazi, askeri kıtayı selamladıktan sonra az ileride beklemekte olan Debestanı İraniyan öğrencilerinden iki küçük kız çocuğu Şah ve Gazi'ye doğru yaklaştılar. Bu öğrencilerden biri farsça bir şiir okudu. İki büyük lider okunan Farsça şiiri dinlemiş ve beklemekte olan diğer öğrencinin takdim ettiği buketi kabul ederek öğrencilere iltifatta bulunmuşlardı. Yolun iki tarafında İran tebaası yer almışlardı. Parkın iç kapısına gelindiği zaman, iki büyük reis alkış tufanı içerisinde kendilerine tahsis edilen Şehinşahlık ve Riyaseticumhur bayrakları taşıyan üstü açık bir otomobile bindiler ve ardından halkın alkış tufanı arasında hareket ettiler. Rıza Şah ve Gazi'nin maiyetleri erkani da diğer otomobillerle arkadan hareket ettiler. En önde, emniyet müdürünü hamil araba yürüyordu.

Büyük şefler ve maiyetleri, Divan Yolu, Ankara Caddesi, Sirkeci, Eminönü, Köprü, Şişhane, Tepebaşı, İstiklal Caddesi, Taksim, Harbiye, Maçka ve Beşiktaş istikametiyle Dolmabahçe Sarayı'na gelmişlerdi<sup>373</sup>. İki büyük devlet reisi bu yollardan geçerken halkın muazzam tezahüratı aralıksız olarak devam etti. Bu güzergahın iki tarafı ile sokaklar ve meydanları kesif bir halk kalabalığı ile dolmuştu. Büyük Şefler geçtiklerinde muhtelif noktalarda bulunan askeri kıtalar tarafından selamlanmışlardı<sup>374</sup>.

Gazi ile aziz misafirleri saraya vardıklarında Emniyet Müdürü Fehmi Bey ve Milli Saraylar Müdürü Sezai Bey tarafından karşılandılar. Bir müfreze polis ve askeri

---

<sup>372</sup> **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1934, No. 3642; **Son Posta**, 27 Haziran 1934, No. 1409; **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Haziran 1934, No. 4643; **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 38-39; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 133.

<sup>373</sup> **Son Posta**, 27 Haziran 1934, No. 1409; **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Haziran 1934, No. 4634; **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009; Tankut Centel, **Prof. Dr. Zeki Başar ve Atatürkçülük Kavramı**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, Sayı: 29, Erzurum, 2006, s.32.

<sup>374</sup> **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1934, No. 3642; **Son Posta**, 27 Haziran 1934, No. 1409; **Milliyet**, 26 Haziran 1934, No. 3008; **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 39; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 133.

bir kıta da misafirlere resmi selam görevini yerine getirdi. Muhterem misafirin ikameti dolayısıyla saraya Şehinşahlık bayrağı çekilmişti<sup>375</sup>.

Rıza Şah'la Gazi Dolmabahçe Sarayı'na geldikten sonra Rıza Şah istirahate çekilmiş, Gazi'de refakatlerindeki zevatla saray rıhtımından motora binerek doğruca Beylerbeyi Sarayı'na gelmişti. Mustafa Kemal Paşa, burada bir müddet istirahat ettikten sonra beraberinde Başvekil İsmet Paşa ile Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, Kılıç Ali, Nuri ve Salih Beyler ile birlikte İstanbul tarafına geçmiş ve saat 20.00'ye doğru Tokatlıyan'a gelmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler gece geç vakitte Beylerbeyi Sarayı'na dönmüşlerdi<sup>376</sup>.

Daha önceden planlandığı üzere; İran Hariciye Nazırı Mirza Seyit Bakır Han Kazimi ile Şah'ın maiyetleri erkanı, İran'ın Ankara Sefiri Sadık Han, Teşrifat Müdürü Umumisi Mirza Hüseyin Han Samii, teşrifat memurlarından Hüseyin Kulu Han Nizam, Şah'ın Kalemli Mahsus Müdürleri Mirza Şokuk Han, Ferik Amanullah Mirza Cihanbani, Mirliva Abdürıza Han Efgani, Mirliva Sadık Han, Süvari Miralayı Hüseyin Han, Teşrifat Müdür Muavini Mirza Abbas Han Furuhtar, Tayyare Yüzbaşısı Mahmut Mirza Husrevend, Şah'ın hususi katipleri; Miran Han, Topçu Yüzbaşısı Ali Asgar Müzeyyen, protokol memurlarından Mirza Yusuf Sakrani ve Mirza Hüseyin Ali İsfendiyari, Erkanharbiye zabitlerinden Ezadullah Han, Ankara Sefareti Başkatibi Asaf Han ve Şah'ın mihmandarları Fahrettin, Ali Sait ve İzzettin Paşalar, Tahran Sefirimiz Hüsrev Bey ve Hariciye Vekaleti 3. Daire Şefi Kemal Bey, Protokol Umum Müdürü Şevket Fuat, protokol memurlarından Şefkati Nuri Bey'de saat 18.00'den sonra İstanbul'daki ikametleri boyunca kalacakları Perapalas otelinde istirahate çekilmişlerdi.<sup>377</sup>

Aziz misafir ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a teşrif ettikleri günün akşamında, hava karardıktan sonra da İstanbul baştan başa ışıklarla aydınlatılmış halk geç vakitlere kadar bayram havası içerisinde eğlenmişti. İnhisar dairesi tarafından,

---

<sup>375</sup> **Son Posta**, 27 Haziran 1934, No. 1409; **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009.

<sup>376</sup> **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1934, No. 3642; **Son Posta**, 27 Haziran 1934, No. 1409; **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009.

<sup>377</sup> **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009.



Şah'ın gelişi şerefine, halka Vechi Bey'in kullandığı uçakla, paraşütlere bağlanan bedava likör ve sigara dağıtılmıştı<sup>378</sup>.

Şah ve Gazi'nin İstanbul'da karşılanmaları ve ilk günlerini nasıl geçirdiklerini yukarıda anlattık. Çanakkale-İstanbul arası yolculukta meydana gelen ve mihmandar Fahrettin Paşa'nın ziyarete dair yazdığı bir yazıda kaleme aldığı Rıza Şah ile ilgili birkaç anısına değinmek seyahatin her aşamasına dair detayları ortaya koymak açısından isabetli bir tercih olacaktır. Fahrettin Paşa gemide Rıza Şah ile yaşadığı bir diyalogu şu şekilde nakletmiştir:

*“Marmara da Yalova sahillerini yalayarak şimal<sup>379</sup> tarafına geçtik. Hava güzeldi. Kaptan kulesinden sahillerin güzelliklerini seyrederek İstanbul'a yaklaşıyorduk. (Rıza Şah) Haritaya bakarken bir subaya:*

*-Pertavsız getirin, rahat görsünler, dedim.*

*Şehinşah başlarını kaldırarak:*

*-Ne dedin? Ne dedin? Pertavsız mı dedin? Allah, Allah. Bizim dilimizi alır başka türlü kullanırsınız. Vakıa bu isimde doğru ama, biz ona <zerrebin> deriz, dediler ve güldüler.*

*Bir haritada <Basra Körfezi> yazısına ciddi itirazda bulundular:*

*-Canım, Basra, o denizin epey içerisinde bir şehirden ibarettir. Halbuki denizin şimal sahili tamamıyla İran toprağıdır ve İran denizi denir. Niçin böyle demiyorsunuz? Mektep çocuklarına böyle öğretirseniz İran dostluğunu temelli kılarırsınız.*

*-Çok haklı irade buyuruyor Şehinşah Hazretleri, dedim. Bundan sonra o suretle tashihe çalışırız efendim, dedim.<sup>380</sup>”*

---

<sup>378</sup> Cumhuriyet, 27 Haziran 1934, No. 3642; Milliyet, 27 Haziran 1934, No. 3009; Ayın Tarihi, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934); Cin, Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938), s. 133.

<sup>379</sup> Kuzey.

<sup>380</sup> Altay, Atatürk'ün Misafiri Rıza Şah Pehlevi, s. 13.

Yine Fahrettin Paşa İstanbul'a doğru yol alırken Rıza Şah ile aralarında geçen bir başka diyalogu da şu şekilde anlatır:

*“Kartal ile Adalar arasından geçiyoruz. (Rıza Şah) bir sahile, bir de Adalara baktı. Döndü, bana dedi ki:*

*-Bu ne acayip iştir ki sahilin şu görünen güzel güzel yerlerini boş bırakmışlar, gelip bu cezirelerde mamureler yapmışlar?*

*-Adalar'ında kendilerine mahsus güzellikleri vardır, dedim. İnşallah teşriflerinde takdir buyrulur efendim.*

*Filhakika, Adalar'ı gezdiğimiz sırada bana hak verdiler<sup>381</sup>.*

*Yolumuza devam ederken Kız Kulesi'ne yaklaşırken İstanbul'un muhteşem panoraması hayret ve takdirlerini celbetti.*

*-Bunun hepsi İstanbuldur ha! Bu ne azim memleket.*

*Dedim ki:*

*-Daha görünmeyen kısımları birde Boğaziçi var.*

*-Ha, sahi, o ne tarafta kaldı?*

*-İşte şimdi oraya girmeye başlıyoruz.*

*Vapur Üsküdar hizalarından geçerken baktı baktı da:*

*-Allah sahibine başıslasın, dedi. Hakikaten çok güzel, çok büyük bir şehir. İştmişti ama bu derece tasavvur edemezdim. Size dünyanın bu en büyük incisini başıslayan Fatih'e bin rahmet!<sup>382</sup>”*

---

<sup>381</sup> Altay, *Atatürk'ün Misafiri Rıza Şah Pehlevi*, s. 13.

<sup>382</sup> Altay, *Atatürk'ün Misafiri Rıza Şah Pehlevi*, s. 13; Sorgun, *İmparatorluktan Cumhuriyete -Fahrettin Altay Paşa'nın Anıları-* s. 464; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)* s. 133.

Fahrettin Paşa'nın ağzından seyahat esnasında geçen yukarıda bahsettiğimiz anıları aktardıktan sonra seyahatin aşamalarını anlatmaya devam edeceğiz. Rıza Şah, İstanbul'a geldikten sonraki gün saat 06.30'da uyanmış hafif bir kahvaltı yapmış ve akabinde sarayın pencerelerinden bir süre boğazı ve şehri izlemişti. Bu esnada Şah'ın Perapalas otelinde misafir edilmekte olan zevatı sabah saat 08.00'de saraya gelerek Şah'ın emrine muntazır bulunmuşlardı.

Şah saat 09.00'da sarayın bahçesine çıktı, resmi selam ifa eden polis ve askeri müfrezenin önünden geçti ve maiyetiyle birlikte emirleri için hazır bekleyen motora binerek Dolmabahçe'den hareketle Beylerbeyi Sarayı'na gitti. Rıza Şah'ın beraberinde Başvekil İsmet Paşa, İran Hariciye Veziri Bakır Kazımı, Tevfik Rüştü Bey ve seyahatleri esnasında Şah'ın mihmandarlığını yapmakta olan Ali Sait ve Fahrettin Paşalar, maiyetleri erkanı ve İstanbul Emniyet Müdürü Fehmi Bey bulunuyordu<sup>383</sup>.

Aziz misafir Beylerbeyi Sarayı'nda kısa bir müddet kaldıktan sonra, saat 09.45'te saray önünde toplanan halkın alkışları ve "yaşa!" nidaları arasında Gazi Mustafa Kemal Paşa ve maiyetleriyle birlikte kendilerini Heybeliada'ya ulaştıracak motorla Saray rıhtımından hareket etti. Marmara'ya doğru açılan Sakarya motoru Yavuz zırhlımız ve torpidolarımızın arasından geçerken resmi selam ifa edilmiş ve yaklaşık bir saat süren yolculuğun ardından iki lider ve maiyetleri Heybeliada'ya ulaşmıştı. Şah'ın üzerinde tüm ziyaret boyunca olduğu üzere general üniformaları bulunuyordu. Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'da siyah bir melon şapka örtmüş ve siyah giyinmişti<sup>384</sup>.

Deniz Harp Lisesi'nin ziyaret edileceği daha önceden duyulduğu için Heybeliada halkı rıhtımda toplanmış iki büyük misafiri beklemekteydi. Sakarya motoru Heybeliada'ya yanaşıp Rıza Şah, karaya çıktığı vakit binlerce halkın yoğun tezahüratıyla karşılandı<sup>385</sup>. Halkın alkışları arasında Gazi ve Şah ile maiyetleri doğrudan Deniz Harp Lisesi'ne gittiler. Aziz misafirlerin gelmesiyle birlikte, kendilerini

---

<sup>383</sup> **Son Posta**, 28 Haziran 1934, No. 1410; **Milliyet**, 28 Haziran 1934, No. 3010.

<sup>384</sup> **Son Posta**, 28 Haziran 1934, No. 1410; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 39-40; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 134.

<sup>385</sup> **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1934, No. 3643; **Son Posta**, 28 Haziran 1934, No. 1410; **Milliyet**, 28 Haziran 1934, No. 3010.

karşılmak üzere okulun bahçesinde muntazam bir saf halinde dizilmiş vaziyette bulunan öğrenciler resmi selam merasimini yerine getirdiler. Gazi ile Şah istirahat salonunda beş dakika kaldıktan sonra mektebi gezmeye başladılar ve birlikte okulun yemekhanelerini dersane ve yatakhanelerini, elektrik ve kimya laboratuvarlarını gezdiler. Ziyaretler esnasında okul müdürü tarafından Rıza Şah'a okulun teşkilat ve tedrisatı hakkında geniş bilgi verildi. Bu sırada Şah, ders yapan bir sınıfa girince talebelerin hepsi ayağa kalktı. Bunun üzerine Şah:

*“Oturunuz, meşgul olunuz.”* diyerek dersin bölünmemesini ve öğrencilerin dersle ilgilenmelerini istedi. Burada bir müddet dersi takip eden Şah ardından okulun talim ve terbiyesinden sorumlu heyete teşekkür etmiş ve gördüğü mükemmeliyetten dolayı memnuniyetini belirtmişti<sup>386</sup>.

Bu esnada Heybeliada açıklarında bir denizaltı gemisi de demirlemiş halde bulunuyordu. Aziz misafir ve maiyetleri öğrencilerin ve halkın gönülden gelen şiddetli alkışları arasında saat 11.30'da tekrar Sakarya motoruna bindiler ve buradan Birinci İnönü Denizaltısı'na geçtiler. Gazi ve aziz misafirleri burada Donanma Kumandanı Şükrü Bey ve denizaltının subayları tarafından karşılandı ve gemi zabitanı tarafından selamlandılar. Rıza Şah'a mihmandarları Fahrettin ve Ali Sait Paşalarla gemi kumandanı tarafından denizaltımız gezdirildi ve gerekli olan izahat verildi. Denizaltının batma tecrübesini görmek isteyen Şah, Sakarya Motoru'na geçerek denizaltının dalışını seyretti ve memnuniyetini belirtti<sup>387</sup>.

Ziyaretlerin tamamlanmasının ardından gelişte olduğu gibi dönüşte de tekrar Sakarya motoruyla geri dönüldü ve halkın coşkun tezahüratları arasında yat yavaş yavaş adayı terk etti. Kısa bir geri dönüş yolculuğunun ardından Dolmabahçe Sarayı'na dönen Şah yemeğini yemiş ardından da istirahate çekilmişti<sup>388</sup>.

---

<sup>386</sup> **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1934, No. 3643; **Son Posta**, 28 Haziran 1934, No. 1410; **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009, **Milliyet**, 28 Haziran 1934, No. 3010.

<sup>387</sup> **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1934, No. 3643; **Son Posta**, 28 Haziran 1934, No. 1410; **Milliyet**, 28 Haziran 1934, No. 3010; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 39; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 134.

<sup>388</sup> **Son Posta**, 28 Haziran 1934, No. 1410; **Milliyet**, 28 Haziran 1934, No. 3010; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 40; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 134.

Rıza Şah aynı gün saat 16.00'da mihmandarları ve maiyeti erkanı ile birlikte Beylerbeyi Sarayı'na gelerek Gazi'yi ziyaret etti. Burada bir müddet görüştüktan sonra iki büyük şef, saat 16.45'te Sakarya motoruna binerek Dolmabahçe Sarayı rıhtımına geldiler ve burada hazır bekleyen otomobillere binerek, Yıldız Harp Akademisi'ni ziyaret ettiler. Beşiktaş'tan Yıldız'a uzanan yol boyunca halk tarafından yapılan samimi tezahüratlarla selamlanan iki devlet reisi burada Akademi Kumandanı Ali Fuat Paşa tarafından karşılandı ve kumandanlık dairesinin önünde bir askeri kıta tarafından selamlandılar. Bir müddet kumandanlık makamında istirahat ettikten sonra akademi binası, dersane ve salonlar gezildi. Bu esnada Ali Fuat Paşa tarafından her kısım hakkında Rıza Şah'a açıklama yapıldı. Burada bir saat kadar kalan iki büyük devlet reisine limonata ve pasta ikram edildi. Rıza Şah akademide gördüğü intizam ve mükemmeliyetten dolayı birkaç defa yinelemek suretiyle pek memnun kaldığını ifade etti ve iltifatta bulundu. Ayrıca akademinin muhtelif yerlerini ziyaret esnasında bazı harp meseleleri hakkında konuşmalar yapılmış ve Şah'ta bu konuşmaları büyük bir dikkat ve alaka ile takip etmişti. Akademideki gezinin tamamlanmasının ardından iki lider ve yanlarındaki zevata kurtuluş mücadelesi ve gaz maskelerini konu alan iki tane film izlettirilmişti<sup>389</sup>. Akademiden saat 19.00'da ayrılan Rıza Şah'la Gazi, Yıldız'dan Dolmabahçe'ye kadar bütün yolları doldurmuş olan on binlerce halkın yoğun tezahüratları ve alkışları arasında Dolmabahçe Sarayı'na dönmüşlerdi<sup>390</sup>. Akşam saat 22.00'de ise Dolmabahçe Sarayı'nda resmi bir ziyafet ve süvare tertip edilmiş ve program geç saatlere kadar sürmüştü<sup>391</sup>.

Bu esnada İstanbul Belediyesi aziz misafire takdim edilmek üzere bir albüm hazırlama kararı almıştı. Albümde İstanbul şehrine dair güzel fotoğraflar olacaktı. Ayrıca Rıza Şah'ın ziyaretleri hatırasına olmak üzere Matbuat Müdürlüğü Mümessilliği tarafından kendilerine ziyaretlerinin bir hatırası olmak üzere seyahatleri esnasında çıkan gazetelerden oluşan bir koleksiyon da takdim edilecekti<sup>392</sup>.

---

<sup>389</sup> **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1934, No. 3643; **Son Posta**, 28 Haziran 1934, No. 1410; **Milliyet**, 28 Haziran 1934, No. 3010; **Aynı Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 40.

<sup>390</sup> **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1934, No. 3643; **Milliyet**, 28 Haziran 1934, No. 3010.

<sup>391</sup> **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009.

<sup>392</sup> **Son Posta**, 28 Haziran 1934, No. 1410.

28 Haziran'da, İstanbul'da bulunmalarının üçüncü gününde de Rıza Şah şehrin gezilmeye ve görülmeye değer yerlerini gezmeye devam etmişti<sup>393</sup>. Sabah saat 06.00'da uyanan Şah hafif bir kahvaltıdan sonra bir müddet istirahat etti<sup>394</sup>. Büyük misafir saat 09.30'da Dolmabahçe sarayından mihmandarları Fahrettin ve Ali Sait Paşalar, Tahran Sefiri Hüsrev Bey, İran Hariciye Nazırı, İran'ın Ankara Büyükelçisi Sadık Han ve diğer maiyetleri erkanı ile beraber motora bindi ve Sarayburnu'na hareket etti. Sarayburnu'na geldiklerinde ise Vali Muhittin Bey ve Emniyet Müdürü Fehmi Beyler tarafından karşılandılar. Buradan Topkapı Sarayı'na gelen Rıza Şah saraya park kapısından girmiş, müze müdürü Tahsin Bey ve müze memurları tarafından karşılanmıştı. Aziz misafir burada sarayın bütün kısımlarını gezmişti. Şah evvela Mecidiye, Bağdat kasrıları ile Kara Mustafa Paşa köşkünü gezmiş ve buradaki tarihi eserlere özel ilgi göstermişti. Sarayın gezilmesi esnasında bizzat mihmandar paşalarla müze müdürü Tahsin Bey tarafından buradaki kıymetli eserler hakkında Şah'a izahat verilmişti.

Saraydaki mürassa silahlarla, İran halıları ve kumaşları Rıza Şah'ın ilgisini çekmiş ve aziz misafir bilhassa İran kumaşlarının önünde durarak, mihmandarlarına ve müze müdürüne hitaben Türkçe bir eda ile:

*"Bu kıymetli sanat kaybolmuştur. Ben de İran'da bunları yeniden yaptırıyorum."* demiştir.

Aziz misafir ayrıca hazine dairesindeki mücevherleri de büyük bir dikkatle tetkik buyurmuşlar ve ara sıra bunların kıymetleri hakkında müze müdürüne bazı sorular sormuşlardı. Hazine dairesinin gezilmesi esnasında Rıza Şah Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman'ın mücevherlerini de tetkik etmişlerdi. Sordukları sorular ve söyledikleri bazı sözler, Rıza Şah'ın mücevherat hakkında etraflı bilgi sahibi olduğunu göstermişti. Aziz misafir hazinenin beşinci salonunun tavanında sergilenmekte olan II. Mahmut'a ait büyük ve kıymetli çadırı da çok beğenmişlerdi.

Bundan sonra Şah ve maiyetindekiler harem dairesini gezmişler ve hünkar sofrasında biraz istirahat etmişlerdi. Harem dairesindeki işlemeli nihaleler, döşemeler,

---

<sup>393</sup> **Son Posta**, 29 Haziran 1934, No. 1411; **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009; **Milliyet**, 29 Haziran 1934, No. 3011; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 134.

<sup>394</sup> **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1934, No. 3644.

kıymetli nakışlar Rıza Şah'ın ilgisini çekmiş, bunları bizzat elleriyle inceden inceye tetkik etmiş ve müdür Tahsin Bey'den detaylı izahat almışlardı.

Buradan sonra da aziz misafir sarayın kubbe altı bölümüne geçmiş; burada mihmandarları Ali Sait Paşa ve Müdür Tahsin Bey kubbe altının tarihçesi hakkında kısa bir bilgilendirme yapmışlar ve vezirlerin toplanarak devlet işlerini burada görüştiklerini anlatmışlardı. Bu sırada Ali Sait Paşa kubbe altının şimal tarafına açılan kafesli pencereyi işaret ederek:

*“Şehinşah Hazretleri! Eski sultanlar işte bu delikten ve kafes arkasından vezirleri dinlerlerdi.”* demiştir.

Bu alaylı ve tenkitli söz Şah'ın çok hoşuna gitmiş ve kahkaha ile gülerек şu cevabı vermişlerdi:

*“Bizimkiler de öyle idiler. Hem bizimkiler kafes arkasında değil kalın perdeler arkasında otururlar ve oradan dinlerlerdi.”*

Sarayın en çok müze kısmını çok beğenen Rıza Şah özellikle padişahlara ait kıyafetleri uzunca bir müddet incelemiş ve burada müze müdürü Aziz Bey'in ve mihmandar paşaların verdikleri izahatı büyük bir alaka ve dikkatle dinlemiştir. Aziz misafir ziyaretlerini tamamladıktan sonra saraydan ayrılmadan evvel gördükleri intizamdan dolayı memnuniyetlerini sözleriyle ifade etmişlerdir.<sup>395</sup>

Saat 10.30'da Topkapı Sarayı'ndan ayrılan Şah<sup>396</sup>, oradan sonra askeri müzeye gelmiş ve buraya müzenin darphane ittisalindeki kapısından girmişlerdir. Kapının önünde tarihi elbiselerle bir sıra Yeniçeri askeri eski Yeniçeri usulü ile ellerini kollarına kavuşturarak ve rüku vaziyeti alarak Rıza Şah'ı selamlamışlardır. Bunların karşısında da müze müdürü Miralay Şükrü ve muavini Şehap Beylerle askerlerde mevki almış bulunuyorlardı. Rıza Şah; Yeniçeri Katibi, Kapıkolu ve Yeniçeri neferlerini temsil eden bu askerlerin önünde durdu ve:

<sup>395</sup> **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1934, No. 3644; **Son Posta**, 29 Haziran 1934, No. 1411; **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Haziran 1934, No. 4645; **Akşam**, 29 Haziran 1934, No. 5646; **Milliyet**, 29 Haziran 1934, No. 3011; **Ayn Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 40-41.

<sup>396</sup> **Son Posta**, 29 Haziran 1934, No. 1411; **Milliyet**, 29 Haziran 1934, No. 3011; **Ayn Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 40-41.

“*Kalkınız bakalım.*” dedi. Yeniçeriler selam vaziyetlerini terk ettiler. Ve sonra müze müdürüne dönerek:

“*Bunlar nedir?*” dedi ve izahat aldıktan sonra Yeniçerilerin kavuklarını ve elbiselerini ehemmiyetle inceledi. Bundan sonra gezmek için müzenin içine girildi. Müzedeki bütün müstahdemler Şah’ın ziyareti münasebetiyle tarihi Yeniçeri elbisesi giymişlerdi.

Bundan sonra müzenin silah ve top kısımları gezildi. Şah, eski muharebe tablolarını ve Yeniçeri galerisinde bilhassa nizam-ı ceditten şimdiye kadar değişen askeri üniformaları ehemmiyetle inceledi.

Askeri müzenin aşağı katında bulunan Gazi’nin büyük yağlı boya tablolarının önündeki büyük ve tarihi kös Rıza Şah’ın dikkatini çekti. Bu kös Kanuni Sultan Süleyman’ın Sektovar muharebesinde çaldığı büyük davuldu. Şah müze memuruna emir buyurdu ve:

“*Çal bakalım şu kösü dinleyelim.*” dedi.

Bu direktifin ardında çalmaya başlanan kösün sesi her tarafı sardı.

Rıza Şah müzeden çıktıktan sonra Müze müdürüne hitaben:

“*Askeri müze çok mühim, çok güzel, pek beğendim, teşekkür ederim.*” demişlerdir<sup>397</sup>.

Rıza Şah saat 11.00’e doğru (10.50) müzeden ayrılmış ve otomobiline binerek Ayasofya Camisi’ne gelmiş, camiye gezmişti. Aziz misafirin bu çevrede olduğunu haber alan halk bütün Sultanahmet Meydanı’nı ve caddeleri doldurmuştu. Kalabalık sebebiyle gerekli tedbiri almış olan zabıta düzenin bozulmasına izin vermiyorlardı. Böylesi bir atmosferde binlerce İstanbullunun “*Yaşa, Varol!*” tezahüratlarıyla karşılanan Şah Ayasofya Camisine gelmiş ve Fahrettin Paşa’nın yaptığı açıklamaları büyük bir alaka ile dinlemişti. Ayasofya’da on beş dakika kadar kalan Şah caminin mimari yapısı ve

---

<sup>397</sup> **Son Posta**, 29 Haziran 1934, No. 1411; **Milliyet**, 29 Haziran 1934, No. 3011; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 40-41.



inşasıyla ilgili sorular sormuş ve etrafını dikkatle incelemişti. Aziz misafir özellikle kubbeyi tutan doğal somaki mermerden yapılmış büyük sütunlarla, Bergama'dan getirilmiş olan tarihi küpü ve caminin içinde yer alan “*terler direk*” adı verilen mahalli büyük bir ilgi ile incelemişti<sup>398</sup>.

Şah ve maiyetindeki zevat saat 11.05'te buradan çıkmışlar ve kendilerini görmek için sabırsızlanan halkın sürekli alkışları arasında önce Sultanahmet Meydanında otomobil ile bir tur atmalarının ardından Dikilitaş'ın önünden dolaşarak Türbe yolu ile Divan yolu üzerinden doğruca Cağaloğlu'na gitmiş ve burada bulunan İran Konsoloshanesini ziyaret etmişlerdi<sup>399</sup>.

Rıza Şah ile mihmandarları Fahrettin Paşa'yı taşıyan otomobil konsoloshaneye vardığında burada büyük bir merasim yapıldı. Aziz misafirin caddenin iki tarafında da birikmiş olan halkın devamlı alkışları arasında konsoloshaneye girmesinin ardından öncelikle bayraklarla donatılmış konsoloshane binasının bahçesinde mevki alan şehir bandosu İran marşını çalmaya başladı. Şah'ın otomobilden inerek ağır adımlarla konsoloshane binasına doğru ilerlediği sırada etraf “*zindebat!*” sesiyle adeta yankılanıyordu. Büyük misafir konsoloshanedeki İran tebaasına gülerek iltifatta bulundu. Bu esnada konsoloshanenin içinde –alt salonda- şehirdeki İran tebaasının bir kısmıyla birlikte Debistani İraniyan talebesi saf halinde kendilerini bekliyordu. Debistanhi İraniyan öğrencilerinden küçük Pervin Şah'a zarif bir buket hediye ederek; “*Gül destesini size muhabbet bağından kopardık ve getirdik. O bağın ki tohumunu siz oraya ekmişsiniz*” manasına gelen Farsça bir iki mısra okudu ve “*safa geldiniz*” dedi. Rıza Şah bundan oldukça duygulandı. Ardından şiir okuyan kıza Türkçeyi mi yoksa Farsçayı mı daha iyi bildiğini sordu ve “*her ikisini de*” cevabını aldıktan sonra başını okşadı<sup>400</sup>. Pervin adlı öğrenciyle bu diyalogunun ardından konsolosluk binasının üst

---

<sup>398</sup> **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1934, No. 3644; **Son Posta**, 29 Haziran 1934, No. 1411; **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Haziran 1934, No. 4645; **Akşam**, 29 Haziran 1934, No. 5646; **Milliyet**, 29 Haziran 1934, No. 3011; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 40-41.

<sup>399</sup> **Son Posta**, 29 Haziran 1934, No. 1411; **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009; **Milliyet**, 29 Haziran 1934, No. 3011; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 40-41, Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 170.

<sup>400</sup> **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1934, No. 3644; **Son Posta**, 29 Haziran 1934, No. 1411; **Akşam**, 29 Haziran 1934, No. 5646; **Milliyet**, 29 Haziran 1934, No. 3011.

katına -kabul salonu- çıkan Şah burada bir müddet dinlendi ve İran tebaasını kabul etti. Aziz misafir daha sonra İran kolonisi murahhaslarına hitaben bir konuşma yaptı.

Rıza Şah konuşmasında bu seyahatinde İran ve Türk milletleri arasındaki kardeşliğin varlığını gördüğünden dolayı çok memnun olduğunu belirterek:

*“Bu seyahatimde beni en ziyade memnun eden şey İran ve Türk milletleri arasında birlik kardeşlik hissiyatının cari olduğunu müşahede etmiş olmamdır.*

*Bundan sonra sizler Türkiye’yi kendinize vatan bilmelisiniz ve Türkleri de kendinize kardeş bilip onlarla aranızda samimi münasebetler tahsis etmelisiniz.*

*Birbirleri ile hemcivar ve ahlaken birbirine benzer oldukları halde uzun senelerden beri bu iki milletin arasında devam edegelmiş ve onları birbirinden ayırmış olan ihtilafların ve mücadelelerin benim devrimde ortadan kalkarak onun yerine sabit ve halelden masun biri muhabbetin ve samimiyetin kaim olmuş olmasından ve cehaletten ve evhami mezhebiyden mütevellit eski münakaşaların bertaraf ve zail olmuş bulunmasından dolayı pek mahzuz ve mesrurum. Bundan böyle her iki milletin vifak ellerini birbirine uzatarak büyük bir refah içinde birbirlerine kemali itimatla yaşayacaklarına ve saadet ve terakki merhalelerini birlikte katedeceklerine çok ümitvarım.*

*Ey muhterem İranlılar!*

*Muhterem Türklerle dost ve kardeş olmak bizim ebedi gayemizdir. İki kardeş milletin saadet ve selameti için daimi surette bu kardeşliği unutmamanızı tavsiye ederim.<sup>401</sup>”*

---

<sup>401</sup> **Son Posta**, 29 Haziran 1934, No. 1411; **Akşam**, 29 Haziran 1934, No. 5646; **Milliyet**, 29 Haziran 1934, No. 3011; **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Haziran 1934, No. 4645, **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 41; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 170-171; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 135.

Rıza Şah konuşmasının ardından 20 dakika kadar konsoloshanede istirahat ettikten sonra yolları ve sokak başlarını tutan halkın alkışları arasında Dolmabahçe Sarayı'na dönmüştü. Şah öğle yemeğini yedikten sonra bir müddet, saat 16.00'ya kadar, istirahat etmişti. Mustafa Kemal Paşa ise saat 15.30'da Beylerbeyi Sarayı'ndan çıkarak 15.45'te Dolmabahçe Sarayı'na gelmişti<sup>402</sup>. İki devlet reisi saat 16.00'da Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılarak Karaköy-Eminönü-Ankara Caddesi-Cağaloğlu-Babıali ve Çemberlitaş yolu ile Beyazıt'a geçmişlerdi. Beyazıt havuzu etrafında araçlarla bir tur yapıldıktan sonra Fatih ve Edirnekapı yolundan Metris Çiftliği'ne gelindi. Bu ziyaret esnasında Rıza Şah askeri üniformasını giymişken, Gazi'nin üzerinde ise açık renkli bir golf elbisesi vardı. İki lidere Perapalas otelinde misafir edilmekte olan diğer maiyet erkânı ile İsmet Paşa, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü ve Tahran sefirimiz Hüsrev Bey'de eşlik etmekteydi<sup>403</sup>.

Metris çiftliğinde Harp Akademi talebe zabiteleri ile Harbiye Mektebi ve İhtiyat Zabıt Mektebi talebeleri iki devlet reisinin gelişini bekliyorlardı. Gazi ve aziz misafiri geliş ve gidişlerinde hazır vaziyette bekleyen bu ordu erkan ve zabitanı tarafından selamlanmışlardır.

Metris civarındaki arazi tatbikat yapılmak üzere hazırlanmıştı. Bir tepeye Şah ile Gazi'nin istirahatleri için çiftlikte büyük bir otağ kurulmuştu. Otağın üzerinde Şehinşahlık ile Riyaseticumhur bayrakları dalgalanıyordu. İki devlet reisi çiftliğe varmalarının ardından bu çadırda bir müddet istirahat ettiler ve çay içtiler. Civarda Atış Mektebi, Harp Akademisi ve Harbiye öğrencileri ile zabitanlar yerlerini almış bulunuyorlardı. Gazi ve misafiri dinlenme amacıyla buldukları çadırda evvela tatbikat hakkında hazırlanmış haritalar üzerinden yapılan açıklamaları dinlediler. Bundan sonra kıtaatı teftiş ettiler. Bu esnada Başvekil İsmet Paşa Rıza Şah'a izahat veriyordu. Ardından da buradaki topçu atış okulunun subay ve askerlerini teftiş ettiler. Rıza Şah burada:

---

<sup>402</sup> **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1934, No. 3644; **Son Posta**, 29 Haziran 1934, No. 1411; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran), s. 41; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 135.

<sup>403</sup> **Son Posta**, 29 Haziran 1934, No. 1411; **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Haziran 1934, No. 4645; **Milliyet**, 29 Haziran 1934, No. 3011.

“*Bu güçlü, kuvvetli gençlik, milletin milyon değer hakiki servetidir.*” diyerek memnuniyetini ifade etmiş ve Mustafa Kemal Paşa’da Askere hitaben:

“*Şehinşah Hazretleri memnun oldular. Kendilerine teşekkür edin!*” diye buyurmuş bunun üzerine asker hep bir ağızdan ve resmi selam vaziyetinde;

“*Sağ olsunlar!*” cevabını vermişti. Ardından da manevra atışlarına başlandı. Şah ve Gazi manevra atışlarını otağın önünde, ellerindeki dürbünlerle büyük bir alaka ile izleyip tetkik ettiler. Şah neticeden çok memnun kalmış ve başarılarından dolayı askerlere sözlü iltifat etmişlerdi.

Tatbikat bir buçuk saat kadar devam etti. Tetkiklerin ve manevra atışlarının tamamlanmasının ardından iki büyük lider ile maiyetleri saat 18.30’da buradan hareket etmiş ve geldikleri güzergahı takiple Karaköy’e geldikten sonra buradan Beyoğlu’na çıkmışlar ve İstiklal Caddesi, Taksim, Şişli, Zincirlikuyu üzerinden Tarabya’ya giderek, Tokatlıyan otelinde bir müddet istirahat etmişlerdi. Gazi ve aziz misafiri geçtikleri tüm güzergahlar boyunca yolun iki tarafında da toplanmış halk tarafından selamlanmış ve “*yaşa, var olunuz!*” nidalarıyla alkışlanmışlardı. İki lider saat 22.00’ye kadar Tokatlıyan’da kalmışlar ve sonrasında Tarabya’dan motorla Dolmabahçe’ye geçmişlerdi. Rıza Şah doğruca saraya çıkmış, Gazi’de motorla devam ederek ikamet ettiği Beylerbeyi sarayına geçmişti<sup>404</sup>.

Ertesi günü Rıza Şah, öğlene kadar Dolmabahçe Sarayı’ndaki dairesinde istirahat etti. Mustafa Kemal Paşa’da Beylerbeyi Sarayı’nda istirahat etmiş ve saat 15.30’da maiyetiyle birlikte Sakarya motoruyla doğruca Dolmabahçe Sarayı’na gitmek üzere buradan hareket etmişti. Riyaseticumhur bayrağı çekilen motor saat 15.40’da Dolmabahçe’ye varacak ve saray önünde demirlemiş bulunan torpidolarımız tarafından “*yaşa!*” diyerek selamlanacaktı. Yine aynı saatler de Perapalas otelinde kalmakta olan Rıza Şah’ın maiyetindeki kişilerde otomobillerle Dolmabahçe Sarayı’na gelmişlerdi. Sarayın rıhtımında hazır bulunan Rıza Şah ve maiyetleri erkanı, Başvekil İsmet Paşa, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, İran Hariciye Veziri ve generalleri, Tahran ve Atina

---

<sup>404</sup> **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1934, No. 3644; **Son Posta**, 29 Haziran 1934, No. 1411; **Akşam**, 29 Haziran 1934, No. 5646; **Milliyet**, 29 Haziran 1934, No. 3011; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 41; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 135.

sefirleri ve aziz misafirin mihmandarlığına tayin edilen Fahrettin Paşa ile birlikte Sakarya motoruna geçerek Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya mülaki olmuşlardır. Şah'ın motora binmesiyle birlikte Riyaseticumhur bayrağının yanına Şehinşahlık bayrağı da çekilmişti. Saat 15.50'de buradan hareket edilmiş Kızılkulesi, Kadıköy önlerinden Moda koyuna geçilmişti. Moda koyuna gelmeden evvel motor açıkta bir süreliğine durmuş Gazi ile aziz misafirin buraya geleceklerini haber alanlar bu duruştan istifade ederek motorun önünü sarmışlardı<sup>405</sup>. Burada Ali Sait Paşa ile diğer zevat başka bir motor ile Sakarya'ya iltihak ettiler. Motorlar Moda'dan 5-10 dakika kadar sonra denizin üstünde yer alan motorları yarararak hareket etmiş ve saat 16.40'ta Suadiye'ye varmıştır. Büyük misafirle Gazi motora yanaşan bir sandala binerek Suadiye plajının rıhtımına çıkmışlar ve binlerce kişinin coşkun tezahüratları ve dinmeyen alkışları eşliğinde plajın gazino kısmına çıkarak ve terasa oturarak denizi seyretmişlerdi. Bu sırada diğer erkan ve zevatta motordan karaya çıkarak iki lidere katılmışlardı.

Rıza Şah Gaziyle birlikte gazinoda bir müddet istirahat ettikten sonra gazinonun dans edilen kısmına gelerek dans eden ve eğlenenleri seyretmişlerdi<sup>406</sup>. Rıza Şah, plajda yüzen Türk kızlarını görünce Gazi'ye: *“Maşallah ne güzel yüziyor hanımlarınız. Yeniliği çok çabuk kabullenmiş görünüyorlar.”* diyerek hayranlığını ifade etmişti<sup>407</sup>. Burada bir saatten fazla kalan Gazi ve Rıza Şah, saat 18.00'de, gelişlerinde olduğu gibi halkın coşkulu tezahüratları arasında plajdan ayrılmışlardı. Gazi ve aziz misafiri gazinodan çıktıktan sonra otomobile binerek Suadiye vapur iskelesine geçmişlerdi.

Rıza Şah'la, Gazi buradan sonra tekrar Sakarya motoruna binerek yola çıkmışlar ve saat 18.40'ta Büyükada'ya gelerek iskeleye yanaşmışlardı. İki büyük reisin Büyükada'ya teşrifleri münasebetiyle yapılan merasim ve tezahürat çok heyecanlı ve aynı zamanda çok samimi olmuştu. Gazi, aziz misafiri ve yanlarındaki zevat, halılarla

---

<sup>405</sup> **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1934, No. 3645; **Son Posta**, 30 Haziran 1934, No. 1412; **Milliyet**, 30 Haziran 1934, No. 3012; **Ayn Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 41; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 135.

<sup>406</sup> **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1934, No. 3645; **Son Posta**, 30 Haziran 1934, No. 1412; **Milliyet**, 30 Haziran 1934, No. 3012.

<sup>407</sup> **Milliyet**, 30 Haziran 1934, No. 3012; Sorgun, **İmparatorluktan Cumhuriyete –Fahrettin Altay Paşa'nın Anıları-**, s. 464-465; Cemal Granda, **Atatürk'ün Uşağı İdim**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 357-358.

ve bayraklarla süslenmiş olan iskeleden caddeye çıkmışlar ve iskele önünde hazırlanan faytonlarla ve halkın dinmek bilmeyen alkışları arasında doğruca yat kulübüne gitmişlerdi.

Rıza Şah ile Gazi Mustafa Kemal Paşa yat kulübünün bahçesinde bir müddet dinlenmişler ve bu esnada Başvekil İsmet Paşa, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, ve İran sefiri Sadık Han hazeratı ile sohbet etmişlerdir. Gazi o esnada orada bulunmakta olan şair Abdülhak Hamit Bey'e iltifatta bulunmuş, masalarına davet ederek yer göstermişlerdi. Burada bir müddet daha kalan iki büyük lider ardından dönüş yolculuğu için yata geri dönmüşlerdi.

Büyükkada'dan Ertuğrul yatı ile dönülmüş, Rıza Şah Dolmabahçe Sarayı'na, Gazi Hazretleri de Beylerbeyi Sarayı'na, diğer maiyet erkani da otomobillerle Perapalas oteline gitmişlerdi<sup>408</sup>.

Seyahatin diğer günlerine nazaran daha sakin geçen bu günün akşamında Beylerbeyi Sarayı'nda Rıza Şah'ın onuruna özel bir ziyafet verildi. Çok az kişinin davet edildiği bu ziyafet oldukça eğlenceli geçmişti. Şah, yapılan gösterilerden çok eğlenmişti. Gecenin bitiminde Şah tekrar Dolmabahçe Sarayı'na dönmüştü<sup>409</sup>.

Aynı gün İstanbul'daki İran tacirleri tarafından, İran Şah'ı ile birlikte Türkiye'ye gelmiş olan bütün İran gazeteleri mümessilleri ve İttihat gazetesi sahip ve baş muhabiri Akayi Mesudi şerefine Tokatlıyan Oteli'nde bir çay ziyafeti verilmişti. Ziyafette İran tacirleri ile İstanbul gazetecileri hazır bulunmuş ve meslektaşlar birbirleriyle tanışmışlardı. Şah'ın Türkiye ziyareti münasebetiyle iki ülke arasında kuvvetlenmiş olan dostluk bağlarından sonra Türk ve İran gazetecileri arasında da samimi bir bağ kurulmuştu. Çay ziyafeti bu samimi fikir birliğinin bir başlangıcı olması itibarıyla katılan herkeste unutulmaz hatıralar ve önemli izlenimler bırakmıştı.

---

<sup>408</sup> **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1934, No. 3645; **Son Posta**, 30 Haziran 1934, No. 1412; **Milliyet**, 30 Haziran 1934, No. 3012; **Ayın Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 41; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 135.

<sup>409</sup> Sorgun, **İmparatorluktan Cumhuriyete –Fahrettin Altay Paşa'nın Anıları-**, s. 465-466; Granda, **Atatürk'ün Uşağı idim**, s. 359-360.

Ziyafetin sonuna doğru söz alan Hüseyin Daniş Bey Türkiye-İran arasındaki tarihi münasebetlerden bahsederek iki büyük kurtarıcının yüksek idareleri altında vücut bulan bugünkü kardeşliğin bir kat daha kuvvetlenmesi ve iki memleket arasındaki iktisadi münasebetlerin artması ve yükselmesi yolunda İran ve Türk gazeteleri ile kendilerine düşen görevin önemine değinmişti.

Hüseyin Daniş Bey'den sonra söz alan Mesudi Bey verdiği cevapta Türk gazetelerinin hakkında göstermekte oldukları alaka ve muhabbetten duyduğu samimi hislerini kaydederek bu duygularını döner dönmez İran basınına bildirmeyi bir vazife saydığını söylemiş bir takım sebeplerle bugüne kadar ayrı kalan ve birbirinden uzaklaşmış olan iki memleketin bundan böyle içten gelen bir istekle kaynaşacaklarını da sözlerine ilave etmişti<sup>410</sup>.

Yine aynı gün Rıza Şah ile görüşmek üzere İstanbul'a gelmiş olan İran Paris Sefareti Ateşe Militeri Miralay Riyaz Han'da tekrar Paris'e dönmüştü<sup>411</sup>.

Büyük misafir ertesi günü Dolmabahçe Sarayı'ndaki dairesinde istirahat etmiş ve akşama kadar hiçbir yere çıkmamıştı. Mustafa Kemal Paşa'da öğlene kadar Beylerbeyi Sarayı'nda istirahat etmiş, öğleden sonra saat 17.30'da ise yanlarında maiyetleri ve diğer zevatla birlikte Sakarya motoruyla boğazda küçük bir gezinti yapmış, ardından saraya geri dönmüşlerdi<sup>412</sup>.

Rıza Şah'ın bütün gün Dolmabahçe'de kalıp ziyaretlerine ara vermesinin sebebi bugünün kendisinin diş tedavisi için ayrılmış olmasından kaynaklıydı. Dişlerinden rahatsız olan ve bu nedenle yumuşak yiyecekleri yemeyi yeğleyen Şah, Gazi'nin dişlerini çok beğendiğini ve kendisinin dişlerinden rahatsız olduğunu ve bu rahatsızlığına bir türlü çözüm bulamadığını Gazi'ye söylemişti. Gazi Şah'a kendi dişlerinin aynısını Türkiye'de yaptırabileceğini anlatmış, dişçi mektebinden Profesör Rüştü Bey'le Profesör Alfred Kantorowicz'i bu iş için görevlendirmişti. Güvenlik nedeniyle Rıza Şah'ın diş tedavisinin dişçi mektebinde yapılması uygun

---

<sup>410</sup> *Milliyet*, 30 Haziran 1934, No. 3012; *Aynı Tarihi*, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 41; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 135.

<sup>411</sup> *Milliyet*, 30 Haziran 1934, No. 3012.

<sup>412</sup> *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1934, No. 3646; *Son Posta*, 1 Temmuz 1934, No. 1413.

görülmendiğinden, Dolmabahçe Sarayı'na başta bir dişçi koltuğu olmak üzere, tedavi için gerekli malzemeler taşınarak sarayda bir dişçi muayenehanesi oluşturulmuştu. Profesör Rüştü Bey'le Profesör Alfred Kantorowicz, yaklaşık yarım hafta, çeşitli zamanlarda Rıza Han'ın diş tedavisini yapmak için uğraşmışlar ve bahsettiğimiz 30 Haziran günü de, bu tedaviyi tamamlamışlardır<sup>413</sup>.

Belirttiğimiz sebeple diğer günlere nazaran sakin geçen bu günün akşamında kıymetli misafir şerefine boğazda bir fener alayı tertip edilmişti. Bu hususta çok zengin bir program hazırlanmıştı. Fener alayına akşam saat 21.00'de başlanmış deniz yolları işletmesinin İzmir ve Ege vapurları; vapurculuk şirketinin Bartın vapuru; Tahlisiye idaresinin cankurtaran vesaiti; Akay'ın Kalamış ve Heybeliada vapurları; Şirketi Hayriye'nin Araba vapuru ile 72 ve 73 nolu vapurları; Haliç'in 4 ve 9 numaralı vapurları; Liman şirketinin baş romorkörü ve mavnası; Klavuzluğun iki romorkörü; deniz yollarının bir romorkörü ile beş saç dubası; ve hususi motorlar iştirak etmişlerdi<sup>414</sup>.

Bu vasıtaların hepsi elektrikle ve bayraklarla donatılmıştı. Yavuz zirhlımızda torpidolarımız ve Ertuğrul yatı Dolmabahçe önünde mevki almış ve baştan başa elektrikle aydınlatılmışlardı. İçerisinde şehir bandosu bulunan Şirketi Hayriye'nin araba vapuru da deniz altı gemimizin yanında yer almıştı.

Fener alayı başlamadan evvel Ege ve İzmir vapurları saat 19.00'da ilk olarak şamandıraya bağladılar. Vapurcular şirketinin Bartın vapuru onları takip etti.

Geçit alayına saat 21.00'de başlandı. Kafilenin nazım gemisi olan Akay'ın Kalamış vapuru önde olmak üzere diğer vapurlar köprüden hareket ettiler. Her üç şirketin vapurlarından bir tanesi mektep talebelerine diğerleri de halka tahsis edilmişti. Vapurların hepsi olması gerekenin üzerinde bir doluluk oranına sahipti.

Daha evvelden deniz yolları işletmesi rıhtımda dizilen romorkörler ve mavnalarda buradan ağır ağır ilerleyen alaya dahil oldular. Alay Dolmabahçe Sarayı

---

<sup>413</sup> Akgül, **Rıza Han'ın Türkiye Ziyareti**, s. 35; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 136.

<sup>414</sup> İran Şah'ı Rıza Pehlevi Şerefine Yapılacak Deniz Fener Alayı Programının Tam Metni için bkz: Ek-9.



önüne geldiği zaman şehir bandosu çalmaya başladı. Araba vapuru ile donanmadan havayı fişekler atılıyor, sırayı takip eden mavnalarda çanak mehtapları ve manevraları ateşleniyordu. Hava adeta gündüze dönmüştü. Şenliği görmek isteyen halk sahilde toplanmış, birçokları da sandallara binerek kafilenin arasına karışmıştı. Yirmi binden fazla İstanbullunun katıldığı fener alayı oldukça coşkulu geçmişti. Bütün şenlik büyük bir intizamla devam ederken, vapurlardaki ve sahillerdeki halkta “yaşa, var ol!” sedaları ile kıymetli misafiri hürmetle alkışlamışlardı.

Dolmabahçe Sarayı'nın önündeki gösterilerden sonra vapurlar sahili takiben Ortaköy önlerine kadar gelmiş oradan da Anadolu yakasına geçerek Reisicumhur Hazretleri'nin o esnada ikamet ettikleri Beylerbeyi Sarayı'nın önüne gelmişlerdi. Buradaki şenliklerde tıpkı diğer tarafta olduğu gibi emsalsiz bir şekilde devam etti. Havayı fişekler havayı ve denizi renk renk dalgalandırıyor, vapurların projöktörleri sahili gündüz gibi donatıyordu.

Bir hayli süren tezahürattan sonra, Üsküdar'a dönüldü, römorkörler ve diğer küçük gemiler buradan ayrıldılar, Haliç, Şirketi Hayriye ve Akay'ın vapurları tekrar Dolmabahçe Sarayı'nın önüne geldiler ve burada yeniden tezahürat yapıldı. Yavuz'un çaldığı düdükle merasim saat 22.40'ta sona erdi. Alay aynı sıra ile Galata Köprüsü'ne geri döndü<sup>415</sup>.

Rıza Şah, İstanbul'da geçirdiği son gününü de birçok yeri ziyaret ederek geçirdi. 1 Temmuz 1934 sabahı saat 11.00'e doğru refakatlerinde maiyetleri erkanı ve mihmandar paşalarla birlikte Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılmışlar ve Tophane, Karaköy, Eminönü, Babıali ve Beyazıt yolundan geçerek İstanbul Üniversitesi'ni ziyaret etmişlerdi. Şah ve yanlarındaki zevat, Rektör Neşet Ömer Bey ve Fakülte Dekanlar Heyeti tarafından dış kapıda karşılandı. Aziz misafir ve maiyetleri erkanı, öğrencilerin alkışları arasında birinci kata çıkmışlar ve rektörlük odasında kısa bir istirahatından sonra yandaki salona teşrif etmişlerdir. Burada, Neşet Ömer Bey, dekanları, Türk ve ecnebi profesörleri ayrı ayrı Rıza Şah'a takdim etmişlerdi.

---

<sup>415</sup> **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1934, No. 3646; **Son Posta**, 30 Haziran 1934, No. 1412; **Son Posta**, 1 Temmuz 1934, No. 1413; **Milliyet**, 29 Haziran 1934, No. 3011; **Milliyet**; 30 Haziran 1934, No. 3012; **Aynı Tarihi**, Sayı: 7 (1-30 Haziran 1934), s. 42; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri**, s. 136.

Takdim merasimini müteakip aynı katta bulunan Tıp Fakültesi laboratuvarları ve dershaneler gezilmiştir. Misafirimiz, bilhassa parazitoloji enstitüsünde fazla zaman geçirmişler, Neşet Ömer Bey tarafından verilen izahatı dikkat ve alaka ile dinlemişler ve memnuniyetlerini beyan etmişlerdir.

Rıza Şah daha sonra İktisat Bilgisi Kütüphanesi'ni ve Hukuk Fakültesi'ni gezmiş ve en son olarak Hukuk birinci sınıfının Maliye imtihanlarında bulunmuşlardır. İmtihan odasına teşrif ettikleri zaman talebelerden Ahmet, Bülent ve Hayım Efendiler, Profesör İbrahim Fazıl Bey tarafından maliyeden imtihan ediliyorlardı. Şah ve maiyetindekiler burada bir müddet -5 dakika- kalmışlar ve gençlerin sorulan sorulara verdikleri cevapları alakayla dinlemişlerdir. İkinci sınıf öğrencilerinden Ahmet, Bülent ve Hayım beylere aşar hakkında sorulan sorular ve yanıtları hakkında kendilerinden detaylı izahat istemişlerdir. Şah burada Tıbbiye Mektebi beşinci sınıf öğrencilerinden Hasan Bey'e de ayrıca iltifatta bulunmuşlar ve hangi mektepte eğitim görmekte olduğunu, sınıfını ve kaç seneden beri okumakta olduğunu sormuşlardır.

Üniversitede kaldığı zaman zarfında öğrenci miktarı, fakültelerin vaziyeti...v.s. konularda bir çok soru soran ve detaylı izahat alan aziz misafir yanındaki zevatla birlikte saat 11.30'da üniversiteden aynı merasimle ayrılmışlar, otomobillerle Kapalıçarşı'nın Beyazıt kapısına gelmişlerdir. Şah bu tarihi çarşmayı görmek istediği için, otomobillerle içeriye girilmiş ve alkışlar içinde Nuruosmaniye kapısından çıkarak geldikleri yol üzerinden Dolmabahçe Sarayı'na geçmişlerdir. Rıza Şah öğle yemeğini dairesinde yalnız olarak yemiş ve ardından bir müddet istirahat etmişti<sup>416</sup>.

Saat 14.50'de, Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa, Sakarya motoru ile Beylerbeyi'nden Dolmabahçe Sarayı'na, Rıza Şah'ın yanına gelmişler ve saat tam 15.00'da iki büyük Reis Maiyetleri erkanı ile birlikte hareket etmişler ve motorla Kadıköy'e geçmişlerdi. Burada halkın candan tezahürat ve alkışlarıyla karşılanan iki büyük şef ardından maiyetleriyle birlikte oradan da otomobillerle Maltepe'deki Piyade Topçu Atış Mektebi'ni ziyaret etmişlerdi.

---

<sup>416</sup> **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1934, No. 3647; **Son Posta**, 2 Temmuz 1934, No. 1414; **Milliyet**, 2 Temmuz 1934, No. 3014; **Ayın Tarihi**, Sayı: 8 (1-31 Temmuz 1934), s. 39; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 136-137.

Rıza Şah ile Gazi Mustafa Kemal Paşa burada yapılan büyük tatbikatta da hazır bulunmuşlar; hakiki mermilerle yapılan atış talimlerini seyretmişler ve kendilerine harita üzerinde yapılan izahatı dinlemişlerdi. Yapılan tatbikata bir tankla bir uçakta eşlik etmiştir ve tatbikat 1.5 saat sürmüştür<sup>417</sup>.

İki büyük şef beraberlerinde başvekil ve maiyetleriyle birlikte buradan ayrıldıktan sonra Çamlıca'ya kadar bir gezinti yapmışlar ve buradaki gazinoda bir müddet istirahat etmişlerdi. Müteakiben halkın coşkulu tezahüratları arasında Üsküdar'a gelen iki büyük şef kendilerini beklemekte olan Sakarya motoruyla Dolmabahçe Sarayı'na dönmüşlerdi<sup>418</sup>.

Rıza Şah'tan başka İran Dışişleri Bakanı Bakir Kazımi Han'da seyahatin İstanbul ayağının sonuna yaklaştığı bu günde bazı ziyaretlerde bulunmuş ve akşamda Şah'ın maiyetine dahil olmuştu<sup>419</sup>.

Aynı günün akşamında Dolmabahçe Sarayı'nda Rıza Şah'ın Türkiye'yi ziyareti münasebetiyle hazırlanan filmin gösterimi yapılmış, misafirimizde yanlarındaki zevatla birlikte bu gösterimde hazır bulunmuşlar ve filmin bitişinden sonra memnuniyetlerini dile getirmişlerdir<sup>420</sup>.

Yukarıda detaylarıyla incelediğimiz üzere seyahatin İstanbul ayağının da tamamlanmasıyla birlikte Rıza Şah ve maiyeti daha önceden belirlendiği üzere 2 Temmuz 1934 tarihinde İstanbul'dan ayrılmışlardır.

Rıza Şah ve maiyetlerindeki zevat, Tophane rıhtımından Akay'ın bir vapuru ile denizyollarının Ege vapuruna geçecekler ve Ege'de saat 16.00'da hareket ederek kıymetli misafiri Trabzon'a götürecekti. Ege'ye iki torpido refakat edecekti. Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey ile mihmandarlıklarına tayin edilen Ali Sait ve Fahrettin

---

<sup>417</sup> **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1934, No. 3647; **Son Posta**, 2 Temmuz 1934, No. 1414; **Milliyet**, 2 Temmuz 1934, No. 3014.

<sup>418</sup> **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1934, No. 3647; **Milliyet**, 2 Temmuz 1934, No. 3014; **Aynı Tarihi**, Sayı: 8 (1-31 Temmuz 1934), s. 39-40; Cin, **Türkiye –İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 137.

<sup>419</sup> **Milliyet**, 2 Temmuz 1934, No. 3014.

<sup>420</sup> **Milliyet**, 2 Temmuz 1934, No. 3014.

Paşalar ve diğer zevatta Şah'a hududa kadar refakat edecekler ve misafiri oradan memleketine uğurlayacaklardı<sup>421</sup>.

## 2.7. Rıza Şah'ın Memleketine Dönmek Üzere İstanbul'dan Ayrılması ve İran'a Varması

3 Temmuz tarihli Akşam ve Milliyet Gazetelerinde şöyle bir haber yayınlandı:

*“Ailevi ve sıhhi sebeplerden dolayı Tahran Büyükelçiliğinden affını dileyen Hüsrev Bey, Şehinşah Hazretleri tarafından dün sabah kabul edildi ve arzı veda etti;*

*Şehinşah Hazretleri'nin yakın muhitinden elde ettiğimiz malumata nazaran Türkiye Cumhuriyeti'nin Tahran Büyükelçisi Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Bey, dün sabah saat 10.00'da ve refikası hanımefendide saat 14.00'de Dolmabahçe Sarayı'nda Rıza Şah Pehlevi Hazretleri'nin huzurlarına hususi surette kabul buyurulmuş, Hüsrev Bey Tahran elçiliği vazifelerinin hitam bulması dolayısı ile Şehinşah Hazretleri'ne arzı veda etmiş ve yarım saat kadar huzurlarında kalmışlardır.*

*Rıza Şah Pehlevi Hazretleri sırf ailevi ve sıhhi esbap dolayısı ile Tahran'dan ayrılan büyük elçimize Türk- İran dostluğu uğrunda devam eden mesaisinden dolayı hassaten teşekkür ve takdirat beyan buyurmuşlar, ayrıldıklarından dolayı teessürlerini beyan etmişlerdir...<sup>422</sup>”*

Gazetelerde fazla yer almayan ve üstünkörü geçilen Hüsrev Bey'in istifasının aslı şöyle idi;

Gazi'den ve İsmet Paşa'dan aldığı tam destekle Tahran Büyükelçiliği'ne atanan Hüsrev Bey, sınır anlaşmazlığı ve tebaa meselesi gibi problemleri halletmek için çok çalıştı ve haliyle İranlı diplomatlarla karşı karşıya geldi ve bu süreçte çok

<sup>421</sup> **Son Posta**, 2 Temmuz 1934, No. 1414; **Milliyet**, 3 Temmuz 1934, No. 3015.

<sup>422</sup> **Akşam**, 3 Temmuz 1934, No. 5650; **Milliyet**, 3 Temmuz 1934, No. 3015; Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, 228-229.

yıprandı<sup>423</sup>. Bu sorunlar yetmezmiş gibi Hüsrev Bey, Tahran'a varışından kısa bir süre sonra kordiplomatik duayeni<sup>424</sup> oldu. Duayen adeta dert babasıydı ve öteki elçiliklerin ne kadar şikayeti varsa hepsi Hüsrev Bey'in önüne geliyordu. Hüsrev Bey iyi niyetlilikle ve acemilikle herkesin işini kendi işiymiş gibi takip ediyor diğer elçiliklerin avukatıymış gibi hareket ediyordu. Bu durum kendisini sürekli olarak İranlı yetkililerle karşı karşıya getiriyordu.<sup>425</sup>

Rıza Şah'ın ziyareti esnasında Gazi kendisine “*Hüsrev Bey'den memnun musunuz?*” diye sormuş:

Şah'ta: “*Hüsrev Bey'den çok memnunum, çok hizmet etti. Fakat duayen olarak ecnebileri tuttu.*” demişti.

Şah'ın İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda misafir edildiği zaman Gazi ile bir salonda şampanya içerlerken Büyükelçi Hüsrev Bey'i de kendilerine katılmaya davet etmişlerdi. Şah Hüsrev Bey şerefine kadeh kaldırarak:

“*Hüsrev Bey, Tahran'a geldiği zaman kılıç çekmişti. Fakat iki devlet dostluğu için çok çalıştı. Bugünkü hali, Büyük Gazi ile tanışmayı kendisine borçluyum.*” demişti.

Gazi bu sözleri duyunca canı çok sıkıldı ve acele ile Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Mehmet Enis Akaygen Bey'i İstanbul'a çağırarak Hüsrev Bey'in yerine Tahran Büyükelçisi olarak atanmasını emretti. Gazi'nin “*İlk inkılap ve müşkülât arkadaşım*” diye övdüğü Hüsrev Bey'i görevden alarak Türkiye'nin İran'la olan dostluğuna ne derece önem verdiğini herkese açık bir şekilde göstermişti.<sup>426</sup>

---

<sup>423</sup> Bilal Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s. 349-350; Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, s. 229-230.

<sup>424</sup> Duayenlik, bir ülkede bulunan yabancı elçilerin, görev yaptığı ülke hükümetiyle olan sorunlarını çözüme bağlayan bir kurumdur. Bu görevi yapacak elçi ise, o devlette görev yapan elçiler arasından seçilirdi. Hüsrev Bey, Tahran'a varmasından hemen sonra bu göreve seçilmişti. Ancak Hüsrev Bey, bu görevi fazla önemsemedi. Yabancı elçiliklerin sorunlarıyla ilgili İran Dışişleri'ne uzun notalar vermesi, İran Hükümetiyle arasının açılmasına sebep olmuştu. (Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 142).

<sup>425</sup> Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, s. 352; Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, s.230.

<sup>426</sup> **Son Posta**, 29 Haziran 1934, No. 1411; Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, s. 353-354.

2 Temmuz 1934 tarihine gelindiğinde artık iki büyük şefin ayrılma zamanı gelmişti. Rıza Şah ve maiyetindekiler geldikleri gibi Trabzon yolu üzerinden memleketlerine geri döneceklerdi. Hiç şüphesiz iki memleketin münasebetinde yeni ve mutlu bir safhanın başlamasına sebep teşkil eden bu ziyaretin, başlangıcında olduğu gibi Rıza Şah ayrılırken de muazzam merasim icra edilecekti. Rıza Şah'ı Trabzon'a kadar götürecek olan Ege vapuru fevkalade bir itina ile hazırlanmış, Türk ve İran bayraklarıyla donanmıştı.

Şah için hazırlanan program gereği, uğurlama merasimi Tophane yolcu salonu rıhtımında yapılacaktı. Bunun için büyük misafiri son bir kez daha görmek isteyen halk, öğleden itibaren Dolmabahçe'den Tophane'ye kadar olan mesafede birikmeye başlamıştı. Saat 15.30'a doğru, yan yana dalgalanan Türk ve İran Bayrakları ile renkli bir şerit halinde uzanan yol, hıncahınç bir kalabalıklar dolmuş, caddeye bakan binaların pencerelerinde bile boş yer kalmamıştı.

Yolcu salonunun dışından itibaren bütün rıhtım boyunca halılar serilmişti. Saat 14.00'de miğferli ve muntazam bir tabur asker gelerek rıhtım boyunca yerini aldı. İlaveten Şehir bandosu, askeri mektep talebeleri ve mektep mızıkası, Debistanı İraniyan talebeleri de kendileri için daha önceden belirlenmiş mevkide yerlerini almışlardı. Resmi üniformalarını giyinmiş olan piyade polisler rıhtım dahilinde, süvari polislerle Tophane Caddesi'nden itibaren Dolmabahçe'ye kadar olan yol üzerinde bulunuyorlardı<sup>427</sup>.

Galata Limanı' da fevkalade günlere mahsus bir manzara içerisindeydi. Türk ve İran bayraklarıyla donanmış olan yüzlerce motor ve kayık Ege Vapuru'nun etrafını sarmış büyük misafiri uğurlamak için bekliyordu<sup>428</sup>.

Bu arada Rıza Şah, öğlene kadar Dolmabahçe Sarayı'nda istirahat etmiş bir yere çıkmamıştı. Öğleden sonra İstanbul'da bulunan İranlılardan oluşan bir heyeti kabul

---

<sup>427</sup> **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1934, No. 3648; **Son Posta**, 3 Temmuz 1934, No. 1415; **Milliyet**, 3 Temmuz 1934, No. 3015; Bilginer, **Türk Basımında Mustafa Kemal Atatürk**, s. 131; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 171; Çağlar, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran ilişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 988.

<sup>428</sup> **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1934, No. 3648; **Milliyet**, 3 Temmuz 1934, No. 3015.

etmişlerdi. Saat 15.00'te Gazi Paşa beraberinde Başvekil İsmet Paşa, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, yeni Tahran Sefiri Enis Akaygen Bey, Bozhöyük Mebusu Salih Bozok Bey, Antep Mebusu Ali Kılıç Bey ve yaverleriyle birlikte Beylerbeyi Sarayı'ndan Sakarya motoruyla hareketle Dolmabahçe Sarayı'na gelmişlerdi. İki büyük şef burada bir müddet -yarım saat- görüştüktan sonra saat 15.30'da Dolmabahçe sarayından çıkarak hususi otomobillere binmiş ve Tophane Rıhtımı'na hareket etmişlerdi. Bu esnada refakatlerinde Başvekil İsmet Paşa, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, İran Hariciye Veziri Bakır Han Kazımı, mihmandarları Ali Sait ve Fahrettin Paşalar, eski ve yeni Tahran sefirlerimiz Hüsrev ve Enis Beyler bulunuyordu. Perapalas otelinde misafir edilmiş olan Şah'ın maiyetleri erkani da Dolmabahçe Sarayı'ndan hareket edilmeden evvel otomobillerle buraya gelmişlerdi<sup>429</sup>.

Bu esnada Gazi ve aziz misafiri rıhtıma gelmeden önce resmi merasimde bulunacak olan Halil Kemal Paşa, İzzettin Paşa, Zihni Paşa, Cevat Paşa, Halis Paşa, Ali Fuat Paşa, Fırka İdaresi Heyet Vekili Cevdet Kerim Bey, Vali Muhittin Bey, Vali Yardımcısı Ali Bey, Polis Müdürü Fehmi Bey, Halkevi Reisi Ali Rıza Bey, Belediye Reis Muavini Hamit Bey, Polis Müdür Muavini Hüsnü Bey, İstanbul Üniversitesi erkani, Ticaret Odası erkani ve Şehir Meclis azaları da rıhtıma gelerek yerlerini almışlar ve beklemeye koyulmuşlardı<sup>430</sup>.

Halkın samimi ve coşkun tezahüratları arasında Tophane rıhtımına gelen iki lider araçlarından indiklerinde burada ihtiram vaziyeti almış olan askerler ve polisler tarafından resmi selam ifa edilmişti. Resmi selamın ifa edilmesinin ardından yürüyerek ilerleyen iki lider yolcu salonunun önünde Vali ve Belediye Reisi Muhittin Bey tarafından karşılandılar. Muhittin Bey ikamet şerefi verdikleri İstanbul halkı namına teşekkürlerini Rıza Şah'a sundu ve kendilerine güzel ve hayırlı seyahatler temennisinde bulundu. Rıza Şah'ta Muhittin Bey'e sözlü iltifatta bulunduktan sonra, kendisi vesilesiyle İstanbul halkına bildirilmek üzere Muhittin Bey'e şu beyanatı vermişti:

---

<sup>429</sup> **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1934, No. 3648; **Son Posta**, 3 Temmuz 1934, No. 1415; **Akşam**, 3 Temmuz 1934, No. 5650; **Milliyet**, 3 Temmuz 1934, No. 3015; **Ayn Tarihi**, Sayı: 8 (1-31 Temmuz 1934), s. 40-42; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 137; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 171.

<sup>430</sup> **Milliyet**, 3 Temmuz 1934, No. 3015; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 137.

*“İstanbul halkının hakkımda gösterdiği samimi ve fevkalade tezahürat ve asarı muhabbetten müteşekkir ve mütahassisim. İstanbul’a daima saadet dilerim. Bu şehir güzelliği ve medeniyeti ile dünya şehirlerinin içinde mümtaz bir mevkiindedir. Böyle bir şehrin idaresi başında bulunmak ne kıymettir ve bunun size emanet edilmesi şahsınızın kadri kıymetini gösterir.*

*İstanbul şehri bütün Şark şehirlerinin başındadır. Bu şehirle bütün şark alakadardır. Bir şark devleti ve Türkiye’nin samimi dostu bulunmak itibariyle İran’ın İstanbul’la alakası çok derin ve kuvvetlidir.<sup>431</sup>”*

Rıhtımda askeri erkanımız namına Cevat, Ali Fuat, Halis, Zihni, İzzettin Halil Kemal Paşalar bulunmaktaydı. Rıza Şah’ta kumandanların önünden geçerken onlara sözlü iltifatta bulundu.

Akay şirketinin Kınalıada vapuru, Rıza Şah’ı Ege’ye götürmek üzere rıhtımda hazır bulunuyordu. İki devlet reisi ve refakatlerinde bulunan zevat, Kınalıada vapuruna bindiler. Saat 16.20’ de Kınalıada vapuru doğruca Ege vapuruna yanaşmak üzere Tophane rıhtımından hareket etti. Bu kısa zaman zarfında, beş dakika kadar, Gazi Mustafa Kemal Paşa ile aziz misafirleri samimi vapurun güvertesinde ayakta vaziyette samimi bir şekilde görüştüler. Kınalıada vapuru, Ege vapuruna yanaşınca iki büyük şef iskelenin üzerine çıkarak vedalaştılar. Veda merasimi çok samimi oldu. Başvekil İsmet Paşa’da Ege Vapuru’na geçerek Rıza Şah’a iyi seyahatler dileğinde bulundu. Şah İsmet Paşa’yla da samimi bir şekilde vedalaştı<sup>432</sup>. Vedalaşmanın ardından öncelikle Rıza Şah ardından da maiyetleri erkani ve İran Hariciye Nazırı Mirza Seyit Bakir Han Kazimi, İran’ın Ankara Sefiri Sadık Han, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü, yeni Tahran Sefirimiz Enis Bey, Riyaseti Cumhur Kalem Mahsus Müdürü ve Katibi Umumi Vekili Hasan

---

<sup>431</sup> **Cumhuriyet** 3 Temmuz 1934, No. 3648; **Son Posta**, 3 Temmuz 1934, No. 1415; **Hakimiyet-i Milliye** 3 Temmuz 1934, No. 3649; **Akşam**, 3 Temmuz 1934, No. 5650; **Milliyet**, 3 Temmuz 1934, No. 3015; **Ayın Tarihi**, Sayı: 8 (1-31 Temmuz 1934), s. 40-42; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 137.

<sup>432</sup> Seyahatin gerçekleşmesi için üst düzey çaba gösteren ve seyahat boyunca Rıza Şah’ın yanında bulunan Tahran Büyükelçimiz Hüsrev Bey, 30 Haziran günü Dış İşleri Bakanlığı’ndan aldığı emre uygun olarak istifa etmiş olduğundan, yola çıkacağı gün ziyaret ederek veda ettiği Şah’ı, Ege vapuruna bindikten sonra da, vapura çıkarak uğurlamıştır. Dönüş yolunda Şah’a yeni büyükelçimiz Enis Bey refakat edecektir. (Çağlar, **Atatürk’ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 989; Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 51.)



Rıza Bey, Denizyolları İşletme Müdürü Sadullah Bey, Ali Sait Paşa ve Fahrettin paşalarda Ege'ye geçmişlerdir. Ayrıca Ege'ye Şehinşahlık bayrağı çekilmişti<sup>433</sup>.

Bu arada Rıza Şah'ın, Türkiye'ye geldiği günden itibaren gazetelerde çıkan haberler Matbuat-ı Umumiye Müdürlüğü tarafından koleksiyon şeklinde hazırlanmış ve Şah'a bu ziyaretinin bir hatırası olarak hediye edilmişti. Yine aynı gün Şah'ın maiyetleri İstanbul'dan hareket etmeden evvel Taksim'deki Cumhuriyet Abidesi'ne çelenk koymuşlardı. Ayrıca Rıza Şah şehirden ayrılmadan evvel İstanbul Darülacezesine 2 bin lira bağış yapmıştı<sup>434</sup>.

Ege vapuru tam 16.25'te Şirketi Hayriye'nin ve Akay şirketinin hususi vapurları ile uğurlama merasimine akın eden halkın alkışları arasında hareket etti. Aynı zamanda limanda bulunan bütün vapurlar Rıza Şah'ı son kez selamlamak üzere düdüklarini çalıyorlardı. Ege'ye iki muhribimiz refakat ediyordu. Bundan başka halkı taşıyan vapurlarla, hususi motorlarda Boğaz çıkışına kadar Ege'yi takip ettiler<sup>435</sup>. Rıza Şah'a Trabzon'a kadar refakat etmek üzere Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'de vapurdaydı. Yeni Tahran Sefiri Enis Bey'de göreve başlamak için Şah ile birlikte İran'a gitmek üzere vapurda bulunuyordu. Ayrıca sınıra kadar eşlik etmek üzere Mihmandar olan Ali Sait, Fahrettin, Halis ve İzzettin Paşalarla Hariciye Vekaleti Üçüncü Müdürü Sadettin Bey ve memleketine geri dönmek üzere İran Sefiri Sadık Han'da Ege Vapuru'yla hareket etmişlerdi<sup>436</sup>. Tüm bu uğurlama merasimleri olurken birde küçük kaza yaşanmıştı. Ege Vapuru'nun hareket ettiği sırada Aşir Bey isminde bir görevli dengesini kaybederek denize düşmüş ve hemen fark edilerek o civarda bulunan Gümrük Muhafaza motoru tarafından kurtarılmıştı<sup>437</sup>.

Uğurlama merasiminin ardından Gazi ve İsmet Paşa motorla Dolmabahçe Sarayı'na geçmişlerdir. İsmet Paşa burada bir süre kaldıktan sonra Gazi'ye veda etmiş

---

<sup>433</sup> **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1934, No. 3648; **Son Posta**, 3 Temmuz 1934, No. 1415; **Akşam** 3 Temmuz 1934, No. 5650; **Milliyet**, 3 Temmuz 1934, No. 3015; **Ayın Tarihi**, Sayı: 8 (1-31 Temmuz 1934), s. 42; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 137-138.

<sup>434</sup> **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1934, No. 3648; **Son Posta**, 3 Temmuz 1934, No. 1415; **Son Posta**, 9 Temmuz 1934, No. 1421; **Akşam**, 3 Temmuz 1934, No. 5650; **Milliyet**, 2 Temmuz 1934, No. 3014; **Milliyet**, 3 Temmuz 1934, No. 3015.

<sup>435</sup> **Son Posta**, 3 Temmuz 1934, No. 1415; **Akşam**, 3 Temmuz 1934, No. 5650.

<sup>436</sup> **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1934, No. 3648; **Son Posta**, 3 Temmuz 1934, No. 1415; **Ayın Tarihi**, Sayı: 8 (1-31 Temmuz 1934), s. 42; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 138.

<sup>437</sup> **Milliyet**, 3 Temmuz 1934, No. 3015.

ve motorla Haydarpaşa'ya gitmiştir. İsmet Paşa Haydarpaşa'da Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Bey ve birçok zevat tarafından Ankara'ya uğurlanmıştır<sup>438</sup>. Ertesi gün Ankara'ya varan İsmet Paşa istasyonda samimi bir şekilde karşılanmış ve öğleden evvel Çankaya'daki köşkünde yapılan toplantıda Şah'ın ziyareti hakkında izahatta bulunmuştur.

İsmet Paşa'nın müsaade isteyip Dolmabahçe'den ayrılmasının ardından Gazi'de bir süre daha burada istirahat etmiş ve ardından yanındaki zevatla birlikte Ertuğrul yatıyla Yalova'daki köşklere gitmişlerdir<sup>439</sup>. Tahran Büyükelçiliği görevinden ayrılan Hüsrev Bey'de konuyla ilgili görüşmek üzere 5 Temmuz tarihinde Gazi'yi burada ziyaret edecekti<sup>440</sup>. Gazi Yalova'daki köşkte birkaç gün kaldıktan sonra Ertuğrul yatı ile Derince'ye ardından hususi bir trenle Ankara'ya geri dönecekti<sup>441</sup>.

İstanbul-Trabzon yolculuğunun takriben 1.5 gün sürmesi planlanıyordu. Buna göre 2 Temmuz 1934 pazartesi günü yola çıkan Rıza Şah ve maiyeti 4 Temmuz 1934 Çarşamba günü sabah saatlerinde Trabzon'a varacak ve oradan da karayoluyla Gürcübulak istasyonuna hareket edilecekti<sup>442</sup>.

Büyük sevgi gösterileri arasında İstanbul'dan ayrılan Rıza Şah yolculuğu esnasında Türkiye'nin güzel kıyılarını seyretmiş ve Ege vapurunda bulunan Yavuz Bandosunun çaldığı parçaları dinlemişti. Rıza Şah akşam sekizde dairesine çekilerek istirahat etmişti<sup>443</sup>.

Şah ve maiyetlerini taşıyan vapur ertesi gün saat 16.00'da Sinop limanına varmış ve burada bir tur yaptıktan sonra Trabzon'a doğru yoluna devam etmişti. Şah

---

<sup>438</sup> *Milliyet*, 3 Temmuz 1934, No. 3015.

<sup>439</sup> *Milliyet*, 4 Temmuz 1934, No. 3016.

<sup>440</sup> *Milliyet*, 6 Temmuz 1934, No. 3018.

<sup>441</sup> *Milliyet*, 8 Temmuz 1934, No. 3020; *Milliyet*, 9 Temmuz 1934, No. 3021.

<sup>442</sup> *Son Posta*, 3 Temmuz 1934, No. 1415; *Ayın Tarihi*, Sayı: 8 (1-31 Temmuz 1934), s. 43; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 137-138.

<sup>443</sup> *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Temmuz 1934, No. 4651; *Milliyet*, 5 Temmuz 1934, No. 3017; Çağlar, *Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran ilişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 990

seyahatlerinin her ayağında olduğu gibi burada da sahillere toplanan binlerce halk tarafından hararetle selamlanmıştı<sup>444</sup>.

Açık ve güzel bir havada yoluna devam eden Ege vapuru, Zafer ve Tınaztepe torpidolarının refakatinde ertesi günü sabah saat 09.00'da Trabzon İskelesi'ne yanaşmıştı.

Rıza Şah, Trabzon İskelesi'nde Vali Rıfat Bey'le Kolordu Kumandanı Abdurrahman Nafiz Paşa ve diğer mülki ve askeri erkan tarafından karşılanmıştı. Karşılama merasimini müteakip yolları dolduran binlerce halkın sevgi tezahüratları arasında Vali Konağı'na giden Şah burada bir müddet istirahat etmiş müteakiben Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey ve mihmandarları Fahrettin Paşa'ya geri dönmeleri için müsaade etmişti<sup>445</sup>. Daha sonra maiyetiyle birlikte Gümüşhane'ye hareket eden Şah saat 15.00'te buraya gelmiş ve yine halkın coşkun tezahüratları arasında karşılanmışlardı<sup>446</sup>. Rıza Şah ve maiyetleri geceyi Gümüşhane'de geçirmişti.

Ertesi sabah -5 Temmuz- saat 08.00'de Gümüşhane'den hareketle saat 10.00'da Bayburt'a gelen Rıza Şah, Bayburt askeri garnizonunda bir müddet istirahat ettikten sonra buradan ayrılmış ve saat 15.30'da Erzurum'u şerefleştirmişti. Burada Şah'ı ikinci kez karşılamak için günlerdir yapılan hazırlıklar tamamlanmış büyük misafir Erzurum halkının coşkulu tezahüratları arasında karşılanarak, 21 pare top atışıyla selamlanmıştı. Daha sonra Vali Konağı'nda istirahate çekilen Rıza Şah<sup>447</sup> ertesi gün -6 Temmuz- Erzurum'dan hareketle saat 17.20'de Gürcübulak hududuna gelmişti. Burada bir süre istirahat eden aziz misafir saat 17.30'da İran hududu üzerine kurulmuş

---

<sup>444</sup> **Son Posta**, 5 Temmuz 1934, No. 1417; **Milliyet**, 5 Temmuz 1934, No. 3017.

<sup>445</sup> Tevfik Rüştü Bey ve Fahrettin Paşa'ya geri dönmeleri için müsaade veren Şah ayrılırken;

-Sizlere İran nişanları veremediğimden çok müteessirim. Çünkü kanunlarınız buna müsait değilmiş. Bilmem niçin böyle yaptınız? Demişti. Ayrıca Şah bu esnada seyahatin hatırası olarak mihmandarı Fahrettin Paşa'ya altın bir tabaka hediye etmiştir. Altay Paşa anılarında "Tabakayı muhafaza ediyorum. Benden sonrada evlat ve ahfadım muhafaza edecektir." Diyerek bu hediyenin kendisi için önemini vurgulamıştır. (Altay, **Atatürk'ün Misafiri Rıza Şah Pehlevi**, s. 13)

<sup>446</sup> **Son Posta**, 5 Temmuz 1934, No. 1417; **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Temmuz 1934, No. 4651; **Milliyet**, 5 Temmuz 1934, No. 3017; **Aydın Tarihi**, Sayı: 8 (1-31 Temmuz 1934), s. 143-144; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 139.

<sup>447</sup> **Son Posta**, 5 Temmuz 1934, No. 1417; **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Temmuz 1934, No. 4652; **Milliyet**, 7 Temmuz 1934, No. 3019; **Aydın Tarihi**, Sayı: 8 (1-31 Temmuz 1934), s. 144; Çağlar, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 990; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 139.

olan takların altından geçerek memleketine ayak basmıştı. Huduttan çıkarırken, başta muzika olmak üzere bir tabur asker resmi selamlarını ifa etmişlerdi. Hudutların içinde de bir İran alayı büyük hükümdarlarını selamlamıştı. Takların iki tarafında yer almış olan halk Şah'ı şiddetle alkışlayarak uğurlamışlardı<sup>448</sup>.

Rıza Şah Türkiye topraklarından ayrılırken Türkiye'de gördüğü samimi misafirperverlikten dolayı o esnada Yalova'da bulunmakta olan Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'ya Beyazıt'tan bir telgraf göndererek bir kez daha teşekkür etmek istemişti.

Rıza Şah'ın 6 Temmuz 1934 tarihli telgrafı şöyleydi:

*Türkiye Cumhuriyeti Reisi Muhteremi Azameti Mustafa Kemal Hazretlerine;*

*“Bu mevkide Türkiye'ye veda ediyorum. Fırsatı ganimet bildim. O büyük biraderimin muhabbet ve samimi ihsasatı benim kalbimde unutulmayacak hatıralar icat edecektir. Bir defa daha teşekkürlerimi arz ile nihayetsiz hürmetlerimi takdim ediyorum. Orada misaferetim esnasında İran ve Türkiye milletlerinin kalp ve ruh birliğini gözümle gördüm. Zaman bu rabitaların mes'ut neticesini gösterecektir. Büyük kardeşime selamet, uzun ömürler ve Türk milletine saadetler dilerim.”*

Rıza Şah Pehlevi

Bu samimi telgrafa büyük önder şu cevabi telgrafı gönderdi:

*Büyük İran Devletinin muhterem ve büyük Şehinşahi Ala Hazreti Humayun Rıza Şah Pehlevi Hazretleri;*

*“Türkiye'den kardeş memleket toprağına avdet ederken göndermek lütfunda bulunduğunuz yürekten gelme yüksek hislerle dolu telgrafname-i hümayunlarını sevinçle aldım.*

---

<sup>448</sup> **Son Posta**, 7 Temmuz 1934, No. 1419; **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Temmuz 1934, No. 4653; **Milliyet**, 7 Temmuz 1934, No. 3019; **Ayın Tarihi**, Sayı: 8 (1-31 Temmuz 1934), s. 46-48; Çağlar, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran ilişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 990; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 139.

*Zati Şahinşahileriyle birlikte geçirdiğim günler ve kudret faziletinize bir kere daha şahit olduğum muhavereler hatırımda silinmez surette menkuş kalacaktır. Milletlerimizin birbirine karşı pek tabii olan kuvvetli rabitaları ziyareti Şehinşahileriyle tebarüz etmiş ve büsbütün kökleşmiştir.*

*Bu kardeşlik hissiyatımı Türk milleti namına ve kendi namıma arzederken kardeş milletin büyük hükümdarı dostum ve kardeşime selametler uzun ve mesut ömürler ve İran milletine temadii refah ve saadetler dilerim.”*

Gazi Mustafa Kemal Türkiye Reiscumhuri<sup>449</sup>

Ayrıca Rıza Şah seyahatleri esnasında filmlerini çeken sinema operatörlerine iltifatlarda bulunmuş, bu filmin tarihi bir vesika olduğunu ifade ederek operatörlerimizi İran’a götürmek istediklerini söylemişlerdir. Operatörlerde Aziz misafirin bu iltifat ve arzuları üzerine onunla birlikte İran’a gitmişlerdir.

Aziz misafir Türk otelciliğinin mükemmeliyet ve başarılarını da takdir ederek İran’da otellerin ıslahı için Türk uzmanlardan istifade etmek arzularını da Türkiye’den ayrılmadan evvel ifade etmişlerdir<sup>450</sup>.

Sınırdaki İran ve Türk askeri kıtaları tarafından karşılanan Rıza Şah, Türk toprakları üzerinde geçtiği her yerde olduğu gibi Türkiye’nin en ücra köşelerine kadar bütün Türk milletinin kalp birliği ile gösterdiği saygı ve sevgiyi bir defa daha gösteren Türk kıtaatının önünden geçerek atılan selam topları arasında İran’a ayak basmış ve İran ordusunun ve halkının yüksek saygı ve tezahüratı arasında otomobiline binerek Makü’ye hareket etmişti<sup>451</sup>.

---

<sup>449</sup> **Atatürk’ün Milli Dış Politikası**, I, Belge 44, s. 264; **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1934, No. 3655; **Son Posta**, 10 Temmuz 1934, No. 1422; **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Temmuz 1934, No. 4636; **Milliyet**, 10 Temmuz 1934, No. 3022; **Aynı Tarihi**, Sayı: 8 (1-31 Temmuz 1934), s. 48-49; **Çağlar, Atatürk’ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran ilişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 990; **Cin, Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 139-140.

<sup>450</sup> **Son Posta**, 7 Temmuz 1934, No. 1419; **Milliyet**, 7 Temmuz 1934, No. 3019.

<sup>451</sup> **Hakimiyet-i Milliye** 8 Temmuz 1934, No. 4654; **Milliyet**, 9 Temmuz 1934, No. 3021.

Rıza Şah'ın isteği üzerine mihmandarları Üçüncü Ordu Müfettişi Birinci Ferik Ali Sait Paşa, refakatinde Kolordu Kumandanı Abdurrahman Nafiz Paşa ve Erkanharbiye Reisi Mahmut, Hariciye Üçüncü Daire Müdürü Kemal, Protokol Şef Muavini Şefkati ve Hariciye müdürlerinden Talat ve Aşir Beyler'de Rıza Şah ile birlikte Makü'ye gitmişlerdir<sup>452</sup>.

Rıza Şah İran topraklarına ayak basar basmaz Ali Sait Paşa'ya: “*Şimdiye kadar bana siz rehberlik ettiniz, şimdi de ben size rehberlik edeceğim.*” diyerek iltifatta bulunmuş ve Hariciye Veziri Kazimi Han'ı mihmandar olarak tayin etmişti. Kazimi Han, Ali Sait Paşa'ya emirlerinde olduğunu bildirmiş ve ardından otomobillere birlikte binerek Makü'ye geçilmiştir. Makü'de Rıza Şah'ın dönüşü parlak bir şekilde kutlanmış ve gece bütün şehirde olduğu gibi Makü etrafındaki dağlarda da ateşler yakılmak suretiyle şenlikler yapılmıştı<sup>453</sup>.

Başta garbi Azerbaycan kumandanı Şahbati olmak üzere burada bulunan fırka erkanı ve Makü halkı Ali Sait Paşa'ya ve refakatindeki zevata çok samimi hislerin ifadesi olan bir misafirperverlik göstermişlerdi. Makü'ye gittikleri günün akşamında Ali Sait Paşa ve refakatinde bulunan zevat şerefine Şahbati tarafından bir ziyafet verilmiştir. Ziyafette çok samimi ve dostane nutuklar söylenmiş, iki dost devlet reisine tazim hissiyatı sunulmuştur<sup>454</sup>.

8 Temmuz akşamı Rıza Şah Türk Heyeti'ni Bahçecik Köşkü'nde yemeğe davet etmişti. Yemek esnasında Mihmandarı Ali Sait Paşa'ya çok samimi iltifatlarda bulunan Şah, Türkiye'yi ziyaretine ait duygu ve düşüncelerini şu şekilde ifade etmişti:

*“İstanbul'dan buraya yorulmadan ferah ferah geldik. Biz bugüne kadar bu geçtiğimiz yolun bu kadar kısa olduğunu bilmiyorduk. Bu bizim için yeni keşif oldu. Türkiye'ye beşuş olarak gittim. Beşuş olarak geldim. Bundan çok mesrurum. Türkiye'de gördüğüm ve işittiğim her şey beni*

---

<sup>452</sup> **Son Posta**, 9 Temmuz 1934, No. 1421; **Milliyet**, 9 Temmuz 1934, No. 3021; **Milliyet**, 10 Temmuz 1934, No. 3022; Çağlar, **Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gere de Zamanında Türkiye-İran ilişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 990.

<sup>453</sup> **Son Posta**, 9 Temmuz 1934, No. 1421; **Ayn Tarihi**, Sayı:8 (1-31 Temmuz 1934), s. 4.

<sup>454</sup> **Son Posta**, 9 Temmuz 1934, No. 1421; **Milliyet**, 9 Temmuz 1934, No.3021; **Milliyet**, 10 Temmuz 1934, No. 3022.

*memnun etmiştir. Siz Türkler çok bahtiyarsınız. Zira başta büyük menciniz Gazi olduğu halde İsmet ve Fevzi Paşalarla Teyfik Rüştü Bey ve diğer rical ve kumandanlara maliksiniz. Bütün dünya irtibat ve muvasalarla münasebatı siyasiye, iktisadiye ve içtimaiyelerle tanışır. Biz iki millet şimdiye kadar birbirimizi tanımamıştık.*

*Bundan sonra münasebetlerimizi o dereceye getirmeliyiz ki her hususta birbirimizi tamamlayalım. Sizleri Tebriz'e kadar götürmek ve hiç değilse İran'ın bir kısmını göstermek isterdim. Bu suretle yolu uzatmak isteğiğim sizlerden hiç ayrılmak istemeyişimdendir. Yarın yolculuğumuz olmasaydı sabaha kadar sizleri bırakmayacaktım. Türkiye'de gezişim esnasında beni, Gazi ile yan yana gören kadın erkek birçok insanların heyecanlarından gözyaşı döktüklerini gördüm. Bana karşı muhabbete delalet eden bu tezahürden bilhassa memnunum.<sup>455</sup>*

Rıza Şah ertesi günü sabah sekizde Ali Sait Paşa'yla ve Türk heyetinin diğer azalarıyla çok samimi bir şekilde vedalaşarak Makû'den ayrılmıştı böylece görevleri sona eren Türk heyeti de geri dönmüştü. Türk heyetinin yanında İran'ın Ankara Büyükelçisi Sadık Han ve Sefaret Başkatibi Asaf Han'da bulunmaktaydı<sup>456</sup>.

Rıza Şah'ın İran'a varmalarından itibaren geçtikleri her şehirde halk hükümdarı şerefine tezahüratlar yapmış, geçtiği tüm yollar üzerinde Şah'ın memleketine geri dönmesi şerefine taklar kurulmuş ve her yerde halk Şahlarını büyük bir sevinçle karşılamıştır.

Trenin Tebriz'e varmasıyla Rıza Şah ve yolculukları esnasında kendilerine eşlik eden zevat sevinç içinde bulunan bir halk kitlesi tarafından karşılanmışlar ve askeri kıtaları teftiş ettikten sonra, Şah bütün güzergahı dolduran halkın heyecanlı

---

<sup>455</sup> **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1934, No. 3655; **Son Posta**, 10 Temmuz 1934, No. 1422; **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Temmuz 1934, No. 4656; **Milliyet**, 10 Temmuz 1934, No. 3022.

<sup>456</sup> **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1936, No. 3655; **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Temmuz 1934, No. 4636; **Milliyet**, 9 Temmuz 1934, No. 3021; **Milliyet**, 10 Temmuz 1934, No. 3022.

alkışları ve “yaşa!” nidaları arasında Nizamiye Sarayı’na geçmişlerdir. Burada bir müddet dinlendikten sonra da Tahran’a gitmek üzere yeniden hareket etmişlerdir<sup>457</sup>.

Rıza Şah’ın kırk gün süren yolculuğunun ardından Tahran’a varmaları münasebetiyle diğer şehirlerde olduğu gibi burada da şenlikler yapılmış ve halk yoğun tezahüratta bulunmuştur. Şah’ı memleketine geri dönüşü şerefine yapılan milli şenlikler 15 Temmuz’a kadar devam etmiştir.

Rıza Şah’ın saraya varmasıyla birlikte meserret içinde bulunan Nazırlar Heyeti ile muhtelif mümessilleri huzurlarına kabul etmişlerdi.

Yine Şah’ın Tahran’a dönüşü şerefine, şehre vardıkları günün akşamında İran kulübünde 600 kişilik bir ziyafet verilmiş ve bu ziyafette bütün Devlet Ricali, Sefirler Heyeti ve Tahran muteberanı hazır bulunmuştur<sup>458</sup>.

İran meclisinin 16 Temmuz 1934 tarihli oturumunda İran Hariciye Nazırı beyanatta bulunarak Şah’ın Türkiye’ye yaptığı ziyaretin çok dostane bir havada geçtiğini ve bu yönde sonuçlar doğurduğunu ehemmiyetle belirtmiş ve mükemmel neticeler veren bu seyahatin iki milletin birliğini teyit ettiğini söylemiştir ve özellikle tüm Türk milletinin sıcak ve samimi tavrının kendisini ne denli etkilediğini sözleriyle ifade etmiştir<sup>459</sup>.

Tüm bu süreç boyunca İran basını da Şah’a karşı gösterilen misafirperverliği anlatan yazılar yazmıştı. Gazeteler Rıza Şah ve Gazi’nin başlarında bulunduğu bu iki milletin tarihten günümüze kadar dış mihrakların çeşitli entrikaları sonucu ayrı düşmelerine rağmen artık iki ayrılmaz kardeş haline geldiklerini ve bu kardeşliğin Şah’ın Türkiye ziyaretiyle birlikte daha da pekiştiğine yönelik haberler yayınlamışlardır<sup>460</sup>.

---

<sup>457</sup> **Son Posta**, 12 Temmuz 1934, No. 1424; **Milliyet**, 14 Temmuz 1934, No. 3026.

<sup>458</sup> **Son Posta**, 14 Temmuz 1934, No. 1426; **Milliyet**, 14 Temmuz 1934, No. 3026; **Milliyet**, 16 Temmuz 1934, No. 3028.

<sup>459</sup> **Son Posta**, 17 Temmuz 1934, No. 1429; **Milliyet**, 16 Temmuz 1934, No. 3028.

<sup>460</sup> **Milliyet**, 4 Temmuz 1934, No. 3016; Bilginer, **Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk**, s. 131; Çağlar, **Atatürk’ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran ilişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 989.



İki ülke arasındaki dostluğu vurgulayan fikri yazılar haricinde Türk basınında olduğu gibi İran basını da Şah'ın ziyareti, ziyareti durakları, ziyaret edilen noktalar, ziyaretin detayları ve özellikle de hem siyasi erkanın hem de Türk halkının misafirperverliğinin derecesini vurgulayan haberler yapmışlardır. İran'da bu türden haberlerin yapılabilmesi Anadolu Ajansı sayesinde mümkün olabilmektedir.

Anadolu Ajansı'nın gece servisi Şah'ın Türkiye'de bulunduğu zaman zarfında, Tahran Hükümeti'nin resmi haber vasıtası olan İran gazetesine her gün tüm teferruatları telgraf vesilesiyle bildirebilmek için sabah 05.00'e kadar mesaisini uzatmıştı. Ajansın bu mesaisinden dolayı Şah Türkiye'de bulunduğu esnada Büyükelçi Sadık Han vesilesi ile takdir ve memnuniyetlerini bildirmişti.

Şah memleketine döndükten sonrada maiyetindeki zevat la birlikte Maku'de iken İran Hariciye Veziri Bakir Han Kazımı Anadolu Ajansı'na bir telgraf göndermiş ve ajansın İran matbuatına karşı gösterdiği yardımseverliği takdir ederek teşekkür etmişti<sup>461</sup>.

---

<sup>461</sup> Rıza Şah'ın Büyük Elçi Sadık Han vesilesi ile Anadolu Ajansı'na takdirlerini bildirmesi ve İran Hariciye Veziri'nin Maku'dan Anadolu Ajansı'na teşekkür için yolladığı telgrafın tam ve resmi metni için bkz: Ek-10.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### ZİYARETİN SONUÇLARI, BASINDAKİ YANSIMALARI ve İKİ ÜLKE ARASINDAKİ İLİŞKİLERE ETKİSİ

Ziyaretin hazırlık ve gerçekleşme aşamalarını anlattığımız diğer bölümlerden sonra bu son bölümde ziyaretin sonuçlarına çok yönlü olarak değinecek ve iki ülke ilişkilerinin seyrine yönelik ne gibi etkiler yarattığını ortaya koymaya çalışacağız.

Musul krizinden başlayıp 1934 yılına kadar devam eden dönem Türkiye'nin iç işlerine yoğunlaştığı, dış politikaya daha az ilgi gösterdiği bir dönemdir. Tamamen milli kimliğini tanımlamakla meşgul olan Türkiye'nin dış gelişmelerle ilgilenmek için çok az zamanı olmuştur. Kendisini dış dünyadan etkili bir biçimde tecrit etme Türkiye'nin en 1920'li yıllardaki en iyi dış politikasıydı. Bu nedenle, savunmaya yönelik olan Türk dış politikası, dış karışıklıklardan kaçınarak ve komşularıyla bölgesel konularda pratik anlaşmalar yaparak Türkiye'nin güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Fakat 1930'lu yıllardan itibaren Türkiye daha aktif ve dolayısıyla daha etkin bir dış politika izlemeye başlayacak, hem batıda hem de doğuda dostluğu aranan bir ülke haline gelecekti. Paktlar ve dostluk anlaşmaları bu dönemde her ülkeye kendi iç sorunlarını kargaşa çıkarmadan çözüme ulaştırma imkanı sağlamaktaydı. Türkiye'nin bu yönde bir politika izlemesinde hızlı bir şekilde fark edilen dış tehditlerin yol açtığı şüphe götürmemektedir<sup>462</sup>. İşte Rıza Şah'ın ziyareti Türkiye'nin dış politikada belirttiğimiz şekilde dışa dönük bir duruş sergilediği böylesi bir döneme rastlar.

Gazi ve Rıza Şah'ın dış siyasetleri aynı ilkelere dayanmaktaydı. İki liderde devletin iç teşkilatlanmasına ve milli çıkarlarla bağdaşan bir dış siyasete öncelik vermekteydiler. Zira ancak bu halde açık ve devamlı bir dış siyasetin sağlam ve tutarlı

---

<sup>462</sup> Brock Milmann, **1934-1942 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Politikası ve Stratejisi**, Tarih'in İçinden (Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 411-412; Çağlar, **Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 992.

olarak yerleşebileceğine inanmaktaydılar. Bu bakımdan her ikisinin de ortak amacı açık ve milli politikası olan kuvvetli ve bağımsız birer devlet yaratmaktı<sup>463</sup>.

İç politikaları açısından baktığımızda ise; her iki lider içinde ulusal bağımsızlıklarını koruyarak, batılı değerlerle yoğrulmuş yeni ve özgün bir Türk ve İranlı kimliği yaratmak temel hedefleri olmuştur<sup>464</sup>. Türk modeli; modernleşmesi batıya dönük, ulusal bağımsızlığı temel ilke edinmiş, özgün bir ulusal kimlik ve milliyetçilik amaçlayan, yasaları laik temel üzerine oturmuş, modern devletin tam olarak oluşabilmesi için eğitimde, sosyal alanda ve hukuki yapıda köklü değişimler yapan, diplomaside bağımsızlığı esas alan gerçekçi, barışçı, ittifaklara açık ve içinde yaşanan dünyaya uygun, çağın gereklerini karşılayan modern bir anlayış uygulamayı kendisine temel ilke edinmiştir. Bunun içinde yönetim anlayışı çok önemlidir. Çünkü bütün modernizasyonu organize edecek olan odur. Reform hareketi ile milli bir devletin oluşması gerçekleşecek ve bunu milli bir siyaset ve milli bir ekonomi takip edecektir<sup>465</sup>.

Buradan hareketle hem iç hem de dış politik duruş açısından değerlendirdiğimizde Mustafa Kemal ve Rıza Şah devirleri iki ülke açısından, abartısız bir ifadeyle, tarihte eşi benzeri olmayan bir dönemi ifade etmektedir. Nitekim her iki ülkede de aynı zamanda liderlik anlamlarında birbirleriyle çok benzeşen iki büyük lider doğmuştu. Onların doğuşu I. Dünya Savaşı öncesindeki ve sırasındaki ıstırap, felaket ve karışıklık sonucunda adeta zorunlu bir hale gelmiştir.<sup>466</sup>

Durum buyken Rıza Şah'ın 1934 yılında Türkiye'ye yaptığı gezi, Türk-İran ilişkilerinin zirveye çıkmasını sağladı. Türkiye-İran sınırının kesin bir biçimde tespit edilmiş olması, Ağrı isyanında İran tarafının antlaşma uyarınca tarafsız davranması gibi adımlar iki ülke arasında güveni sağlamlaştırmış ve ikili ilişkilerde yeni açılımlara yönelmesini sağlamıştır. Ziyaret esnasında yapılan ikili görüşmelerle; suçluların iadesi, ikamet, sınır güvenliği, sınırda müşterek gümrük binalarının yapımı, Trabzon-

---

<sup>463</sup> Sadi Irmak, **Atatürk Etki ve Yankıları**, Pamukbank T.A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1981, s. 44.

<sup>464</sup> Mustafa Yılmaz, **İngiliz Basını ve Atatürk'ün Modernleşme Modeli**, Sivas Kongresi II. Uluslararası Sempozyumu (2 Eylül 2003 – Sivas), Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Sivas, 2003, s. 70.

<sup>465</sup> Yılmaz, **İngiliz Basını ve Atatürk'ün Modernleşme Modeli**, s. 70-73.

<sup>466</sup> Perviz Amuzgar, Çev. Saime İnal Savi, **Kemalizmin Rıza Şah'ın Reformları Üzerindeki Etkisi**, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 70, İstanbul, 1992, s. 49.

Tebriz transit yolu alanlarında kapsamlı işbirliğine gidildi<sup>467</sup>. Şah'ın temel amacı Türkiye ile siyasi, askeri, iktisadi her alanda yakınlaşarak, İngiltere ile Rusya'nın karşılıklı baskılarını dengelemektir<sup>468</sup>.

Bu açıdan bakıldığında Rıza Şah için Türkiye'de geçirdiği yirmi beş gün fevkalade bir tecrübe olmuştur. Türkiye seyahati Rıza Şah'ın ilk ve tek yurtdışı ziyaretidir. Diğer yandan Şah, Gazi'nin bizzat ve resmi olarak davet ettiği tek yabancı lider sıfatını da taşımaktadır. Kemal Paşa konuğuna Türkiye'nin en ilginç yerlerini gezdirmiş ve imkan dahilinde her boş dakikasını onunla birlikte geçirerek ideallerini, tecrübelerini ve planlarını "kardeşi" ile paylaşmıştır. İran Şahı'nın Tahran'a dönme zamanı geldiğinde ev sahibi onu orduya bir veda ziyaretine götürmüştür. Atatürk askeri üniforması içinde Türk silahlı kuvvetlerinin başkumandanı olarak bu geçide önderlik etmiş ve geleneksel diplomaside pek ender rastlanan bir biçimde Rıza Şah'a saygı ve şeref gösterisi yapmıştır. Bundan sonrada Şah'a kompliman olarak:

*"Eğer günün birinde Türk devletinin başından ayrılırsam, Majestelerinin bana subayları arasında hizmet etme izni vereceğine eminim."* demiştir<sup>469</sup>.

Ziyarete dair burada değinmeyi uygun bulduğumuz bu detay bile seyahat sürecinin nasıl bir atmosferde geçtiğinin somut bir kanıtı mahiyetindedir.

Zira bu ziyaretin önemini -özellikle dönemin bölgede etkili olan dış güçlerine karşı- belirtmek için Türkiye her şeyi yapmıştı. Tüm ziyaret boyunca kutlamalar ve ağrılamalar aşırı derecede yapıldı. Yine ziyaret esnasında samimi bir şekilde karşılıklı olarak verilen demeçlerde iki devlet arasında yeni bir döneme girildiği, yanlış anlamalar ve ihtilaflar devrinin sona erdiği, sınır sorunlarının çözümlenmesi için iyi niyetlerin ortaya konduğu, ekonomik ilişkilerin daha iyiye gideceği vurgulandı. Sürecin bundan sonra barış içinde yürüyeceğine dair temennilerde bulunuldu ve yapılan ıslahatlar

---

<sup>467</sup> Kenan Çamurcu, **Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet –Velayet Demokrasısından Demokratik Cumhuriyete İran-**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2000, s. 94.

<sup>468</sup> Gökhan Çetinsaya, **Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)**, Avrasya Dosyası, Cilt: 5, Sayı: 3, İstanbul, 1999, s. 169.

<sup>469</sup> İrmak, **Atatürk Etki ve Yankıları**, s. 43.

karşılıklı olarak takdir edildi. Bunlar her iki ülkenin de dostluklarını ve birbirlerinden beklentilerini açıkça ortaya koyması bakımından önemliydi<sup>470</sup>.

Diğer bir ifadeyle Rıza Şah'ın Türkiye'ye ziyareti esnasında Gazi, Rıza Şah'ın karşılanması, konuk edilmesi ve onurlandırılması noktasında sahip olduğu tüm çaba ve imkanları kullanmıştı. Çünkü Gazi, Rıza Şah'a Osmanlı'nın hilafet merkezi olan bir ülkede hangi atılımları başardığını göstermek istiyordu. Hazırlanan seyahat programıyla özellikle Rıza Şah'ın askeri ıslahatlar neticesinde modernize edilmiş orduyu görmesi, fabrikaları, ziraat alanlarını, şehirleri ve sosyal sınıfların yaşam biçimini ve toplumsal ıslahatları yakından görmesinin temini kararlaştırılmıştı. Bu ziyaretin neticesinde Gazi, Yeni Türkiye'nin müslüman dünyasına örnek model konumunda olduğunu tescillemek istiyordu<sup>471</sup>.

Böylesi bir atmosferde geçen seyahatte Rıza Şah aslında bazı mevcut meseleleri karşılıklı konuşmak ve iki ülke arasındaki anlaşmazlıkları halletmek arzusundaydı. Şah aynı zamanda batının sosyal doktrinlerini aynen kopya etme yanlısı olmadığından; Kemalizm ile ülkesinin sorunlarına Doğu'ya has ideolojik bir cevap ve çözüm bulacağına inanıyordu. Bu yönden bakıldığında Şah'ın Kemalizmin -özellikle sosyal alandaki- sonuçlarını yakından görüp, inceleme yapma üzere Gazi'yi ziyarete geldiği sonucuna rahatlıkla varılabilir<sup>472</sup>.

Şah'ın yukarıda genel çerçevesini belirtmeye çalıştığımız şekliyle bütün beklentileri gerçekleşmemişse de, iki taraf için de -elde edilen çıkarımlar ve dostluğun pekişmiş olmasından hareketle- ziyaret süreci başarıyla tamamlanmıştır. İki ülke basınında da gerek ziyaret esnasında gerekse de sonrasında karşılıklı övgüler ve olumlu yazılar yayımlandı. Gezi'nin İran açısından -yukarıda değindiğimiz üzere- bir sonucu da, Şah'ta bıraktığı olumlu etki oldu. Mustafa Kemal'in reformlarını ve Türkiye'deki kalkınma hamlesini yakından gören Şah'ın, gezi sonrasında batılılaşmaya verdiği değer

---

<sup>470</sup> Ahmet Özgiray, **İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XI, Sayı: 33, Ankara, 1995, s. 696.

<sup>471</sup> Hadi Vekili, **Ortadoğu'daki Kültürel Söylemler**, Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu (16-17 Aralık 2002-Konya), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s. 95; Volkan, **Atatürk Soyadı, Modern Türk Kimliği ve Bu Kimliği Koruma Sorumluluğu**, s.218-219.

<sup>472</sup> İrmak, **Atatürk Etki ve Yankıları**, s. 65; Amuzgar, **Kemalizmin Rıza Şah'ın Reformları Üzerindeki Etkisi**, s. 49.

arttı. Şah İran'da Türkiye'yi model alan batılılaşma çabalarına hız verdi. Bu bakımdan ziyaret sadece İran'ın dış politikasını değil iç politikasını da etki altında bıraktığı, belirlediği ve yönlendirdiği için çift taraflı bir etki yaratmıştır şeklinde bir kanıya varmak mümkündür<sup>473</sup>.

Nitekim Türkiye'nin coğrafi durumu nedeniyle ve Batı ile olan daha geniş münasebetleri dolayısıyla Gazi hemen her alandaki değişikliklerin çoğunu Rıza Şah'tan önce gerçekleştirmişti<sup>474</sup>. Rıza Şah'ta Mustafa Kemal gibi İran'ı modern bir orduya, ekonomi ve eğitim kurumlarına kavuşturmaya yönelik reformlar yaptı ve devlet mekanizmasını kendi yönetim anlayışına göre baştan sona yeniden yapılandırdı. Bunları yaparken de Gazi'yi örnek aldı. Tezimizde incelemeye çalıştığımız Şah'ın 26 günlük ziyareti reformların somut sonuçlarını yakından gözlem şansı yarattığı için bu etkiyi daha da arttırdı. Özetle Mustafa Kemal ve Rıza Şah zamanında Türkiye-İran ilişkileri aralarındaki en parlak dönemi yaşamıştır<sup>475</sup>.

Rıza Şah, Türkiye'ye yaptığı ziyaretten ve Gazi'nin reformlarından o derece etkilenmiştir ki; İran'a döner dönmez bir an evvel benzer değişiklikleri gerçekleştirmeyi kararlaştırmış ve Türk tecrübesinden de yararlanma olanağı söz konusu olduğundan başarıya ulaşmak açısından daha emin olarak yurduna dönmüştür<sup>476</sup>.

Türkiye, sosyal reformların haricinde, Rıza Şah'ın en çok önem verdiği konu başlığı olan ordunun modernizasyonu ile alakalı reformlara da çok daha önceden başlamıştı. Ayrıca ekonomik kalkınmanın bir gereği olarak; Türkiye'nin İran'la kıyaslandığında daha ileri seviyede bir demiryolu ağı ve gerekli olan teçhizatların ülke içinde üretimini sağlayan fabrikaları vardı. Tüm bu yenilikler Rıza Şah için kabul edilebilecek ve hatta ülkesine gönül rahatlığıyla ithal edebileceği türden bir model teşkil etmişti<sup>477</sup>.

---

<sup>473</sup> Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 169.

<sup>474</sup> İrmak, *Atatürk Etki ve Yankıları*, s. 44.

<sup>475</sup> Ambarcıoğlu, *Gazi Mustafa Kemal ve İran'da Yapılan Reformlar*, s. 12.

<sup>476</sup> İrmak, *Atatürk Etki ve Yankıları*, s. 44; Amuzgar, *Kemalizmin Rıza Şah'ın Reformları Üzerindeki Etkisi*, s. 51.

<sup>477</sup> İrmak, *Atatürk Etki ve Yankıları*, s. 44.

Şah'ın Türkiye'deki sosyal reformları ve diğer alanlarda yapılan yenilik ve imar çalışmalarını ülkesine taşımadaki kararlılığı Gazi içinde ayrı bir mana ifade etmekteydi. Ülkesindeki sosyal reformların ve ekonomik hamlelerin başka ülkeler için model teşkil ettiğini görmek Gazi'ye daha büyük bir güven ve daha büyük hamlelerle ileriye gidebilme cesaretini vermiştir<sup>478</sup>.

Genel atmosferini yukarıda belirttiğimiz ziyareti Gazi 1935 yılında verdiği bir demeçte şöyle değerlendirecekti:

*“Geçen dört yılın şerefli hadiselerinden biri olmak üzere, İran Şehinşahi'nin sayın konuğumuz olduğunu kıvançla hatırlatırım. Bu şahsi tanışmadan iki ülkenin kazandığı faydalar pek geniş olmuştur. İki kardeş ulusun arasını açacak hiçbir meselenin kalmadığı ilan edilmiş ve birbirlerinin bahtiyarlığından ve kuvvetli olmalarından başka dilekleri bulunmadığı anlaşılmıştır.”<sup>479</sup>*

Yukarıda tezimiz boyunca incelemeye çalıştığımız ziyaretin önemini ve etki noktaları özetle belirtmeye çalıştık. İlerleyen başlıklarda inceleyeceğimiz üzere ziyaret boyunca ele alınan ve sonuç yaratan konu başlıkları ise şu şekildedir;

1-İran'ın dış ticaretteki güçlükleri, Türkiye'nin transit yollarından yararlanması hususu ve iki ülke arasındaki demiryolu ulaşımı

2-Kürtlerin muhtemel isyanlarına karşı ortak politika izlenmesi ve sınır güvenliğinin sağlanması

3-Askeri konularda görüşmeler yapılması ve ittifak planları

4-Uluslararası politik meseleler, Ortadoğu'nun güvenliği ve dönemin süper güçlerine karşı izlenecek muhtemel ortak politikalar

5-Seyahatin Rıza Şah'ın sosyal reformlarına etkisi

---

<sup>478</sup> İrmak, **Atatürk Etki ve Yankıları**, s. 44.

<sup>479</sup> Özgiray, **İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)**, Çağlar, **Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, s. 991.

### 3.1. Sınır Hattının Belirlenmesi, Sınır Güvenliği ve Kürt Sorunu

Türkiye ile İran arasındaki sınır sorunu ve Kürt meselesini aynı başlık altında incelememizin sebebi ikisinin birbiriyle ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır. Başlarken belirtmek gerekir ki bu konu başlığı ziyaretin hem sebebi hem de sonucu niteliğini taşımaktadır. Sınırın kesin olarak belirlenmesi ve Kürt sorununun çözümlenmesine dair somut adımların atılmış olması iki ülke arasında 1920’li yıllar boyunca var olan siyasi sorunların çözümlenmesine ve ilişkilerin daha dostane bir karakter kazanmasına vesile olmuştu. Öncesinde de böylesi bir tasavvur olmasına ve iki ülkenin birbirlerine yaklaşımları olumlu olmasına rağmen Rıza Şah’ın Türkiye’yi ziyaret fikrinin gündeme gelmesi bu sorunların çözümlenmesinden sonraki döneme rastlar. Ziyaret esnasında yapılan ikili görüşmelerle de bir daha böyle sorunlar yaşamamak için sınır güvenliğiyle ilgili anlaşma yapılmasının gerekliliği görüşülmüş ve Şah’ın ülkesine dönmesinin ardından uzunca bir süre geçmeden iki ülke arasında konuyla alakalı anlaşma imzalanmıştır. Sınır güvenliği ve bu sorunun ortaya çıkmasına sebebiyet veren Kürt sorunu aynı zamanda Türkiye ile İran arasındaki özellikle ekonomik ilişkilerin seyrini doğrudan etki altında bırakması yönüyle de önem arz etmekteydi. Konunun anlaşılabilirliği açısından belirttiğimiz ikili ilişkilerde siyasi sorunların doğuşu ve çözümlenmesi sürecine değinmemizin ardından ziyaret sonrasında gelişen sürecin siyasi getirilerini bu başlığın devamında incelemeye çalışacağız.

Osmanlı ve Kaçar hanedanlarından beri sürmekte olan sınır sorunu; Mustafa Kemal ve Rıza Şah dönemlerinde genellikle Kürt isyancılarla mücadele esnasında gerçekleşen sınır ihlali sorununa dönüşmüştür. 1920’li yıllar Türk-İran ilişkilerinin seyri açısından incelendiğinde zaman zaman ciddi krizlere yol açan bir şekilde devamlı surette bu sorunların çözümüne ilişkin çabalarla geçmiştir.

İki ülke arasında sınır sorunuyla alakalı olarak imzalanan ilk metin 22 Nisan 1926 tarihli Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik antlaşmasıdır. Bu antlaşma iki ülke ilişkilerinin bundan sonraki gidişatı açısından adeta bir dönüm noktasını teşkil eder. Eski yönetimler zamanından kalma bütün antlaşmalar ortadan kalkmışken bu antlaşma bir nevi iki ülke ilişkilerinde meşru bir zemin yaratmış olması açısından da oldukça



önemlidir<sup>480</sup>. Antlaşma; İran'ın Azeri milliyetçilerinin faaliyetlerinden, Türkiye'nin ise Kürt milliyetçilerinin faaliyetlerinden muzdarip olmasının ürünüydü. Özellikle 1925 yılında çıkan Şeyh Sait isyanıyla Türkiye kendini Kürt isyancılarıyla alakalı olarak tedbir almak mecburiyetinde hissetti. Zira Şeyh Sait isyanından sonra taraflar arasındaki roller adeta değişmiş, önceleri Kürtleri potansiyel bir tehlike olarak gören İran, konuyla ilgili duruşunda daha ılımlı bir politika izlemeye başlamıştı. Daha net bir ifadeyle İran, Türkiye'ye karşı Kürt unsurunu siyasi koz olarak kullanmakta bir sakınca görmemiş ve politikasını bu yönde değiştirerek Kürtlere karşı daha ılımlı davranmaya başlamış ve hatta Türkiye'den kaçan isyancılara sınırları içinde barınma imkanı tanımış, kimi zamansa askeri mühimmat konusunda onlara yardımcı olmaktan çekinmemişti. İran böyle davranarak Kürtlerin, Türkiye'ye karşı İran'ın sınırlarını koruyabileceğini de düşünüyordu.

Kürtlere karşı böyle davranan İran yönetimi doğal olarak Azerilere yönelik politikasını ise her geçen gün daha da sertleştiriyordu<sup>481</sup>. Türkiye'de İran'ın bu duruşuna karşılık olarak Trabzon-Tebriz yolu vasıtasıyla yapılan ticareti kendine koz kullanıyordu. Türkiye gerginliğin arttığı dönemlerde Gümrük vergilerini arttırıyor ve transit eşyaya fazladan vergi koyma yoluna gidiyordu. Tüm bunlar olurken ayrıca her iki tarafta dönemin süper güçlerine karşı birbirlerinden emin olmak ve kendilerini güvende hissetmek istiyorlardı. Siyasi sorunlar ve ekonomik unsurların karşılıklı koz olarak kullanıldığı böylesi bir ortamda elbette ki bu istek gerçekleşmiyordu<sup>482</sup>.

Nihayet taraflar -yukarıda belirttiğimiz sebeplerden dolayı- bir antlaşma imzalamaya ve bu yolla aralarındaki ihtilafları sonlandırmaya karar verdiler. Görüşmeler Tahran'da büyük bir gizlilik içinde yapıldı ve Türk tarafını Büyükelçi

---

<sup>480</sup> Erendil, **Tarihte Türk-İran İlişkileri**, s. 128; Çetinsaya, **Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)**, s. 149; Saray, **Türk-İran İlişkileri**, s. 113; Çamurcu, **Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet -Velayet Demokrasısından Demokratik Cumhuriyete İran-**, s. 93; Ambarcıoğlu, **Gazi Mustafa Kemal ve İran'da Yapılan Reformlar**, s. 12-13; Yüce, **Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını**, s. 84; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 176; Endisi, **Atatürk ve Rıza Şah Kebir'in Siyasi Başarılarının Ortak Noktaları**, s. 187; Ayrıca anlaşmanın tam metni için bkz: Saray, **Türk-İran İlişkileri**, s. 280-284.

<sup>481</sup> Tayfun Atay, **İran İslam Devriminin Arka Planı -Şah Dönemi (1941-1979)-**, Birikim Dergisi, Sayı: 96, s. 49; Çetinsaya, **Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)**, s. 150-151; Saray, **Türk-İran İlişkileri**, s. 113; Çamurcu, **Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet -Velayet Demokrasısından Demokratik Cumhuriyete İran-**, s. 93; Yüce, **Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını**, s. 84-85; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 108-110.

<sup>482</sup> Çetinsaya, **Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)**, s. 149-151.

Memduh Şevket Bey, İran tarafını ise Saray Nazırı aynı zamanda Rıza Şah'ın sağ kolu olan Timurtaş temsil etti. Öyle ki İran Dışişleri Bakanı'nın bile metin imzalanma aşamasına geldikten sonra görüşmelerden haberi oldu. Amaç görüşmelerin İngiltere ve Rusya'ya sızdırılmasını önlemektir ve başarılıda olundu<sup>483</sup>.

22 Nisan 1926 tarihinde imzalanan bu antlaşmaya göre; taraflardan herhangi biri için üçüncü bir devlet tehdit yaratırsa, diğeri tarafsızlığını koruyacak ve tehdit yaratan devlete yardımcı ve alet olmayacaktı. Ayrıca taraflar ülkeleri içinde bir diğere zarar verebilecek düşmanca eylemleri önlemekle yükümlüydüler ve aşiretlerin suç niteliğindeki eylemleri için gerekli görülürse birlikte karar alabileceklerdi. Karşılıklı yükümlülükler dışında taraflar diğere devletlerle her türlü ilişkilerinde hareket serbestliğine sahiptiler<sup>484</sup>. Antlaşma sınır sorunu ve Kürt meselesi haricinde ikili ilişkilerin geliştirilebilmesi için ticaret, konsolosluk, gümrük, posta, telgraf, ikamet ve suçluların iadesiyle ilgili hususlarda da işbirliğini tavsiye eden maddelerde içeriyordu<sup>485</sup>.

Bu antlaşmayla birlikte taraflar aralarında sorun teşkil eden konularda birbirlerinden emin olmuşlar, enerjilerini iç politikaya yoğunlaştırabilme fırsatı bulmuşlardı. Türk tarafı doğu sınırından emin olmanın ve Kürt isyancılara karşı daha aktif ve etkili mücadele edebilecek olmanın sevincini yaşarken, İran tarafı da özellikle Türkiye'nin İran menşeli mallara koyduğu ithal vergisindeki yüksek artışı kaldıracak olmasından memnundu. Ayrıca taraflar dönemin büyük güçleriyle birbirlerinin çıkarlarına ters düşecek herhangi bir ittifak tehdidi ortadan kalktığı için yukarıda belirttiğimiz gibi enerjilerini iç politikaya yoğunlaştırma fırsatı bulacaklardı<sup>486</sup>.

Ayrıca bu antlaşma sonrasında İran'ın beklentileri doğrultusunda, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile İran arasında arabuluculuk misyonunda üstlendiği görülmektedir.

---

<sup>483</sup> Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 151.

<sup>484</sup> Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 152-153; Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 113; Atay, *İran İslam Devriminin Arka Planı –Şah Dönemi (1941-1979)-*, s. 49; İsmail Soysal, *Atatürk Türkiye'sinin Bağladığı Siyasal Antlaşmaların Nitelikleri ve Özellikleri*, I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Tarih İncelemeleri Dergisi, Yıl: 1997, Sayı: 12, s. 310.

<sup>485</sup> Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 153; Özgiray, *İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)*, s. 688; Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 113; Atay, *İran İslam Devriminin Arka Planı –Şah Dönemi (1941-1979)-*, s. 49; Soysal, *Atatürk Türkiye'sinin Bağladığı Siyasal Antlaşmaların Nitelikleri ve Özellikleri*, s. 310.

<sup>486</sup> Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 152-153.

Rıza Şah özel bir görevlendirmeye sağ kolu Timurtaş'ı Moskova'ya gönderdiğinde Büyükelçimiz Memduh Şevket Bey'inde kendisine eşlik etmesi bu hususa örnek olarak verilebilir. Nitekim Timurtaş ve Memduh Şevket Moskova'da görüşmeler bittikten sonra Türkiye'ye gelmişlerdir. Timurtaş Ankara'da onbeş gün kalmıştır. Ziyaret resmi olarak Gazi'nin Şah'a taç giyme töreni sırasında gönderdiği mesaja karşılık olarak iade-i ziyaret amaçlı olduğu lanse edilmiştir<sup>487</sup>.

1926 yılı ikili ilişkilerde bahar havasının estiği yıl olmuştur ancak bu yöndeki seyir, kısa süre sonra, 1927 yılında Kürtlerin çıkardıkları taşkınlıklar yüzünden yerini yine siyasi gerginliğe bırakacaktı. Zira İran tarafındaki Kürt aşiretleri sınır ötesinde eşkıyalık yapmakta, Türk tarafındaki aşiretlerde İran'dan kolayca silah temin edebilmekteydiler. Bu durumda doğal olarak sınır meselesini gündeme getirmekteydi. Türkiye doğu sınırındaki bu sorunu halletmek için yaptığı her operasyonda sınırın tam olarak nereden geçtiği sorunuyla karşı karşıya kalmaktaydı. Dolayısıyla özellikle Türk tarafının Kürtlerin bu taşkınlıklarını önlemek amacıyla sınırda bir takım değişiklik talepleri vardı<sup>488</sup>. Ayrıca önemle belirtmek gerekir ki; iki taraf arasındaki siyasi gerginlikler sadece siyasi arenayla sınırlı kalmıyor aynı zamanda çoğu kez adeta basın savaşları halini alıyordu. Nitekim Kürt sorununun canlandığı bu günlerde her iki tarafta birbirlerinin politikalarını eleştiren ve kimi zamanda hicveden yayınlar yapmaktan geri durmuyorlardı<sup>489</sup>.

16-17 Haziran 1926 tarihlerinde baş gösteren I. Ağrı İsyanı olarak nitelendirilen olaylardan sonra, Türkiye'nin tavrı, yaptığı askeri müdahaleler ve 1927 yılında bazı sınır karakollarını daha ileriye taşıması iki ülke arasında Nisan 1926'da imzalanan antlaşmayla oluşan barış havasını ciddi ölçüde zedelemeye yetmişti. Bu durum ayrıca sadece bir siyasi gerilim olarak tezahür etmemiş aynı zamanda iki ülke arasında 1926 yılında imzalanan antlaşmada belirtildiği üzere; ticari, diplomatik...v.s. konularda da yapılması planlanan anlaşmaları da rafa kaldırmıştı. Durum buyken 1927

---

<sup>487</sup> Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 154-155; Özgiray, *İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)*, s. 688.

<sup>488</sup> Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 155; Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 114.

<sup>489</sup> Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 155; Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 115; Atay, *İran İslam Devriminin Arka Planı -Şah Dönemi (1941-1979)-*, s. 49.

yılı 13-20 Eylül tarihleri arasında gerçekleşen II. Ağrı İsyanı ilişkileri daha da gergin bir havaya bürümüşü. Türkiye, İran'ı konuyla ilgili daha sert ve etkili tedbirler almaya zorluyor ve hatta sınırı kapatmasını istiyordu<sup>490</sup>.

İki ülke ilişkileri bu denli gerilmişken; Rıza Şah Tebriz'i ziyaret ederek Türkiye'ye jest yapmış ve bunun ardından İran tarafı konunun halledilmesi için karşılıklı görüşmelerin başlatılması yönünde adımlar atmıştır<sup>491</sup>. Yapılan jestler ve atılan adımlarla iki ülke arasındaki ilişkiler düzelmeye yüz tutmuşken bu dönemde meydana gelen (Ekim 1927) Beyazıt Hadise'si yine ilişkilerin gerilimli bir hal almasına sebep olmuştu. Ankara bu olaylar üzerine İran'a üslubu sert fakat içeriği dostane olan bir nota verdi ve ardından da İran'a karşı en büyük kozu olan transit yolunu İran'ın ticari faaliyetlerine kapattı<sup>492</sup>. Her iki tarafta Kürt sorununun arkasında İngiliz ve Rusların olduğuna inanıyordu<sup>493</sup>.

Netice itibariyle bu krizde taraflardan birinin diğerine nispeten daha ılımlı bir tutum takınmasıyla çözümlendi. Bu olayda ılımlı davranan taraf İran olmuştu ve sınır meselesinin çözümlenebilmesi için yaşanan bir takım diplomatik krizlere rağmen tekrar masaya oturulmuştu<sup>494</sup>. Yaşanan sorunun mahiyeti ne olursa olsun, her iki tarafta dış güçlerin yarattığına inandıkları sorunlar yüzünden birbirlerinin dostluklarından olmak istemiyorlardı. Krizin sürdüğü esnada İran hükümeti resmi yayın organı İran Gazette vasıtası ile bir açıklama yapmış ve şu ifadeyi kullanmıştır:

*“...İran hükümeti, Türkiye'nin emniyetine ve dostluğuna önem vermektedir. Bir avuç Kürt eşkiyanın bunu bozmasına izin vermeyeceğini belirtmek isteriz.”<sup>495</sup>*

Gazetenin kullandığı bu ifade iki tarafında dostluklarını zedelemek istemedikleri yönündeki yargımızı destekler mahiyettedir.

<sup>490</sup> Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 156.

<sup>491</sup> Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 155-156.

<sup>492</sup> Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 157; Özgiray, *İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)*, s. 688-689; Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 116.

<sup>493</sup> Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri*, s. 113-114; Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 113; Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 158.

<sup>494</sup> Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 158-159.

<sup>495</sup> Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 116.

Kürtlerin başlattığı isyan hareketinin ardından yapılan görüşmelerde her iki tarafta taleplerini ortaya koymuştu. Sonuçta her iki tarafın isteklerini de tatmin edecek bir metin oluşturulmuş ve 15 Haziran 1928 tarihinde, 22 Nisan 1926 günlü Türkiye-İran Antlaşmasına ek protokol Tahran’da imzalanmıştı. Bu protokol sadece Kürt meselesi ve siyasi uzlaşmaya dair maddeler içermiyor aynı zamanda ekonomi alanında da sıkı bir işbirliğini de öngörüyordu<sup>496</sup>.

Bu yeni antlaşmadan sonra Başbakan İsmet İnönü şu açıklamayı yapacaktı:

*“Komşumuz İran’la imzaladığımız protokoller iki memleket münasebetlerinde esasen hüküm süren dostluğun ve iki komşu arasında iktisadi inkişaf ve işbirliği arzularının samimiyetine delildir. İki memleketin temaslari ve ulaştırma vasıtaları arttıkça iyi geçinme ve birbirine emniyet etme esaslarının her iki taraf içinde hayırlı semereleri daha iyi toplanacaktır.”<sup>497</sup>*

İnönü’nün yaptığı bu açıklama görüldüğü üzere neredeyse tüm konumuzu açıklar mahiyettedir.

1929 yılı ise iki ülke arasındaki sınır hattının belirlenmesi için yapılan görüşmelerle geçmiştir. Kürt isyancılara karşı Türkiye’nin yürüttüğü askeri mücadelede sınırın tam olarak belirlenmemiş olması her defasında Türkiye ile İran’ı yeni bir siyasi krizin eşiğine getiriyordu. Netice itibarıyla; 9 Nisan 1929 tarihinde bu sorunun çözümü için anlaşma imzalandı. Buna göre; Bulakbaşı, Kotur, Siro ve Sartex mahallerinde iki ülke sınırına dair düzenlemelere gidilecekti. Bu doğrultuda 1929 yazında karma bir komisyon kurularak bölgeye gidecek ve belirttiğimiz 3 noktada sınırın tam olarak nereden geçtiğini belirleyip işaretleyeceklerdi. Mutabakat sağlanamayan noktalarda ise hakemliğe başvurulacaktı. Aynı zamanda komisyon sınırın geri kalan kısımlarında

---

<sup>496</sup> Özgiray, **İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)**, s. 689-690; Çetinsaya, **Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)**, s. 160; Saray, **Türk-İran İlişkileri**, s. 114; Erendil, **Tarihte Türk-İran İlişkileri**, s. 128; Ambarcıoğlu, **Gazi Mustafa Kemal ve İran’da Yapılan Reformlar**, s. 12-13; Çamurcu, **Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet –Velayet Demokrasısından Demokratik Cumhuriyete İran-**, s. 93-94; Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 176; Ayrıca anlaşmanın tam metni için bkz: Saray, **Türk-İran İlişkileri**, s. 285-287.

<sup>497</sup> Saray, **Türk-İran İlişkileri**, s. 115.

kaybolmuş işaretleri de tekrar yerine koymakla yükümlüydü<sup>498</sup>. Neticede bu bölgenin kontrolü Türkiye için nasıl zor ise İran için de zor ve güvensizdi<sup>499</sup>. Bu sebepten dolayı Kürtler kimi zaman İran ve Türkiye arasında siyasi koz olarak kullanılmakta iken kimi zamanda kriz İran'ın sınır hattında kontrolü tam olarak sağlayamamasıyla ortaya çıkıyordu<sup>500</sup>.

Sınır hattının belirlenmesi hususu bu şekilde çözümlenmişken sınır güvenliği meselesi ise ayrı bir sözleşme yoluyla halledilmişti. Buna göre yılda en az iki kere toplanacak daimi bir sınır komisyonu oluşturulmuştu. Bu komisyon her iki taraf arasında diyalog sağlama ve işbirliğinin geliştirilmesiyle yükümlüydü<sup>501</sup>. Türkiye ve İran arasındaki dostluğu zedeleyen ve ciddi problemlere kaynaklık eden bu sorunların çözümlendiği ve dostluğun pekiştirildiği 1927 ve 1929 yılları arasında aynı zamanda Kürt isyanları da bir durgunluk dönemine girmiştir<sup>502</sup>. Konumuz açısından bu hususta önemli bir detaydır.

Ancak 1930 yılına geldiğimizde başlayan III. Ağrı Dağı isyanıyla birlikte ilişkilerin yine gerildiğini gözlemek mümkündür. İsyanın genişlemesi ve Türkiye'nin Kürt isyancıların İran tarafından desteklendiğini düşünmesi ilişkilerde doğal olarak yeni bir kriz yarattı. İsmet Paşa konuyla ilgili sert tedbirler alınması ve gerekirse yaptırım uygulanmasından yanayken, Gazi yapılan görüşmeler yoluyla bir çözüm üretilmesi gerektiğine inanıyor ve bu yönde hareket ediyordu. Sonuçta Gazi'nin görüşü Türkiye'nin konuya ilişkin siyasi hamlelerinde etkili oldu ve sorun diyalogla halledilmeye çalışıldı. Bu arada yine önceki bölümlerde değindiğimiz üzere; o dönemde Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği görevini yürütmekte olan Memduh Şevket Esenal,

---

<sup>498</sup> Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 161-163; Özgiray, *İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)*, s. 690-691; Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri*, s. 175-176.

<sup>499</sup> Özgiray, *İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)*, s. 689.

<sup>500</sup> Özgiray, *İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)*, s. 691.

<sup>501</sup> Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 162.

<sup>502</sup> Özgiray, *İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)*, s. 690-691; Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 162.

Kürt politikasında Türkiye’yi yeteri kadar iyi temsil edemediği gerekçesiyle Ankara’ya geri çağrıldı ve yerine Hüsrev Gerede atandı<sup>503</sup>.

Hüsrev Bey’in büyükelçi olarak atanmasıyla birlikte ilişkilerin ne seyrinin ne yönde şekil aldığına daha önceki bölümlerde değindiğimiz için burada bir kez daha yinelemeyeceğiz. Bilindiği üzere; Gerede’nin atanmasıyla birlikte iki ülke arasındaki sorunlar birer birer hallolmuştur. Hüsrev Bey’in diplomasi alanındaki başarılı çalışmalarının yanı sıra, her iki ülkenin de siyasi erklerinin izlediği barışçıl politikalar aradaki sorunların tarafları memnun edecek şekilde çözümlenmesini sağlamıştır.

Netice itibarıyla Türkiye ile İran arasında sınır hattını kesin olarak belirleyen anlaşma 23 Ocak 1932 tarihinde Tahran’da imzalanmıştır. Böylesi önemli bir sorunun halledilmesi dolayısıyla 1932 yılı Türk-İran ilişkileri açısından bir dönüm noktası sayılabilir. Aynı yılın Ekim ayında Furugi Han Türkiye’ye gelmiş ve bu ziyaret esnasında Hakimiyet-i Milliye gazetesine bir röportaj vermişti. Buna göre iki ülke arasındaki önemli meseleler hallolmuştu ve şimdi sıra özellikle ticari alandaki ilişkileri geliştirmeye gelmişti. Aynı tarihlerde Tevfik Rüştü Bey’inde iki ülke arasındaki ilişkilere dair verdiği bir demeçte belirttiği üzere; Türkiye ile İran arasında artık acil bir siyasi ihtiyaç kalmamıştı<sup>504</sup>.

1932 yılının Ocak ayında imzalanan anlaşmanın yanı sıra aynı yıl içinde, 1926 antlaşması ve 1928 protokolü iki ayrı anlaşmaya bölünerek ve yeni bir takım düzenlemeler ilave edilerek oluşturulan yeni anlaşmalar imzalandı. Buna doğrultuda 5 Kasım 1932 tarihinde “Türkiye-İran Dostluk Antlaşması” ve “Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması” imzalandı. Bu antlaşmalarda ayrıca iki ülke arasında

---

<sup>503</sup> Atay, *İran İslam Devriminin Arka Planı –Şah Dönemi (1941-1979)-*, s. 49; Çağlar, *Atatürk’ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 991; Özgiray, *İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)*, s. 691; Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 162-164.

<sup>504</sup> Reha Parla, *Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti’nin Uluslararası Temelleri: Lozan, Montrö / Türkiye’nin Komşularıyla İmzaladığı Başlıca Belgeler (Suriye, Irak, İran, SSCB, Bulgaristan, Yunanistan) / Sevr Tehlikesi*, Özdilek Matbaası, Lefkoşa, 1987, s. 178-182; Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 117; Erendil, *Tarihte Türk-İran İlişkileri*, s. 129; Atay, *İran İslam Devriminin Arka Planı –Şah Dönemi (1941-1979)-*, s. 49; Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 166-167; Çamurcu, *Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet –Velayet Demokrasısından Demokratik Cumhuriyete İran-*, s. 94; Yüce, *Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 85-86; Endisi, *Atatürk ve Rıza Şah Kebir’in Siyasi Başarılarının Ortak Noktaları*, s. 188.

ticaret, gümrük, ikamet gibi konularda da yeni anlaşmalar yapılarak, işbirliğinin geliştirilmesi öngörülmüştü. 23 Ocak tarihli anlaşmayla birlikte yapılan değişiklikler doğrultusunda başlayan çalışmalarda, düzenli bir şekilde devam etmiş ve 1934 yılında Türk-İran ortak sınır tespit komisyonu görevini tamamlamıştır. Bu çerçevede 536 kilometrelik sınır şeridi üzerine, 517 adet sınır taşı dikildi<sup>505</sup>.

Yukarıda Türkiye ile İran arasında 1920'li yıllar boyunca sınır sorunu, Kürt meselesinin seyri ve sınır güvenliği konularında yaşanan gelişmelere değindik. Görüldüğü üzere iki ülke arasında muhtemel her türlü ilişkinin önündeki başlıca engel siyasi kaynaklı ve özünde dış mihrakların ürünüdür. Özellikle ekonomik alandaki münasebetlerin geliştirilebilmesi için öncelikli olarak değindiğimiz türden sorunların halledilmesine çalışılmıştır. Durum buyken Kürtlerin olası bir isyan hareketi ve her iki tarafında çıkarlarına zarar vermeden böylesi bir sorunun ne şekilde halledilebileceği hususu Rıza Şah Türkiye'de iken görüşülen konu başlıklarından birisi olmuştur<sup>506</sup>.

Bu hususun görüşülmesi yerli basın olduğu kadar yabancı basınında ilgisini çekmiş ve iki liderin görüşmeleri esnasında bu konuya değinmelerinin muhtemel ve gerekli olduğunu yazmışlardır. Örneğe 6 Haziran 1934 tarihli Times gazetesi; *“İran ve Türkiye”* başlığıyla yayınladığı bir makalede:

*“Bu iki devrimci devlet başkanının görüşmesi, iki ülkenin gelecekteki münasebetleri üzerinde son derece etkili olacaktır. İran’la Türkiye ortak dert ve menfaatlere sahiptirler ve Kürt meselesi her ikisini de ilgilendirmektedir. Her iki ülke Sovyetler Birliği ile komşudur ve İranlılar dış ticaretin Türkiye üzerinden yapılmasını bizzat istemektedirler.”<sup>507</sup>*

---

<sup>505</sup> Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 167-168; Özgiray, *İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)*, s. 694; Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 117; Erendil, *Tarihte Türk-İran İlişkileri*, s. 129; Atay, *İran İslam Devriminin Arka Planı –Şah Dönemi (1941-1979)-*, s. 49-50; Çamurcu, *Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet –Velayet Demokrasısından Demokratik Cumhuriyete İran-*, s. 94; Parla, *Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti’nin Uluslararası Temelleri: Lozan, Montrö / Türkiye’nin Komşularıyla İmzaladığı Başlıca Belgeler (Suriye, Irak, İran, SSCB, Bulgaristan, Yunanistan) / Sevr Tehlikesi*, s. 183-184; Yüce, *Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 85-86; Ambarcıoğlu, *Gazi Mustafa Kemal ve İran’da Yapılan Reformlar*, s. 17; Ayrıca bahsi geçen antlaşmaların tam metinleri için bkz: Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 288-295.

<sup>506</sup> Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri*, s. 175.

<sup>507</sup> Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri*, s.176.



Görüldüğü üzere makalede yer alan ifadeler siyasi sorunların ekonomik münasebetlerin ve Tebriz-Trabzon ticaret yolu vasıtasıyla yapılacak ticaretin önünde en büyük engeli oluşturduğu şeklindeki tezimizi destekler mahiyettedir.

Bundan başka 17 Haziran 1934 tarihli Observer; “Gazi ile Görüşme ve Ortak Bir Siyasetin Tayini” başlığı altında şöyle yazmaktaydı:

“...her iki devlet başkanının üzerinde durmaları gereken konu Kürt meselesidir. Kürt toplumu geçen on sene zarfında iki kere Ankara hükümeti aleyhine başkaldırmış ve her seferinde büyük harcamalar ve sayısız can kaybına karşılık bu isyanlar bastırılmıştır. Kürtler Türk orduları tarafından mağlup edilince İran’a sığınıyorlardı ve bunun neticesi olarak Tahran’la Ankara arasında siyasi müşkülât baş gösteriyordu. Nihayet Türkiye hudut tayini ile ilgili ileri sürdüğü tekliflerin İran tarafından kabul edilmesini talep etti. Türkiye’nin teklifi bundan ibaretti. Kürtlerle Türkler arasındaki harplerin çoğu orada vuku bulan Ağrı Dağı’nın bir kısmını İran Türkiye’ye verecek ve buna karşı Türkiye bir miktar arazisini İran’a devredecekti. Nihayet ortak bir komisyon kuruldu ve bu hususta bir anlaşma imzalandı. Buna rağmen halen Kürtler isyana kalkışarak iki ülke arasındaki münasebetleri etkileyebilirler. Bu durum müvacehesinde iki devlet başkanı Kürtlerin yeni bir hücumuna karşı İran ve Türk ordularının işbirliği yapmalarını temin edecek bir plan düşünülmelidirler. Aynı zamanda daha tesirli bir işbirliği temini için Kürt meselesiyle uğraşmakta olan Irak’ında bu plana iştirak etmesi gerekmektedir. Türkiye Ortadoğu devletlerinin lideri olarak bu hususu temin edebilecek bir konumdadır.<sup>508</sup>”

Bu haber ileride değineceğimiz hususlardan olan askeri temaslar ve Sadabad Paktı’nın imzalanmasına kaynaklık eden düşüncelerinde temelinde 1920’li yıllar boyunca her iki devlet arasında ihtilaflara sebep olan siyasi sorunların kaynaklık ettiğini göstermektedir.

---

<sup>508</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s.176-177.

Scostman, 18 Haziran 1934 tarihli sayısında; “*İran Şah’ı ve Türkiye Ziyareti*” başlığı altında:

*“Görüşmelerin bir kısmının Kürtlere ayrılacağı muhtemeldir. Zira bu mesele iki ülke arasındaki münasebetleri bozan etkenlerin en başında gelmektedir.”<sup>509</sup>*” diye yazmıştır.

Söz konusu makaleden alınan bu kısımda iki ülke ilişkilerinin her kulvarda gelişmesi için ilk olarak Kürt meselesi ve sınır güvenliği sorunlarının halledilmesi gerektiği yönündeki söylemimizi destekler niteliktedir.

El Ahram gazetesi ise 8 Temmuz 1934 tarihli sayısında:

*“Bundan böyle silahlı şakiler Türk topraklarında karışıklık çıkararak İran’a sığınamayacaklar ve İngilizlerin telkini altında Türkiye’de kargaşalık çıkarmaya muvaffak olamayacaklardır. Deniliyor ki; Albay Lawrence Kürtler arasındadır ve onların isyanını idare etmektedir. Bundan dolayı İngiliz Hükümeti İran-Türk dostluk anlaşması ve bu iki ülkenin ittifak kurmasından hoşnut olmayan tek hükümettir.”<sup>510</sup>*” şeklindeki tespitine haber içeriğinde yer vermiştir.

Daha önceki bölümlerde belirttiğimiz üzere; Rıza Şah TBMM’yi ziyaret ettiği sırada İsmet Paşa bir konuşma yapmış ve sınır sorunu başta olmak üzere aradaki sorunların hallolmuş olmasının iki ülke arasındaki dostluğu daha ileri bir noktaya taşıdığını ve bundan sonraki işbirliği girişimlerine de kılavuzluk edeceğini belirtmiştir<sup>511</sup>.

Hüsrev Bey’in Deutches Nachrichtenbüro gazetesinin bir muhabirine Rıza Şah’ın Türkiye ziyareti münasebetiyle verdiği demeçte şunları söylemiştir:

*“Bundan dört sene evvel Türkiye tarafından Tahran’a sefir tayin edildiğim zaman Kürt ihtilali yatıştırılmıştı.*

---

<sup>509</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 177-178.

<sup>510</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s.178.

<sup>511</sup> Özgiray, **İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)**, s. 695-696.

*Türkiye Reisicumhuru beni ve iki devletin menfaatini gözeten bir antant imkanlarını aramak için Şehinşah Hazretleri ile beni şahsen görüşmeye memur etmişti.*

*Bu görevlendirmeye maksat iki millet arasındaki dostluğun takviyesi sureti ile eski hudut ihtilaflarını bertaraf etmektir.*

*Şehinşah Hazretleri Türkiye Reisicumhurunun bir dostu ve büyük bir takdirkarı oldukları için bu vazifemin ifası gayet kolay oldu.*

*Tahran'da kaldığım dört seneden sonra büyük bir memnuniyetle müşahade ettim ki Kürt meselesi tamamıyla bertaraf olmuştur. Hudut ihtilafları da aynı suretle halledilmiştir.*

*Şimdi bu hududun iki tarafında sulh ve sükunet hükümfermandır. Tebriz'den Trabzon'a giden ve bugüne kadar atıl bir vaziyette duran ticaret yolu, tekrar beynelminel ticarete açılmaktadır.*

*Uzun zamandan beri zaten iki devlet, bu eski ticaret yolunun açılmasını şiddetle temenni ediyorlardı. Bu yolu tanzim etmek için iki millette son zamanlarda kendi taraflarına bunun en son teknik kaidelere göre tanzimi için lazım gelen her şeyi yapmışlardır. Şehinşah Hazretleri'nin bu tarikle seyahat etmeleri, kendilerinin, İran'ın garba bu tarikle bağlanması hususunda atfettikleri ehemmiyeti bariz bir şekilde gösterir.*

*İran'da bulunduğum müddet zarfında, Şehinşah Hazretleri'nin dirayeti ve nüfuz nazarı sayesinde İran'ın tamamen inkişaf ettiğini müşahade ettim.*

*Bu inkişaf milli faaliyetin her sahasına şamildir, vasi bir yenilik ve yeniden tesis programını ihtiva etmektedir.<sup>512</sup>”*

Hüsrev Bey'in bu demecinden de anlaşılacağı üzere sınır hattının belirsizliği ve Kürt isyanlarından dolayı yaşanan sorunlar Türkiye ile İran arasındaki siyasi,

---

<sup>512</sup> Milliyet, 30 Haziran 1934, No. 3012.

ekonomik...v.s. karakterdeki her türlü ilişkiyi engeller mahiyetteydi ve taraflar aralarında tam manasıyla bir dostluk ilişkisinin kurulabilmesi için öncelikli olarak bu sorunu çözmeleri gerektiğinin farkındaydılar. 1920'li yıllardan başlayarak Rıza Şah'ın ziyaretine kadar geçen süreçte gerçekleştirilen faaliyetlerden ve imzalanan metinlerin içeriğinden anlaşılacağı üzere taraflarda durumun bilincindeydi ve sorunlar karşılıklı toleranslar yoluyla çözüme kavuşturulmuştu. Rıza Şah'ın Türkiye ziyareti oluşan bu dostane havanın bir sonucuydu. Türkiye-İran sınır hattının kesin bir biçimde tespit edilmiş olması, Ağrı Dağı olaylarında İran'ın söz verdiği ve anlaşmalar yoluyla taahhüt ettiği üzere tarafsız bir tutum takınması gibi adımlar iki ülke arasındaki güveni sağlamlaştırarak ilişkilerde yeni açılımlara yönelmesini sağlayacaktı. Bu durum Rıza Şah'ın ziyaretiyle birlikte zirveye ulaşacaktı<sup>513</sup>.

Ziyaret esnasında yapılan görüşmeler sonucunda Türkiye ile İran arasında 1937 yılında yaklaşık 6 ay süren müzakerelerin sonucunda İran ile başarılı 10 adet anlaşma yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi de sorunun sürecini detaylarıyla anlattığımız sınır güvenliğiyle alakalıdır<sup>514</sup>. Sınır güvenliği ve Kürt meselesiyle alakalı olarak Şah'ın Türkiye'de olduğu süre içerisinde yapılan görüşmelerde taraflar birbirlerinin beklentilerini ve konuya ilişkin kaygılarını daha iyi anlamışlardır. Dolayısıyla 1936 yılında görüşmelerine başlanan bu anlaşmalar dizisi, ilerleyen başlıklarda tekrar değineceğimiz gibi, Rıza Şah'ın ziyareti esnasında gündeme gelmiş konu başlıklarıyla alakalıdır ve Türkiye ile İran'ın ziyaret sonrasında gelişen ilişkilerinin ürünü olarak suçluların iadesi, ikamet, sınır güvenliği, sınırdaki müşterek gümrük binalarının yapımı, Trabzon-Tebriz transit yolunun ticari potansiyelinin artırılabilmesi için kapsamlı işbirliği yapılmasıyla ilgiliydi<sup>515</sup>.

İlerleyen yıllarda İran diğer komşularıyla olan sınır sorunlarında da Türkiye'nin yardım ve arabuluculuğunu isteyecekti. Nitekim Gazi ilerleyen süreçte İran-Afgan ve İran-İrak hudutlarındaki ihtilafların bütün tarafları memnun edecek

---

<sup>513</sup> Çamurcu, **Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet –Velayet Demokrasinden Demokratik Cumhuriyete İran-**, s. 94; Erendil, **Tarihte Türk-İran İlişkileri**, s. 129.

<sup>514</sup> Özgiray, **İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)**, s. 697.

<sup>515</sup> Çamurcu, **Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet –Velayet Demokrasinden Demokratik Cumhuriyete İran-**, s. 94.

şekilde halledilmesine vesile olacaktı<sup>516</sup>. Bu türden sorunlar çözümlendikten sonrada bölgesel barış ve güvenliğin sağlanması açısından oldukça önemli mahiyette bir antlaşma olan Sadabad Paktı imzalanacaktı. Nitekim Avrupa’da genişleme politikası güden bazı devletlere karşı Balkan Antantı kurulduktan sonra; buna benzer bir antlaşmanın doğuda da kurulması gerekli hale gelmişti<sup>517</sup>. Doğal olarak bu fikrin merkezinde aralarındaki sorunları halletmiş olan iki dost devlet Türkiye ve İran bulunacaktı. Böylelikle ziyaret esnasındaki görüşmelerde birçok defa dile gelmiş siyasi ittifak amacına da ulaşılmış olacaktı.

### **3.2. Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri ve Trabzon-Tebriz Ticaret Yolu**

Rıza Şah’ın Türkiye’yi ziyareti esnasında ele alınan önemli konu başlıklarından biriside ekonomik ilişkilerin seyri ve geliştirilmesi hususuydu. Bu noktadan hareketle konuyla ilgili yapılan görüşmelerde esas odak Türkiye ile İran arasındaki ticari ilişkilere kaynaklık eden Trabzon-Tebriz ticaret yolu üzerinden gerçekleştirilen faaliyetlerin arttırılması ve canlandırılmasıyla alakalıydı. Söz konusu yolun iki ülke ekonomisi açısından önemini ve ilişkilerin seyrine dair hem ekonomik hem de siyasi mahiyette yarattığı etkileri anlayabilmek ve sağlıklı bir şekilde analiz edebilmek için anlatımımıza öncelikle yolun tarihçesi ve geçmiş dönemlerdeki ilişkilere etkileri hakkında bilgi vererek başlayacak ve Rıza Şah’ın ziyareti esnasında ekonomik münasebetlerin arttırılmasına yönelik alınan kararları sonuçlarıyla birlikte incelemeye çalışacağız.

İran Transit yolu ismiyle de anılan ve çok eski dönemlerden beri Asya’nın içlerinden Karadeniz’in kıyılarına kadar uzayan nakliyat faaliyetlerinin takip ettiği başlıca güzergahı oluşturan 360 kilometre uzunluğundaki Trabzon-Erzurum ve 265 kilometre uzunluğundaki Erzurum-Kızıldize yolu Osmanlılar döneminde gerek Osmanlı Devleti gerekse de İran açısından büyük bir ticari öneme sahipti. Diğer bir tanımlamayla bu yol Kafkas hattı ile Orta Asya’yı ve İzmir’e kadar Anadolu ve Akdeniz vilayetleriyle İran, Hindistan, Karadeniz, Güney Doğu ve Batı Avrupa’yı iktisadi bakımdan birleştiren

---

<sup>516</sup> Saray, **Türk-İran İlişkilerinde Şiiliğin Rolü**, s. 90; Çetinsaya, **Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)**, s. 169; Saray, **Türk-İran İlişkileri**, s. 112.

<sup>517</sup> Erendil, **Tarihte Türk-İran İlişkileri**, s. 129.

ve İran transit yolunun da Anadolu'ya açılan bir penceresi konumundaydı<sup>518</sup>. Ayrıca bu yol Anadolu'daki en eski yollar olan İpek Yolu, Kral Yolu, Onbinlerin Dönüş Yolu, Şahrah-ı Kadim ve Şahrah-ı Garbi'nin de merkezinde bulunuyordu.

İranlı tüccarlar bu yolu kullanarak ellerindeki malları bazen ülke içerisinde satıyorlar bazen de bu yoldan geçirerek batıya ulaştırıyorlar ve böylelikle büyük gelirler elde edebiliyorlardı. Bu durum İranlılar için olduğu kadar Osmanlılar için de oldukça kazançlıydı. Çünkü İranlı tüccarlar özellikle Erzurum gümrüğünde ve daha sonra uğradıkları Trabzon gümrüğünde ödedikleri vergilerle Osmanlı hazinesini besliyorlardı. Ayrıca bu tüccarların ilk büyük uğrak yeri olan Erzurum'da yaptıkları alışveriş sayesinde Erzurumlu tüccarlarda önemli gelirler elde ediyorlardı. Bunlardan başka İranlı tüccarların; yeme, içme ve barınak gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için harcadıkları para da özellikle doğu vilayetlerinde yaşayan halk için önemli bir gelir kaynağıydı<sup>519</sup>.

Temel tanımının haricinde ulaşım kavramının toplumlar arasında iletişimin kurulması, sosyal, kültürel, ekonomik alışverişin etkin bir biçimde geliştirilip yerleştirilmesi yönü ele alındığında<sup>520</sup>; bu türden ticari yollar şüphesiz birbirine bağladığı ülkeler arasında siyasi ve sosyal ilişkileri de en güzel şekilde sağlamakta ve ülkelere hayati menfaatler sağlamaktaydı. İşte Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit yolu da yüzyıllar boyunca Türk ve İran milletlerini gerek siyasi gerekse de sosyal manada birbirlerine yaklaştırmıştı. Fakat sanayi devriminden sonraki teknolojik ilerlemelerin ulaşım alanında da etkili olmasıyla birlikte bu yolun önemi ve işlerliği gün geçtikçe azalmaya başlamıştı.

İranlı tüccarları Kafkasya yoluna çekmeye çalışan Ruslar 1868 yılından itibaren Tiflis-Bakü ve Tiflis-Poti demiryollarını inşaya başlamışlar ve sonuçta İran

---

<sup>518</sup> Erden, **1934 Yılında Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi (Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolunun Önemi)**, s. 841-842.

<sup>519</sup> Erden, **1934 Yılında Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi (Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolunun Önemi)**, s. 841; Selahattin Tozlu, **Trabzon-Erzurum-Tebriz Yolu (XIX. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Bakımdan Bir İnceleme)**, Türkler, Cilt: 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 482.

<sup>520</sup> Ünsal Yavuz, **XIX. Yüzyılda Anadolu ve Ortadoğu'da Demiryolu Projeleri**, X. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt: IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 1697.

ticaretini büyük ölçüde kendi ülkelerine çekmeyi başarmışlardı. Osmanlılar ise aynı yıllarda Trabzon-Erzurum anayolunu şose suretinde inşa ederek kısa sürelide olsa Rus demiryollarıyla rekabet edebilmişler fakat uzun vadede Rus demiryollarıyla rekabet etmeleri imkansız bir hal almıştı. Nitekim o devirde karayolu çok iyi yapılmış olsa bile demiryollarıyla zaman ve maliyet açısından rekabet etmesi imkansızdı<sup>521</sup>. Nitekim Culfa'ya kadar inen demiryolu hattı Tebriz'e varmış ve hatta Rumya gölüne dayanmıştı. Hazar Denizi'ndeki hiçte fena olmayan Pehlevi Limanı ile Bakü limanı arasında Rus vapurları işliyor, Bakü'den kalkan trenler modern Batum Limanı'na gidiyordu. İran'ın dış ticaretinde asıl önemli bölgesi konumunda bulunan kuzey kısmı için bundan daha iyi bir yol yoktu. Zaten Trabzon-Tebriz yolunun önemini yitirmesinin sebebi de buydu<sup>522</sup>. Bu durum Osmanlı dönemi için geçerli olmakla birlikte Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte bu durumda olması gereken düzeyde bir değişiklik olmadı.

Bununla birlikte yolu eski canlılığına tekrar kavuşturabilmek amacıyla Erzurum irtibatlı demiryolu projesi zaman zaman gündeme geldi fakat uzunca bir dönem buraya demiryolu yapılamadı. Maalesef bu durum cumhuriyetin ilk yıllarında da değişemedi. Savaştan yeni çıkmış ve kendini toparlamaya çalışan bir ülkenin yıllardır ihmal edilmiş bir bölgeye hemen el atması ve burada bir takım imar çalışmalarına girişmesi ilk etapta doğal olarak düşünülemezdi. Örnekte bu yolun can damarı konumunda olan Erzurum bile ancak 1930'lu yılların sonlarına doğru demiryoluna kavuşabilecekti<sup>523</sup>. Ancak bu durum Türkiye ile İran arasındaki ticari ilişkileri hepten yok etmiyordu. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler, barışçıl siyasi ortam ve her iki ülkenin de kalkınma ihtiyacı vesilesiyle, 1920'li yıllar boyunca artan bir grafik izleyecekti<sup>524</sup>.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren komşu İran ile siyasi alanda kurulan dostluk ticari alanda da ilişkilerin yeniden canlanmasını sağlamıştı. 1926 yılında imzalanan Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması'nın yedinci maddesinde

---

<sup>521</sup> Erden, 1934 Yılında Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi (Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolunun Önemi), s. 842-843.

<sup>522</sup> Gerece, Siyasi Hatıralarım-I, İran (Ağustos-1930-Haziran 1934), s. 215; Erden, 1934 Yılında Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi (Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolunun Önemi), s. 845.

<sup>523</sup> Erden, 1934 Yılında Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi (Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolunun Önemi), s. 843.

<sup>524</sup> Soysal, Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945), s. 274.

taraflar ticari alanda da işbirliği yapma hususunda anlaşmışlardı. 15 Haziran 1928 tarihinde bu antlaşmaya ek olarak imzalanan protokolün ikinci maddesinde ise taraflar ekonomik alanda sıkı işbirliği koşullarını en kısa zamanda düzenlemeyi kararlaştırmışlardı. Bu işbirliğinin gerçekleşmesinde; iki tarafın ülkeleri üzerinde serbestçe transit geçiş sorunu ve iki taraf arasında her türlü ulaşım ağının kurulması, taraflarca atanacak yetkili uzman temsilciler tarafından titizlikle incelenerek, Türkiye ile İran arasındaki ticari ilişkilerin arttırılmasına çalışacaklardı.

Eski işlerliğini yitirmiş olmasına rağmen 1922 senesi Eylül ayından 1929 yılı Nisan ayına kadar Trabzon-Tebriz yolu vasıtasıyla İranlı tüccarların getirip götördükleri eşya miktarı 95.000 deve yüküydü. Söz konusu transit eşyanın bu dönemde Türkiye'ye bıraktığı para tutarı 13 milyon Türk lirasına yakındı. Bu denli kısıtlı şartlar altında gerçekleştirilen bu ticaret, transit yol üzerinde tadilat çalışmalarının tamamlanması ve gerekli modernizasyonun gerçekleşmesinin ardından şüphesiz büyük bir artış gösterecekti<sup>525</sup>.

Dönemin Başbakanı İsmet İnönü 13 Eylül 1928 tarihinde Malatya'da verdiği bir demeçte İran'la Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin önemine değinerek; iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin ve işbirliğinin samimiyetle arzu edildiğini iki memleket arasındaki temasların ve ulaştırma vasıtalarının artmasıyla birbirlerine olan güvenlerinin de artacağını söylemiştir<sup>526</sup>. İsmet İnönü'nün bu demecinden anlaşılacağı üzere Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkiler, büyük oranda siyasi istikrara bağlıydı ve gelişmesiyle birlikte iki ülke arasındaki ilişkilere olumlu katkı sağlayacaktı.

İran'la aramızdaki ticari ilişkilerin arttırılmasıyla elde edilecek olan ekonomik gelir düşünüldüğünde; her alanda hızlı bir gelişme içerisinde bulunan ve en küçük maddi gelire dahi ihtiyacı olan Gazi Türkiye'si için bu ticaretin önemi daha iyi anlaşılabilir. İran dış ticaretinin yeniden Trabzon-Erzurum güzergahına çekilmesi şüphesiz bu hat üzerinde bulunan illerin kalkınmasına da önemli derecede katkı

---

<sup>525</sup> Erden, 1934 Yılında Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi (Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolunun Önemi), s. 844.

<sup>526</sup> Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, s. 192; Erden, 1934 Yılında Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi (Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolunun Önemi), s. 845.



sağlayacaktı. Birinci bölümde detaylarına değindiğimiz üzere Tahran Büyükelçiliği'ne atanan Hüsrev Bey bu durumun önemini anlayacak eski İran yolunu ve İran ticaretini yeniden canlandırmak için çalışacaktı.

Hüsrev Bey, Komünizm propagandası ve Rusya'nın ticari faaliyetler esnasında çıkardığı zorluklar ve İran tarafının bu konudaki rahatsızlığının farkına varmış ve çalışmalarını bu yönde yoğunlaştırmıştır<sup>527</sup>. Zira önceki bölümlerde ve konunun başında da belirttiğimiz üzere sadece Kaçar ve Osmanlı dönemlerinde değil bu dönemde de İran'ın kuzey bölgesinden ihraç edilecek mal nakliyatının büyük bir kısmı bölgeye yönelik baskısının bir sonucu olarak Rusya üzerinden yapılmaktaydı<sup>528</sup>. Durum buyken Rusya ile İran arasındaki ilişkiler sadece ticari karakterli olmuyor, Rusya aynı zamanda İran üzerinde komünizmi yayma propagandası yapabilmek için uygun zemin bulmuş oluyordu<sup>529</sup>. Üstelik İran'ın dış dünya ile olan ticaret güzergahları sadece bu yollarla da sınırlı değildi. Türkiye Trabzon-Tebriz yolunu maddi olanaklar çerçevesinde geliştirmeye çalışırken, İngiltere ve Fransa'da İran nakliyatını Hayfa ve Beyrut limanlarına çekmeye çalışıyorlardı<sup>530</sup>. İran'ın dış ticaretini gerçekleştirirken söz konusu transit yolunu kullanması hem vakit hem de maliyet açısından İran için en faydalı yoldu. Türkiye'nin de bu yolu daha işler bir hale getirerek İran'ın ticari geçişini sağlaması halinde elde edeceği gelirler muhakkak ki ülke için önemli bir gelir kaynağı olacak ve ekonomik ilişkilerinde temelini oluşturacaktı. İki ülkenin bu yönde bir işbirliğine gitmesi şüphesiz aradaki dostluk bağlarını daha da güçlendirecekti.

Aradaki siyasi sorunların halledilmesinden sonra en önemli konu başlığı niteliğini taşıyan transit yolunun durumu doğal olarak Şah'ın ziyareti esnasında yapılan görüşmelerde gündeme gelen en önemli konu başlıklarından birisi olmuştu. Şah bu yol üzerinden yapılacak ticaretin canlandırılmasıyla böylesi önemli bir gelir kaynağı

---

<sup>527</sup> Erden, **1934 Yılında Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolu Ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi (Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolunun Önemi)**, s. 845-846.

<sup>528</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 173.

<sup>529</sup> Erden, **1934 Yılında Trabzon, Erzurum, Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi, 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kuruluştan Günümüze Erzurum**, s. 846.

<sup>530</sup> Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 216-217; Erden, **1934 Yılında Trabzon, Erzurum, Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi, 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kuruluştan Günümüze Erzurum**, s. 846.

bakımından Rusya'ya olan bağlılığına son vermek istiyordu<sup>531</sup>. Zira Hüsrev Bey bu durumun ziyaretten önceki yıllarda farkına varmış ve zaman zaman gönderdiği raporlar vesilesiyle Türk hükümetinin dikkatini bu noktaya çekmeye çalışmış ve gerekli olan tamiratın yapılmasını, bu işe ise Trabzon Limanı'ndan başlanmasını tavsiye etmiştir<sup>532</sup>.

Hüsrev Bey önem atfettiği bu konuyla ilgili -önceki bölümlerde belirttiğimiz üzere- Rıza Şah ile de görüşerek, İran tarafının fikrini almaya çalışmıştır. Rıza Şah'ta Transpersan hattını ikmalini müteakip bu hattın Tebriz-Kotor üzerinden Türk şimendiferleriyle birleştirmeyi münasip gördüğünü ve İskenderun Limanı'nın İran'dan, İran'ında bu limandan yararlanmasını çok arzu ettiğini söylemiştir<sup>533</sup>.

Hüsrev Bey'in bizzat Şah ile görüşmek suretiyle ele aldığı mevcut konu İran'ın bu hat üzerindeki ticari faaliyetlerden beklentilerini de açıkça ortaya koyması açısından önemliydi. Rıza Şah'ın Türkiye'ye yaptığı seyahat boyunca, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin düzeltilmesine ilişkin yapılan görüşmelerde bu hususlar da doğal olarak ele alınan konu başlıkları arasında olacaktı.

Rıza Şah'ta ziyaret için Türkiye'de bulunduğu esnada bu konuyu görüşmek ve bir anlaşma yaparak bu işi Rusların tekelinden, İngiliz ve Fransızların baskısından kurtarmak ve böylelikle de ülkesinin dış ticaretinin Trabzon yolu ile yapılmasını sağlamak istiyordu<sup>534</sup>. Ziyaretin hazırlık aşamasıyla ilgili bölümde belirttiğimiz üzere, Türkiye ile ticari ilişkilerini geliştirmek isteyen Şah, seyahatini özellikle bu yol üzerinden gerçekleştirerek yolun durumunu bizzat görmek istemiş ve hatta Büyükelçimiz Hüsrev Bey'e yolun vaziyetini bizzat sormuştu<sup>535</sup>.

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere tarihi transit yol İran ile Türkiye arasındaki hem ekonomik hem de siyasi ilişkiler üzerinde etki yaratacak en önemli bağlantı

---

<sup>531</sup> Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 169-170.

<sup>532</sup> Erden, *1934 Yılında Trabzon, Erzurum, Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi, 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kuruluşun Günümüze Erzurum*, s. 845-846.

<sup>533</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 216; Erden, *1934 Yılında Trabzon, Erzurum, Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi, 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kuruluşun Günümüze Erzurum*, s. 846.

<sup>534</sup> Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri*, s. 173.

<sup>535</sup> Gerede, *Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)*, s. 220.

noktasıydı<sup>536</sup>. Doğal olarak seyahatle birlikte gündemin esaslı konularından biri haline gelen bu yol iki ülke arasında ki siyasi ve ticari ilişkilerin temininde bir köprü olarak görülmekteydi.

Durum buyken 1934 Haziran'ında Rıza Şah'ın Türkiye'yi ziyareti ile İran'ın dış ticareti ve Türkiye'ye ait transit yollarından yararlanması gibi hususlar gündemin ana başlıklarından biri haline geldi. Hatta gazeteler Rıza Şah ve Gazi'nin görüşmelerine bu konuların neden olduğunu ileri sürdüler. Gerçekte Atatürk ve Rıza Şah zamanında Türkiye ile İran arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin temeli atıldı ve İran bundan sonra Türkiye üzerinden kendi dış ticareti için en uygun yolu buldu<sup>537</sup>. Transit yolu üzerinden gerçekleştirilen ticari ilişkilerin arttırılması için yapılan görüşmeler özetle şu şekildeydi;

1-Yolun büyük kamyon ve otobüslerin seferlerine uygun, çağın bilimsel gerekleri doğrultusunda inşası

2-Yolun kar fırtınalarıyla kapanmaması için belirli mevkilerde engeller yapılması

3-Gümrük işlerinde kolaylık sağlanması

4-Konaklanacak şehirlerde basit fakat temiz oteller ve istirahat binaları yapılması

5-Yolcu veya eşya nakliyatının düzelmesi

6-Benzin depolarının ve ufak tamirhanelerin yapılması

7-Özellikle Trabzon Limanı'nda ve Erzurum'da geniş, modern eşya ambarları ve depoların inşa edilmesi

---

<sup>536</sup> Erden, 1934 Yılında Trabzon, Erzurum, Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi, 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kuruluşun Günümüze Erzurum, s. 846-847.

<sup>537</sup> Ambarcıoğlu, Gazi Mustafa Kemal ve İran'da Yapılan Reformlar, s. 18-19.

8-Uzun vadede ise transit yola paralel olarak iki ülke arasındaki demiryolu bağlantısının arttırılması ve her iki tarafında birbirlerine demiryoluyla bağlanması<sup>538</sup>

Şah Türkiye’de yaptığı görüşmelerde yukarıda maddeler halinde belirttiğimiz üzere; ulaştırma meselesi, kara ve demir yollarının düzenlenmesi ve geliştirilmesi, İran mallarının Türkiye’den geçmesi için kolaylıkların sağlanması ve iki ülke arasındaki iktisadi işbirliği gibi konular ele alındı. Başbakan İsmet Paşa Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmada, ekonomik işbirliği konusunda şunları söylemişti:

*“İran ve Türkiye’nin iktisadi münasebetleri dahi her iki memleket için menfaat getirecek bir faaliyet sahasıdır.*

*İktisadi noktai nazarlardan yekdiğërimize yakın birçok coğrafi ve tabii sebeplerle bağlı bulunuyoruz. İtimadımız kuvvetlidir ki bu yeni hava ve yeni devrin inkişafı esnasında iktisaden dahi her iki memleket çok müstefid olacaktır.<sup>539</sup>”*

Zira basında bu konuya ziyadesiyle önem vermekte idi. Bu yol ve yolun tarihçesi ve işlerliğinin ne şekilde arttırılabileceğine dair gazete haberleri ve köşe yazıları yayınlanıyordu. Konuya dair yazılan köşe yazıları genellikle yazı dizisi şeklindeydi. Bunlardan birkaç tanesine örnek vermek gerekirse; Yunus Nadi Bey, 28 Haziran 1934 tarihli, “*Trabzon-Erzurum Üzerinden İran’a Giden Yol*” başlıklı makalesinde; İran’la Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin en kısa zamanda geliştirilmesi gerektiğini vurgulayarak, bunun için en müsait transitin demiryolu olduğunu fakat İran’ı Karadeniz’e ve Akdeniz’e ulaştıracak olan demiryollarının inşaatının çok zaman alacağını, bu nedenle tarihi Trabzon-Tebriz yolunun gerekli tamirat yapıldıktan sonra demiryoluyla aynı kolaylıkta ve aynı hızla işletilebileceğini ve böylece İran’dan gelen kamyonların kısa sürede Trabzon’a ulaşabileceğini yazıyordu<sup>540</sup>.

Yine Cumhuriyet gazetesi köşe yazarlarından Tahsin Bey, “*İran’ın Kestirme Transit Yolu Türkiye’den Geçer*” başlıklı makalesinde; Trabzon-Erzurum yolunun tarihi

---

<sup>538</sup> Erden, **1934 Yılında Trabzon, Erzurum, Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah’ın Erzurum’a Gelişi, 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kuruluşun Günümüze Erzurum**, s. 846-847.

<sup>539</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 173.

<sup>540</sup> **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1934, No. 3643.

önemine ve bu yolun tekrar eski işlerliğine kavuşturulmasıyla yol istikametinde bulunan şehirlerin kavuşacağı refaha değinerek, İran'ın Avrupa ile transitini sağlayacağı en kısa yolun bu yol olduğunu belirtiyordu. Trabzon-Tebriz yolunun en kısa zamanda ve gerekli tamiratın yapılarak eski işlerliğine kavuşturulması gerektiğini ve hatta bu yolun demiryolları ile desteklenmesiyle daha büyük faydaların sağlanabileceğini söyleyen Tahsin Bey, Trabzon-Tebriz yolunun iki ülkenin ticari geleceği açısından hayati bir öneme sahip olduğunu ileri sürüyordu<sup>541</sup>.

Rıza Şah'ın seyahatiyle birlikte Trabzon-Tebriz yolunun tekrar gündeme gelmesi dış basında da ilgi uyandırdı. İlk bölümde de değindiğimiz üzere 11 Haziran 1934 tarihinde Times dergisinde çıkan “*Yakındoğu Demiryolları*” isimli makalede Rıza Şah'ın Türkiye seyahatiyle iki ülke arasındaki sorunların daha ciddi bir şekilde ele alınacağına değinilerek, iki ülkenin uzun bir sınıra sahip olmalarına rağmen yolların her bir tarafındaki eyaletlerin gelişmemiş olmasından dolayı direkt iletişimin daima ihmal edildiği belirtiliyordu. Türkiye'nin kendi doğu vilayetlerinde motorlu taşıt trafiği için Trabzon-Erzurum-Beyazıt yolunu tamir ederek durumu geliştirme çabası içine girdiğine ve gerekli demiryollarının inşaatına da başlandığına değinilen makalede Şah hükümetinin de Türkiye gibi bu yönde samimiyet göstermesi halinde Tebriz ve Tahran'ın Ankara ile birkaç yıl içinde demiryolları ile bağlanacağı vurgulanıyordu<sup>542</sup>.

Ayrıca iki ülke arasında demir yolu inşası ile ilgili olarak, Daily Mail gazetesi de 18 Haziran 1934 tarihli sayısında “*İki Başkanın Mülakatı*” başlığıyla yayınladığı makalede şu ifadeleri kullanmıştı:

*“İki ülkenin birbirine bağlanması ve demir yolunun uzatılması ile ilgili bir anlaşmaya varılacağı beklenmektedir.”<sup>543</sup>*

12 Temmuz tarihli Near East gazetesi ise:

---

<sup>541</sup> Cumhuriyet, 29 Haziran 1934, No. 3644.

<sup>542</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 156-157; Erden, **1934 Yılında Trabzon, Erzurum, Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi**, **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kuruluşun Günümüze Erzurum**, s. 854.

<sup>543</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 174.

*“Şah’ın ziyareti iki ülke arasında bir veya birkaç iktisadi anlaşma ile sonuçlanmazsa Türkler darılacaklardır. Eğer bu anlaşmalar yapılmış olupta ifşa edilmemiş ise bunun İran’da demokrasi görünüşte uygulandığı için Şah’ın protokol icabı Bakanlarına danışmasının gerekliliğinden ileri geldiği söylenebilir. Belki de Şah bu anlaşmaların imzalanmasını kabul edecektir. Ancak kesin uzlaşısı İranlı uzmanların araştırmalarından sonra kati sonuca bağlanacaktır.”<sup>544</sup>*

Gerek Türk basını gerekse de dış basının Türk-İran ilişkilerine atfettiği önem ve haberlerin içeriğinde kullandıkları ifadeler göz önünde bulundurulduğunda Trabzon-Tebriz ticaret yolu hakkında yapılan görüşmelerin önemi bir kez daha anlaşılmaktadır.

Rıza Şah’ın Türkiye’de bulunduğu zaman diliminde ele alınan bu konuyla alakalı olarak, iki devlet başkanının görüşmelerinden sonra 14 Mart 1937 tarihinde İran’la Türkiye arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla “Ticaret ve Seyrüsefain Antlaşması” yapıldı. Bunun ardından da 20 Nisan 1937 tarihinde de iki ülke arasındaki yük ve yolcu nakliyatında gerekli kolaylıkları sağlamak için Tahran’da “Transit Antlaşması” imzalanmıştır<sup>545</sup>.

Belirtmek gerekir ki ziyaretten sonraki ilk yıllarda önemle ele alınan bu konuya ilerleyen tarihlerde ne yazık ki gerekli önem gösterilemedi. Doğu illerimiz bu yolun merkezinde bulunmasına rağmen, bu yolun işlerliğini kaybetmesi yüzünden İran ticaretinden mahrum kalmışlardır. Bu durum aynı zamanda Türk ekonomisinin genel olarak ciddi bir gelir kaynağını kaybetmesi anlamına da gelmekteydi<sup>546</sup>. Şüphesiz bu durumun oluşmasında büyük güçlerin İran’ın kullanacağı ticaret güzergahı hakkında yaptıkları baskıların yanı sıra II. Dünya Savaşı’nın siyasi getirilerinin de büyük etkisi vardı.

---

<sup>544</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde Türk-İran Münasebetleri**, s. 174.

<sup>545</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 173-175.

<sup>546</sup> Erden, **1934 Yılında Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolu ve Rıza Şah’ın Erzurum’a Gelişi (Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolunun Önemi)**, s. 854.

### 3.3. Siyasi İlişkilerin Geliştirilmesi ve Sadabad Paktı

Lozan Antlaşmasından 1933 yılına kadar geçen süre içinde Türkiye'nin doğulu devletlerle ilişkileri Osmanlı Devleti zamanından arta kalan sorunların çözümü ile Lozan'ın bırakmış olduğu pürüzlü noktaların çözülmesi hususlarının etkisi altında kalmıştır. 1933 yılına kadar bütün bu sorunlar halledilmiş ve doğulu devletlerle normal ve hatta dostane ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Bundan sonra Türkiye'nin doğulu devletlerle ilişkileri bir yandan Atatürk dönemi Türk Dış politikasının komşu devletlerle iyi ilişkileri kurma ilkesine, öte yandan da büyük güçlerin karşısında Türkiye'nin menfaatlerini koruma güdüsü çerçevesinde gelişim göstermiştir<sup>547</sup>. Nitekim aynı şeyler her iki ülke içinde geçerli olacak ki, Türkiye ve İran 1930'lu yıllara gelindiğinde ortak düşmana karşı ortak hareket etmeleri gerektiği gerçeğini artık tam olarak kavramışlardı<sup>548</sup>.

Bu tarihlere kadar daha çok iç işlerine yoğunlaşan bu iki devlet uluslararası siyasi gelişmelerden de kaynaklı olarak artık kendilerini daha güvende hissetmek istiyorlardı<sup>549</sup>. Gerçekte 1934 ile 1939 yılları arasında Türk dış politikası, savaşı önlemeye çalışacak ve eğer bu başarılmazsa, Türkiye'nin bu savaştan galip çıkacağı veya her iki durumda da ülkeyi saldırıdan, yenilgiden veya yıkımdan koruyacak yeterince kapsamlı, Milletler Cemiyeti içinde veya dışında bir ittifak oluşturmaya odaklanmıştı<sup>550</sup>.

Bölgenin iki güçlü devleti ve aynı zamanda sınır komşusu olan Türkiye ve İran arasında ortak çıkarlardan dolayı doğal olarak bir yakınlaşma söz konusu olmuştu. Rıza Şah'ın ziyareti esnasında görüşülen konular ve ardından gelişen ilişkiler aradaki etkileşimi arttırmış ve işbirliği girişimleriyle yeni siyasi gelişmelere ön ayak olmuştur<sup>551</sup>. Her iki ülke de özellikle uluslararası boyutta bir sorun olduğunda birleşmeleri gerektiğini bu ziyaret vesilesiyle tamamen anlayabilmişlerdir. Bu başlıkta inceleyeceğimiz Sadabad Paktı'da ziyaret sonrası süreçte daha da yoğun bir hal alan

<sup>547</sup> Yüce, *Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 87.

<sup>548</sup> İrmak, *Atatürk Etki ve Yankıları*, s. 64.

<sup>549</sup> Milmann, *1934-1942 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Politikası ve Stratejisi*, s. 411.

<sup>550</sup> Milmann, *1934-1942 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Politikası ve Stratejisi*, s. 426.

<sup>551</sup> Erendil, *Tarihte Türk-İran İlişkileri*, s. 129; Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri*, s. 182.

Türk-İran ilişkilerinin belki de en somut mahiyetteki ürünüdür. Diğer bir deyişle Rıza Şah'ın Türkiye ziyareti Sadabad Paketi'na giden yolda önemli bir aşama olmuştur<sup>552</sup>.

Ziyaret esnasında iki ülkenin birliği defalarca görüşmelere konu olmuştur. Türkiye ve özellikle de İran bu vesileyle Ortadoğu'da dengenin korunacağına ve Arapların herhangi bir nedenle zorluk çıkaramayacaklarına inanıyordu. İki öndere göre İran'la Türkiye'nin Ortadoğu'da, tek bir ülke gibi davranmaları, ortak bir yol ve amaç gütmeleri gerekiyordu. Onlara göre iki ülkede birlik ve beraberlik ülküsü sayesinde büyük ve kuvvetli birer devlet olacaklardı. Yalnız birbirlerinden ayrıldıkları zaman, küçülecek, zayıflayacak ve huzur bulamayacaklardı.

Gazi ve Rıza Şah kendi ülkelerindeki mevcut gücün, kuvvet sağlamak ve iktisadi durum geliştirmek için yetersiz olduğunu, ancak siyasi hamlelerle iki büyük ve kuvvetli devletin doğabileceğine inanıyorlardı. Türkiye ve İran birliğinin bu devletler ve özellikle Rusya ve İngiltere'nin nüfuz ve baskısını önleyeceği kanaatindeydiler<sup>553</sup>.

Özellikle Rıza Şah'ın ziyaretiyle birlikte Türk-İran ilişkilerinin gelişip yaygınlaşarak ilerlemesi, yapılan ikili anlaşmalara nazaran daha kapsamlı bir güvenlik ve barış antlaşması olan Sadabad Paketi'na zemin hazırlamıştır<sup>554</sup>. Güvenliği sağlayabilmek için siyasal dayanışma içeren Sadabad Paketi aynı zaman Türkiye ve İran'ın aynı anda içinde bulunduğu 'ilk' çok taraflı antlaşma olması yönüyle de oldukça önemlidir<sup>555</sup>.

Rıza Şah'ın Türkiye'de bulunduğu zaman dilimi içerisinde bu konuya dair yapılan haberlerde bölgesel nitelikteki olası bir siyasi ittifakın önemini ve mahiyetini ortaya koymuştur. Örnekte 17 Haziran 1934 tarihli Observer gazetesi; "*Gazi ile Görüşme ve Ortak Bir Siyaset*" başlığı altında:

---

<sup>552</sup> Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 170; Amuzgar, *Kemalizmin Rıza Şah'ın Reformları Üzerindeki Etkisi*, s. 48.

<sup>553</sup> Endisi, *Atatürk ve Rıza Şah Kebir'in Siyasi Başarılarının Ortak Noktaları*, s.188.

<sup>554</sup> Çamurcu, *Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet –Velayet Demokrasinden Demokratik Cumhuriyete İran-*, s. 94.

<sup>555</sup> Soysal, *Atatürk Türkiye'sinin Bağtladığı Siyasal Antlaşmaların Nitelikleri ve Özellikleri*, s.312; Çamurcu, *Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet –Velayet Demokrasinden Demokratik Cumhuriyete İran-*, s. 94.



*“Türkiye’nin menfaatleri yönünden halihazırdaki Avrupa istikrarsızlığı Şah’la Gazi arasında yapılan görüşmelerde belki mevzubahis edilebilir. Zira, Türkiye, Akdeniz ülkelerinden biriyle harbe girdiği takdirde, komşularının iyi niyet ve dostluklarından ne dereceye kadar faydalanabileceğini daha önceden anlamalıdır. Halihazırda İran’la Türkiye arasında bir tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması mevcuttur<sup>556</sup>. Bu anlaşma Şah’ın ziyaretinden sonra, daha da kuvvetlenebilir. Belki Rusya’da bu iki ülkeyi birbirine yaklaştırmak için nüfuzunu kullanmaktadır. Zira Türkiye ile Rusya arasındaki münasebetler hiçbir devirde bu kadar iyi olmamıştır. Türkiye tecavüze uğradığı takdirde Rusya yardımdan kaçınmayacaktır. Sonuç olarak Şah’ın Türkiye yolculuğu bu iki İslam ülkesini birbirine yaklaştıracak ve ayrıca Ortadoğu’nun barış ve emniyeti için faydalı sonuçlar doğuracaktır.<sup>557</sup>”* şeklinde bir haber yapmıştır.

19 Haziran 1934 tarihli Daily Telegraph:

*“...şayi olduğu gibi İran, Türkiye, Afganistan ve Irak arasında yapılacak bir şark paktıyla ilgili bazı konuşmalar yapılmıştır.<sup>558</sup>”* ifadelerini kullanmıştır.

20 Haziran 1934 tarihli El-Ahram ise şöyle yazmaktaydı:

*“Fransa, Rusya, Yugoslavya ve Çekoslavakya arasında bir büyük paktın yapılma ihtimali arttığı buna karşın Hitler, Mussolini’nin ve Avusturya Devleti’nin diğer bir ittifaka doğru gittikleri ve bütün ülkelerin harekete geçtikleri bir sırada İran Şahı’nın Türkiye’ye yaptığı yolculuktan maksadın sırf bir ziyaret olduğunu kabul edemeyiz.<sup>559</sup>”* demiştir.

Near East India gazetesi, 21 Haziran 1934 tarihli sayısında:

---

<sup>556</sup> Burada 5 Kasım 1932 tarihli “Emniyet Bitarafılık ve İktisadi Emek Beraberliği Muahedenamesi” kastedilmektedir. (Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 183).

<sup>557</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 182-183.

<sup>558</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 183.

<sup>559</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 183-184.

“Şah’ın Türkiye Yolculuğu” başlığı altında; “...görüşmeler sırasında diğer konular da ele alındığı takdirde Gazi’nin geniş görüşü ve milletlerarası meseleler hakkındaki isabetli kararlarından Şah’ında faydalanacağı düşünülebilir. Türkiye hükümeti geçen kaç sene zarfında, şimdiki rejimin idaresi altında, diğer ülkelere iyi bir örnek olmuştur. Bu ülke siyasetinde diğerlerini tahrik etmek veya onları rencide etmekten kaçınmıştır... İran’ın dış münasebetleri konusunda Türkiye kadar bahtiyar olduğu iddia edilemez. Zira bu ülke Türkiye gibi Ruslarla müşterek hududa sahip olduğu halde, Şah, Gazi kadar bu ülke ile dostluk ruhunu geliştirememiştir. İran, kuzeyde karşı karşıya olduğu bütün zorluklara rağmen, hala İngiltere’ye karşı beslediği şüpheden kurtulamamıştır.<sup>560</sup>” şeklinde haber yapmıştır.

Near East gazetesi 5 Temmuz 1934 tarihinde:

“Türkiye devamlı olarak kendi dış siyasetinde saldırmazlık anlaşmalarının yapılmasını göz önünde bulundurmuş ve bulundurmaktadır.<sup>561</sup>” şeklinde ifadeler kullanarak konuya dair öngörüsünü ortaya koymuştur.

El-Ehram gazetesi 5 Temmuz 1934’te:

“Türkiye, İran, Afganistan ve diğer ülkeler arasında bir şark paktı yapılacağı söylenmektedir. Yalnız resmi makamlar bu konuya değinmekten kaçınmaktadırlar.<sup>562</sup>” demiştir.

El-Cameal Eslamiye, 5 Temmuz 1934 tarihli sayısında:

“İslam birliği, İngiltere ve Fransa’nın durumunu Ortadoğu’da sarsıyor.<sup>563</sup>” diye yazmıştır.

7 Temmuz 1934 tarihli Daily Telegraph, şöyle yazıyordu:

---

<sup>560</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 189-190.

<sup>561</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 184.

<sup>562</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 184.

<sup>563</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 184.

*“İran’la Türkiye arasındaki dostluk tamamen Sovyet Rusya’ya dayanmaktadır. Her iki ülke devlet başkanı da Rusya ile ilişkilerine önem verdikleri halde yalnız Rusya’ya güvenmek ve dayanmanın da doğru olmayacağı hususunda görüş birliğine varmışlardır.<sup>564</sup>”* şeklinde ifadeler kullanarak konuya ilişkin analizlerde bulunmuştur.

İsviçre’de yayınlanan Luserner Tageblate, 7 Temmuz 1934 tarihli sayısında:

*“Halen Yakındoğu’da yapılan faaliyetlerin sebebi Sovyet Rusya’nın bu konular ile ilgilenmesinden ileri gelmektedir. Rusya Yakın Şark’ta küçük antanta benzer bir antant meydana getirerek, İran-Türkiye ve Afganistan’ın yardımıyla, İngiliz siyasetinin Ortadoğu’da gelişmesini önlemek istemektedir.<sup>565</sup>”* demiştir.

Crie de Paris, 7 Temmuz 1934 tarihli sayısında:

*“İki devlet başkanı yapacakları görüşmelerde, İran’la Türkiye arasında yapılacak ittifakı da görüşecekler.<sup>566</sup>”* şeklindeki tahminine yer vermektedir.

Newyork Times gazetesi, 8 Temmuz 1934’te:

*“İran’la Türkiye İngiltere’nin dehşetini arttırıyorlar, Şah ile Mustafa Kemal Paşa’nın görüşmeleri İngiltere’de endişeyle izlenmektedir. İngiltere, İran’la Türkiye arasında bir ittifak yapılmasını istememektedir. Akdeniz ile Hindistan arasında bir Asya bloğu yapılması muhtemeldir, Akdeniz ile Fars Körfez’i yani İstanbul’dan Hindistan sınırlarına kadar yapılması istenilen bir Asya bloğunu, İngiltere soğukkanlılıkla karşılayamaz... I.Dünya Savaşı’ndan sonra İran açıkça İngiliz aleyhtarlığı siyaseti gütmüştür. Bu meyanda, İngiliz uçaklarını Fars Körfezi sahillerine iniş izni vermemek, İngiltere’nin petrolden olan menfaatlerini zedelemek, petrol imtiyazını İngiltere’den geri almaya kalkışmak ve İran’ın Bahreyn*

---

<sup>564</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s.184.

<sup>565</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s.184-185.

<sup>566</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 185.

*hakimiyeti üzerinde hak iddia etmesini söyleyebiliriz. Londra geçmişe göz yumarak, Şah hükümetiyle anlaşmak istiyordu. Fakat İran'la Türkiye arasında ittifak kurulursa, İngiltere için ihtilafların ortadan kaldırılması konusu, daha da zor bir hal alacaktır. Zira İngiliz hükümetinin Mustafa Kemal Paşa'nın siyaseti karşısında uyanık ve hazır olması gerekmektedir. Mustafa Kemal, Moskova ile dosttur ve son zamanlara kadar dahi Londra'nın nasihatlerini umursamamıştır... İngiltere'nin görüşüne göre, İran'la Türkiye'nin ittifak kurması, Rusya'nın Türkiye ile dostluğu olduğu müddetçe mezkur devletin Yakınoğu'da ve Hindistan yolu üzerindeki menfaatleri için bazı zorlukların meydana çıkması muhtemeldir.<sup>567</sup>” şeklinde haber yapmıştır.*

Journale de Geneve gazetesi 11 Temmuz 1934 tarihli sayısında:

*“İran'la Türkiye devletleri şimdilik kendilerinin yalnız güneyden tehdit edildiklerini sanmaktalar. Zira bu durumda müşterek kuzey komşularından endişeleri yoktur. İttihat anlaşmasının Gazi Hazretleri'nin Tahran ziyareti sırasında imzalanacağı kararlaştırılmıştır.<sup>568</sup>”*

ifadelerini kullanarak siyasi ittifak hususu haricinde Gazi'nin Tahran'a iade-i ziyarette bulunacağı tahminine de değiniyordu.

Near East, 12 Temmuz 1934 tarihli sayısında:

*“Şah'ın üç haftalık Türkiye ziyareti son derece başarılı olmuştur. Yalnız görüşmelerde gündeme gelmiş olmasına karşın, dörtlü bir ittifakın yapılmasıyla ilgili kati haberler elde edilmemiştir. Aynı zamanda Irak ile Afganistan'ın ilerleme hızlarına bakılırsa, bu ülkelerin böyle bir pakta girmeyecekleri düşünülmektedir. Aynı zamanda Türkiye ile İran arasındaki*

---

<sup>567</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 185-186, 191-192.

<sup>568</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 186.

*münasebetler daha başlangıç aşamasındadır ve bu için vakit daha çok erkendir.<sup>569</sup>*” demiştir.

Deutsche Volks Zeitung, 13 Temmuz 1934 tarihli sayısında:

*“Rıza Şah ve Mustafa Kemal Paşa, Rusların isteğini yerine getirmemekte ve daha önce karar verdikleri ikili anlaşmalardan daha ileri gitmektedirler. Onlar tamamen İngilizlerin nüfuzu altında olan Irak ve Afganistan’ı da kendi saflarına katmak istiyorlar, bu gösteriyor ki Türkiye ve İran, İngiltere’ye yaklaşmak istemektedirler.<sup>570</sup>”* şeklinde bir öngöründe bulunmuştur.

13 Temmuz 1934 tarihli Journale de Geneve:

*“Gazi ve Rıza Şah’ın görüşmelerinden sonra, Türk-İran askeri ittifakı müslüman ülkeler arasındaki dörtlü bir misakın yapılması beklenmektedir.<sup>571</sup>”* ifadelerinden oluşan bir haber yapmıştır.

El-Ehram, 13 Temmuz 1934 tarihli sayısında, “Şarkta Dörtlü Bir Misak” başlıklı yazısında:

*“İran’la Türkiye başkanları geçmiş hadiseler ve tarihten ders alarak, ihtilafa düştükleri zamanlar her iki ülkenin de zorluklarla karşı karşıya kaldıklarını anlamışlardır. Onlar biliyorlar ki, siyaset fırtınası ve ondan doğacak kötülükler karşısında her iki ülkeyi kuvvetlendiren ve onları yükselmeye sevk eden tek amil ittihattır. İran’la Türkiye arasında yapılacak ittifadın daha da kuvvetlenmesi için Irak’la Afganistan’ı da aralarına almak istemektedirler.<sup>572</sup>”* diye yazmıştır.

Berliner Börsen Zeitung, 4 Ağustos 1934 tarihli sayısında:

---

<sup>569</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 186-187.

<sup>570</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 187.

<sup>571</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 187.

<sup>572</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 187.

“Rusya çoktan beri İran’la Türkiye’yi birbirine yaklaştırmak istiyordu. Zira bir taraftan Türkiye ile İran’ın kendisiyle ittifak kurmak vesilesiyle İngiltere’nin Ortadoğu’daki siyasetini zayıflatmak istiyor ve diğer tarafta Japonya ile harbe giriştiği takdirde bu iki ülke tarafından emin olmak istegindedir. Öğrenildiğine göre Şah’ın Türkiye yolculuğuna İran’ın Moskova Büyükelçisi de iştirak etmiş ve görüşmelere katılmıştır. Bu husus, iki ülke arasında cereyan eden konularda Rusların da bulunduğunu ispat etmektedir.<sup>573</sup>” şeklinde bir analize içeriğinde yer vermiştir.

El-Ettehad-ul Lübnani, 10 Ağustos 1934 tarihli sayısında, “İran, Türkiye ve Afganistan’ın İttifakı ve Şark Milletlerinin Uyanışı” başlıklı bir makale yayınlamış ve İran ile Türkiye arasında bu konuyla alakalı görüşmeler yapıldığını yazmıştır<sup>574</sup>.

Regime Faciste Komona adlı İtalyan gazetesi, 26 Ağustos 1934 tarihli sayısında, “Üçlü Asya İttifakı” başlığı altında:

“Bu ittifakın stratejik önemi inkar edilemez.<sup>575</sup>” diye yazmaktaydı.

Doğal olarak Türk basını da bölgesel bir pakt fikrine oldukça ilgi göstermiş ve konuyla alakalı haberler yapmaktan geri durmamıştır; 24 Haziran 1934 tarihli Cumhuriyet ve Milliyet gazeteleri konuya ilişkin:

“İran ve Türk milletleri halihazırda benzer siyasi zorluklarla karşı karşıya kaldıkları için mezhep bu iki ülkede eski önemini kaybetmiştir. Halen her iki ülke de bazı yabancı ülkelere karşı müştereken cephe almış bulunmaktadır. Her ikisi de yabancı nüfuzunu önlemek ve kendi menfaatleri icabı olan barışçı bir yolu takip etmeye çalışıyorlar. Yakında Türkiye’nin devamlı olarak katılmak istediği bölgesel paktların zincirine bir halka daha ilave edilecektir.<sup>576</sup>” şeklinde ifadeler kullanmışlardır.

---

<sup>573</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 187-188.

<sup>574</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 188.

<sup>575</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 189.

<sup>576</sup> **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1934, No. 3639; **Milliyet**, 24 Haziran 1934, No. 3006.

Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretinden sonra Türkiye ve İran arasında doğan siyasi ittifak fikrine dair gazeteler yukarıda belirttiğimiz şekilde haberler yaparak konuyu gündeme taşımışlardır. Gazetelerin olası bir siyasi pakta dair yaptıkları şekli tahminlerden ziyade buradan anlaşılan Rıza Şah ve Gazi'nin yaptıkları görüşmeler sırasında mutlaka konuyu gündeme taşımış olduklarıdır. Genel kanaat iki ülke arasında bir emniyet paktının yapılacağı yönünde idi. Öyle ki otoriteler iki lider arasında yapılan görüşmelerin en önemli kısmını Ortadoğu'nun emniyetini sağlamak için bir anlaşma yapılması hususunun teşkil ettiği konusunda neredeyse görüş birliği içindeydiler. Yalnız bu fikre karşı İngiltere ve Rusya'nın ne gibi bir tepki verecekleri ve ne yönde tavır alacakları konusunda ortaya net bir görüş koyulamıyordu. Özünde İngilizler o esnada böyle bir anlaşmayı anlamsız buluyorlardı. İngiltere ayrıca Türkiye ile İran arasında gündeme gelmiş olsa bile böylesi bir anlaşmaya varılabilmesi için daha zamana ihtiyaç duyulacağını düşünüyor, bu sebepten gelişmeleri yakından takip ediyor olmasına karşın, sessizliğini korumayı yeğliyordu. İngiltere'nin şüpheyle yaklaştığı bu fikir bölge üzerinde o dönemde etkili olan bir diğer süper güç konumundaki Rusya tarafından açıkça beyan edilmese bile olumlu karşılanıyordu. Nitekim böylesi bir oluşum İngiltere'nin bölge siyasetini zayıflatma aracı olarak kullanılabilir. Bölge ülkeleri açısından değerlendirildiğinde ise, barışın devamı ve büyük devletlerin nüfuzunun önlenmesi bakımından böylesi bir siyasi oluşum, o dönemin siyasi gelişmeleri de göz önüne alındığı vakit, son derece gerekliydi<sup>577</sup>.

Durum buyken 1933 yılından sonra Avrupa'da revizyonist devletler yayılma hedeflerini açıkça ortaya koymaya başlayınca, Türkiye batı sınırlarını ve bu yönden gelecek olası tehlikelere karşı kendini güvence altına alabilmek için Balkan Paketi'nin kurulmasına önderlik etmiştir. Mussolini'nin önderliği altındaki faşist İtalya'nın 1934 yılından sonra Asya ve Afrika'ya sarkma politikası, Türkiye'yi doğulu devletlere karşı Balkan politikasına benzeyen bir politika izlemeye sevk etmiş ve ikili dostlukların ortak bir iş birliğine dönüştürülmesinin gerekli olduğu kanaatini doğurmuştu. Türkiye Balkan Paketi'nin kurulmasına öncülük ederken Yunanistan ile sıkı işbirliği yapmıştır. Rıza Şah'ın seyahati esnasında gündeme taşınan konu başlıklarından biri olarak, Sadabad Paketi'nin kurulmasında Türkiye'nin en sıkı işbirliği yaptığı ülke şüphesiz İran

---

<sup>577</sup> Assadi, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, s. 188-189.

olacaktır<sup>578</sup>. Türkiye konumuz gereği İran ile imzaladığı anlaşmaları örnek olarak gösterdiğimiz gibi gerek iyi komşuluk anlaşmalarıyla, gerek Balkan ve Sadabad gibi bölgesel paktlara öncülük ederek bölge barışına katkıda bulunmuştur. Bu türden atılımlar ve saldırı amacı gütmeyen anlaşmalar aynı zamanda Türkiye'nin o dönemdeki dış politik duruşuna dair önemli bir göstergedir<sup>579</sup>. Anlaşılacağı üzere Türkiye 1930'lu yıllar boyunca doğulu devletlerle esasen samimi olan ilişkilerini daha da geliştirmeye çalışmıştır<sup>580</sup>.

Özünde Türkiye'yi doğulu devletlerle pakt çerçevesi içinde ilişkiler kurmaya sevk eden olay, İtalya'nın Milletler Cemiyeti sistemini ihlal ederek Habeşistan'a karşı fiili tecavüze girişmesidir<sup>581</sup>. Bu olay üzerine Milletler Cemiyeti'nde İtalya'ya karşı zorlama tedbirleri alınması düşünülürken, Türkiye, İran ve Irak 2 Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir antlaşma parafe etmişlerdir. Bu gruplaşmaya daha sonra Afganistan'da katılmıştır<sup>582</sup>. Cenevre'de temeli atılan Doğu Paktı'nın gerçekleşmesi ise biraz zaman almıştır. Bunun başlıca sebebi İran ve Irak arasındaki sınır uyuşmazlığı idi. Irak, Ankara'nın Tahran üzerindeki etkisini kullanarak, Şattularap sorununda kendi lehine bir sonuç yaratmaya çalışıyordu. Türkiye ise doğal olarak İran ile ilişkilerini böylesi bir sebepten riske atma taraftarı değildi. Bu uyuşmazlığın uzaması paktın imzalanmasını 1937 yılına kadar geciktirmiştir<sup>583</sup>. Sınır meselesini konu edindiğimiz başlıkta belirttiğimiz üzere İran'ın hem Irak ile hem de Afganistan ile var olan sınır

---

<sup>578</sup> Yüce, *Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 87-88; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 144; Assadi, *Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri*, s.182; Çağlar, *Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 979.

<sup>579</sup> Soysal, *Atatürk Türkiye'sinin Bağtlandığı Siyasal Antlaşmaların Nitelikleri ve Özellikleri*, s. 312-313.

<sup>580</sup> Erendil, *Tarihte Türk-İran İlişkileri*, s. 130.

<sup>581</sup> Yüce, *Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 88; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 144; Erendil, *Tarihte Türk-İran İlişkileri*, s. 129-130; Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, s. 588.

<sup>582</sup> Yüce, *Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 88; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 145; Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 172-173; Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, s. 588.

<sup>583</sup> Yüce, *Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 88; Atay, *İran İslam Devriminin Arka Planı -Şah Dönemi (1941-1979)-*, s. 50; Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 172-173.



anlaşmazlıkları İran'dan gelen teklif üzerine, Türkiye'nin arabuluculuğuyla 4 Temmuz 1937'de imzalanan antlaşmayla çözüme kavuşturulacaktı<sup>584</sup>.

Bu süre zarfında Türkiye doğulu devletlerle zaten iyi bir zeminde olan ikili ilişkilerini daha da geliştirmeye çalışmıştır. 1935 yılında Cenevre'de parafe edilen dostluk anlaşması çerçevesi içinde İran'la başlayan görüşmeler 1937 yılının Ocak ve Nisan ayları arasında İran ile çeşitli konularda birçok antlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Konu başlıklarından da anlaşılacağı üzere imzalanan metinler büyük oranda Rıza Şah'ın Türkiye ziyareti esnasında görüşülen ve ilişkilerin geliştirilmesi için işbirliği yapılmasını öngörülen hususlardan meydana geliyordu. Bu antlaşmalar sırasıyla şunlardır:

- 7 Ocak tarihli Telgraf ve Telefon Hatlarının Tesisine Dair Özel Antlaşma
- 14 Mart tarihli İkamet Antlaşması
- 14 Mart tarihli Suçluların İadesi ve Adli Yardım Antlaşması
- 14 Mart tarihli Sınır Bölgesinin Güvenliği Hakkında Antlaşma
- 14 Mart tarihli Gümrük Faaliyetlerinin Tanzimi Hakkında Antlaşma
- 14 Mart tarihli Ticaret ve Ulaştırma Antlaşması
- 20 Nisan tarihli Hava Ulaştırması Antlaşması
- 20 Nisan tarihli Trabzon-Tebriz-Tahran Transit Yolu Antlaşması
- 20 Nisan tarihli Baytari antlaşması

Yukarıda bahsettiğimiz bu antlaşmaların hepsi Tahran'da imzalanmış ve 7 Haziran 1937 günü TBMM'de imzalanarak kabul edilmiştir<sup>585</sup>. Türkiye ile İran arasında

---

<sup>584</sup> Saray, **Türk-İran İlişkilerinde Şiiliğin Rolü**, s. 89; Çetinsaya, **Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)**, s. 172-173; Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, s. 588; Saray, **Türk-İran İlişkileri**, s. 112.

<sup>585</sup> Yüce, **Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını**, s. 88; Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 145; Özgiray, **İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-**

Sadabad Paktı haricinde, ikili olarak toplam 12 adet anlaşma ve sözleşme imzalanmıştır. Bunlardan 9 tanesi yukarıda isimleriyle belirttiklerimizdir<sup>586</sup>.

Türkiye'nin doğulu devletlerle iyi ilişkiler kurması Cenevre'de parafe edilen dördümlü paktın imzalanmasını kolaylaştırmıştır. Bu paktın imzalanmasını engelleyen İran-İrak sınır uyuşmazlığı ise Türkiye'nin arabuluculuğuyla 4 Temmuz 1937 tarihinde imzalanan bir antlaşma ile çözümlenmiştir<sup>587</sup>. Türkiye özellikle İtalyan tehlikesinin (12 Ada'da askeri hazırlıklar...v.s.) artmasından itibaren paktın imzalanması sürecini hızlandırmaya çalışmıştır. İran ile Irak arasındaki mevcut sınır sorununu çözümlmek üzere arabuluculuk teklifini kabul etme sebeplerinden biriside budur<sup>588</sup>.

Netice itibariyle Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında 8 Temmuz 1937'de imzalanan ve resmi adı Ademi Tecavüz Muahedenamesi diğeri bir deyişle saldırmazlık antlaşması olan pakt, çeşitli bakımlardan önemlidir. Rıza Şah'ın "Sadabad" adı verilen yazlık sarayında imzalandığı için Sadabad Paktı adı verilmiştir<sup>589</sup>.

Pakt, dört devlet arasında iç işlerine müdahaleyi yasak eden, sınırların dokunulmazlığını, uluslararası anlaşmazlık olursa aralarında karşılıklı görüşmeyi öngören bir belgedir. Paktın özelliği bunu imzalayanlar arasında tam ve karşılıklı bir güven yaratması ve bu belgenin gelecekteki gelişmelere öncülük edecek ve olumlu iş birliğini sağlayacak bir ruh taşıması idi<sup>590</sup>.

---

1938), s. 697; Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 174; Erendil, *Tarihte Türk-İran İlişkileri*, s. 130-131; Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, s. 588.

<sup>586</sup> Ambarcıoğlu, *Gazi Mustafa Kemal ve İran'da Yapılan Reformlar*, s. 12-13.

<sup>587</sup> Yüce, *Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 88; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 146; Saray, *Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, s. 90.

<sup>588</sup> Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 172.

<sup>589</sup> Yüce, *Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 88; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 146; Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 296; Çamurcu, *Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet –Velayet Demokrasısından Demokratik Cumhuriyete İran-*, s. 95; Soysal, *Atatürk Türkiye'sinin Bağlıladığı Siyasal Antlaşmaların Nitelikleri ve Özellikleri*, s. 311; Atay, *İran İslam Devriminin Arka Planı –Şah Dönemi (1941-1979)-*, s. 50; Erendil, *Tarihte Türk-İran İlişkileri*, s. 131-132; Özgiray, *İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)*, s. 697; Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 173; Endisi, *Atatürk ve Rıza Şah Kebir'in Siyasi Başarılarının Ortak Noktaları*, s. 7,188; Çağlar, *Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)*, s. 979; Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, s. 588-589; Çetinsaya, *Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun*, s.28.

<sup>590</sup> Yüce, *Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 89.

Genel çerçevesini çizmeye çalıştığımız paktın giriş bölümünde, dostluk isteyen barış taraftarı devletlerin, genel barışa yardımcı olmak amacı güttüklerini, ayrıca savaşa başvurulmasından kaçınmaya ilişkin imzalanan 1928 tarihli Briand-Kellogg Antlaşmasına bağlı olduğu belirtilmekte idi. Bundan başka 10 pakt 10 maddeden meydana geliyordu. Bunlar;

1-Taraflar birbirlerinin iç işlerine karışmayacaklardır

2-Ortak sınırların dokunulmazlığına saygı göstereceklerdir

3-Ortak çıkarların söz konusu olduğu uluslararası uyuşmazlıklarda birbirlerine danışacaklardır

4-Birbirlerine karşı ne tek başlarına nede başka devletlerle birlikte saldırıya geçmeyeceklerdir (Aynı madde içerisinde hangi davranışların saldırı eylemi sayılacağı hususu da açıklanmıştı.)

5-Bir saldırı durumunda saldırıya uğrayan devletin kendini savunmak için önlemler alması doğal olmakla birlikte, sorun Milletler Cemiyeti'ne bildirilecektir

6-Taraflardan biri antlaşmaya taraf olmayan üçüncü bir devlete karşı saldırıya geçerse, taraflardan birinin ön bildirimde bulunmaksızın antlaşmaya son verebilecektir

7-Taraflar, kendi sınırları içinde öteki tarafın kumlarını yıkmak, düzen ve güvenliği sarmak yada hükümet rejimini bozmak amacıyla silahlı çeteler, gruplar yada örgütler kurulmasını ve onların eyleme geçmelerini engellemekle yükümlüdürler

8-Taraflar aralarında çıkabilecek uyuşmazlıkları 1928 tarihli Brand-Kellogg Antlaşması çerçevesinde savaşa başvurmadan, barışçıl yollarla çözeceklerdir

9-Tarafların Milletler Cemiyeti yasası ile üstlendikleri yükümlülüklerin, bu antlaşmayla kabul edilen hiçbir madde ile kısıtlanamayacağı kabul edilmiştir

10-Antlaşmanın süresi, onayı, yürürlüğe girişi ve Milletler Cemiyeti Sekreterliği'ne tescil yöntemleri de hükme bağlanmıştı. Bu maddeye göre, antlaşmanın süresi beş yıldır ve bu sürenin bitiminden altı ay önce tarafların birisince antlaşmaya son

verildiği bildirilmedikçe yeniden beş yıl yürürlükte kalacağı, bunun daha sonraki dönemler içinde geçerli olacağı yazılıydı<sup>591</sup>. Bu pakt sayesinde Türkiye, İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'e dönük yayılmacı emellerini caydırmışken, pakta taraf diğer ülkelerde Ortadoğu'da güçlü bir barış ortamının doğmasından memnundular. Bu vesileyle ülkeler birbirlerinden emin hale gelmişlerdi<sup>592</sup>. Pakt imzalanmadan önce dönemin büyük ve etkin güçleri olan İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin de onayı alınmıştı<sup>593</sup>.

Paktın imzalanmasının ardından aynı yıl İran Dışişleri Bakanı Türkiye'ye gelerek 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı törenlerine katıldı. İki ülke arasındaki ilişkiler doruktaydı ve bu bir nezaket ziyaretiydi<sup>594</sup>. Tıpkı Rıza Şah'ın seyahatinde olduğu gibi Dışişleri Bakanı'nın yaptığı bu ziyaretle de Türkiye ve İran yabancı devletlere ve özellikle dönemin süper güçlerine karşı birlik mesajı verme amacını taşıyorlardı.

Sadabad Paktı, imzalanmasının ardından TBMM'de 14 Ocak 1938 günü onaylandı ve antlaşmaya taraf diğer devletlerinde onaylamasının ardından 25 Haziran 1938 günü resmen yürürlüğe girdi<sup>595</sup>.

Antlaşmanın imzalanmasının ardından ayrı bir protokol daha imzalanarak pakta üye devletlerden oluşan bir konsey kurulmuştur. Konseyin ayrıca sekretaryası da kurulmuş ve konseyin yılda en az bir kere Cenevre'de toplanması öngörülmüştür<sup>596</sup>. Konsey başkanlığını ise, antlaşmaya taraf devletlerin dışişleri bakanları sırayla yürütecekti. Konsey kurulur kurulmaz ilk toplantısını 23 Eylül 1937 tarihinde Cenevre'de yapmış ve ilk olarak toplantıda şu kararlar alınmıştı;

---

<sup>591</sup> Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 147-148; Saray, **Türk-İran İlişkileri**, s. 296-299; Erendil, **Tarihte Türk-İran İlişkileri**, s. 131; Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, s. 588-589; Çamurcu, **Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet –Velayet Demokrasısından Demokratik Cumhuriyete İran-**, s. 95.

<sup>592</sup> Çamurcu, **Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet –Velayet Demokrasısından Demokratik Cumhuriyete İran-**, s. 95; Endisi, **Atatürk ve Rıza Şah Kebir'in Siyasi Başarılarının Ortak Noktaları**, s. 7; Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, s. 589.

<sup>593</sup> Soysal, **Atatürk Türkiye'sinin Bağtladığı Siyasal Antlaşmaların Nitelikleri ve Özellikleri**, s. 315; Erendil, **Tarihte Türk-İran İlişkileri**, s. 131; Yüce, **Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını**, s. 91.

<sup>594</sup> Çetinsaya, **Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)**, s. 174.

<sup>595</sup> Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 148.

<sup>596</sup> Ancak II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte bu toplantılar sekteye uğrayacak, nihayetinde gerçekleşmeyecektir. (Endisi, **Atatürk ve Rıza Şah Kebir'in Siyasi Başarılarının Ortak Noktaları**, s. 190)

1-Milletler Cemiyeti Konseyi'nde Türkiye'den boşalacak yere İran'ın aday gösterilmesi ve bu hususun taraflarca desteklenmesi

2- Türkiye'ye mecliste yeniden seçilme hakkının verilmesinin istenmesi

3- Paktın imzalandığının Akvam Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne bildirilmesi

4-İmza keyfiyetinden komşu ve dost devletlerin haberdar edilmesi

Bu kararların ikincisi özellikle dikkat çekiyordu. Çünkü o tarihlerde Akvam Cemiyeti Meclisi'nin daimi üyelerinin yanı sıra birde yarı daimi üyelik vardı. Böylece Sadabad Paktı'nın üç imzacısı bu mevkiye aralarından Türkiye'yi seçmiş bulunuyorlardı. Böylece Türkiye'ye Pakt içinde liderlik mevkisi tanınmış oluyordu<sup>597</sup>.

Pakt fikrinin ortaya atıldığı zamanda olduğu gibi imzalanması da yabancı ülkelerde, resmi çevrelerde ve basında oldukça ilgi çekti. İmzanın ardından dört devlet başkanı tarafından birbirlerine gönderilen telgraflarda paktın Ortadoğu'da barışın devamı için zaruri olduğu belirtiliyordu. Pakt, Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni uluslararası sistemin devamını savunan anti-revizyonist devletler ve özellikle İngiltere tarafından olumlu karşılanmıştı. Türkiye ise yapılan bu antlaşmayla Doğu sınırlarını güvence altına almıştı. Böylece Türkiye, Batı'da Balkan Antantı, Doğu'da Sadabad Paktı'nın kurulmasını sağlayarak, yaklaşan II. Dünya Savaşı öncesinde sınırlarını güvenlik altına almıştı. Gerçi Ortadoğu'da bu alanda imzalanmış ilk metin olan Sadabad Paktı, Balkan Antantı gibi bir ittifak antlaşması değildi. Ancak herhangi bir saldırıya karşı caydırıcı nitelik taşımaktaydı<sup>598</sup>.

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey paktın imzalanmasından sonra verdiği demeçte paktın içeriğini, Türkiye'nin tavır ve beklentilerini özetle şu şekilde açıklamıştı:

---

<sup>597</sup> Erendil, *Tarihte Türk-İran İlişkileri*, s. 91; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 148-149; Yüce, *Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 90-91.

<sup>598</sup> Yüce, *Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 90; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 149-150; Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 173.

*“İmza ettiğimiz pakt aynı nitelikteki başka taahhütlere benzeye ve barış davasını etkileyen basit bir bölge anlaşması mıdır? Vaktiye paktın metni buna iştirak edenlere kendilerini ilgilendiren meseleler karşısındaki davranış tarzını düzenlemek için yalnız istişare taahhüdünü kapsamaktadır. Paktta ne karşılıklı yardım nede askeri bir taahhüt zikredilmiş değildir. Hatta diyebilirim ki, muhteviyatı bakımından bu pakt Milletler Cemiyeti paktının öngördüğü bölgesel anlaşmalardan en basitidir. Eğer tahlilimizi burada kesecek olursak paktın barış davasının mütevazı bir yardımcı olduğunu ve çok daha mühimlere bir ek teşkil ettiğini müşahade ederiz. Bu pakt Türkiye’ye ne getirdi? Pakt psikolojik bakımdan gözlerimizde büyük bir değer taşımaktadır. Gerçekten imza olayını saran hava, antlaşmanın mutlak tahakkuk ettirilmesi şartları ve milletlerimiz arasındaki güven, inanış ve birlikte dostça yaşama duyguları göz önüne alınırsa bu değer kendiliğinden belli olur.”<sup>599</sup>*

Atatürk ise paktın kurulmuş olmasından duyduğu memnuniyeti şu şekilde dile getirecektir:

*“Cumhuriyet Hükümeti’nin Şarkta takip etmekte olduğu dostluk ve yakınlık siyaseti yeni ve kuvvetli bir adım attı. Sadabad’da Afganistan, Irak ve İran ile imza etmiş olduğu dörtlü muahede büyük bir memnuniyetle kayda değer sulh eserlerinden biridir. Bu misakın etrafında toplanan devletlerin aynı gayeyi takip eden ve sulh içinde inkişafı samimiyetle isteyen hükümetleri arasındaki işbirliği atide hayırlı neticeler verecektir.”<sup>600</sup>*

Atatürk paktın dört devletle sınırla kalmamasını daha geniş bir alana yayılmasını istiyordu. Türkiye’nin arzusu Irak’tan başka diğer Arap devletlerinin de paktta katılmaları yönünde idi. Ancak Suriye’nin ve Lübnan’ın Fransız mandası altında olması, Mısır’ın coğrafya olarak paktı imzalayan birbirine komşu ülkelere nispeten uzak

---

<sup>599</sup> Yüce, *Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 89-91; Çamurcu, *Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet –Velayet Demokrasısından Demokratik Cumhuriyete İran-*, s. 95.

<sup>600</sup> Özgiray, *İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)*, s. 698; *Atatürk’ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine ait 100 Belge) (1919-1923)*, cilt: 2, Eskişehir, 1992, s. 65.

olması ve bunlardan çok daha önemli bir husus olarak uluslararası arenadaki siyasi gelişmeler bu paktın daha geniş bir alana yayılmasının ve daha etkili bir karaktere bürünmesinin önünde engel teşkil etmiştir<sup>601</sup>. Pakt imzalandığında Rıza Şah'ın kafasında ise bir savunma ittifakı vardı. İran dış dünyadaki yalnızlığını bu şekilde egale edebileceğine inanıyordu. Fakat Sadabad Paktı geçerli olduğu süre boyunca bir saldırmazlık antlaşması olmaktan öteye geçemedi<sup>602</sup>.

Türkiye-İran yakınlaşmasının belki de en önemli sonucu olan Sadabad Paktı maalesef 1939'da patlayan genel savaş Irak'ın ve İran'ın uğradıkları zor durumlar nedeniyle gelişme imkanı bulamamıştır<sup>603</sup>.

### 3.4. Türkiye ile İran Arasındaki Askeri İlişkilerin Geliştirilmesi ve İttifak Planları

Ziyaret kararının henüz kesinleştiği zamanlarda Hüsrev Bey -önceki bölümlerde detaylarıyla belirttiğimiz üzere- Rıza Şah'ın seyahatten beklentilerini yazdığı raporlar vesilesiyle Ankara'ya bildiriyordu. Bu raporlarda aynı zamanda Şah'ın ne şekilde ve hangi şartlarda ağırlanması gerektiğine dair bilgilerde yer alıyordu. Nitekim Hüsrev Bey'in 22 Şubat 1934 tarihli raporunda şu ifadeler yer almaktaydı:

*“...bu vesile ile Şah'ın hayat mektebinden yetişmiş, gösterişe çok meclub, süvari atının tımarından, piyade neferinin dolağına kadar görmeye gözü pek alışık pratik bir asker olduğunun nazarı dikkate alınmasını çok ehemmiyetle hatırlatmakta ve hava, deniz ve kara kuvvetlerimizin kabiliyetli nümayişlerinin, ordumuzun tank, motorlu top gibi esliha ve teçhizatıyla modern kışlalar, hastane, fabrika, mektep, laboratuar, fenni ziraat tesisatının, erkanı harbiye, sıhhiye gibi yeni binalarımızın üzerinde en derin*

---

<sup>601</sup> Yüce, *Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 91.

<sup>602</sup> Atay, *İran İslam Devriminin Arka Planı –Şah Dönemi (1941-1979)-*, s. 50; Özgiray, *İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)*, s. 698.

<sup>603</sup> Yüce, *Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 89; Çamurcu, *Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet –Velayet Demokrasısından Demokratik Cumhuriyete İran-*, s. 95; Erendil, *Tarihte Türk-İran İlişkileri*, s. 131.

*tesirler yapacağını düşünülerek ziyaret programımızın ona göre hazırlanmasını teklif ile vatani, milli bir vazife yaptığıma kaniim...<sup>604</sup>”*

Hüsrev Bey'in raporlarında yer alan ifadeler önemsenmiş olacak ki; Rıza Şah'ın seyahat planı bu tavsiyeler göz önünde bulundurularak hazırlanmıştı. Seyahatin gerçekleştiği zaman dilimini anlattığımız bölümde belirttiğimiz üzere Şah Genelkurmay Başkanlığı başta olmak üzere önem arz eden tüm askeri birimleri ziyaret etmiştir. Hatta Genelkurmay'daki hazırlıklar ve askeri tertipler gizliliğe rağmen gösterilmiş, bütün kapılar açılmış, bu durum ayrıca Türkiye'den yana tam bir dostluk göstergesi olmuştur<sup>605</sup>. Ayrıca Şah'ın ziyaret programında askeri okullar ve askeri teçhizatın üretildiği fabrikalarda yer alıyordu. Seyahat boyunca Gazi ve Şah birden fazla askeri tatbikatı birlikte yönetmişler ve uygulanan taktiklerle alakalı fikir alışverişinde bulunmuşlardı. Şah çoğu kez Türk ordusunun başarılı hamlelerini takdir dolu sözleriyle övmekten geri durmamıştı.

Durum buyken askeri konularda iki liderin görüşmelerine konu olmuştu. Şah'ın iki ordunun birleştirilip ortak hareket etmesine kadar dayanan fikir ve projeleri vardı. Şah ordunun gelişimine çok önem veren bir liderdi. Ülkesindeki şartlar O'nun ıslah çalışmalarına ordudan başlamasını zorunlu kılmıştı. Rıza Şah'ın asker kökenli olması ve ülkesinde var olan iç karışıklıklarla mücadele etmesinin gerekliliği göz önünde bulundurulduğunda İran'da ordunun yeniden yapılandırılmasına Şah'ın ne denli önem verdiği daha iyi anlaşılabilir. Aşağıda vereceğimiz bilgiler durumun önemini ortaya koymamıza yardımcı olacak mahiyettedir. Ayrıca Şah'ın ziyaret esnasında bu konuyu neden gündeme taşıdığı da bu vesileyle anlaşılacaktır.

Nitekim; İran'da asayiş ve düzenin tamamen ortadan kalktığı Kaçar Hanedanı'nın son devirlerinde 1.844.195 metrekairelik İran toprağında yaşayan 15 milyon kişinin emniyetini koruyacak olan kuvvetin sayısı 300-400 kişiyi geçmiyordu ve sadece gerekli görülen zamanlarda benîçe usulüne göre asker toplanmaktaydı<sup>606</sup>. Diğer

---

<sup>604</sup> Gerede, **Siyasi Hatıralarım-1 / İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, s. 270-271.

<sup>605</sup> Özgiray, **İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)**, s. 698.

<sup>606</sup> Vahap Vali, **Büyük Rıza Şah'ın İran'da Yaptığı İctimai, Kültürel ve Ekonomiyle İlgili Olan Reformları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi, 1966, Ankara, s. 7-8.



bir deyişle Kaçar Hanedanı'nın 134 yıl süren idaresinde ülkede asayiş namına bir şey kalmamıştı. Rıza Şah başa geçene kadar merkezi hükümet yalnızca Tahran ve onun etrafındaki dar bir bölgede sözünü geçirebilmişti<sup>607</sup>.

Rıza Şah'tan önce İran'da sadece Şii mezhebine mensup kimseler askere alınırđı. Yahudi, Hristiyan ve şehirdeki ahali askerlikten muaf tutuluyordu. Bu durum halk arasında yabancılık hissini doğmasına ve birbirlerine karşı düşmanlık duymalarına sebep oluyordu.

Asker olanların aynı zamanda başka işlerde de çalışmalarına izin veriliyor ve bunun içinde askerlik vazifesi onlar için ikinci ve hatta üçüncü derecede önem arzeder bir hale geliyordu<sup>608</sup>. Zengin kimseler rüşvet vermekle askere gitmekten muaf oluyorlardı. Dolayısıyla askerlik ve diğere meşakkatli işler sadece fakir köylülere yükleniyordu.

Kaçarların son dönemlerinde İran nüfusunun yarısını silahlı göçebe ve haydutlar oluştuyordu. Eğer İran'ın o zaman ki silahlı kuvvetleri on bin mevcutlu farz edilirse, buna göre her yedi yüz silahlı göçebeye bir asker düşüyordu. Böyle bir durumda doğal olarak İran'da emniyet ve huzurun sağlanması söz konusu olamazdı.

Rıza Şah başa geldikten sonra modernizasyon çalışmalarına vakit kaybetmeden başlamak istedi. Bu gayenin gerçekleştirilmesi için önce milli bir ordunun kurulmasının gerekliliğı ortada olan bir şeydi. Dolayısıyla yeni bir ordunun kurulması Rıza Şah'ın İran'da yaptığı ilk devrim hareketi olmuştu. Nitekim Şah yeni rejimin temellerinin sağlam atılabilmesi için ordu modernizasyonunun ne denli önemli ve öncelikli bir husus olduğunu çok iyi kavramıştı.

---

<sup>607</sup> Vali, **Büyük Rıza Şah'ın İran'da Yaptığı İctimai, Kültürel ve Ekonomiyle İlgili Olan Reformları**, s. 32.

<sup>608</sup> Vali, **Büyük Rıza Şah'ın İran'da Yaptığı İctimai, Kültürel ve Ekonomiyle İlgili Olan Reformları**, s. 14-15, 32.

Rıza Şah düzenli bir ordu kurabilmek için gerekli olan bütün adımları kararlılıkla attı. Batılı tarzda bir ordu kurulabilmesi için Tahran'da yeni bir teşkilat kurdu. İran'ı altı askeri bölgeye ayırdı. Dağılmış orduyu tekrar topladı ve birleştirdi<sup>609</sup>.

Askerlik mecbur kılındı ve askerler üniformalı hale getirildi. Öyle ki askerliğini yapmadan kimsenin devlet yada özel hiçbir kurumda çalışmasına izin verilmiyordu. Tüm yabancı subaylar ordudan kovuldu. Ordu dünyadaki gelişmelere göre yeniden yapılandırıldı<sup>610</sup>. Askeri teçhizatların ülke içerisinde üretilmesini sağlamakta askeri alanda yapılan reformların bir uzantısıydı. Bu amaçla yapılan yeniliklerden birisi de silah fabrikasının kurulmasıdır. Askerlik mesleğini seven kimseler eğitim almaları için Fransa başta olmak üzere yurt dışına gönderildiler. Ülke içerisinde de askeri okullar ve liseler kuruldu<sup>611</sup>.

Rıza Şah'ın güçlü bir ordu kurmaya verdiği önemi askeri harcamaların rakamsal değerine bakarak da anlamak mümkündür. 1921 yılında İran'ın askeri bütçesi 90 milyon riyal iken, 1930'lu yıllarda ordu bütçesi tam 593.121 milyon riyale kadar yükselecekti<sup>612</sup>.

Gazi ise pek çok alanda olduğu gibi ordu ve diğer askeri yapılanmalarla alakalı olarak yürüttüğü modernizasyon çalışmalarına da Rıza Şah'tan önce başlamıştır. Seyahat programı çerçevesinde Türkiye'deki yenilikleri yakından gözlemlene fırsatı bulan Şah, ülkesine geri döndükten sonra bir grup subayı Türkiye'deki askeri okullarda eğitim almaları için göndermiştir<sup>613</sup>.

---

<sup>609</sup> Vali, **Büyük Rıza Şah'ın İran'da Yaptığı İçtimai, Kültürel ve Ekonomiyle İlgili Olan Reformları**, s.32, s. 15-16; Macid Hadduri, **Ortadoğu Politikasında Ordunun Rolü**, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/337/3438.pdf> (27/03/2010), s.44.

<sup>610</sup> Vali, **Büyük Rıza Şah'ın İran'da Yaptığı İçtimai, Kültürel ve Ekonomiyle İlgili Olan Reformları**, s. 18-20, 32.

<sup>611</sup> Vali, **Büyük Rıza Şah'ın İran'da Yaptığı İçtimai, Kültürel ve Ekonomiyle İlgili Olan Reformları**, s. 26.

<sup>612</sup> Vali, **Büyük Rıza Şah'ın İran'da Yaptığı İçtimai, Kültürel ve Ekonomiyle İlgili Olan Reformları**, s. 26.

<sup>613</sup> İrmak, **Atatürk Etki ve Yankıları**, s. 44.

Yine görüşmeler esnasında Türkiye’den özel bir askeri heyetin İran’a gitmesi, orada eğitim vermesi ve ordunun geliştirilmesinde yardımda bulunması konusu da gündeme gelmiş ve fakat ilerleyen zamanlarda bu tasavvur gerçekleşmemiştir<sup>614</sup>.

Yukarıda belirttiklerimiz dışında Rıza Şah’ın Türkiye ziyareti esnasında Gazi ile yaptığı ikili görüşmeler esnasında gündeme taşıdığı konu başlıklarından biriside askeri ittifak kurma fikriydi. Rıza Şah Türkiye ile bir askeri ittifak kurmayı planlıyordu. Hatta Genelkurmay Başkanlığı ziyareti esnasında Mareşal Fevzi Çakmak Paşa’ya sarılmış ve ardından: “Sizi iki ordunun da Genelkurmay Başkanı olarak görmeyi arzu ediyorum” demişti. Ancak büyük oranda siyasi gelişmelerden kaynaklı olarak Şah’ın bu arzusu gerçekleşemeyecektir<sup>615</sup>.

### 3.5. Seyahatin Rıza Şah’ın Reformları Üzerindeki Etkisi

İran ve Türkiye sınır komşusu iki devlet olarak aynı dönemlerde benzer süreçlerden geçtikleri ve ülkü birliği yaptıkları için işbirliği alanlarının yanı sıra sosyal reformların yapılması sürecinde de birbirlerine paralel bir çizgiden yürümüşlerdir.

Üstelik bu etkileşim süreci sosyal reformların yapılmaya başlamasından çok daha önceye dayanmaktadır. Yönetim şeklinin belirlenmesi aşamasında İran’da, Türkiye’nin desteğiyle cumhuriyetin ilan edilmesi fikri ciddi anlamda tartışılmıştır. Siyasi mahiyet taşımaya karşın bu konuya burada kısaca değinmek gerekmektedir. Çünkü İran’da cumhuriyet rejiminin kabul görmeyip ilan edilmemiş olmasıyla Rıza Şah’ın sosyal karakterli reformlarının yeteri kadar başarıya ulaşamayıp uzun vadeli bir etki yaratamamasının altında aynı sosyo-politik nedenler yatmaktadır.

Rıza Şah başbakan olmadan bir sene önce Türkiye’de Cumhuriyet ilan edilmiş ve Türkler kısa bir zaman sonra halifelik teşkilatını tamamen ortadan kaldırmışlardı. Türkiye’de yönetsel alanda yapılan yenilik ve değişiklikler, İran’da da bu yönde yenilikler yapılmasına dair etki yaratmıştı. Kaçar hanedanının son temsilcisi Ahmet Şah Avrupa seyahatine çıkınca, İran’da cumhuriyet ilan edilmesi yönünde bir hareket başladı. O esnada Türkiye’de yaşananlar ve Gazi’nin başarıları Rıza Han’ı da tesir

<sup>614</sup> Özgiray, *İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)*, s. 696.

<sup>615</sup> Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 169.

altında bırakmıştı. Rıza Han'da İran'da cumhuriyet rejiminin ilan edilmesi yönündeki görüşü destekliyordu<sup>616</sup>. Türk basını o dönemde İran'da cumhuriyetin ilan edilmesinin olumlu sonuçlar yaratacağı yönünde haberler yayınlamış ve cumhuriyetin ilan edilmesi halinde Türkiye'nin İran'a destek vereceğinin sinyalleri verilmiştir<sup>617</sup>.

Cumhuriyet fikrinin doğmasında ve yaygınlaşmasında İran Türkiye'deki olayların etkisinde kalmıştır. Halkı fikirsel manada yönlendirebilme yetisini elinde tutan yazarlar yayınlarıyla cumhuriyet rejimini açıkça destekler hale gelmişlerdi. Nitekim Türkiye'de cumhuriyet rejiminin ilanı, yabancı güçlere karşı ortaya konulan mücadele ve zaferler, bunların hemen ardından sosyal alanda girişilen reform hareketi doğal olarak sınır komşusu İran'da da geniş yankı uyandırmıştı. İran'da cumhuriyet taraftarları mümkün olduğunca din meselelerini hurafelerden ayırmak ve gerçekleri halka anlatabilmek için çaba harcadılar. Bunun için cumhuriyet rejimini destekleyenler doğrudan doğruya dine hücum etmeden halkın hurafelerle olan ilişkisini azaltmaya çalıştılar. Türkiye'de cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte din adamları eski nüfuzlarını yitirdiklerinden, İran'da da din adamları benzer türden korkulara kapılmışlar ve bu sebeple de halkı cumhuriyet fikrinin aksi yönünde örgütlemeye başlamışlardı. Din adamlarının temel söylemi cumhuriyet fikrinin İngilizler tarafından halka empoze edilmek istendiği yönündeydi<sup>618</sup>.

Cumhuriyetin ilan edilmesi yönündeki görüşün ağırlık kazanmasıyla birlikte din adamlarının da muhalefetleri açıkça ortaya çıktı ve İran'da cumhuriyet rejimi aleyhinde büyük ve şiddetli gösteriler başladı. Din adamları halka; cumhuriyet rejimi gelirse toplumsal yozlaşma yaşanacağı düşüncesini empoze etmeye ve halkı kışkırtmaya çalışıyordu. Şii ulemaya göre cumhuriyet rejiminin ilan edilmesi demek aynı zamanda

---

<sup>616</sup> Endisi, *Atatürk ve Rıza Şah Kebir'in Siyasi Başarılarının Ortak Noktaları*, s. 58; Vali, *Büyük Rıza Şah'ın İran'da Yaptığı İctimai, Kültürel ve Ekonomiyle İlgili Olan Reformları*, s. 53.

<sup>617</sup> Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 79-80.

<sup>618</sup> Vali, *Büyük Rıza Şah'ın İran'da Yaptığı İctimai, Kültürel ve Ekonomiyle İlgili Olan Reformları*, s. 52-55.

devletin dinsizleşmesi demektir<sup>619</sup>. Cumhuriyet aleyhtarı gösteri ve eylemler artınca Rıza Şah'ta cumhuriyeti ilan etme fikrinden vazgeçti<sup>620</sup>.

Konuyla ilgili bir diğer görüşte cumhuriyet fikrine karşı oluşan muhalif fikrin Rıza Han tarafından kullanılmış olduğu yönündeydi. Yine bu görüşe göre Rıza Han zaten cumhuriyet rejimini ilan edip seküler bir yapı oluşturmaktansa “tek adam” olmayı tercih ediyordu. İran'da bu tartışmaların yapılmasından sonraki yıllarda Türkiye Büyükelçisi olarak orada görevlendirilen Hüsrev Bey'de bu fikre katılanlar arasındaydı. Nitekim Hüsrev Bey, kabinede ve haricen devletin önemli konularında yer alan kimselerin Rıza Şah'a tam bir itaat altında bağımsız olarak fikir üretmek ve atılımlar yapmaktan uzak pasif kişiler olduğu yönünde bir tespitte bulunmaktaydı<sup>621</sup>. Sonuç itibarıyla sebebi her ne olursa olsun Rıza Han, Gazi'den bu konuda etkilenmiş, ancak muhalif hareket nedeniyle, bir görüşe göre de kendisi böyle istediği için cumhuriyeti ilan edememişti. Cumhuriyetin ilan edilmesine engel olan nedenler aynı zamanda sosyal reformlarında başarı sağlamasının önünde engel teşkil edecekti.

Reformlar hususuna gelince; her iki devletinde yönetim sistemleri farklı olmasına karşın Gazi dönemi cumhuriyet sistemi siyasetlerinin Rıza Şah'ın kendi saltanatı dönemindeki hükümet siyasetine benzerliği çok fazla ve ilginç olup Rıza Şah'ın Mustafa Kemal'den etkilendiğini kabul etmesinin açık bir göstergesidir<sup>622</sup>.

Her iki liderinde amacı modern ve bağımsız bir devlet yaratmaktı. Resmi ideolojilerinin din ekseninden milliyetçilik eksenine kaymış olması ve her iki tarafında mücadele etmesi gereken iç ve dış unsurların benzerliği nedeniyle yeni yönetimlerin birbirlerine bakışı olumlu olmuştur<sup>623</sup>. Gerek Rıza Şah'ın, gerek Gazi'nin iki ülke arasındaki derin tarihi ilişkiler ile ilgili ileri görüşleri ve müşterek idealler, kültür ve geleneklerin önemini tamamen kavramaları sonucu, ülkelerinde reform yapmak ve

---

<sup>619</sup> Arslan, *Sivas Kongresi ve İran-Afganistan Ekseninde Mustafa Kemal Atatürk'ün Öngörülleri*, s. 189; Endisi, *Atatürk ve Rıza Şah Kebir'in Siyasi Başarılarının Ortak Noktaları*, s. 59,187; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 80-81.

<sup>620</sup> Endisi, *Atatürk ve Rıza Şah Kebir'in Siyasi Başarılarının Ortak Noktaları*, s. 59,187; Vali, *Büyük Rıza Şah'ın İran'da Yaptığı İçtimai, Kültürel ve Ekonomiyle İlgili Olan Reformları*, s. 56.

<sup>621</sup> Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları-Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919-10 Kasım 1938)*, s. 229-230.

<sup>622</sup> Vekili, *Ortadoğu'daki Kültürel Söylemler*, s. 93.

<sup>623</sup> Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 77.

modernizasyon hareketlerine girişmek için aynı siyaseti seçmeleri şüphesiz bir rastlantı değildir<sup>624</sup>.

Mustafa Kemal Türkiye'sinde milli niteliği yanında laik ve çağdaş olan değerler taşıyan kurumlar oluşturulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın inkılapları batıya dönüktü fakat yabancılardan ve yabancı yardımlardan bağımsız tamamıyla milliyetçi bir Türk devleti kurmayı amaçlıyordu<sup>625</sup>. Bu bakımdan Türkiye'de milli hayat, milli düzen niteliği altında köklü bir değişme söz konusudur. Ayrıca belirtmek gerekir ki Mustafa Kemal dönemi çağdaş Türkiye örneğinin etkileri İran dışında Pakistan, Afganistan, Hindistan ve Tunus gibi ülkelerde de görülmüştür<sup>626</sup>.

Rıza Şah'ta başa geldikten sonra vakit kaybetmeden milliyetçi bir yaklaşımla Gazi'nin Türkiye'de yaptığı ıslahatların benzerlerini İran'da yapmaya başladı. Zira kronolojik olarak incelendiğinde Türkiye'deki ıslahatların birçoğu genel olarak az bir gecikmeyle de olsa Rıza Şah tarafından İran'da uygulamaya konulmuştur<sup>627</sup>. Ayrıca Rıza Şah ve Gazi'nin yaptıkları reformların paralellliği sayesinde iki ülke arasındaki mezhep çatışmaları da son buldu. Dış politikada da benzer görüşlere sahip oldukları için, önceki dönemlerde savunulan Pan-İslamizm ve Pan-Turanizm'den vazgeçtiler. Bu durumda doğal olarak etkileşimi daha yoğun bir hale getirdi ve daha da hızlandırdı<sup>628</sup>.

İran'ın reform sürecinde Türkiye'ye paralel bir yol takip etmesi Rıza Şah'ın ziyaretinin ardından doğal olarak ivme kazanacaktır. Şah Türkiye'deki gezi programı çerçevesinde başta eğitim kurumları olmak üzere pek çok kurumu gezmiş ve Türkiye'de yapılan ve kendisinin de yapmayı planladığı yeniliklerin somut sonuçlarını yakından gözlemlene fırsatı bulmuştur. Şüphesiz yapılan askeri tatbikatlardan, gezilen enstitülere kadar ve hatta dinlenme amaçlı olarak gidilen yerlere kadar seyahat programının hiç aşaması tesadüfi tercihlerden oluşmamıştı. Rıza Şah'ta batı kaynaklı reformları birebir kopya etme yanlısı olmadığı için seyahat sayesinde ülkesinin sorunlarına bir çözüm

---

<sup>624</sup> İrmak, *Atatürk Etki ve Yankıları*, s. 64; Amuzgar, *Kemalizmin Rıza Şah'ın Reformları Üzerindeki Etkisi*, s. 48.

<sup>625</sup> Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Modernleşme Modeli*, s. 75.

<sup>626</sup> İzzet Öztoprak, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Dış Dünyadaki Etkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 56, Cilt: XIX, Türkiye Cumhuriyeti'nin 80. Yıl Özel Sayısı, Temmuz, 2003, s. 3-5.

<sup>627</sup> Vekili, *Ortadoğu'daki Kültürel Söylemler*, s. 93-95.

<sup>628</sup> Endisi, *Atatürk ve Rıza Şah Kebir'in Siyasi Başarılarının Ortak Noktaları*, s. 189.

yaratmaya çalışmış, reformların sonuçlarını yakından gözlem şansı bularak da kendi ülkesine dair bir takım sosyolojik genellemelere ulaşma fırsatı bulmuştur. Bu durum aynı zamanda ziyaret sürecinin Şah açısından oldukça verimli geçtiğinin de göstergesi niteliğindedir<sup>629</sup>.

Rıza Şah'ın yeni Türkiye'nin dönüşümünden ne derece etkilendiğini anlayabilmek için Türkiye ziyaretinden döndükten hemen sonra verdiği şu demecine bakmak lazımdır:

*“Büyük bir zatla görüşmeye gittik. Biz de milletimizi tıpkı onun gibi böylesine yüksek bir kalkınmışlık ve gelişmişlik düzeyine çıkarmalıyız.”<sup>630</sup>*

Nitekim Türkiye ziyaretinin ardından Şah, ekonomik ve toplumsal gelişmeye daha da ağırlık vermeye başlayacaktır<sup>631</sup>.

Öyle ki Rıza Şah, yeni fikirleri ve sosyal reformları ithal etmedeki tipik sabırsızlığı ile daha Türkiye'de iken, Başbakanına telgraf çektirerek kendisini karşılamaya gelenlerin artık cehalet simgesi sayılan fes ve sarık takmamalarını, kadınların kurtuluşlarının ve sosyo-politik yükselişlerinin işareti olarak peçe ve feracelerini çıkarmalarını şiddetle teşvik etmelerini bu yöndeki yenileşme çabalarını hızlandırmalarını emretmiştir. Sonuçta toplumun gelişebilmesi ve reform hareketinin gerçekten başarıyla sonuçlanabilmesi için kadın erkek eşitliğinin sağlanmasının gerekliliği konusunda her iki liderde tartışmasız hem fikirdiler<sup>632</sup>.

Diğer konu başlıklarında olduğu gibi Şah'ın ziyareti esnasında reformlar hakkında da haberler yapılmıştı. Bunlardan 16 Haziran 1934 tarihli Times ile 21 Haziran 1934 tarihli Near East India gazetelerinde konuya ilişkin olan çıkan haberlerde Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretinin çok büyük bir önem taşıdığı vurgulanarak, ülkesini ileri

---

<sup>629</sup> İrmak, *Atatürk Etki ve Yankıları*, s. 65; Amuzgar, *Kemalizmin Rıza Şah'ın Reformları Üzerindeki Etkisi*, s. 49.

<sup>630</sup> <http://www.timeturk.com/Sadabad-anlasmasi-ve-Riza-Sah-14519-haberi.html> (06/10/2008); <http://arsiv.sabah.com.tr/2000/11/17/d04.html> (07/11/2009); Öztoprak, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Dış Dünyadaki Etkileri*, s. 5.

<sup>631</sup> <http://arsiv.sabah.com.tr/2000/11/17/d04.html> (07/11/2009).

<sup>632</sup> İrmak, *Atatürk Etki ve Yankıları*, s. 44; Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 144; Özgiray, *İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)*, s. 5.

bir seviyeye ulaştırma çabasında olan İnan şahı'nın Mustafa Kemal'e çok şey borçlu olduğu belirtilmişti<sup>633</sup>.

15 Eylöl 1934 tarihli Etelaate Haftegi gazetesinde yapılan haberde ise:

*“şah'ın Tőrkiye seyahati pek çok bakımdan İnan'ın sosyal meselelerinde tesirli olmuştur. Rıza şah, Tőrkiye dōnüşünde İnan'ın sosyal esaslarının temelinde bōyök değişiklikler yarattı. Bu değişiklikler Tőrkiye yolculuğunda Rıza şah'ın muhayyilesinde yerleşmişti”* ifadeleri kullanılmıştı<sup>634</sup>.

şimdide İnan'da Tőrkiye'ye benzer zamanlarda yapılan reformları sayarsak hem İnan'ın Tőrkiye'den etkilendiği noktaları hem de Rıza şah'ın ziyaretinin hangi konuları içeren konulardaki reform sōrecini hızlandırdığı konularını aydınlığa kavuşturabiliriz. Kronolojik olarak;

-Türk Medeni Kanunu 1926 yılında kabul edilirken, Rıza şah'ın Medeni Kanunu'nun ilk bōlümü 1928 yılında ortaya ıktı.

-İtalyan Ceza Yasası üzerine bina edilen Türk Ceza Kanunu 1926 yılında kabul edilirken, aynı yıl Ceza Yasası paralelindeki Rıza şah'ın yasa tasarısı ortaya çıktı<sup>635</sup>.

-Darülfünun reformuyla birlikte Tőrkiye'de batılı anlamda ilk üniversite 1933 yılında kurulurken, Tahran Üniversitesi, Kadın Kültürel Merkezi aynı yıl açıldı<sup>636</sup>.

-Tőrkiye'de Adliye Mahkemeleri 1924'te kurulurken, İnan'da ancak 1936 yılında tesis edilebildi<sup>637</sup>.

---

<sup>633</sup> Öztoprak, **Atatürk ağdaşlaşma ve Dış Dünyadaki Etkileri**, s. 5.

<sup>634</sup> Endisi, **Atatürk ve Rıza şah Kebir'in Siyasi Başarılarının Ortak Noktaları**, s. 7.

<sup>635</sup> Arslan, **Sivas Kongresi ve İnan-Afganistan Ekseninde Mustafa Kemal Atatürk'ün Öngöröleri**, s. 183.

<sup>636</sup> Arslan, **Sivas Kongresi ve İnan-Afganistan Ekseninde Mustafa Kemal Atatürk'ün Öngöröleri**, s. 185; Vekili, **Ortadoğu'daki Kültürel Sōylemler**, s. 95.

<sup>637</sup> Arslan, **Sivas Kongresi ve İnan-Afganistan Ekseninde Mustafa Kemal Atatürk'ün Öngöröleri**, s. 183-185.



-Türkiye kapitülasyonları 1923 yılında Lozan Antlaşması ile uluslar arası boyutta kaldırmayı başarırken, İran ise kapitülasyonlarını 1928 yılında tek taraflı olarak kaldırdığını ilan etti<sup>638</sup>.

-Türk Dil Kurumu 1932 yılında kurulurken, Türkiye’de bulunduğu esnada bunun faydalarını gören Rıza Şah’ın emriyle benzer bir kurum olan Ferhangestan 1935 yılında kurulmuştur. Mısır’da bile Arap harfleri yerine Latin alfabesi gündeme gelip tartışılırken, İran’da bu konu hiçbir zaman gündeme gelmedi<sup>639</sup>.

-Harf devrimine koşut olarak eğitimi yaygınlaştırmak amacıyla Türkiye’de 1928 yılında “Millet Mektepleri” açılırken, İran’da 1936 yılında her okulda yetişkinler için “Akşam Sınıfları” açılması buyruğu verildi<sup>640</sup>.

-Türkiye’de 1924 anayasası ile ilköğrenimin bütün Türkler için zorunlu hale gelmesinden sonra 1926 yılında bütün okullarda yaygın bir biçimde karma eğitime geçilirken, İran’da 1935 yılında ilk karma okullar kurulmasına ancak başlanabildi<sup>641</sup>.

-Efendi, bey, paşa gibi toplumda kastlaşmaya açık geleneksel sanların kaldırılması yasası Türkiye’de 1934 yılında kabul edilirken, İran’da benzer bir biçimde anılan sanlar 1935 yılında yasaklandı<sup>642</sup>. Unvanların kaldırılması Rıza Şah’ın Türkiye ziyareti esnasında yaptığı gözlemlerin bir ürünüydü ve uygulanabilmesi için bir nizamname hazırlanıp halka ilan edildi<sup>643</sup>.

-Şapka yasası Türkiye’de 1925 yılında ilan edilirken, İran’da Kûlah-ı Pehlevi 1928 yılında zorunlu hale getirildi. İran’da namazda secde edilirken alının secdeye

---

<sup>638</sup> Arslan, **Sivas Kongresi ve İran-Afganistan Ekseninde Mustafa Kemal Atatürk’ün Öngörülleri**, s. 184.

<sup>639</sup> Arslan, **Sivas Kongresi ve İran-Afganistan Ekseninde Mustafa Kemal Atatürk’ün Öngörülleri**, s. 184; Endisi, **Atatürk ve Rıza Şah Kebir’in Siyasi Başarılarının Ortak Noktaları**, s. 195-196; İrmak, **Atatürk Etki ve Yankıları**, s. 44; Vekili, **Ortadoğu’daki Kültürel Söylemler**, s. 96.

<sup>640</sup> Arslan, **Sivas Kongresi ve İran-Afganistan Ekseninde Mustafa Kemal Atatürk’ün Öngörülleri**, s. 185.

<sup>641</sup> Arslan, **Sivas Kongresi ve İran-Afganistan Ekseninde Mustafa Kemal Atatürk’ün Öngörülleri**, s. 185; Endisi, **Atatürk ve Rıza Şah Kebir’in Siyasi Başarılarının Ortak Noktaları**, s. 98-99.

<sup>642</sup> Arslan, **Sivas Kongresi ve İran-Afganistan Ekseninde Mustafa Kemal Atatürk’ün Öngörülleri**, s. 184.

<sup>643</sup> <http://www.timeturk.com/Sadabad-anlasmasi-ve-Riza-Sah-14519-haberi.html> (06/10/2008).

gelmesi gerekçesiyle Pehlevi külahı uygulamasına gidilmiştir<sup>644</sup>. Rıza Şah Türkiye ziyaretinden sonra, 1935 yılında Pehlevi Külahı olarak tabir edildiğini belirttiğimiz, Türklerdeki kaskete benzeyen kenarlı İran şapkasını kaldırarak yerine Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'ye getirdiği şapkadan giyilmesi emrini verdi. Şah böyle bir değişiklikle İranlılarla Batılılar arasında dış görünüş bakımından var olan farklılıkların ortadan kalkacağına inanıyordu ve unvanların kaldırılması konusunda olduğu gibi bunda da uyulması gereken kurallar hakkında bir nizamname hazırlatarak halka ilan ettirdi. Rıza Şah bu türden değişimler getiren sosyal mahiyetteki diğer yenilik hareketlerinde olduğu gibi şapka giyilmesiyle alakalı olarak getirdiği yeniliklerde de din adamlarının ve onların etkisinde kalan grupların muhalefetiyle karşılaşmıştır. Din adamlarının bazıları ve halkın bir kısmı şapka giymeyi reddettikleri için evlerinden çıkmıyorlardı. Fakat Şah bu konuda getirdiği yeniliği uygulamaya son derece kararlıydı. Bu şekilde davranan kişiler tutuklanıyor ve böylelikle yaptırım uygulayarak halkın yenilikleri kabullenmesini sağlamaya çalışıyordu. Türkiye'de ise bu konu daha çok cazibeler yaratmakla çözümlenmeye çalışıyordu. Kadınların bağımsızlık konusu sadece kılık kıyafetlerinde yapılan yeniliklerle sınırlı kalmadı aynı zamanda kadınlara seçimlere katılma, seçme ve seçilme hakkı da tanınmıştı<sup>645</sup>.

-Türkiye'de 1925 yılında peçe ve çarşafın giyilmemesi yolunda önemli adımlar atılırken, İran'da ancak 1928 yılında peçenin yasaklanması yolunda ilk adımlar atıldı<sup>646</sup>. Buna rağmen kadınların büyük bir kısmı çadır denilen büyük bir pelerinle başlarından aşağıya kadar örtünürlerdi. Yüzlerine de bu kıyafetin bir uzantısı olarak kalın siyah bir peçe koyarlardı. Kadının bu çadırdan çıkmasını, tesettürün kaldırılmasını Şah ancak Ankara seyahatinden döndükten sonra, Türkiye'de gördüğü vaziyetin etkisinde kalarak, 1934 yılında tatbik edebilmiştir. Rıza bu konudaki atılımını Gazi'nin inkılaplarını yakından görmesine borçludur<sup>647</sup>. Öyle ki kadınların giyim tarzına yönelik bu

---

<sup>644</sup> Arslan, **Sivas Kongresi ve İran-Afganistan Ekseninde Mustafa Kemal Atatürk'ün Öngörülleri**, s. 184; Vekili, **Ortadoğu'daki Kültürel Söylemler**, s. 95.

<sup>645</sup> <http://www.timeturk.com/Sadabad-anlasmasi-ve-Riza-Sah-14519-haberi.html> (06/10/2008); <http://arsiv.sabah.com.tr/2000/11/17/d04.html> (07/11/2009); Vekili, **Ortadoğu'daki Kültürel Söylemler**, s. 96.

<sup>646</sup> Arslan, **Sivas Kongresi ve İran-Afganistan Ekseninde Mustafa Kemal Atatürk'ün Öngörülleri**, s. 185.

<sup>647</sup> Önal, **Hüsrev Gerede'nin Anıları, Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919-10 Kasım 1938)**, s. 234; <http://arsiv.sabah.com.tr/2000/11/17/d04.html> (07/11/2009).

değişiklikten sonra önce Tahran'da ardından da bazı şehirlerde törenler ve şenlikler tertiplendi. Fakat din adamlarının başını çektiği muhalif duruş nedeniyle özellikle kırsal kesimlerde bu konuya ilişkin uzun vadeli bir gelişme ve değişimden söz etmek mümkün olamadı<sup>648</sup>.

-1924 anayasasında kullanılan eğitimin “bütün Türkler” için zorunlu olduğu ibaresiyle birlikte karma eğitime geçilirken, İran'da ancak 1935 yılında ilk karma okulların kurulmasına başlanabildi<sup>649</sup>.

-Harf devriminin ardından eğitimin yaygınlaşabilmesi amacıyla Türkiye'de 1928 yılında “Millet Mektepleri” açılırken, İran'da 1936 yılında her okula yetişkinler için “Akşam Sınıfları”nın açılmasına karar verilmiştir<sup>650</sup>.

-Şah Türkiye'de traktörün tarıma etkisini gördükten sonra ülkesinde deveyi geri kalmışlıkla özdeşleştirerek, seyahati devam etmekteyken Türkiye'den verdiği talimatla İran'da “Ez Şotor Be Motor” (deveden motora) adlı bir kampanya başlatılmıştı<sup>651</sup>.

Peki Rıza Şah'ın özellikle sosyal mahiyetteki reformları neden yavaş ilerlemiş ve Türkiye'deki gibi uzun vadeli bir etki doğuramamıştı? Yukarıda Türkiye ile İran'ın gerek paralel süreçlerde işleyen gerekse de Şah'ın ziyareti sonrasında Türkiye'de gördüklerinden etkilenecek gerçekleştirdiği reform hareketlerine dair bilgileri sıraladıktan sonra bu konuya da kısaca değinmek yerinde bir tutum olacaktır. Esasen cumhuriyet rejimini ilan etmek istediğinde Rıza Şah'ın karşılaştığı pürüzler sosyal hayatı düzenlemeye yönelik yaptığı reformlarda da karşısına çıkmıştır. Nasıl ki Türkiye ile İran arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişimini II. Dünya Savaşı ve bölge üzerindeki etkili güçler engellemişse; iki ülke arasındaki sosyal etkileşimi de aşağıda değineceğimiz hususlar etkilemiştir.

---

<sup>648</sup> <http://www.timeturk.com/Sadabad-anlasmasi-ve-Riza-Sah-14519-haberi.html> (06/10/2008)

<sup>649</sup> Arslan, **Sivas Kongresi ve İran-Afganistan Ekseninde Mustafa Kemal Atatürk'ün Öngörülleri**, s. 185.

<sup>650</sup> Arslan, **Sivas Kongresi ve İran-Afganistan Ekseninde Mustafa Kemal Atatürk'ün Öngörülleri**, s. 185.

<sup>651</sup> Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 141.

Her şeyden evvel Mustafa Kemal politik kararlarını verirken dini normların hiçbir şekilde etkisi altında kalmayacağını açıkça belli etmiş ve sınırlarını bu çerçevede baştan çizmişti. Her iki liderde vatandaşlarının dini özgürlüklerinin tam olması ve İslam dinini saf dışı etmeden devletin dinden ayrılması gerektiğine inanmaktaydılar. Gazi İslam dinini dünyevi bir müessese olmaktan çıkararak hem dini özgürleştirmiş hem de yüceltmiş olduğunu düşünüyordu. Rıza Şah'ta Gazi ile aynı fikirdeydi fakat İran toplumunun dini Türk toplumuna göre daha farklı yorumlamasından kaynaklı olarak reformlarında dini bir değer olarak görmediyse de hiçbir zaman laiklik konusunda Gazi kadar ileri gidememiş ve her ne kadar baskı yoluyla sindirmeye çalışsa da dini muhalefetin yörüngesinden çıkamamıştır. Aksine uyguladığı baskı yüzünden din adamlarının çok sert muhalefetleriyle karşı karşıya kalmıştır. Buna karşın Mustafa Kemal laiklik prensibini devlet idaresine sokmayı başarmış, kanunlar yoluyla da koruma altına almış ve uygulamasını toplumun geneline yaymayı başarmıştı<sup>652</sup>.

Mustafa Kemal'in mücadelesi dış güçlere karşı idi ve reform hareketi halk tarafından destek görmekteydi. Rıza Şah ise memleket içerisindeki eşkıyalarla ve kendisine karşı muhalif söylem yürüten gruplarla uğraşmak zorunda kaldı. Bu sebepten Rıza Şah'ın ilk uğraşı memleket çapında emniyeti sağlamak ve muhalif hareketleri kontrol altına almaya çalışmak olmuştur. Reformlar bundan sonraki süreçtir<sup>653</sup>.

Bu açıdan bakıldığında Rıza Şah'ın önderliğinde gerçekleşen reformların Türkiye'dekine göre daha zor şartlar altında yapıldığı kanaatine varmak mümkündür. Çünkü o günkü İran, Türkiye'ye oranla batı medeniyetine daha uzak sayılırdı. Rıza Şah'ın Avrupa ülkelerinden hiç birisiyle aracısız tanışması mümkün olamamıştır. Nitekim zorunlu sürgününden evvel yurt dışına yaptığı tek seyahat tezimizde ele aldığımız Türkiye seyahati olmuştur.

Aynı zamanda Rıza Şah, Gazi'nin aksine hem askeri hem de sivil mahiyetteki bir çok kurumu da yeniden kurmak zorundaydı. Halbuki Türkiye'de daha önceden bazı

---

<sup>652</sup> Irmak, *Atatürk Etki ve Yankıları*, s. 44; Vekili, *Ortadoğu'daki Kültürel Söylemler*, s. 96; Saray, *Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, s. 88-91.

<sup>653</sup> Endisi, *Atatürk ve Rıza Şah Kebir'in Siyasi Başarılarının Ortak Noktaları*, s. 187; Arslan, *Sivas Kongresi ve İran-Afganistan Ekseninde Mustafa Kemal Atatürk'ün Öngörülleri*, s. 186.

yenilikler yapılmıştı. Diğer bir deyişle Türklerin III. Selim ile başlayan yenileşme hareketlerine İranlılar yirminci yüzyılın birinci çeyreğinin sonunda ancak başlayabilmişlerdi. Bu durum da doğal olarak reform sürecinin Türkiye’de İran’a kıyasla daha hızlı yürütmesine vesile oluyordu<sup>654</sup>. Dolayısıyla İran’da bütün devlet kurumlarında batılılaştırma planları uygulandıysa da bu hareketler Gazi’nin Türkiye’de yaptığı şekilde geniş ve detaylı değildi. Zira Şii din adamlarının çoğu ve irtica taraftarları İran’da yapılmakta olan reformlara karşı koyuyorlardı. Bu durum Rıza Şah’ı yaptığı yeniliklerin dozajını ayarlamak zorunda bırakıyor ve Rıza Şah’ın daha temkinli davranmasına sebep oluyordu. Sonuç itibariyle İslam’ın Türkiye’ye nazaran daha farklı yorumlanıyor olması sebebiyle İran’da gerçek bir laiklik ideolojisi izlenemedi. Rıza Şah reformlar konusunda Türkiye’yi örnek alsaydı bile Türkiye’deki gibi geniş ve detaylı bir harekete girişemeyeceğini farkındaydı. Nitekim yeni kurulan kurumların yanında eskileri varlıklarını devam ettireceklerdi<sup>655</sup>.

Bunlardan başka Mustafa Kemal’in yaptığı reformlara ilgi duyan aydınlar sınıfına politik hayatta aktif olarak çalışabilmeleri ve kendilerini ifade edebilmeleri için imkan tanımış olması, cumhuriyet rejiminin de bir getirisi olarak reformların uzun vadeli etkiler yaratmasında ve kalıcı olmasında doğrudan etki yaratmıştı. Diğer bir deyişle Mustafa Kemal’in iktidarı aydınlar sınıfına dayandığı için kendisinin ölümünden sonrada uyguladığı siyaset devam ettirilmiştir. Buna karşın Rıza Şah’ın hiçbir siyasi parti olmaksızın hüküm sürmesi ve zamanla da ilk destekçilerini kaybetmesi kendisinin sürgüne gönderilmesinin ardından uygulamaya çalıştığı reform programının da yarıda kalmasına sebep olmuş ve zamanla tüm bu yenilik hareketinin izleri toplumun geneline yayılma fırsatı bulamadığı için kısa süre içerisinde büyük oranda etkisini yitirmiştir<sup>656</sup>.

---

<sup>654</sup> Endisi, *Atatürk ve Rıza Şah Kebir’in Siyasi Başarılarının Ortak Noktaları*, s. 189; Arslan, *Sivas Kongresi ve İran-Afganistan Ekseninde Mustafa Kemal Atatürk’ün Öngörülleri*, s. 186; Vekili, *Ortadoğu’daki Kültürel Söylemler*, s. 96-97.

<sup>655</sup> Endisi, *Atatürk ve Rıza Şah Kebir’in Siyasi Başarılarının Ortak Noktaları*, s. 193; Arslan, *Sivas Kongresi ve İran-Afganistan Ekseninde Mustafa Kemal Atatürk’ün Öngörülleri*, s. 185-186; Vekili, *Ortadoğu’daki Kültürel Söylemler*, s. 97.

<sup>656</sup> Vekili, *Ortadoğu’daki Kültürel Söylemler*, s. 98.

### 3.6. Gazi'nin Ölümü ve Rıza Şah'ın Tahttan Ayrılması

Yukarıda bahsettiğimiz siyasi, ekonomik, sosyal...v.s konularla ilgili ziyaret esnasında yapılan görüşmeler ve ziyaret sonrasında imzalanan anlaşmalar haricinde de iki devlet arasında adeta bir gönül köprüsü kurulmuştu. Karşılıklı jestler Rıza Şah ile Gazi döneminde iki devletin birbirine bakış açısını ve farkını ortaya koyacak cinstendi.

Ziyaretten sonra aynı yılın Kasım ayında İran'ın ünlü şairi Firdevsi'nin ölümünün bininci yılı münasebetiyle Türkiye'nin bazı büyük şehirlerinde merasimler yapıldı. Tahran'da yapılan merasime de Türk Hükümeti'ni temsilen, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Köprülüzade Fuat Bey ve aynı fakültede görev yapan Doçent Ali Bey'in gönderilmesi kararlaştırıldı.

İki ülke arasında barış rüzgarları eserken, daha önceki başlıklarda da belirttiğimiz üzere İran Millet Cemiyeti Konseyi geçici üye seçimlerinde Türkiye'nin lehine adaylıktan çekildi ve Türkiye'nin kazanması için çaba gösterdi.

Yine belirttiğimiz üzere İran Türkiye'ye güveninin bir nişanesi olarak Irak ve Afganistan devletleriyle olan sınır sorunlarında Türkiye'nin hakemliğini isteyecekti. Afganistan ile imzalanan Kabil protokolü ile sınır meselesinin çözülmesi için Türk hükümeti adına hakemlik görevini yürütmek üzere Rıza Şah'ın Türkiye'de bulunduğu zaman diliminde mihmandarlığını yapmış olan Fahrettin Altay Paşa görevlendirilmiş ve görev bölgesinde sınır komisyonuna başkanlık yaparak bu sorunu dört aylık bir çalışma sonucunda 1935 yılının Kasım ayında çözüme kavuşturmuştur<sup>657</sup>.

Görev yapacağı bölgeye gitmeden evvel kendisini makamında ziyaret eden Altay Paşa'ya Gazi iletmesi talebiyle: “*Şehinşah Hazretleri'ne hürmetlerimi ve ziyaretlerini iade fırsatı bulmaya çalıştığımı söylersiniz*” demişti. Altay Paşa Mazenderan'da Rıza Şah'ı ziyaret ettiği vakit Gazi'nin söylediklerini iletmiş Şah'ta bu sözlerden ziyadesiyle memnun olmuştu<sup>658</sup>.

---

<sup>657</sup> Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 143-144; Altay, *Atatürk'ün Misafiri Rıza Şah Pehlevi*, s. 6-7,13.

<sup>658</sup> Altay, *Atatürk'ün Misafiri Rıza Şah Pehlevi*, s. 13.

Yukarıdaki sözler haricinde 1935 yılı içerisinde Atatürk'ün İran' a iade ziyaretinde bulunacağı söylentisi çıkmıştı. Riyaziye Konsolosu Halil Ali Bey Ankara'ya gönderdiği raporunda; İran'da böyle bir söylentinin yayıldığını, Maku, Hoy hatta Riyaziye'nin köylerine kadar her tarafta Gazi'nin geleceği gerekçesiyle yollar yapılmakta olduğunu ve köy evlerine kadar bütün binaların dışlarına badana boya yapıldığını bildirmiş ve kendisine konuyla alakalı bir bildirim yapılmadığı için bu söylentinin doğru olup olmadığını sormuştur. Eğer doğruysa kendisine ivedilikle bildirilmesini istemiş, buna gerekçe olarak da bütün ihtimalleri göz önünde bulundurarak gerekli tedbirlerin alınması için Vali ve Kumandanlarla görüşülerek bir eylem planı hazırlanması gerektiğini öne sürmüştü<sup>659</sup>.

Atatürk Rıza Şah'ın konuğu olarak İran'a gitmeyi çok istemiş fakat uluslararası siyasi ortam ülkesinden kısa süreliğine de olsa ayrılmasına izin vermemiştir. Zaten kısa bir süre sonra Gazi vefat etmişti.

Gazi'nin ölüm haberi İran'da da büyük bir üzüntüyle karşılanmıştı. Yurt içi gezisinde olan Rıza Şah, haberi telefonda Dışişleri Bakanı'ndan almış ve ağlamaklı bir sesle, derhal Türk Büyükelçiliği'ne gidilmesini ve kendisi namına taziyede bulunulmasını istemişti. Gazi'nin ölümü dolayısıyla saray ve hükümet, bir ay resmi matem ilan etmiş ve Rıza Şah, defin merasiminin sonuna kadar İran'da, askeri ve resmi binalar üzerinde ve yabancı ülkelerdeki temsilciliklerdeki bayrakların yarıya indirilmesini emretmişti<sup>660</sup>.

Ayrıca İran meclisinde Gazi için özel bir anma oturumu yapılmıştı. İran gazeteleri siyah çerçeveler içinde Gazi'nin fotoğraflarını basmış ve ilk sayfalarını O'na dair yazılara ayırmışlardı. Gazi'nin Ankara'da yapılan cenaze törenine İran yüksek düzeyde bir heyet ve tören kıtası göndermişti. İran heyeti Toros ekspresi ile 18 Kasım günü, tören kıtası da 19 Kasım'da Ankara'ya ulaştı. İran askeri kıtası, 21 Kasım günü yapılan son cenaze töreninde, Yunan askeri kıtasından sonra Gazi'nin cenazesinin konulduğu katafalkın önünden geçmişler ve Gazi'yi bayrak ve kılıçlarıyla selamlamışlardı.

<sup>659</sup> 25/01/1935 tarihli raporun tam metni için bkz: Ek-11.

<sup>660</sup> Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 150; Çetinsaya, **Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)**, s. 174-175.

Gazi'nin ölümünden sonra Rıza Şah, ancak üç yıl daha İran'ın başında kalabilmiştir. Rıza Şah'ın II. Dünya Savaşı öncesinde liderliğini Almanya'nın yaptığı Mihver devletlere yaklaşması, İngiltere ve Sovyetler Birliği'ni kendisine karşı tedbirler almaya itti. İki ülke, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasından kısa bir süre sonra 25 Ağustos 1941'de İran ve Kafkasya'daki petrol alanlarını korumak, Basra Körfezi'nden Sovyetler Birliği'ne uzanan güvenilir bir ikmal hattı kurmak gerekçesiyle İran'ı işgale başladı. İki gün içinde tüm İran işgal edildi. Bu işgal sonrası Rıza Şah, işgal kuvvetlerinin baskısı sonucu tahtını oğlu Muhammet Rıza Pehlevi'ye bırakmak zorunda bırakıldı. Kısa bir süre sonra Rıza Şah sürgüne gönderildi ve 1944 yılında sürgünde vefat etti.<sup>661</sup>

Gazi'nin vefatı ve Rıza Şah'ın tahttan indirilip sürgüne gönderilmesiyle iki ülke ilişkilerinde bir sayfa kapanmış oluyordu. Bu iki liderin ardından günümüze işleyen süreç incelendiğinde Türkiye ve İran arasında böylesi dostane bir havanın yakalandığı ve benzer zihniyetlerle paralel siyasi süreçlerden geçilen bir dönem daha maalesef yaşanamayacaktı.

---

<sup>661</sup> Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 150; Çetinsaya, *Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)*, s. 174-175; Vali, *Büyük Rıza Şah'ın İran'da Yaptığı İktimai, Kültürel ve Ekonomiyle İlgili Olan Reformları*, s. 128-130; Çetinsaya, *Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran ilişkileri ve Nükleer Sorun*, s. 28.



## SONUÇ

Yukarıda detaylarıyla İran Şah'ının ilk ve tek yurt dışı ziyareti olan ve cumhuriyet tarihimiz boyunca devlet başkanlığı nezdinde gerçekleştirilen en uzun süreli resmi ziyaret olan Rıza Şah'ın 1934 tarihli seyahatini incelemeye çalıştık.

Bölümler boyunca vurguladığımız üzere Rıza Şah ve Gazi Mustafa Kemal Paşa dönemleri her iki ülke arasında dostluk bağlarının pekiştiği ve yüzyıllardır artık birer rutin haline gelmiş sorunların deyim yerindeyse rafa kaldırıldığı dönem olmuştur.

Bu dönem boyunca başta sınır problemleri ve mezhepsel çatışmalar olmak üzere sorun teşkil eden pek çok hususta önemli adımlar atılmış ve yapılan anlaşmalar yoluyla resmi bunlara resmi karakter kazandırılmıştır.

Ziyaret esnasında Rıza Şah ve Gazi Mustafa Kemal Paşa yaptıkları görüşmelerde iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler başta olmak üzere ilişkilerin iyileştirilmesi, arttırılması ve yapılan anlaşmalar yoluyla resmi mahiyet kazandırılması yönünde fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Her iki liderin karakteristik özelliklerinin ve ülkelerinin içinde bulunduğu siyasi dönemeçlerin ve yapılan reformların benzerliği iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran temel unsurlar olmuştur.

Bu ziyaret vesilesiyle sadece iki ülke ilişkilerinin gelişmesi ve ilerlemesi hedef alınmamış aynı zamanda uluslar arası arenaya birlik ve beraberlik mesajı da verilmiştir. Tezimizde incelediğimiz üzere ziyaretin gerek öncesinde gerekse de sonrasında uluslar arası arenadaki yansımaları bunu kanıtlar niteliktedir.

Ulus devlet olma yolunda önemli adımlar atan bu iki komşu ülkenin gerek toplumsal gerekse de siyasi manada giriştikleri reform süreci ve uluslararası arenadaki düşman tanımlamalarının ve tehdit algılamalarının benzer olması da iki ülke ve lideri birbirine yakınlaştıran ve hatta bir manada birbirlerine mecbur kılan unsurlar arasındadır.

Rıza Şah'ın ülkesinde dönmesinin ardından ilerleyen süreçte Mustafa Kemal Paşa'nında iade-i ziyareti gündeme gelmiş ve hatta İran'da bu konuda hazırlıklar yapılmaya başlanmış ancak tasarlanan bu ziyaretin gerçekleşmesi mümkün olamamıştır.

Rıza Şah'ın ziyaretinin ardından gelen süreçte özellikle siyasi ve ekonomik mahiyetteki ilişkilerin arttırılmasına ve güçlendirilmesine çalışılmıştır. Sadabat Paktı ve İran'ın batıya açılma kapısı niteliğinde olan Trabzon-Tebriz transit yolu üzerindeki ticaretin arttırılması bu tezimizi kanıtlar mahiyettedir.

Ancak bilindiği üzere ikinci dünya savaşı sonrasında gelişen süreçte iki ülke arasındaki bağlar kademeli olarak zayıflamaya başlayacak ve bilhassa İran'daki İslam Devriminden sonra kopma noktasına gelecektir. İlişkilerin seyri bu süreçten sonra maalesef Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Rıza Şah döneminde olduğu gibi barışçıl bir tabana oturamayacaktır. Bunun sonuçlarını ise günümüzde somut bir şekilde görmek mümkündür.

## BİBLİYOGRAFYA

AKÇİÇEK, Eren, **Atatürk'ün Su Deniz Sevgisi**, Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi, Yıl: 2005, Cilt: 22, Sayı: 1-2.

AKGÜL, L. Hilal, Rıza Han'ın Türkiye Ziyareti, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı 7, (2005).

AKŞİN, Abdülhat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

ALTAY, Fahrettin, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

ALTINER, Avni, **Her Yönüyle Atatürk**, Bakış Kütüphanesi, 2. Basım, İstanbul, 1979.

ALTAY, Fahrettin, **Atatürk'ün Misafiri Rıza Şah Pehlevi**, Hayat Dergisi, No.5, 4 Mayıs 1956.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yy Siyasi Tarihi: 1914-1918**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1987.

ARIBURNU, Kemal, **Atatürk'ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1969.

ARIBURNU, Kemal, **Atatürk'ün Yakınlarından Hatıralar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1955.

AMBARCIOĞLU, Meliha, **Gazi Mustafa Kemal ve İran'da Yapılan Reformlar**, Doğu Dilleri Dergisi, Cilt:III, Sayı:4, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 1983.

AMUZGAR, Perviz, **Kemalizmin Rıza Şah'ın Reformlarına Etkisi**, Çev. Saime İnal SAVİ, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 70, İstanbul, 1992.

ARSLAN, Esat, **Sivas Kongresi ve İran-Afganistan Ekseninde Mustafa Kemal Atatürk'ün Öngörülleri**, Sivas Kongresi II. Uluslar arası Sempozyumu (2 Eylül 2003 – Sivas), Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Sivas, 2003.

ASSADİ, Manouchehr, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk Münasebetleri**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi – Yakınçağ Tarihi Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1972.

**Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1923-1938)**, Cilt:2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

**Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine ait 100 Belge) (1919-1923)**, Cilt:2, Eskişehir, 1992.

ATAY, Tayfun, **İran İslam Devriminin Arka Planı –Şah Dönemi (1941-1979)-**, Birikim Dergisi, Sayı:96.

**Ayın Tarihi**, Sayı:7 (1-30 Haziran 1934).

**Ayın Tarihi**, Sayı:8 (1-31 Temmuz 1934).

BALTACIOĞLU, Ali Galip, **Atatürk Dönemi Valileri (29 Ekim 1923 – 10 Kasım 1938)**, Ocak Yayınları, Ankara, 1998.

BANOĞLU, Ahmet Niyazi, **Nükte, Fıkra ve Çizgilerle Atatürk**, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1955.

BANOĞLU, Niyazi Ahmet, **Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı:1933-1937**, Büyük İstanbul Derneği Yayınları, İstanbul,1974.

BİLGİNER, Recep; BANOĞLU, Niyazi Ahmet; BOZOK, Hüsamettin, **Türk Basımında Mustafa Kemal Atatürk**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1981.

CENTEL, Tankut, **Prof. Dr. Zeki Başar ve Atatürkçülük Kavramı**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, Sayı: 29, Erzurum, 2006.

CİN, Barış, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

ÇAĞLAR, Günay, **Atatürk'ün Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış (1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya)**, Atatürk 4. Uluslararası Kongresi Bildirileri, Cilt: 2, Bölüm: XVII, Sayfa: 727-1449, Yıl:2000.

ÇAKAN, Işıl, **Konuşunuz Konuşturunuz**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004.

ÇAMURCU, Kenan, **Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet –Velayet Demokrasisinden Demokratik Cumhuriyete İran-**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2000.

ÇETİNSAYA, Gökhan, **Milli Mücadeleden Cumhuriyete Türk-İran İlişkileri (1919-1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 48, Cilt:16, Kasım, 2000.

ÇETİNSAYA, Gökhan, **Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)**, Avrasya Dosyası, Cilt:5, Sayı:3, İstanbul, 1999.

ÇETİNSAYA, Gökhan, **Tarihsel Perspektifte Türk-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun**, SETA İran Dosyası, Rapor No. ST2-706, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Temmuz, 2006.

DEMİREL, Fatmagül, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, Doğan Kitap, I.Baskı, İstanbul, 2007.

ENDİSİ, Hamid Ferççi, **Atatürk ve Rıza Şah Kebir'in Siyasi Başarılarının Ortak Noktaları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Kürsüsü, Ankara, 1974.

ERDEN, Ömer, **1934 Yılında Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolu Ve Rıza Şah'ın Erzurum'a Gelişi (Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit Yolunun Önemi)**, 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kuruluştan Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002-Erzurum), Ankara, 2003.

ERDEN, Ömer, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları** Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2006.

ERENDİL, Muzaffer, **Tarihte Türk-İran İlişkileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976.

ESMER, A.Şükrü, **Siyasi Tarih**, Siyasi Bilgiler Okulu, İstanbul, 1944.

GEREDE, Rıdvanbeyoğlu Hüsrev –Emekli Büyükelçi-, **Siyasi Hatıralarım-1/İRAN (Ağustos 1930 – Haziran 1934)**, Vakıf Basımevi, İstanbul, 1952.

GRANDA, Cemal, **Atatürk'ün Uşağı İdim**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973.

GÜRÜN, Kamuran, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.

HADDURİ, Macid, **Ortadoğu Politikasında Ordunun Rolü**, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/337/3438.pdf> (27/03/2010).

IRMAK, Sadi, **Atatürk Etki ve Yankıları**, Pamukbank T.A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1981.

KHREMERS, J.H, **İran Tarihi ve Etnografik Bakış**, İslam Ansikolpedisi, Cilt:5, İstanbul, 1968.

KİNROSS, Lord, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Tercüme: Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, 12.Baskı, İstanbul, 1994.

METEL, Raşit, **Atatürk ve Donanma**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, İstanbul,1966.

MİLMANN, Brock, **1934-1942 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Politikası ve Stratejisi**, Tarihin İçinden (Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

OBERLING, Pierre, **Ataturk and Reza Shah**, I. Uluslar arası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları, Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara, 1987.

OKUR, Mehmet, **Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara Yolu Dergisi, Sayı:33-34, Mayıs-2004.

ÖNAL, Sami, **Hüsrev Gerede'nin Anıları –Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919 – 10 Kasım 1938)**, Literatür Yayınları:86, İstanbul, 2002.

ÖZTOPRAK, İzzet, **Atatürk Çağdaşlaşma ve Dış Dünyadaki Etkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 56, Cilt: XIX, Türkiye Cumhuriyeti'nin 80. Yıl Özel Sayısı, Temmuz, 2003.

ÖZGİRAY, Ahmet, **İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)**, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Makaleler, Ankara, 2000.

ÖZGİRAY, Ahmet, **İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XI, Sayı: 33, Ankara, 1995.

PARLA, Reha, **Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslar arası Temelleri: Lozan, Montrö / Türkiye'nin Komşularıyla İmzaladığı Başlıca Belgeler (Suriye, Irak, İran, SSCB, Bulgaristan, Yunanistan) / Sevr Tehlikesi**, Özdilek Matbaası, Lefkoşa, 1987.

SARAY, Mehmet, **Türk-İran Münasebetlerinde Şilliğin Rolü**, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.

SARAY, Mehmet, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

SEZER, Lütfi, **Prof. Dr. Zeki Başar'ın Yayınlarından Seçmeler**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1982.

SORGUN, Taylan, **İmparatorluktan Cumhuriyete –Fahrettin Altay Paşa'nın Anıları-**, Kemer Yayınları, İstanbul, 1998.

SOYSAL, İsmail, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Çağdaş Türk Diplomasisi Sempozyumu-1997/Ankara)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

SOYSAL, İsmail, “Atatürk Türkiye'sinin Bağışladığı Siyasal Antlaşmaların Nitelikleri ve Özellikleri”, **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı:12, Yıl: 1997.

SOYSAL, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamalarla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları: 1920-1945**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

ŞAHİNGİRAY, Özel, **Atatürk'ün Nöbet Defteri (1931-1938)**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1955.

ŞİMŞİR, Bilal, **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.

TEVETOĞLU, Fethi, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

**The Encyclopaedia of Islam**, Cilt:VIII, Leiden, 1994.

TOZLU, Selahattin, **Trabzon-Erzurum-Tebriz Yolu (XIX. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Bakımdan Bir İnceleme)**, Türkler, Cilt:14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

TUĞLACI, Pars, **Çağdaş Türkiye**, Cilt:1, Cem Yayınevi, İstanbul, 1987.

TUNÇDEMİR, İlknur, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Opera Sanatında Bir Öncü Kadın Sanatçı ve Ressam: Semiha Berksoy (1910-2004)**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kadın Araştırmaları ve Eğitim Merkezi, II. Uluslararası Kadın



Araştırmaları ve Eğitim Merkezi, II. Uluslararası Kadın Araştırmaları Konferansı Bildirileri (26-28 Nisan 2006).

TUNÇDEMİR, İlknur, **Cumhuriyet Dönemi Müzik Kültürünün Oluşmasında Rol Oynayan Sanatçılarımız ve Türk Müziğine Katkıları**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 16. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri (5-7 Eylül 2007).

TURAN, şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, Ankara, 1996.

UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Filiz Kitapevi, 5. Baskı, İstanbul, 2000.

ÜNAL, Ertan, **Atatürk'ün 1934'deki Önemli Konuğu İran şah'ına Neden Opera?**, Popüler Tarih, Cilt: 46, Yıl: 2004.

VALİ, Vahap, **Büyük Rıza şah'ın İran'da Yaptığı İçtimai, Kültürel ve Ekonomiyle İlgili Olan Reformları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi, 1966, Ankara.

VEKİLİ, Hadi, **Ortadoğu'daki Kültürel Söylemler**, Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu (16-17 Aralık 2002-Konya), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.

VOLKAN, Vamık, **Atatürk Soyadı, Modern Türk Kimliği ve Bu Kimliği Koruma Sorumluluğu**, Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, Mayıs-Kasım 2006.

YALÇIN, Emre, **Cumhuriyet Döneminde İlk Lirik Sahne Eseri Özsoy Operası**, Toplumsal Tarih, Cilt:4, Sayı:24 (Aralık-1995).

YAVUZ, Ünsal, **XIX. Yüzyılda Anadolu ve Ortadoğu'da Demiryolu Projeleri**, X. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt: IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

YILMAZ, Mustafa, **İngiliz Basını ve Atatürk'ün Modernleşme Modeli**, Sivas Kongresi II. Uluslar arası Sempozyumu (2 Eylül 2003 – Sivas), Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Sivas, 2003.

YÜCE, Mustafa, **Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1994.

<http://arsiv.sabah.com.tr/2000/11/17/d04.html> (07/11/2009)

<http://www.timeturk.com/Sadabad-anlasmasi-ve-Rıza-Sah-14519-haberi.html> (06/10/2008)

### **CUMHURİYET GAZETESİ**

**Cumhuriyet**, 7-28 Ekim 1932, No. 3055 – 3076; 20 Mayıs – 10 Temmuz 1934, No. 3604 – 3655.

### **MİLLİYET GAZETESİ**

**Milliyet**, 22 Mayıs – 20 Temmuz 1934, No.2973 – 3032.

### **SON POSTA GAZETESİ**

**Son Posta**, 5 Haziran – 23 Temmuz 1934, No.1387 – 1435.

### **HAKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİ**

**Hakimiyet-i Milliye**, 15 - 18 Haziran 1932, No.3920 – 3923;

22-28 Ekim 1932, No.4054-4060;

3 Haziran – 10 Temmuz 1934, No.4619 – 4656.

### **VAKİT GAZETESİ**

**Vakit**, 1 Haziran – 20 Haziran 1934, No.5888 – 5903.

**AKSAM GAZETESİ**

**Akşam**, 25 Haziran – 4 Temmuz 1934, No.3642 – 5651.

## EK LİSTESİ

- EK 1:** Hüsrev Gerede'nin Ankara'ya yolladığı 15/09/1932 tarihli raporun tam ve resmi metni (BCA/030.10.261.757.26).
- EK 2:** Hüsrev Gerede'nin 16/03/1933 tarihli raporunun tam ve resmi metni (BCA/303.10.261.758.5).
- EK 3:** Hüsrev Gerede'nin seyahatin zamanı ve güzergahı hakkında Rıza Şah'ın görüşlerini bildirdiği ve seyahat esnasında dikkat edilmesi gereken noktaları vurguladığı 09/11/1933 tarihli raporun tam ve resmi metni (BCA/030.10.261.758.17).
- EK 4:** Masrafların karşılanmasına ilişkin 23/05/1934 tarihli resmi kararname metni (BCA/030.18.01.02.45.35.5).
- EK 5:** Rıza Şah Pehlevi'yi Trabzon'da karşılayacak harp gemilerinin, Trabzon'a gidip gelmeleri için gerekli olan iki bin ton mazotun pazarlıkla satın alınmasıyla ilgili resmi kararname metni (BCA/030.18.01.02.45.39.11).
- EK 6:** Rıza Şah'a hediye edilen uçağı Tahran'a götürmek üzere görevlendirilen Yüzbaşı Enver Bey ve Kayseri uçak fabrikası çalışanlarından makinist Nihat Efendiye siyasi pasaport verilmesiyle ilgili resmi kararname metni (BCA/030.18.01.02.46.45.13).
- EK 7:** Yüzbaşı Enver Bey ve makinist Nihat efendiye yevmiye verilmesiyle ilgili resmi kararname metni (BCA/030.10.01.02.46.47.4).
- EK 8:** Rıza Şah Pehlevi ile Gazi Mustafa Kemal'in İstanbul'a Gelişleri Şerefine Hazırlanan Resmi Karşılama Programının Tam Metni (**Milliyet**, 26 Haziran 1934, No.3008; **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No.3009).
- EK 9:** İran Şah'ı Rıza Pehlevi Şerefine Yapılacak Deniz Fener Alayı Programının Tam Metni (**Milliyet**, 30 Haziran 1934, No.3012).

- EK 10:** Rıza Şah'ın Büyük Elçi Sadık Han vesilesi ile Anadolu Ajansı'na takdirlerini bildirmesi ve İran Hariciye Veziri'nin Maku'dan Anadolu Ajansı'na teşekkür için yolladığı telgrafın tam ve resmi metni (BCA/ 030.10.261.759.11).
- EK 11:** Mustafa Kemal'in İran'a iade-i ziyarette bulunacağı şaiyasıyla ilgili İran sefaretimizden Ankara'ya gönderilen 25/01/1935 tarihli raporun tam ve resmi metni (BCA/ 030.10.261.759.21)
- EK-12:** Rıza Şah Pehlevi (**Cumhuriyet**, 15 Haziran 1934, No. 3630).
- EK-13:** Rıza Şah'ın gelişi şerefine kendisine hediye edilmek üzere özel tasarlanan madalyanın fotoğrafı (**Son Posta**, 8 Haziran 1934, No.1390).
- EK-14:** Rıza Şah için Ankara istasyonunda hazırlanan karşılama töreninde çekilen bir fotoğraf (**Son Posta**, 21 Haziran 1934, No. 1403).
- EK-15:** Rıza Şah'ın Ankara'ya Ayak bastığı gün. İki lider Ankara istasyonundan çıkarılarken çekilmiş fotoğraf (**Son Posta**, 20 Haziran 1934, No. 1402).
- EK-16:** Rıza Şah ve Gazi'nin İstanbul'a gitmeden evvel Batı Anadolu şehirlerini ziyaretleri çerçevesinde Eskişehir'de karşılaşmaları ve yine Eskişehir'de yapılan uçuş tatbikatında buldukları esnada çekilmiş fotoğraflar (**Son Posta**, 23 Haziran 1934, No. 1405).
- EK-17:** Mustafa Kemal ve aziz misafiri Rıza Şah ile zevatları Eskişehir'deki uçuş tatbikatını takip ederlerken çekilmiş fotoğraf (**Son Posta**, 23 Haziran 1934, No. 1405).
- EK-18:** Gazi ile aziz misafiri Rıza Şah'ın İzmir'i ziyaretleri esnasında çekilmiş fotoğraflar (**Son Posta**, 26 Haziran 1934, No. 1408).
- EK-19:** Gazi ile aziz misafiri Rıza Şah'ın Sarayburnu'ndan İstanbul'a ayak basışlı ve hazırlanan karşılama töreninden görüntüler (**Son Posta**, 27 Haziran 1934, No.1409).

- EK-20:** Gazi, Rıza Şah ve dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, kendilerini Çanakkale'den İstanbul'a getiren Gülcemal vapurunda görüşürken çekilmiş fotoğraf (**Son Posta**, 27 Haziran 1934, No. 1409; **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009).
- EK-21:** Gazi ile Rıza Şah İstanbul'a ayak bastıktan ve ilk karşılama töreni yapıldıktan sonra kendilerine tahsis edilen üstü açık otomobille halkın coşkun tezahüratları arasında Dolmabahçe Sarayı'na giderlerken çekilmiş fotoğraf (**Son Posta**, 27 Haziran 1934, No.1409; **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No.3009).
- EK-22:** Gazi ile aziz misafiri Heybeliada Deniz Harp Lisesi sınıflarında izahat alırlarken çekilmiş fotoğraf (**Son Posta**, 28 Haziran 1934, No.1410).
- EK-23:** İki lider İstanbul Maltepe'deki Topçu Atış Mektebi'ni ziyaret ettikten sonra burada yapılan atış talim sahasına giderlerken ve tatbikatla ilgili izahat alırlarken çekilmiş fotoğraflar (**Son Posta**, 29 Haziran 1934, No. 1411).
- EK-24:** Gazi ile Rıza Şah batarya dürbünlerinin önünde, İstanbul Maltepe Piyade Topçu Atış Mektebi'ndeki tatbikatı seyrederken çekilmiş fotoğraflar (**Son Posta**, 2 Temmuz 1934, No. 1414).
- EK-25:** Gazi ile Rıza Şah ve yanlarındaki zevat İstanbul Suadiye ve Büyükada Yat Kulübüne yaptıkları ziyaret sonrası dinlenirlerken çekilmiş fotoğraflar (**Son Posta**, 30 Haziran 1934, No. 1412; **Milliyet**, 30 Haziran 1934, No. 3012).
- EK-26:** İsmet Paşa'nın Rıza Şah'ın Ankara'da bulunmaları şerefine verdiği ziyafetten sonra İsmet Paşa'nın makamında çekilmiş fotoğraf (**Milliyet**, 19 Haziran 1934, No. 3001).
- EK-27:** Rıza Şah ve Gazi, Ankara'da bulunmaları sebebiyle Şah şerefine düzenlenen resmi geçit törenini seyrederlerken çekilmiş fotoğraf (**Milliyet**, 19 Haziran 1934, No. 3001).

- EK-28:** Dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Rıza Şah ve maiyetini Maçka'da (Trabzon) karşılayıp yolculuk kafilesini katıldığı anda çekilen fotoğraf (**Milliyet**, 19 Haziran 1934, No. 3001).
- EK-29:** Rıza Şah'ın Trabzon'a gelişleri şerefine düzenlenen törenden bir fotoğraf (**Milliyet**, 19 Haziran 1934, No. 3001).
- EK-30:** Rıza Şah'ın Ankara'da bulunması sebebiyle Kazım Paşa'nın verdiği ziyafet sonrası Gazi ile Şah vedalaşırken çekilen fotoğraf (**Milliyet**, 20 Haziran 1934, No. 3002).
- EK-31:** Türkiye seyahati esnasında pek çok eğitim kurumunu ziyaret eden Rıza Şah'ın Ankara'da bulunduğu esnada İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nü ziyareti sırasında çekilmiş fotoğraf (**Milliyet**, 21 Haziran 1934, No. 3002).
- EK-32:** Rıza Şah'ın Ankara'daki çeşitli ziyaret ve teftişleri esnasında çekilmiş fotoğraflar (**Milliyet**, 22 Haziran 1934, No. 3004).
- EK-33:** Rıza Şah ile Gazi'nin, Şah'ın İstanbul'da kalacağı süre içerisinde ikametine tahsis edilen Dolmabahçe Sarayı'na vardıkları esnada sarayın bahçesinde çekilen bir fotoğraf (**Milliyet**, 27 Haziran 1934, No. 3009).
- EK-34:** Rıza Şah'ın İstanbul'da Topkapı Sarayı'nı ziyareti esnasında çekilen bir fotoğraf (**Milliyet**, 29 Haziran 1934, No.3011).
- EK-35:** Cumhuriyetin 10.yılına özel olarak üretilen madalyaları da tasarlayan heykeltıraş Zeynel Bey, Rıza Şah'a takdim edilecek madalyaları tasarlarlarken çekilmiş fotoğraf (**Cumhuriyet**, 6 Haziran 1934, No. 3621).
- EK-36:** Rıza Şah'a hediye edilmek üzere Kayseri'de üretilip Eskişehir'deki hava tatbikatı esnasında kendisine gösterilen uçaklardan birine ait fotoğraf (**Cumhuriyet**, 13 Haziran 1934, 3628).
- EK-37:** Ankara istasyonunda yapılan törende Gazi, Başvekil İsmet Paşa'yı Rıza Şah'a takdim ederken (**Cumhuriyet**, 18 Haziran 1934, No. 3633).

- EK-38:** Rıza Şah'ın seyahatinin Kars ve Erzurum duraklarından çeşitli fotoğraflar (**Cumhuriyet**, 18 Haziran 1934, No.3633).
- EK-39:** Rıza Şah'ın Ankara'da bulunduğu zaman zarfında Hariciye Vekaleti'nin verdiği ziyafette, Kazım Paşa'nın evinde ve Şah şerefine verdiği ziyafet sonrasında, TBMM Riyaseticumhur Locası'nda çekilmiş fotoğrafları (**Cumhuriyet**, 20 Haziran 1934, No. 3635).
- EK-40:** Rıza Şah'ın Ankara'daki ziyaretleri ve tetkikleri esnasında çekilmiş çeşitli fotoğraflar (**Cumhuriyet**, 21 Haziran 1934, No.3636).
- EK-41:** Rıza Şah'ın Ankara'daki eğitim kurumlarını ziyaret ve tetkikleri esnasında çekilmiş çeşitli fotoğraflar (**Cumhuriyet**, 22 Haziran 1934, No. 3637).
- EK-42:** Rıza Şah ve Gazi'nin Çanakkale'yi ziyaretleri esnasında çekilmiş fotoğraf (**Cumhuriyet**, 25 Haziran 1934, No.3640).
- EK-43:** Rıza Şah ve Gazi, Kınalıada vapurunda baş başa görüşürlerken çekilmiş fotoğraf (**Cumhuriyet**, 27 Haziran 1934, No.3642).
- EK-44:** Rıza şah ve Gazi kendilerine tahsis edilen hususi araçlarıyla halkın coşkun tezahüratları arasında İstanbul Gülhane Parkı'ndan çıkarılarken çekilmiş fotoğraf (**Cumhuriyet**, 27 Haziran 1934, No. 3642).
- EK-45:** Rıza Şah, Gazi ve maiyetleri kendilerini İstanbul'a getiren Gülcemal'in güvertesinden boğazın güzelliklerini ve halkın coşkusunu seyrederken çekilmiş fotoğraf (**Cumhuriyet**, 27 Haziran 1934, No.3642).
- EK-46:** Rıza Şah, mihmandarları Fahrettin Paşa ve maiyetleri Sakarya motorunda cumhuriyet gazetesini tetkik ederlerken çekilmiş fotoğraf (**Cumhuriyet**, 28 Haziran 1934, No.3643).
- EK-47:** Rıza Şah Heybeliada Deniz Harp Akademisi'nde kendisine verilen izahatı dinlerken çekilmiş fotoğraf (**Cumhuriyet**, 28 Haziran 1934, No.3643).



- EK-48:** Gazi, Rıza Şah'a Çanakkale Muharebeleri hakkında izahat verirken çekilmiş fotoğraf (**Cumhuriyet**, 29 Haziran 1934, No. 3644).
- EK-49:** Gazi, Rıza Şah ve maiyetleri Suadiye plajında deniz eğlencelerini seyredirken ve gençler iki büyük lideri coşkuyla selamlarken çekilmiş fotoğraf (**Cumhuriyet**, 30 Haziran 1934, No.3645).
- EK-50:** Rıza Şah İstanbul'dan ayrılmadan az evvel Ege vapurunda Gazi ile vedalaşırken (**Milliyet**, 3 Temmuz 1934, No. 3015).
- EK-51:** Rıza Şah'ın Türkiye Seyahatinden çeşitli mahallerde çekilmiş video görüntüleri ([www.dha.com.tr](http://www.dha.com.tr) -27/10/2010-)

## EKLER

Türkiye Cumhuriyeti  
**Hariciye Vekâleti**  
Daire Umum Müdürlüğü  
Sube  
1832/1  
727  
ef: 1

Ankara 15/9/1932  
Hulâsa İran Şahı Hz. le mülâkat.

433  
1932

T. C.  
BAŞBAKANLIK  
CUMHURİYET ARŞİVİ

Yüksek Başvekâlete

İran Şahı Hazretleriyle vukubulan mülâkatları hakkında Tahran  
Büyük Elçimiz tarafından gönderilen rapor sureti leffen arz ve taktim  
olunur efendim .

X.

15 - Eylül - 1932.

Hariciye Vekili

*[Signature]*

*Eakdim*  
18-9-1932

*Hifz*  
22-11-1932

030 10 261 257 26

Cevabı muharrerata hangi daire ve zube ifadesiyle yazıldıysın ve umu

EK-1: Hüsrev Gerede'nin Ankara'ya yolladığı 15/09/1932 tarihli raporun tam ve resmi metni

TÜRKİYE CUMHURİYETİ  
Tahran Büyükelçiliği

R. K. B.

8 Ağustos 1932



HÜ.: Şah Hazretleriyle mülakat.

Hariciye Vekâletine

Şah Hazretlerini ziyaret ettim. Reiscümhur Hazretlerinin selâm ve müveddetlerini teblig ettim. Son derece memnun ve mütehassis oldu, cevaben "Hicaz veliahdi Emir Faysal ile de Gazi Hazretleri selâmlarını göndermişlerdi. Deni daima tahattur eylemelerinden son derece müteşekkîr ve minnettarım. Bilmükabele kendilerine en samîni hürmet ve muhabbetlerini arzediniz" dedi.

Dostane ve pek iltifatkârane bir şekilde bir buçuk saat süren bu mülakatın esaslı kısımları berveçhiatidir:

Reiscümhur Hazretleriyle tanışmak ve görüşmek.

Şah Hazretlerine bu dafa Ankara'yi ziyaretinde Reiscümhur Hazretleriyle şerefmüsule nail olduğum zaman mübeccel Gazimizin hakkı şahanelerindeki samîni kardeşane muhabbetlerine bir kerre daha şahit olduğumu, büyük Devlet Reiscimizin aynile kendileri gibi şahsen tanışmak ve görüşmek ihtiyakında bulunduğumu arz ederek bugünkü vaziyetin belki iki büyük müceddit Devlet Reisinin vatanlarından uzun müddet uzaklaşmalarına müsait olamayacağı nazarıdikkate alındığı takdirde bu buluşma ve görüşmenin meselâ gelecek sene seyyahate müsait bir mevsimde hudut civarında münasip bir nahalde vukuunun hiç te güç olmayacağı fikrinde olduğumu, ilâve ettim. Cevaben "Ben esasen Gazi Hazretlerini Ankara'da Kakamlarında resmen ziyaret etmek kararındayım.

030 10 261 25926

2

TÜRKİYE CUMHURİYETİ  
Tehran Büyükelçiliği



Tarabzon-Erzurum-  
Tebriz yolu.

Fakat bu arzumu iki nihayet üç sene sonra mevkiifile koyu-  
bilirim. Mahaza bundan evvel önümüzdeki sene tesadüfi bir  
şekilde hudut üzerinde buluşmak ve tanışmak fikrinizi pek  
tasvip ederim. Gazi Hazretlerinden vaki olacak işarete  
intizaren müştaki olduğum böyle bir mülakata hazırım." dedi.

İran ve Türkiye arasında hamdolsun hiç bir pürüz ve  
ihtilâf kalmadığını, münasebatı dostane ve kardeşanemizin  
günden güne takviyet bulacağını bir lisanı memnuniyetle  
beyan eden Şah Pehlevî Hazretleri bu dostluk ve münasebatın  
en mühim rabıtai ittisali olan Tarabzon-Erzurum transit  
yolunun inşaatının bugün ne raddede olduğunu sordu.

Kendisine; Hükümeti Cumhuriyenin bu transit yoluna en  
büyük ehemmiyeti verdiğini, aylardanberi yolun mühim aksa-  
mında tamirat ve inşaatla başladığını, tarihi bu transit  
yolunun en kısa bir zamanda kûşadını son derece istediğimizi,  
Tarabzon'da ve hudut üzerinde eggyayi ticariyenin muhafazası  
için depolar inşası, transitin teshili için en amelî usuller  
tesbiti, Tarabzon limanının bu maksatla ilk fırsatta islah  
ve inşasının mukarrer olduğu, bu limanda İran transidine  
azami teshilat derpiş edilmekte olduğu, büyük kamyonların  
müruruna müsait inşa edilmekte olan bu yoldaki transitin  
intizama sokulması için bir (Türk-İran) transit şirketinin  
dahî teşkilî mutasavver bulunduğunu; söyledim. Şah Hazret-  
leri bu ifadatımdan son derece memnun oldular.

Veliâhdin Ankara-  
ya davet edilmiş  
olması.

Şah Hazretleri, İsviçrede tahsilde bulunan oğlu İran  
Veliâhdini ahiren Hariciye Vekili Tevfik Rüşdî Beyfendinin  
ziyaret etmesinden ve Hükümeti Cumhuriye namına Ankara'ya  
davet eylemiş bulunmasından pek memnun ve müteşekkîr olduğunu

030 10 261 757 26

TÜRKİYE CUMHURİYETİ  
Tahran Büyükelçiliği



beyan ederek, davete icabet hakkında müsaade isteyen oğluna tahsilini bitirip İran'a avdet ederken Ankara'ya uğrayıp Gazi Hazretlerine arzı tazimat etmesini emreylediğini, söyledi, ve bilvesile Hariciye Vekili Tevfik Rüşdü Beyin geçen Kânunusanideki Tahran'ı ziyaretlerine naklikelâm eden Şah Pehlevî Hazretleri "Türkiye ile İran arasında hiç bir ihtilâf bırakmanağa karar vermiş olduğundan hudut mes'elesi nasıl olsa hallolunacak idi. Fakat bu vesile ile gelen Hariciye Nazirinizi yakından tanımakla çok memnun ve bah-tiyarım. Kendilerine selâm ve muhabbetlerini iblâğ edin." buyurdular.

Düyük Gazi ve vata-nımız hakkındaki ihtisasatı.

Şah Hazretleri aynen "Türkiyenin tarakki ve temeddün yolunda seri ve büyük adımlarla ilerlediğini derin bir muhabbet, yüksek bir iftiharla yakından takip eylediğini, Ulu Gazinin kudretli iradesi altında vatanımızın milleti-mizin refah ve saadete doğru yükseldiğini müşahede ile ciddiden bahtiyarlık duyduğunu, kendisinin İran'da yaptığı Türkiye halâskârının çizdiği yolda vüs'ü istitaati dahilinde yürümek yani Gazi'yi taklit etmekten ibaret olduğunu, Ankara'dan geçerek ziyaretine gelen Hicaz veliahdi Emir Faysal'a da İran'in Gazi'nin gösterdiği yolda yürüdüğünü beyan ve kendilerinin de aynı suretle hareket etmeleri lüzu-munu tavsiye eylediğini" söyledi.

Bu raporunun aynen Reiscümhur Gazi Hazretlerine arzını istirhamen teyidi ihtiramat eylerim Efendim.

Tahran Düyük Elçisi

*R. Hürri*

030 10 261 757 26

4

Türkiye Cumhuriyeti  
Hariciye Vekâleti  
III. Daire Umum Müdürlüğü  
II. hci Şube  
33346  
438

431  
20!  
Ankara 24 NİSAN 1933 16  
Hulâsa

İlişigi: 1.

Yüksek Başvekâlete



Türkiye-İran siyasi münasebetlerine dostluk ve karşılıklı emniyetin kuvvetlendiğinden ve Şah Hazretlerinin ordumuza karşı hürmet ve muhabbetlerinden bâhis olarak Tahran Büyük Elçiliğinden alınan 16 Mart 1933 tarihli tahriratın bir sureti, ittila husulü için, leffen tekdîm edilmiştir, Efendim.

R.Ş.  
2009

Hariciye Vekili

S. W. W.

H. F. G.  
25.4.1933

-3-

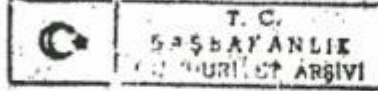
030 | 10 | | | 261 | 758 | 5

1  
M.N.

S U R E T

Hariciye Vekâletine

Özü: Şah Hazretlerinin ordumuza karşı hürmet ve muhabbetleri.



Tahran'da yurdumuzun Elçisi sıfatile geçirdiğim bu son üç yıl, Türkiye-İran siyasi münasebetlerinde dostluk ve karşılıklı emniyetin gittikçe kuvvetlenmiş olması suretile terif ve hülasâ edilebilir. Eski istilâ devirlerinin ve siyasi nüfuz rekabet mücadelelerinin biriktirdiği, bilhassa Osmanlılara karşı İran'da yegâne muharrik ve müdafî olarak vaktile kullanılmış olan mezhep düşmanlığı propagandasının en büyüğünden en küçüğüne kadar Acem kalplerinde yerleştirdiği münaferet hissini bugün bile mevcudiyet ve devamı karşısında münasebatı siyasiyemizin bu ruhi hâletten müteessir olmamasını; iki Hükümet arasında emniyet ve dostluğun fiilî sahada müşahedesi esbap ve avamiliinin başlıca ruhi menbaini ben bilhassa Türk milletinin tarihî talii olarak bugün başında taşıdığı mübeccel Reisi Gaziye sahip olmasına, ve büyük dahinin, halk içinden çıkmış ve hayat mektebinde yetişmiş azimkâr İran Şahı Rıza Pehlevî Hazretlerini icraat ve harekâtile meclup ve meftun edişinde bulmaktayım.

Filhakika İran'da yegâne kuvvet ve idare hakimi olan Şah Hazretleri mülâkat raporlarımda da arzemiş olduğum veçhile bütün icraat ve harekâtını Gazinin icraatını tekilden yapmakta ve bunu tabii Gazinin yakını ve Sefiri olan benden asla gizlememektedir. Ordudan yetişmiş eski bir kumandan olan Rıza Şah Pehlevî Hazretleri bu dostluk siyasetinde bilhassa ordumuza olan hürmet ve muhabbetlerini Elçiliğimiz Atasemiliterine karşı her fırsatta gösterdikleri teveccüh ve iltifatla ve muameleyihin vazifesini

1030 10 265 758 5

2 1/

C*	T. C. BAŞBAKANLIK HURİYET BAKANLIĞI				030
		-II-			

teshildeki müsaadekârlıkları ispat etmektedirler. Meselâ kordiplimatığın ve tabiatile eçnebi Ataşemiliterlerinin davet edilmediği Darbei Hükümet yıldönümünde yapılan büyük askerî geçit merasimine sureti hususiyede Ataşemiliterliğimizi davet ettikleri gibi aynı münasebetle yalnız İran ordusu erkânına münhasir mektebi harbiyede kendi şereflerine verilen gece davetinde Ataşemiliterimizin bulunmasını arzu eylemişlerdir.

Keza Ataşemiliterimize mektebi harbiyeyi ziyarete ve eca-nipten ve hatta İrenlilerden bile mahrem tutulan dumensiz barut fabrikasını dahi gezmeğe müsaade buyurmuşlardır.

Bu vaziyetin alâkadar Yüksek makamatin nazarı mütslealarına arzını ehemmiyetle rica ederim Efendim.

Mart 1933.

Büyük Elçi

030	10			261	258	5
-----	----	--	--	-----	-----	---

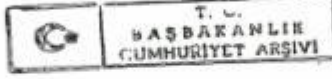
M.N. 3



Türkiye Cumhuriyeti  
**Hariciye Vekâleti**  
III-ncü Daire Umum Mûdûrlüğü  
II-nci Şube  
47/121  
Lef: -I

437  
204

Ankara 4. Teşrinisani 1933  
Hulâsa İran Şahi Hazretlerinin Ankara-  
yı ziyareti h.



Yüksek Başvekâlete

İran Şahi Hazretlerinin Ankara'yi ziyaretleri vesilesile müşarûnileyh ile arâlarında vukubulan muhavereye dair Tahran Büyük Elçimiz Hüsrev Beyfendiden gelen tahrirat sureti iligik olarak taktim kılindi Efendim.

Hariciye Vekili N.

*[Handwritten signature]*

Takdim

25.11.1933

*[Handwritten signature]*

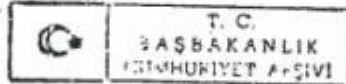
-4-

030	10			26	258	17
-----	----	--	--	----	-----	----

Cevabı muharrarata hangi daire ve şube ifadesiyle yazılacağına ve umumî ve hususî numaralarına dairi mercurdur.

EK-3: Hüsrev Gerede'nin seyahatin zamanı ve güzergahı hakkında Rıza Şah'ın görüşlerini bildirdiği ve seyahat esnasında dikkat edilmesi gereken noktaları vurguladığı 09/11/1933 tarihli raporun tam ve resmi metni

Hariciye vekâletine.



43  
27

32: Gâh Hazretlerinin Ankara  
ya seyyahatleri.

172 numaralı gifreye karşılıktır.

Reisicumhur Hazretlerinin gâh Hazretlerini ilk baharda  
Ankara'ya davet buyurdıklarını izzat gâh Hazretlerine arzettim.  
Pek mütehasis ve müteşekkîr oldular. Çok üzledikleri gâzi Haz-  
retlerini görmek emelinin bu suretle tahakkukunun yaklaşıncasına  
çok sevinç duyduklarını ve gelecek Mayıs ayında hareketle Bağ-  
dad'a uğrayarak Kuseybin üzerinden Türkiye'ye seyyahat edeceklerini  
söylediler.

Kral Faysalın vefatından sonra Hanekin - Hakkuk yolu yerine  
Bağdat üzerinden seyyahat arzularının esbabını sureti münasibede  
sordum. Cevaben gâzi Hazretlerinin takip buyurdıkları siy. sülte ol-  
duğu gibi ufak, büyük komşu devletlerle iyi geçinmek usulünü tercih  
ettiklerinden yol üzerinde olan Bağdad'a uğrayarak gâh Kralı göre-  
ceklerini ve oradan doğrudan Türkiye'ye geçeceklerini, Irak ve  
Türkiyeden başka hiç bir memleketi resmî ziyaret yapmayacaklarına  
ve bu seyyahatlerinde Hariciye Nazırlarını beraber alacaklarını  
ve tabii benim de beraber bulunacağımı ifade ettiler.

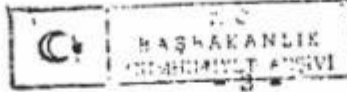
Ankara'da gâzi Hazretleriyle mülâkatlarında iki dost dev-  
letin siyaseti umumiyesi üzerinde görüşeceğini ve yüksek Türkiye  
Reisi devletinin kıymetli mülâkatından mütefrit olacağını ve  
bu mülâkatın hiç şüphesiz her iki devlet ve millet hakkında hayırlı  
istikballere çığır açacağını kaydetti.

030	10			261	758	17
-----	----	--	--	-----	-----	----



Bu mütalâatlarını tasviben Türkiye seyyahatlerinin başta mübrec-  
cel Reisicumhurumuz olduğu halde bütün Türkiye Milleti için pek kıy-  
metli ve tarihî bir hatıra olacağını ve şarkın iki büyük Adanının  
Ankarada vaki olacak bu temasının beynelmilel siyaset muhitinde şark  
sulhü namına pek kıymetli akisler yapacağını pek tabii olduğunu ilâve  
ettim, ve vesile getirerek kendisi gibi büyük bir şundanın azimli  
idaresi altında İran ordusunun son senelerdeki tarakkıyotından bahisle  
kardeş Türkiye ordusu ile İran ordusunun sıkı teması lüzumunu ileri  
sürdüm. Asker olan ve askerliği pek seven Şah Hazretleri bu noktayı  
nazarını çok tasvip buyurdular ve seyyahatleri vesilesile ordumuzla  
temas etmek üzere İran ordusu erkânından bir kaç zati berüberlerine  
alacaklarını ve Ankarağa teğriflerinde ordularımız arasında rubita  
tesisi meselesinin tanzimi hususunda Gazi Hazretleriyle müdaveleci ekâr-  
da bulunacaklarını söyledikten sonra veliaht Hazretlerinin İrana av-  
detlerinde Türkiyede bir müddet kalarak Harbiye Mektebimizi, ordu ,  
deniz ve hava teşkilâtımızı görmesini ve Türkiyeyi tanınmasını çok  
öyledigini ilâve ettiler. İki Milletin istikbali namına bu arzularını  
pek kıymetli bulduğunu ve veliaht Hazretlerinin arzuları vechile Türki-  
yede misafirimiz olarak iotedikleri kadar kalıp tetkikat yapabilecek-  
lerinin tabii olduğunu söyledim, çok memnun oldular ve bu defa Kendi-  
leri de İstanbulda mütenekkiren bir hafta kadar kalmayı tasarladıklarını  
söylediler. Karşılık olarak Gazinin ve Türk Milletinin büyük misafiri  
olacak olan zati Şahanelerinin arzuları dahilinde hükümeti Cumhuriye-  
nin her şeyi yapacağını arzla rahatlık vasıtalarının tanzimi ve pro-  
gramın hazırlanması için hareket zamanının ayrıca bir müddet evvel bil-  
dirilmesini rica ettim.

Şah Hazretlerinin her şeyden evvel bir asker olduğunu bilvesile  
arz etmek isterim; yani Türkiyeyi ziyaretlerinde kendilerine deniz. 3



kara, ve hava kuvvetlerimizin en güzel gösteriglerinin, askeri müesseselerimizin, mekteplerimizin, eslâha ve cephane fabrikalarımızın ve kendilerinin içinde bir çok çiflikleri olmasından dolayı ziraate de çok ehemmiyet verdiğinden model çifliklerimizin, fenni ziraat müesseselerimizin ve gömmeçifliklerimizin mühim olduğunu, silâh müesseselerimizin gösterilmesini ve hâsıl kendilerinin fikir ve ilim adamı olmaktan ziyade bilhassa gömmeçifliklere ehemmiyet veren hayat sahalarında yetmiş zeki ve aseli bir şahsiyet olduklarının, yapılacak programda dikkat nazarında tutulmasını hasretten tavsiye ederim efendim.

Tegrinisi 1933.

Tahran büyük Elçisi.

030	10			261	758	A
-----	----	--	--	-----	-----	---

4



Haziran ortalarında memleketimizi ziyaret edecek olan İran Şahi Hazret-  
lerle maliyetleri erkanının ibate, izaz ve ikramları için bu ve gelecek  
seneler bütçelerinden tedarik ve konak mahalline gönderilmesi icap eden  
eşya ve levazım ile verilecek ziyafet ve sair ihtiyarı, zaruri masrafların  
müzayede, münakasa ve ihalat kanununun 18 inci maddesinin (2) fıkrası-  
na göre pazarlıkla ifası; Hariciye Vekillığının 13 mayıs 1934 tarih ve  
60605/366 sayılı tezkeresi ve Maliye Vekillığının 23/5/1934 tarih ve <sup>12037</sup>/<sub>345</sub>  
sayılı mutaleenamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 23/5/1934 te kabul  
olunmuştur .

23/5/1934

REİSİCÜMÜR

*Gazi M. Kemal*

Bş. V.

*[Signature]*

Ad. V.

*S. Sarıoğlu*

M. M. V.

*[Signature]*

Da. V.

*S. Kaya*

Ha. V. V.

*S. Kaya*

Ma. V.

*[Signature]*

Mf. V.

*[Signature]*

Na. V.

*[Signature]*

İk. V.

*[Signature]*

S. İ. M. V.

*S. Refik*

G. İ. V.

*[Signature]*

Zr. V.

*[Signature]*

030 | 18 | 01 | 2 | 45 | 35 | 5

T. C.  
BAŞVEKÂLET  
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ

KARARNAME

Şube :  
Sayı : 2  
291

İran Şahı Hazretlerinin Trabzondan karşılayacak olan harp gemilerinin Trabzona gidip gelme seferi için lüzumu olan iki bin ton mazotun, müstaceliyetine binaen, Müzayede, Münakasa ve İthalât Kanununun 18 inci maddesinin 2 fıkrasına göre pazarlıkla satın alınması; Millî Müdafaa Vekilliğinin 3/6/934 tarih ve 497/64419 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 5/6/934 tarih ve 13200/386 sayılı mütaleenamesi üzerine İora Vekilleri Heyetinin 5/6/934 toplanışında kabul olmuştur.

5/6/934

REİSİCÜMHUR

*Gazi M. İ. Sunay*

Bg. V.

Ad. V.

M. M. V.

Da. V.

*[Signature]*

*[Signature]*

*[Signature]*

*[Signature]*

Ha. V. V.

Ma. V.

Mf. V.

Na. V.

*[Signature]*

*[Signature]*

*[Signature]*

*[Signature]*

İk. V.

S. İ. M. V.

G. İ. V.

Zr. V.

*[Signature]*

*[Signature]*

*[Signature]*

*[Signature]*

030 18 01 02 | 45 | 39 | 11

EK-5: Rıza Şah Pehlevi'yi Trabzon'da karşılayacak harp gemilerinin, Trabzon'a gidip gelmeleri için gerekli olan iki bin ton mazotun pazarlıkla satın alınmasıyla ilgili resmi kararname metni

T. C.  
BAŞVEKÂLET

Konular Müdürlüğü

Sayı: 2  
913

KARARNAME

T. C.  
BAŞBAKANLIK  
CUMHURİYET ARŞİVİ

İran Şahı Hazretlerine hediye edilen tayyareyi Tahrana götürecektir  
olan Birinci tayyare alayı 43 üncü bölük kullandığı Yüzbaşı Enver ve mak-  
inist Nihat efendilere siyasi pasaport verilmesi; Millî Müdafaa Vekilligi-  
nin iş'arına atfen Hariciye Vekilliginin 26/6/934 tarih ve 23862/476 sa-  
yıli tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 26/6/934 tarihinde kabul  
olunmuştur .

26/6/934

REİSİCUMHUR

Gozi M. Kemal

Bş.V.

İng

Ad.V.

S. Sarıoğlu

M.M.V.

Hariciye  
Fecai

Da.V.

S. Kav

Ha.V.

H. D.

İst.V.

İst.

ME.V.

Hariciye

Na.V.

İst.

B.V.

u. C.

S.M.V.

S. Refik

G.V.

Ali Rana K.

Zr.V.

İst.

030 18 01 12 46 45 13

EK-6: Rıza Şah'a hediye edilen uçağı Tahran'a götürmek üzere görevlendirilen Yüzbaşı Enver Bey ve Kayseri uçak fabrikası çalışanlarından makinist Nihat Efendiye siyasi pasaport verilmesiyle ilgili resmi kararname metni

İran Şahı Hazretlerine hediye edilen tayyareleri Tahrana götürmeğe memur edilen Yüzbaşı Enver ve Kayseri Tayyare Fabrikasında 60 lira ücretli Makinist Nihat Efendilere 13052 numaralı kararname mucibince yevmiye verilmesi; Millî Müdafaa Vekillığının 25/6/934 tarih ve 8527/3584 sayılı teklifi ve Maliye Vekillığının 30/6/934 tarih ve 475/-15231 sayılı mütaleenamesi üzerine İora Vekilleri Heyetince 2/7/934 te tasvip ve kabul olunmuştur.

2/7/934

RAİSİCÜMÜR

Yazı M. İ. Kemal

Bş. V.

*[Signature]*

Ad. V.

*[Signature]*

M. M. V.

*[Signature]*

Da. V.

*[Signature]*

Ha. V.

*[Signature]*

Ma. V.

*[Signature]*

ME. V.

*[Signature]*

Na. V.

*[Signature]*

İk. V.

*[Signature]*

S. İ. M. V.

*[Signature]*

G. İ. V.

*[Signature]*

Zr. V.

*[Signature]*

0.20 18 01 22 46 47 48

EK-7: Yüzbaşı Enver Bey ve makinist Nihat efendiye yevmiye verilmesiyle ilgili resmi kararname metni



**EK 8- Rıza Şah Pehlevi ile Gazi Mustafa Kemal'in İstanbul'a Gelişleri  
Şerefine Hazırlanan Resmi Karşılama Programının Tam Metni**

Deniz Ticaret Müdürlüğü'nden:

Reisicumhur Hazretleri ile İran Şehinşahı Hazretleri'nin istikbal merasiminde bulunacak vapurlar saat 13.30'da köprüden hareket edecektir.

**Karşılama Programı**

İran Şehinşahı Hazretleri ile Reisicumhur Hazretleri'ni deniz üzerinde karşılama programı şudur;

**Madde 1** – Haziranın 26. Salı günü Çanakkale'den İstanbul'a gelecek olan Reisicumhur Hazretleri ile İran Hükümdarı Hazretleri'ni hamil bulunan Gülcemal vapuru, Yeşilköy açıklarından itibaren aşağıdaki şekil dahilinde karşılanacaktır.

**Madde 2** – Karşılamaya

**A:** Demiryollarının Ege vapuru,

**B:** Vapurculuk şirketinin Sakarya vapuru,

**C:** Akay'ın Heybeliada ve Kalamış vapurları,

**D:** Şirketi Hayriye'nin 67, 68, 72, 73 numaralı vapurları,

**E:** Halicin iki vapuru,

**F:** Gemi kurtarma şirketinin bir vapuru,

**G:** Liman şirketinin romorkörleri,

**H:** Motorlar cemiyetinin 3 motoru

**I:** Hususi motorlar iştirak edeceklerdir.

**Madde 3** – Karşılama gemilerden Akay'ın iki vapuru ile Şirketi Hayriye'nin dört vapuru, merasime iştirak etmek isteyen halkı hamilen 13.00'de Yeşilköy açıklarında bulunacaklardır. Bu gemiler iki gruptan müteşekkildir. Saat 14.00'da köprüden hareket edeceklerdir.

Birinci grup, sırası ile Akay'ın Kalamış ve Şirketi Hayriye'nin 67 ve 73 numaralı vapurlarından; ikinci grupta, Akay'ın Heybeliada ve Şirketin 68 ve 74 numaralıterekküp edecektir.

Her gemide bir liman ve bir polis memuru bulunacaktır.

**Madde 4** – Birinci gruba kılavuzlardan Fehamet Kaptan; ikinci gruba kılavuzları Şükrü Kaptan nezaret edecek ve bunlar, grupların nazım gemisi olan 67 ve 68 numaralı Akay vapurlarında bulunacaklardır.

**Madde 5** – Birinci ve ikinci grup gemiler, Gülcemal vapurunu Yeşilköy açıklığında demirli olarak bekleyeceklerdir. Demir mevkilerini Fehamet ve Şükrü Beyler intihap edeceklerdir.

**Madde 6** – Gülcemal ufuktan görüldüğü zaman her iki grup gemiler demir alacaklar ve provaları Selimiye'ye müteveccih olarak her bir grup prova nizamında ve her iki grup borda halinde abzı mevki edeceklerdir. Gruplar arasındaki mesafe iki gomine<sup>662</sup> olacaktır.

**Madde 7** – Gülcemal bu iki grubun ortasında geçecek ve geçişi müteakip ikinci grup, Gülcemal'in sancak ve birinci grup iskele kıçomuzluğunda ve Gülcemal'den birer gomine mesafede Gülcemal'in rotasına müvazi olarak seyir başlayacaklardır. Grupların, seyir esnasında kolayca mevkilerini alabilmeleri için daha evvelden ona göre mevkilerini tayin etmeleri lazımdır.

**Madde 8** – Gülcemal grupların ortasından geçerken gemiler tarafından düdükle selamlanacaktır. Seyir esnasında her grup gemilerinin arasındaki mesafe yarım gomine olacaktır.

**Madde 9** – Gülcemal Yeşilköy'den sonra 10 mil süratle seyredecek ve Ahırkapı Feneri bordalandığı zaman tedricen iskeleye gelerek ve akıntıyı başa alarak demir mevkiine doğru seyredecektir.

**Madde 10** – Üçüncü grubu teşkil edecek olan Ege ve Sakarya vapurları ile romorkör ve motorlar atide gösterilen mahal ve şekilde duracaklardır.

**Madde 11** – Ege vapuru Plati adası ile Kızkulesi beynine mevasıl hat üzerinde ve Ahırkapı Feneri iskele bordasında ve fenerden yedi buçuk gomine mesafede olmak üzere demirleyecektir.

**Madde 12** – Ege'nin gerisine Haliç vapuru ile karşılamaya iştirak eden romorkörler, başta Liman şirketi romorkörleri olarak, birbirinin peşine bağlanacaklardır.

---

<sup>662</sup> literatürde gomina olarak da geçmektedir. 1 [deniz milinin](#) 10'da biri uzunluğuna verilen addır. 1 gomina 185,22 [metreye](#) eşittir.

**Madde 13** – Sakara vapuru Ege'nin demirlediği aynı hat üzerinde ve Ege'nin takriben üç gomine gerisinde ve Haydarpaşa İngiliz mezarlığı sancak bordasında olarak demirleyecektir.

**Madde 14** – Sakarya'nın gerisine Gemi Kurtarma Şirketi'nin vapuru demirleyecek ve bunun gerisine de karşılamaya iştirak edecek olan bütün motorlar birbirinin peşine bağlanacaklardır.

**Madde 15** – Demir mevkiine doğru seyredecek olan Gülcemal, Ege ve Sakarya grubunu sancakta bırakarak onlara yakın bir şekilde seyredecek ve Gülcemal üçüncü grup gemilerin önünden geçerken bu gemiler tarafından düdükle selamlanacaktır.

**Madde 16** – Ege ve Sakarya'nın saat 12.00'da Demir mevkiinde bulunmaları, romorkör ve motorların da saat 15.00'de yerlerinde ahzi mevki etmiş olmaları lazımdır. Liman ve polis memurlarını hamil olan bu iki motor, Tahir ve Sabri beylerin nezaretinde romorkör ve motor gruplarının intizamını temin edecektir.

**Madde 17** – Gülcemal seyrederken birinci ve ikinci grup gemilerle resmi motorlardan maada hiçbir geminin Gülcemalın peşinde seyrine müsaade edilmeyecektir.

**Madde 18** – Gülcemal Kızkulesi'nde demirledikten sonra peşinde bulunan birinci ve ikinci grup gemilerden evvela iskelede bulunan grup, bunu müteakip sancakta bulunan grup köprüye avdet edecektir.

Haliç vapurları ve romorkör ve motorlar, Gülcemal demirledikten sonra, Gülcemal'in sancağından geçmek sureti ile Kızkulesi'nin şimalinde<sup>663</sup> serbestilerini elde edebilirler.

**Madde 19** – Şehinşah Hazretleri ile Reisicumhur Hazretleri'ni karaya çıkaracak Kınalıada vapuru Gülcemal'den ayrılırken limanda bulunan veya merasime iştirak eden bütün vapurlar düdükle çalacaklar ve bu düdükle Kınalıada vapuru Sarayburnu'na yaklaştığı zamana kadar devam edecektir.

Limandaki vapurlar, Galata rıhtımında bulunan Vatan vapurunun vereceği düdükle işareti üzerine düdükle çalmaya başlayacaklardır.

---

<sup>663</sup> kuzey

Liman reisi Vatan vapuruna ilk düdük işaretini vermek üzere bir memur koyacaktır.

**Madde 20** – Akay vapurları ile Şirketi Hayriye'nin hususi surette kiralanmamış olan 72 ve 73 numaralı vapurları ve Haliç vapurları ve İzmir ve Sakarya vapurları taşıyacakları halkı parasız olarak merasime iştirak ettireceklerdir. Bütün bu gemiler haddi istiabililerinin yarısı kadar yolcu alabilirler. Bu gemilere binecek yolcular, gemilerin mensup olduğu müesseseler tarafından bir davetname ile davet edilirler. Davetnamesiz yolcu gemilere binemez.

**Madde 21** – Her geminin merasimde sırasını tutmasından ve seyredecek gemilerin tayin edilen aralıkları muntazaman muhafaza etmesinden gemi süvarileri mesuldür.

Gemi süvarileri, gruplara nezaret eden kılavuz kaptan ve kontrol memurlarının merasime umumi Şekilde nezaret eden İstanbul Liman Reisi'nin vereceği direktif dahilinde hareket edeceklerdir.

İstanbul Liman Reisi mdriyetin birinci motorunda bulunacaktır.

**Madde 22** - İstikbal merasiminde bulunmak üzere kiralanacak olan bütün hususi deniz vesayitinin kaptanları hareketten evvel liman reisliğine müracaat ederek denizde duracakları ve seyredecekleri mevkileri öğreneceklerdir.

**Madde 23** – Gemilerin bu tarzı seyri Denizde Beynelmimel Men'i müsademe izamnamesi Nahkaminın tatbikini ihlal etmez<sup>664</sup>.

---

<sup>664</sup> **Milliyet**, 26 Haziran 1934, No.3008; **Milliyet**, 27 Haziran 1934, No.3009.

## **Ek-9 İnan Şah'ı Rıza Pehlevi Şerefine Yapılacak Deniz Fener Alayı Programının Tam Metni**

**Madde 1** - Haziran'ın 30 uncu cumartesi günü akşam saat 21.00'da başlamak üzere İstanbul Limanı'nda bir fener alayı yapılacaktır.

**Madde 2** – Deniz Fener alayına:

**A:** Denizyolları İşletmesi'nin İzmir ve Ege vapurları

**B:** Vapurculuk şirketinin Bartın vapuru

**C:** Tahlisiye İdaresi'nin cankurtaran vesaiti

**D:** Şirketi Hayriye'nin Araba vapuru

**E:** Şirketi Hayriye'nin 72 ve 73 numaralı vapurları

**F:** Haliç Şirketi'nin 4 ve 9 numaralı vapurları

**H:** Liman Şirketi'nin 5 romorkörü ve 5 saç dubası

**K:** Denizyollarının 1 romorkörü ve 1 mavnası

**L:** Klavuzluğun 2 romorkörü

**M:** hususi motorlar

Donanmış olarak iştirak edecektir.

**Madde 3** – Denizyolları İşletmesi'nin Ege ve İzmir vapurları şamandırasının her iki tarafı da baştan demir atmak sureti ile;

**Madde 4** – Vapurculuk Şirketi'nin Bartın Vapuru Beşiktaş İskele'si civarında liman reisince gösterilen mahalde demirli bulunacaktır.

**Madde 5** – Şirketi Hayriye'nin Araba vapuru Dolmabahçe Sarayı önünde bulunan denizaltı gemisinin garp cihetinde harp filosu kumandanlığınca gösterilecek mahalde demirleyecek ve kumandanlık emrinde bulunacaktır. Bu vapurumuz içinde şehir bandosu bulunacak ve fişekler donanmayı teşkil eden gemilerle bu vapurdan atılacaktır. Araba vapuru ve Ege, İzmir ve Bartın vapurları saat 19.00'da tayin edilen mahallerde demirlemiş bulunacaklardır. Şehir Bandosu, Araba vapuruna saat 18.30'da Kabataş'tan binecektir.

**Madde 6** – İkinci maddede sayılan Akay'ın iki vapuru ile Şirketin ve Halicin ikişer vapurları ve romorkörlerle mavnalar ve muşlar Saray önünde yapılacak geçit alayına iştirak edeceklerdir.

**Madde 7** – Geçit alayı saat 21.00'da başlayacaktır. Kafilenin nazım gemisi olan Akay'ın Kalamış vapuru tam saat 21.00'da köprüden hareket edecek ve bunu müteakip birer dakika ara ile Akay'ın Heybeliada vapuru, Şirketin 72 ve 73 numaraları, Haliç'in 4 ve 9 numaralı vapurları hareket edeceklerdir.

**Madde 8** – Nazım gemisi olan Kalamış vapurunda kılavuz kaptan Şükrü Bey bulunacak ve kafilenin muntazam hareketini temin edecektir. Gemilerin arasındaki mesafe üçer gemi boyu olacaktır. Haliç vapurları kafilede kolaylıkla mevkiilerini almak için saat 21.00'den evvel Galata Rıhtımı'nda Liman Reisi'nin göstereceği mahalle yanaşarak bekleyeceklerdir. Kafilenin, Tophane önlerine kadar intizama girmiş olması lazımdır.

**Madde 9** – Geçit alayına iştirak edecek olan romorkör ve mavnalar saat 20.00'da Denizyolları İşletmesi rıhtımında bulunacaklardır. Liman Şirketi'nin ve Denizyolları'nın her romorkörü peşine bir mavna bağlayacak ve vapur kafilesi köprüden kalktığı zaman harekete geçerek önde Liman Şirketi romorkörleri olmak üzere, yavaş yavaş intizama girecek ve Tophane önünde 9 numaralı Haliç vapurunu müteakip kafileye girecektir. Liman Şirketi ve Denizyolları'nın birer mavna bağlanan romorkörlerini müteakip kılavuzluk romorkörleri mavnasız olarak kafileye gireceklerdir. Bunu müteakip hususi motorlar kafilede yer alacaklardır.

**Madde 10** – Mavnalarda çanak mehtapları ve meşaleler yanacaktır. Liman Şirketi romorkörler arasında lüzumu olan aralıkları muhafaza ve maytap ve fişeklerin intizam dahilinde yakılmasını temin etmek üzere romorkörlerin yanında bir vasıta içinde bir amir bulunduracaktır.

**Madde 11** – Nazım gemi kafilenin intizamını bozmamak üzere beş mil süratle ve kafileye dahil olan diğer gemiler aynı sürati iktisap ederek seyir ve aralarındaki üç gemi boyu mesafeyi muhafaza edeceklerdir.

**Madde 12** – Geçit alayı Şehinşah Hazretleri'nin ikamet buyurdıkları Dolmabahçe Sarayı'nın önünden harp gemilerini sancakta ve denizaltı gemisi ile araba vapurunu iskelede bırakmak sureti ile yavaş yavaş seyir edecek ve Ortaköy'e kadar

çıkacak oradan Anadolu sahiline geçecek ve Gazi Hazretlerinin ikamet buyurdıkları Beylerbeyi Sarayı'nın önünde bir çeyrek tevakkuftan sonra Üsküdar'a kadar gelecek ve oradan yalnız Akay'ın, Şirketin ve Halicin altı vapuru tekrar Dolmabahçe'ye geçerek saray önünde demirleyeceklerdir.

**Madde 13** – Geçit resmi esnasında Kabataş önlerinde mavnalardaki mehtap ve fişekler yakılacak fakat fişekler atılmayacaktır. Bu vesaite verilen fişekler yalnız Beylerbeyi Sarayı önündeki tevakkuf esnasında yapılacaktır.

**Madde 14** – Üsküdar önüne kadar gelen romorkör ve mavnalar burada serbest kalacaklar ve mahallerine avdet edeceklerdir.

**Madde 15** – Dolmabahçe Sarayı önünden geçecek olan vapurların demir mevkilerini, içinde birer kırmızı fener bulunan filikalar gösterecektir. Bu demir mevkileri donanma kumandanlığınca tayin edilecek ve kumandanlıkça gösterilecektir. Haliç vapurları, Akay vapurlarının peşine bağlayacaklardır.

**Madde 16** – Tahlisiye idaresinin cankurtaran vesaiti denizaltı gemisi ile araba vapuru arasında donanma kumandanlığınca gösterilecek olan mahalde bulunarak burada manevralarını yapacaktır.

**Madde 17** – Dolmabahçe Sarayı önündeki şenliklerin hitamı, Yavuz Zırhlısı'ndan çalınacak üç uzun düdükle bildirilecektir. Düdük işaretini müteakip Akay'ın ve Şirket'in vapurları derhal demir alacaklar ve harekete başladıkları sıra dahilinde köprüye avdet edeceklerdir.

**Madde 18** – Saray önündeki şenlikleri görmek üzere gelecek olan hususi motor ve sandallar sarayın cephesi önüne geçmeyecekler, ancak Beşiktaş İskelesi ile Dolmabahçe Camii önündeki sahalarda bulunacaklar ve belirlenmiş olan cephe boyuna katiyen dahil olmayacaklardır.

**Madde 19** – Seyir esnasında ve saray önünde, içinde polis ve liman memurları bulunan Deniz Ticareti motorları inzibatı temin edecekler ve İstanbul Liman Reisi, umumi inzibata nezaret edecektir.

**Madde 20** – Akay'ın, Şirketi Hayriye'nin, Haliç'in alaya iştirak edecek olan ikişer vapurlarından bireri belediyece tayin edilen mekteplilere meccanen tahsis edilecek ve her üç müessesenin ikinci vapurları halka tahsis olunacaktır. Halktan arzu

edenler 30 kuruş ücret mukabilinde, halka tahsis edilen bu üç vapurdan istifade edeceklerdir.

**Madde 21** – Halka tahsis edilen Akay'ın vapuru köprünün Adalar İskelesi'nden, Şirket vapurları Boğaziçi İskelesi'nden, Haliç vapuru Haliç İskelesi'nden halkı alacaklardır. Vapurlar ancak haddi istiapları kadar yolcu alabilirler.

**Madde 22** – Alayın yukarıdaki maddelerde gösterilen tarzı seyir ve hareketi denizde men'i müsademe nizamnamesi ahkâmını ihlal etmez<sup>665</sup>.

---

<sup>665</sup> Milliyet, 30 Haziran 1934, No.3012.



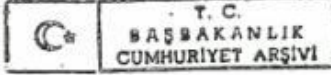
T. C.  
Hariciye Vekâleti  
III. nci Daire Umum MEdürlüğü

Sube  
657 33  
544

Ankara 19 - 7 - 1934  
Hulâsa Anadolu Ajansımızın vaki  
mesaisi hak.

432  
226

Yüksek Başvekâlete



Şah Hazretlerinin Türkiye'deki misafiretleri tafsi-  
latını İyran Hariciye Vezaretile Tahrande hükümetin nim resmi  
neşir vasıtası olan İyran gazetesine her gün teferruatile ve  
müteaddit telgraflarla yetiştirmek için gece servisini sabahın  
saat beşine kadar idame etmiş olan Anadolu Ajansımıza vaki mesa-  
isinden dolayı Şah Hz. burada iken B. Elçi Sadık han vasıtasile  
takdir ve memnuniyetlerini beyan buyurdıkları gibi İyran Harici-  
ye veziri de Maku'da bulundukları esnada, sureti ilişik olarak  
takdim kılınan telgraf mealinden müteban buyurulacağı üzere  
Ajansımız hakkında ayrıca sitayiş ve teşekkürde bulunmuştur.  
Keyfiyeti arzeylerim Efendim

R.

Hariciye Vekili n.

Takdim  
19.7.34

Katibi M. V.  
C. H. H. H.

H. H. H.  
2-12-35

-2-

030 10 261 753 11

Cevabı muharrerata hangi daire ve şube ifadesile yazıldığıнын ve umumî ve hususî numaralarının derci mevcuttur.

EK-10: Rıza Şah'm Büyük Elçi Sadık Han vesilesi ile Anadolu Ajansı'na takdirlerini bildirmesi ve İyran Hariciye Veziri'nin Maku'dan Anadolu Ajansı'na teşekkür için yolladığı telgrafın tam ve resmi metni

								030
☺	T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ							

Makû.9.- Makû'dan ayrılırken Hariciye Veziri Bakır Han Kâzım Hazretleri, Şehinşah Hazretlerinin memleketimizi ziyaretleri esnasında Anadolu Ajansı'nı İran matbuatına karşı gösterdiği yardımı sitayiş ve takdirle yadederek teşekkürlerinin iblâğını rica etmiştir.

030	10			261	259	11
-----	----	--	--	-----	-----	----

Türkiye Cumhuriyeti  
Hariciye Vekâleti

3. nci Daire Umum Müdürlüğü

2. nci Şube

4481  
107

5/ mart 1935.

407  
235

Yüksek Başvekâlete

İlişik: I



İlkbaharda Atatürk'ün Rıza Şahi Pehlevi'nin ziyaretini iade buyuracakları ve buna dair bazı hazırlıklar hakkında Rizaiye Konsolosluğumuzdan alınan rapor sureti ilişik takdim kılındı .

Hariciye Vekili

*M. Kemal*

*Lütfü*

9-3-935

*M. Kemal*  
31.3.1935

-3-

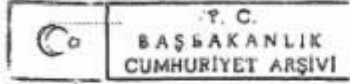
030	10			261	AS	21
-----	----	--	--	-----	----	----

EK-11: Mustafa Kemal'in İran'a iade-i ziyarete bulunacağı şaiyasıyla ilgili İran sefaretimizden Ankara'ya gönderilen 25/01/1935 tarihli raporun tam ve resmi metni

Türkiye Cumhuriyeti  
**Hariciye Vekâleti**  
nci Daire Umum Müdürlüğü  
Şube

Ankara 193

Hulâsa



Rizaiye Konsolosluğundan alınan 25.I.935 tarih ve  
II63-8 numaralı raporun suretidir .

Gerek Vali gerek Emir leğkerle olan konuşmalarında  
önümüzdeki ilkbaharda Atatürk'ün Riza şahı Pehlevî'nin ziyaretini  
iade buyuracaklarını işittim .

Makû , Hoy hatta Rizaiye'nin köylerine kadar her taraf-  
da yollar yapılmakta ve köy evlerine varınciya kadar da bütün bina-  
ların dışları boyanmakta ve badana edilmektedir .

Yapılan bu hazırlıklara bakılırsa Atatürk'ün bu yoldan  
gelecekleri anlaşılmaktadır . Vaktile katliâma karışıklıkları burada  
bulunan bir takım şahitlerin sözlerinden anlaşılın Ermeni ve Asurî-  
lerden bir çokları tekrar İran'a dönmüşlerdir . Hatta bunlardan  
bir kısmı bugün Rizaiye'de serbertce oturmakta ve alış veriş etmek-  
tedirler .

Böyle bir ziyaret hakkında Vekâletten hiçbir şey yazıl-  
mamış olmakla beraber şayet burada işittiğim gibi Atatürk ilkbahar-  
da hakikaten bu yoldan geleceklerse bütün ihtimalleri göz önünde  
bulundurarak lazımgelen tedbirlerin alınması hususunda Vali ve Ku-  
mandanla şimdiden fikir teatisi ve iş bölümüne izin vermenizi dilerim

İran'da idare mutlak olarak Vali ve Kumandanların elle-  
rinde olduğu ve halkın da yüz yıllardanberi -ne kadar sıkı olursa  
olsun - her türlü idarî tedbirlere alışkın bulunduğu için bu hususta  
alınacak tertibatta başka memleketlerde olduğu kadar fazla güçlük  
çekilmeyecektir .

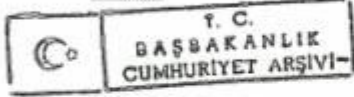
030 10 261 759 21

2

Türkiye Cumhuriyeti  
**Hariciye Vekâleti**  
nci Daire Umum Müdürlüğü  
Şube

Ankara 193

Hulâsa 437  
276



Son günlerde biten umumî silah toplama işi oldukça sıkı tutulduğu için buradaki Kürtlerin varlığından pek fazla çekinmiye mahal kalmamıştır. Ancak arzettiğim gibi Ermenilerle Asuriler hakkında gayet sıkı ve katî tedbirler almak lazımdır .

Bu mesele hakkında hiçbir talimat almadığım halde doğrudan doğruya yaptığım bu müraceatı bütün Türk milletinin öz babası olan Atatürk'e karşı beslediğim saygı ve sevgiye bağış-lamanızı dilerim .

Rizaiye Konsolosu  
Halil Âli

Aslı gibidir .

5.3.935

R. İlseven

030 10 261 75921

3



EK-12: Rıza Şah Pehlevi



EK-13: Rıza Şah'ın gelişi şerefine kendisine hediye edilmek üzere özel tasarlanan madalya  
(Madalyanın bir yüzünde Rıza Şah'ın diğer yüzünde ise Gazi'nin fotoğrafı bulunmaktaydı.)



EK-14: Rıza Şah'ın Ankara İstasyonu'nda karşılanması esnasında çekilen bir fotoğraf. Bu karenin çekildiği anlarda iki lider birbirleriyle ilk kez yüz yüze geliyorlardı





EK-15: Rıza Şah'ın Ankara'ya ayak bastığı gün. İki lider yapılan tören sonrasında Ankara istasyonundan çıkarılarken



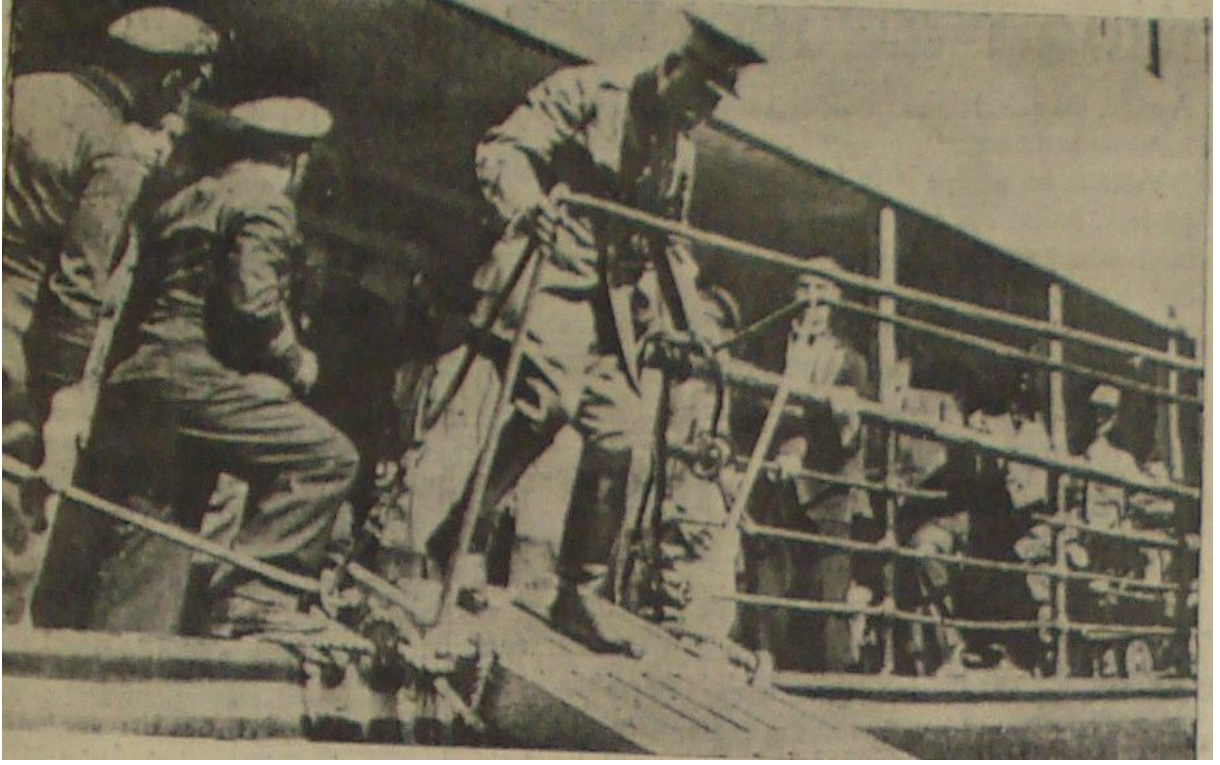
EK-16: Rıza Şah ve Gazi'nin İstanbul'a gitmeden evvel Batı Anadolu şehirlerini ziyaretleri çerçevesinde Eskişehir'de karşılanışları ve yine Eskişehir'de yapılan uçuş tatbikatında buldukları esnada çekilmiş fotoğraflar



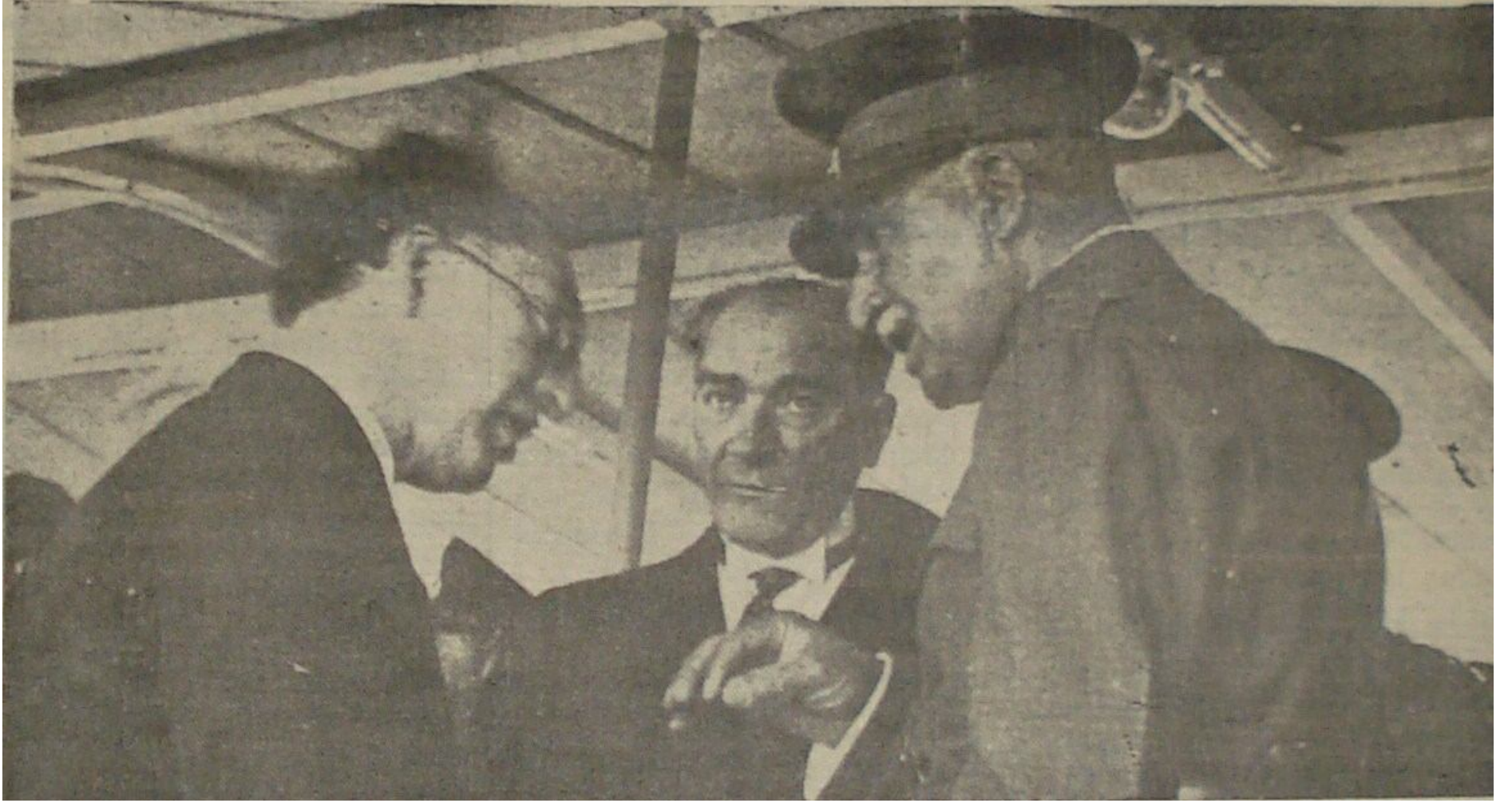
EK-17: Mustafa Kemal ve aziz misafiri Rıza Şah ile zevatları Eskişehir'deki uçuş tatbikatını takip ederken



EK-18: Gazi ile aziz misafiri Rıza Şah'ın İzmir'i ziyaretleri esnasında çekilmiş kareler



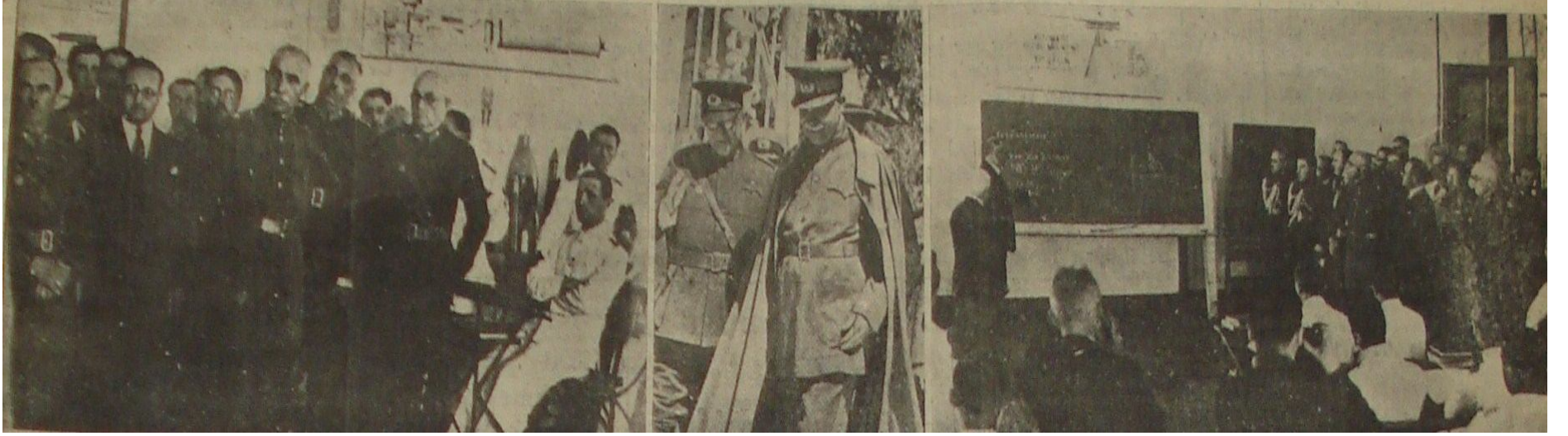
EK-19: Gazi ile aziz misafiri Rıza Şah'ın Sarayburnu'ndan İstanbul'a ayak basışı ve hazırlanan karşılama töreninden görüntüler



EK-20: Rıza Şah, Gazi ve dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey kendilerini Çanakkale'den İstanbul'a getiren Gülcemal Vapuru'nda görüşürlerken



EK-21: Gazi ile Rıza Şah İstanbul'a ayak bastıktan ve ilk karşılama töreni yapıldıktan sonra, kendilerine tahsis edilen üstü açık otomobille halkın coşkulu tezahüratları arasında Dolmabahçe Sarayı'na giderlerken



EK-22: Gazi ile aziz misafiri Rıza Şah Heybeliada Deniz Harp Lisesi sınıflarında izahat alırlarken



EK-23: İki lider İstanbul Maltepe Piyade Topçu Atış Mektebi'ni ziyaret ettikten sonra burada yapılan atış talim sahasına giderlerken ve tatbikatla ilgili izahat alırlarken





EK-24: Gazi ve Rıza Şah batarya dürbünlerinin önünde İstanbul Maltepe Piyade Topçu Atış Mektebi'ndeki tatbikatı seyredereklerken



EK-25: Gazi ile aziz misafirleri ve yanlarındaki zevat İstanbul Suadiye ve Büyükaada Yat Kulübünde dinlenirken



EK-26: İsmet Paşa'nın Rıza Şah'ın Ankara'da bulunmaları şerefine verdiği ziyafetten sonra İsmet Paşa'nın makamında çekilmiş bir kare



EK-27: Rıza Şah ve Gazi, Ankara'da bulunmaları sebebiyle Şah şerefine düzenlenen resmi geçit törenini seyredereklerken



EK-28: Dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Rıza Şah ve maiyetini Maça'da (Trabzon) karşılayıp yolculuk kafilesine dahil olduğu anda çekilen bir fotoğraf



EK-29: Rıza Şah'ın Trabzon'a gelişi şerefine düzenlenen törenden bir kesit. (Yoğun ilgiden oldukça hoşnut olan Şah, Yavuz zırhlısına dahil olacağı iskeleye giden yolu yürüyerek katetmek ve halkı selamlamak istemişti.)



EK-30: Rıza Şah'ın Ankara'da bulunması sebebiyle Kazım Paşa'nın verdiği ziyafet sonrasında Şah ve Gazi birbirleriyle vedalaşırken



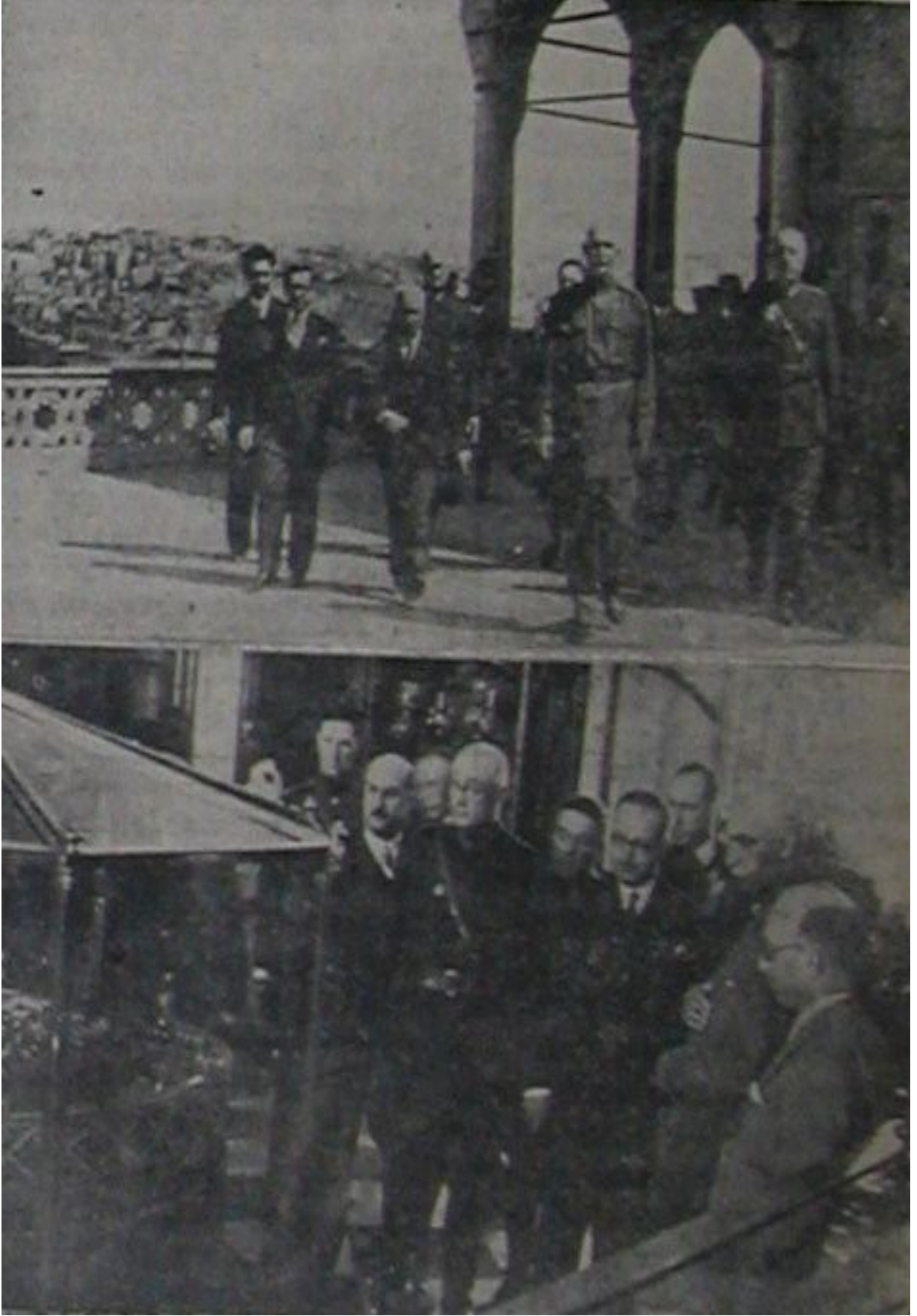
EK-31: Türkiye seyahati esnasında çok sayıda eğitim kurumunu ziyaret eden Rıza Şah'ın Ankara'da bulunduğu esnada İsmet Paşa Kız Enstitü'nü ziyaretinden bir kare



EK-32: Rıza Şah'ın Ankara'daki ziyaret ve teftişlerinden çeşitli kareler

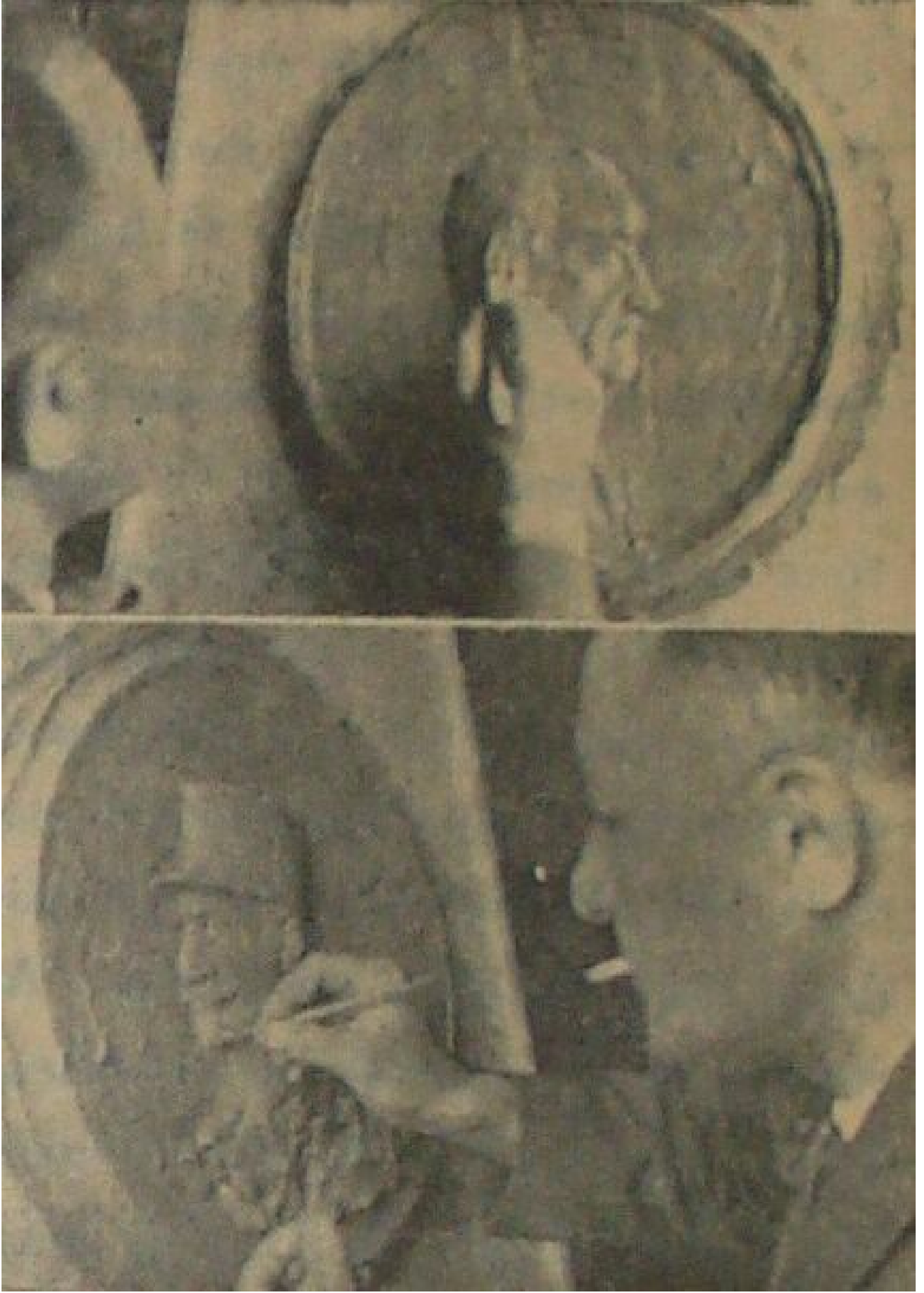


EK-33: Rıza Şah ile Gazi'nin Şah'ın İstanbul'da kalacağı süre içerisinde ikametine tahsis edilen Dolmabahçe Sarayı'na vardıkları esnada çekilen bir kare

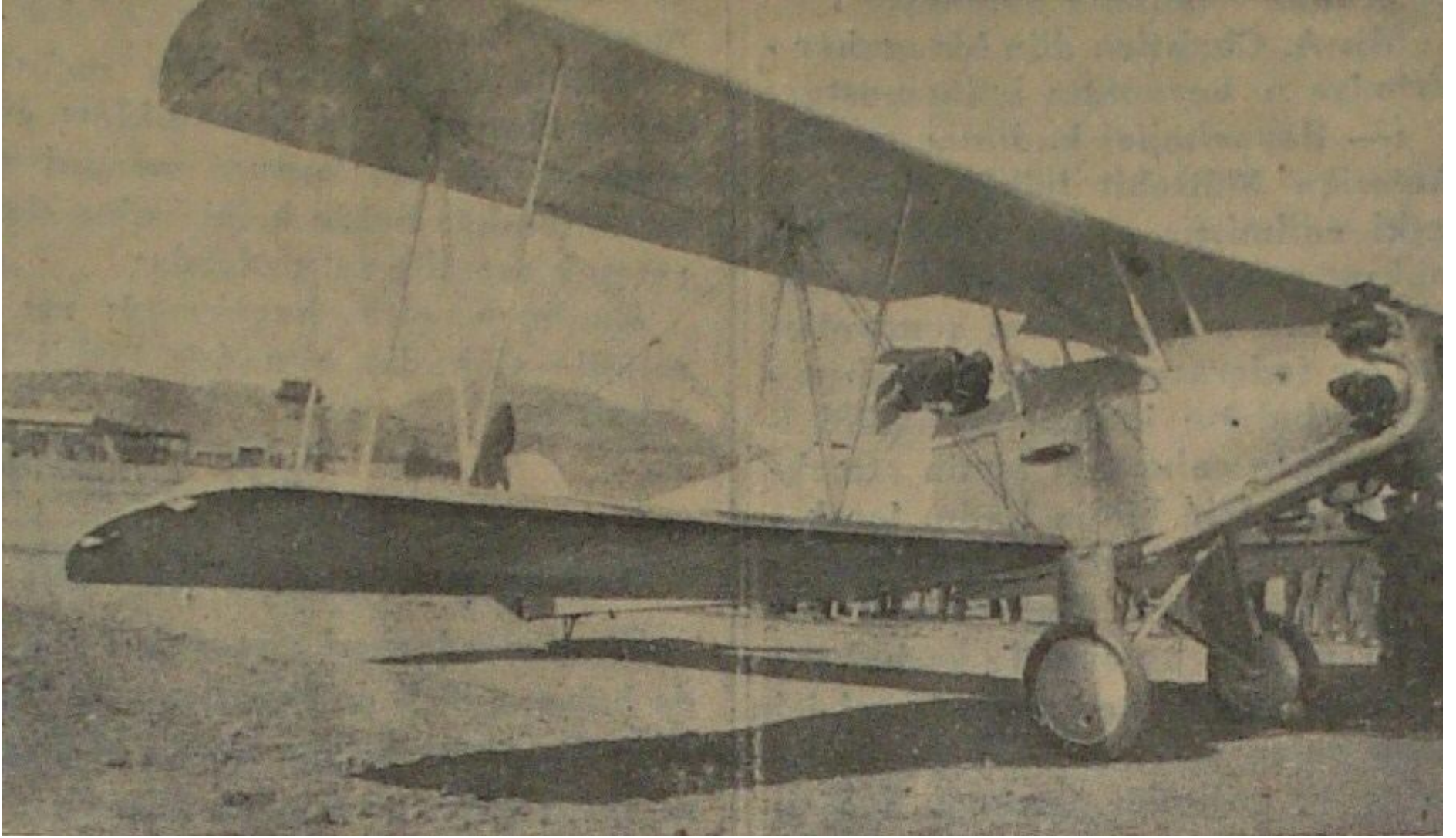


EK-34: Rıza Şah'ın İstanbul'da Topkapı Sarayı'nı ziyareti esnasında çekilen bir fotoğraf

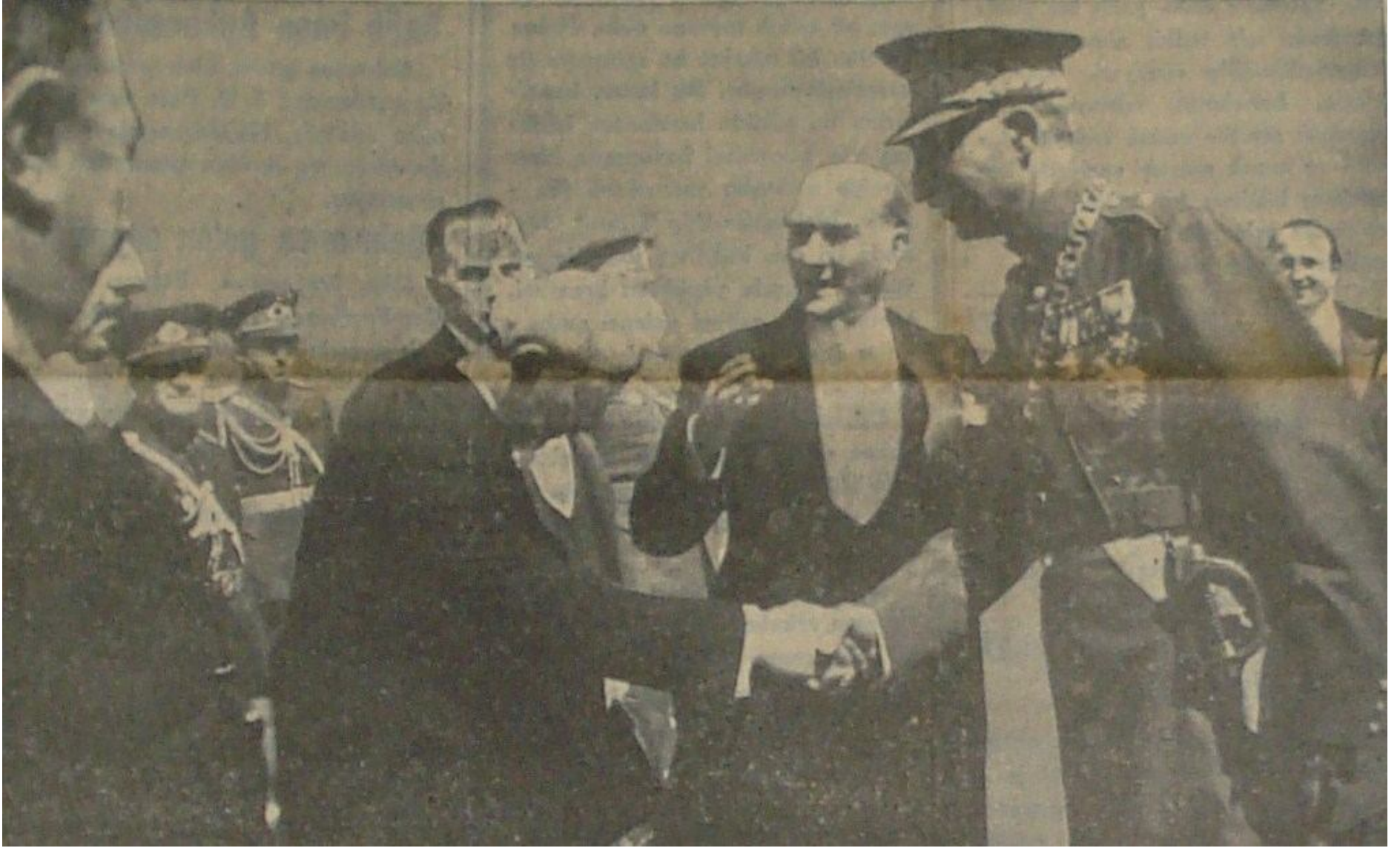




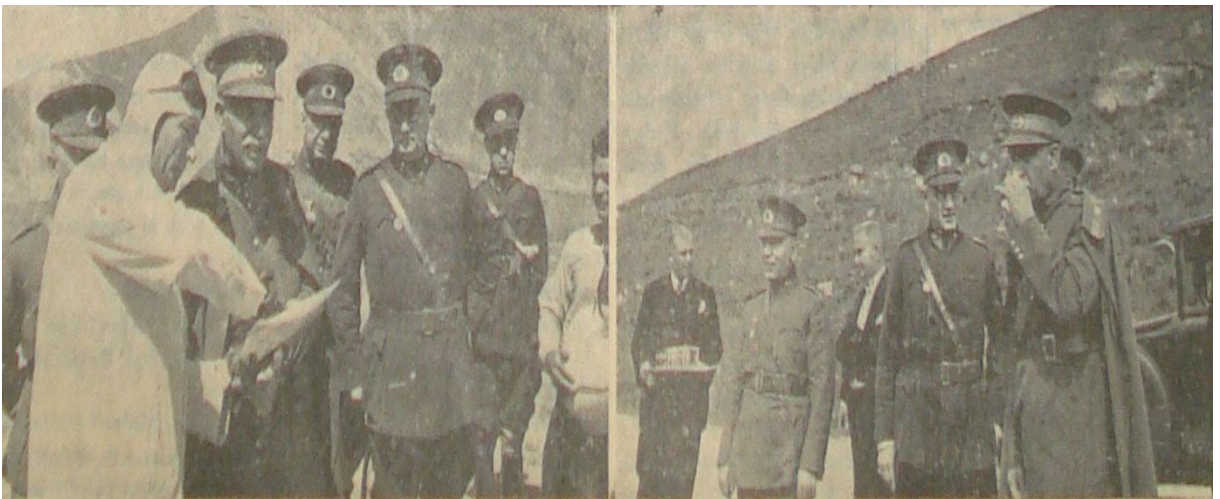
EK-35: Cumhuriyetin 10. Yılına özel üretilen madalyaları da tasarlayan heykeltıraş Zeynel Bey, Rıza Şah'a takdim edilecek madalyaları tasarlarken



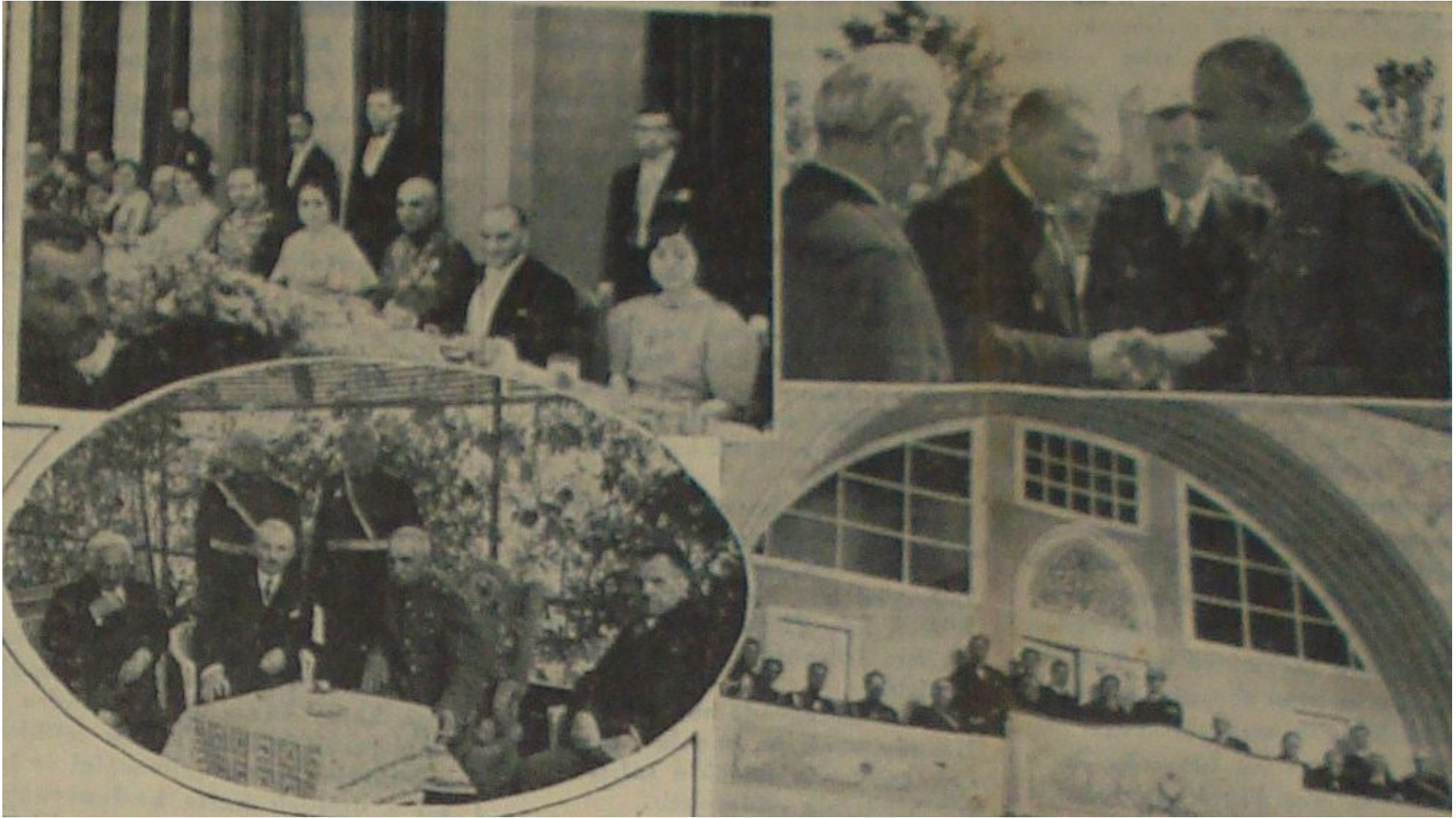
EK-36: Rıza Şah'a hediye edilmek üzere Kayseri'de üretilip Eskişehir'deki hava tatbikatı esnasında kendisine gösterilen uçaklardan biri



EK-37: Ankara İstasyonu'nda yapılan törende Gazi, Başvekil İsmet Paşa'yı Rıza Şah'a takdim ederken



EK-38: Rıza Şah'ın seyahatinin Kars ve Erzurum duraklarından çeşitli görüntüler



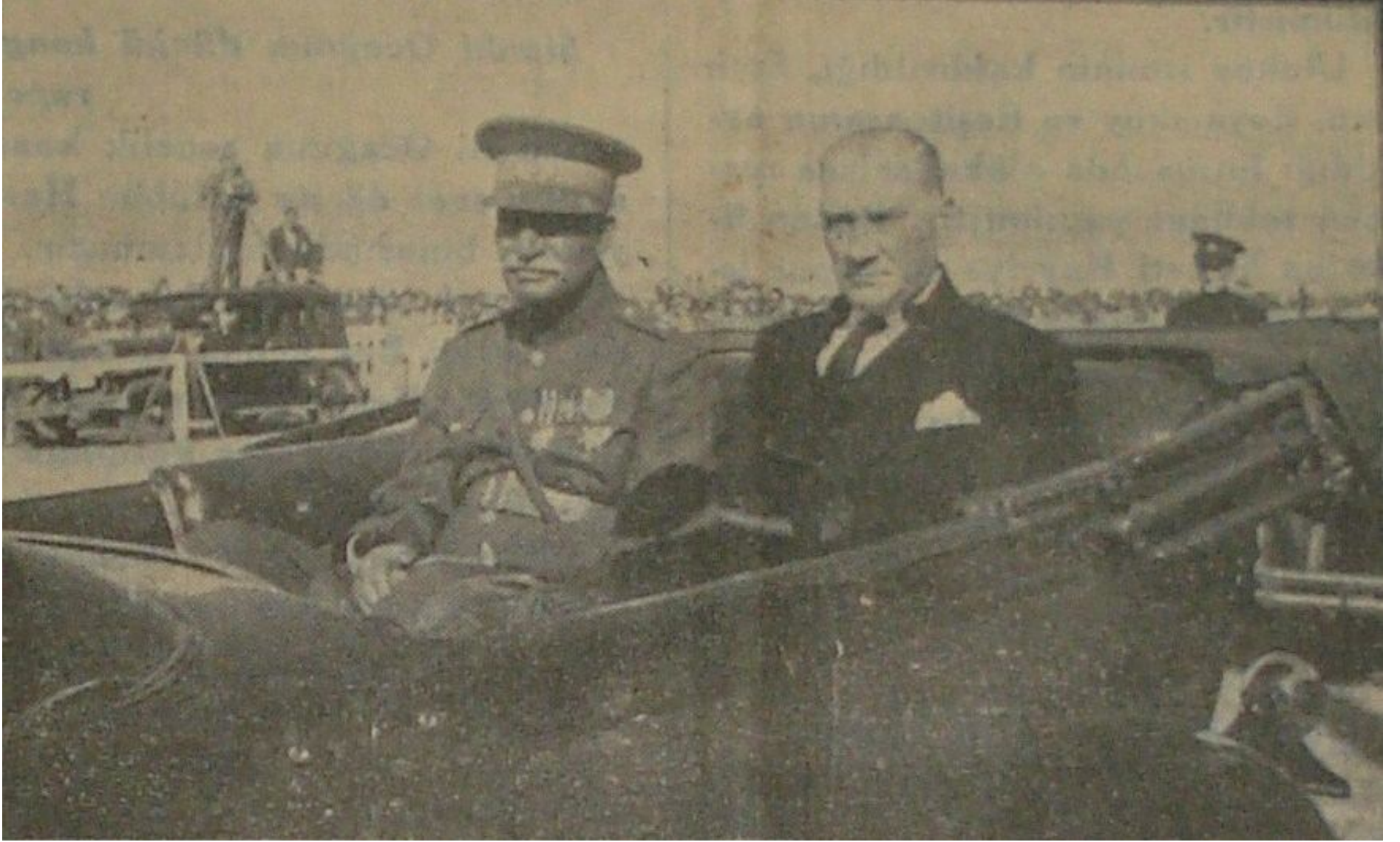
EK-39: (yukarı solda) Hariciye Vekaleti'nin verdiği ziyafette, (sağda) Gazi, Kazım Paşa'nın evinde verdiği ziyareti müteakip Rıza Şah'a veda ederken, (aşağı solda) Kazım Paşa'nın evinde, (sağda) Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseticumhur locasında



EK-40: Rıza Şah'ın Ankara'daki ziyaretlerinden çeşitli kareler; (yukarı solda) Ticaret Lisesi'nde, (sağda) Etnografya Müzesi'nde, (aşağı solda) İsmet Paşa Enstitüsünde, (sağda) Rıza Şah Enstitüden ayrılırken



EK-41: Rıza Şah'ın Ankara'daki ziyaretlerinden çeşitli kareler; (sağda) Rıza Şah Gazi Enstitüsünden çıkarken, (sol üstte) Şah'a Ziraat Enstitüsünde izah veriliyor, (altta) Şah mikroskopla bir maddeyi tetkik ederken



EK-42: Rıza Şah ve Gazi Batı Anadolu şehirlerinden Çanakkale’de





EK-43: Rıza Şah ve Gazi Kınalıada Vapuru'nda baş başa görüşürlerken



EK-44: Rıza Şah ve Gazi kendilerine tahsis edilen hususi araçlarıyla, halkın coşkun tezahüratları arasında İstanbul Gülhane Parkı'ndan çıkarırken



EK-45: Rıza Şah, Gazi ve maiyetleri kendilerini İstanbul'a getiren Gülcemal'in güvertesinden boğazın güzelliklerini ve halkın coşkusunu seyrederek



EK-46: Rıza Şah, mihmandarları Fahrettin Paşa ve maiyetleri Sakarya motorunun güvertesinde Cumhuriyet gazetesini tetkik ederlerken



EK-47: Rıza Şah Heybeliada Deniz Harp Akademisi'nde kendisine verilen izahatı dinlerken



EK-48: Gazi, Rıza Şah'a Çanakkale muharebeleri hakkında bizzat izahat verirken



EK-49: Gazi, Rıza Şah ve maiyetleri Suadiye Plajı'nda deniz eğlencelerini seyrederek ve gençler iki büyük lideri coşkuyla selamlarken



EK-50: Rıza Şah İstanbul'dan ayrılmadan az evvel Ege Vapuru'nda Gazi ile vedalaşırken



EK-51: Seyahat'ten Çeşitli Video Görüntüleri ([www.dha.com.tr](http://www.dha.com.tr))